

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BURHAN KOCADAĞ

DOĞU'DA AŞİRETLER, KÜRTLER, ALEVİLER

can yayınları

74

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Burhan Kocadağ

DOĞU'DA AŞİRETLEER, KÜRTLEER, ALEVİLEER

can yayınları

74
Ücretsiz PDF

BURHAN KOCADAĞ
□
DOĞUDA AŞİRETLER,
KÜRTLER, ALEVİLER

Adil Ali Atalay Vaktidolu

Bankalar Caddesi Yanıkkapı Sok. No. 38
Nadir Han Kat: 3 No.7-8 Karaköy / İSTANBUL.

Tel.: (0212) 237 62 54 - 235 25 86

Fax: (0.212) 235 83 48

Birinci Basım : Ant Yayınları 1992

İkinci Basım : Eylül 1997

●
ISBN 975 - 7812 - 70 - 6

●
Basım:

KAYHAN MATBAACILIK

(0.212) 576 01 36

●
Cilt:

YALÇIN MÜCELLİTHANESİ

Tel: (0.212) 544 50 73

BURHAN KOCADAĞ
□
DOĞUDA AŞİRETLER,
KÜRTLER, ALEVİLER

BURHAN KOCADAĞ

DOĞUDA AŞİRETLER, KÜRTLER, ALEVİLER

can yayınları

76

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Doğu Anadolu'daki İlk Uygarlık İzleri	12
Doğu Anadolu'da Kurulan İlk Devlet (Mitanniler)	17
Urartular	22
Medler ve Persler.....	27
Persler ve Doğu Anadolu	34
Part Krallığı	45
Sasaniler	47
Bizanslılar	49

İKİNCİ BÖLÜM

Türkler'in Müslüman Olmaları	57
İslâmiyette Şiilik ve Sünnilik	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Anadolu'ya Türk Akınları ve Selçuklular	65
Anadolu'nun Fethi ve Beylikler	68
Şiiliğin Anadolu'da Yayılışı ve Anadolu Aleviliği	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Anadolu Selçukluları	81
Babailer'in Ayaklanması.....	84
Selçuklular'ın Yıkılışı ve Moğollar.....	90
Doğu Anadolu Eredna Devleti.....	93
Selçuklu Döneminin Kültür ve Uygarlığı.....	99

BEŞİNCİ BÖLÜM

Osmanlılar ve Doğu Anadolu	105
Timur ve Doğu Akınları	110

ALTINCI BÖLÜM

Uzun Hasan-Akkoyunlu Devleti ve Osmanlı İlişkileri	115
Şah İsmail Hanedanlığının Ortaya Çıkışı	119
Çaldıran Savaşı Başlarında Aleviler'in Katliamı	125
Çaldıran Savaşı ve Göçler	130
Çaldıran Sonrası Doğu Anadolu Düzeni	133
Osmanlı'nın Alevilerle İlgili Fermanları	138

YEDİNCİ BÖLÜM

Gerileme Devrinde Doğu Anadolu	145
Tanzimatın Gelişi ve Doğu Anadolu'daki Etkileri	151
İstibdat Devri ve Hamidiye Alayları	153
Meşrutiyet Döneminde Doğu Anadolu	162

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Kürtler'in Kökenleri ile İlgili Görüşler	167
Şemdinan Aşiretleri	180
Orta Kürdistan'a Bu güne Dek Egemen Olanlar	181
Ermenistan'daki Kürt Aşiretleri ve İnançları	184

DOKUZUNCU BÖLÜM

Aşiretler	197
1. Grup Kürtler	202
2. Grup Zazalar	216
Şeyh Hasanlı Oymaklar	218
Şeyh Hasanlı Grubuna Bağlı Seydanlı Oymaklar	221
Dersimli Oymaklar	223
Dipnotlar	246
Kaynakça	252
Dizin	254

ÖNSÖZ

Anadolu; doğusundan batısına her karış toprağı, geçmiş uygarlıkların birer kültür hazinesi gibidir.

Ege kıyılarındaki İonya uygarlıklarına paralel olarak Mezopotamya'nın uygarlık izlerini, Yukarı Mezopotamya denilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görmek olası. Denilebilir ki Anadolu, baştan başa bir açık hava müzesidir.

Urfa'da Halilrahman ve Urfa Kalesi, Adıyaman'da Nemrut kalıntıları, Diyarbakır'da tarihi surlar, Bitlis'te Bitlis Kalesi, Van ve yöresinde meşhur Toprakkale, Van Kalesi, Varto'da (Hınzor) Yeşilpınar Köyü'nde açılmış olan Urartu Kalesi, Erzurum'da Hasankale, Çifteminareler, Elazığ'da tarihi Harput Kalesi, Diyarbakır, Van, Hakkâri ve Kars'ın Çamuşlu köyündeki mağaralar, Doğubayazıt'taki İshakpaşa Kalesi, kervansaraylar hep geçmiş uygarlıkların Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da görülebilen izleridir. Öyle ki tarih Anadolu'da canlı ve ayaktadır.

Elinizdeki bu yapıtta ilkçağlardan günümüze dek zaman dilimlerini, teki Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun geçmişini göreceksiniz. Kuşkusuz bu uzun zaman içindeki uygarlıkları bir kitapçıkta toplamak olası değil. Her uygarlık için ciltler dolusu kitaplar yazılabilir, yazılmıştır da...

Ancak halkımıza ve okuyucumuza öz, fakat topluca bir şeyler verebilmek amacıyla konuları titizlikle seçerek sergileme gereğini duyduk.

Günümüzde Doğu ve Güneydoğu dendi mi, ilk başta Kürtler, Aşiretler, Feodalite, Şeyhlik ve Ağalık göze çarpar. Doğa'nın katı kuralları yanında sosyal yaşantıdaki katılık da Doğu ve Güneydoğu insanının yazgısıdır. Bizim yapmak istediğimiz, bu görüntülere bir açıklık getirebilmek, tarihsel olguları sergileyebilmek ve gizler dolusu kapıyı aralayabilmektir.

Dokuz bölümde sunulan bu yapının ilk bölümünde kısa ve öz olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ilk çağlardan Bizanslılar'a kadar olan geçmişi ele alındı. Bu geçmiş içinde Mitanniler, Urartular, Medler, Persler ve Ararati kavimlerinin günümüzdeki Kürtler'le olan bağlantıları, inançları ve etkileri işlendi.

İkinci bölümde inanç dünyasına ışık tutması bakımından Türkler'in Müslüman olmaları, değişimler ve Arap dünyasındaki Şiilik ve Sünniliğe kısa ve özlü olarak yer verdikten sonra diğer bölümlerde Anadolu'ya yayılışı, Osmanlılar, Osmanlı - Akkoyunlu, Osmanlı - Safevi ilişkileri, bu dönemlerin büyük olayları, Alevilerin kitle halinde katliamları, Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki siyasal değişim belge ve etkileriyle işlendi.

Diğer bölümlerde gerileme devrinden 1. Cihan savaşının sonlarına kadar olan Doğu ve Güneydoğu'daki olaylar, Hamidiye Alayları, belgesel özellikleriyle ele alınarak gözler önüne serildi.

Başlangıç bölümlerinde olduğu gibi bu yapının son bölümlerinde de Kürtler'e, bu konuda araştırma ve inceleme yapmış yazar ve araştırmacıların Kürtler hakkındaki görüşlerine, tarihi bulgulara, Doğu ve Güneydoğu'daki feodal yapıya, aşiret sistemine, yer verildi.

Değerlendirme, değerli okuyucularımıza ait olacaktır.

Binlerce yıldan beri bir arada yaşamış Türkler'le Kürtler'i birbirinden soyutlamak olası değil. Ya da soyutlamaya kalkışmak kimseye bir şey kazandırmayacaktır. Biz, geçmiş sergiledik. Teknoloji çağındaki dünyamız küçülmüştür artık. Geçmiş gerilerde kalmış, gelecek hepimizin ve çocuklarımızındır. Aynı kültürü, tarihi, inancı, gelenek ve göreneği paylaşan ulusların gelecekte de bir arada yaşamaları kaçınılmaz bir olasılıktır.

Barışçıl yarınların tüm halkımızın olması dileği ile...

Burhan KOCADAĞ

İKİNCİ BASIMIN ÖNSÖZÜ

1992 yılında yapılan birinci basımdan sonra elde olan kitapların altı ay içinde tükenmiş olmasına karşın, eski yayınevi ile olan anlaşmazlık nedeniyle elinizdeki bu kitap beş yıl aradan sonra yayınevinin değişimi ile CAN YAYINLARI tarafından ikinci basıma alındı.

İkinci basım için yeni düzenlemeler yapıldı. Birinci basımda eksik bırakılan Kahramanmaraş - Şanlıurfa - Van - Mardin - Siirt - Batman yörelerindeki aşiretler araştırılarak bu kitabın kapsamı içine alındı.

Daha önce yazılmış olup eksik bırakılan kimi aşiretler ve ocaklar, yapılan araştırmalar sonucunda daha geniş kapsamlı olarak ele alındı. Bunlardan Kureyşanlılar, Babamanlılar, Pirsultanlar, Ağuçanlar, Derviş Cemaller, Seyitsabunlar, Sinemilliler, Şeyhahmetler ve Kargın Dedeler yeniden işlendi.

Zaman zaman okuyucularımızdan ve aşiret mensuplarından gelen mektupları da değerlendirerek ve o görüşler doğrultusunda yeni düzenlemeler yapılarak ikinci basıma hazırlık yapıldı.

Amacımız, Anadolu toplumunun bir parçası olan Doğu ve Güneydoğu insanının sosyal ve kültürel yapısını gerçek yönleriyle gözler önüne sermektir.

Doğu ve Güneydoğu'daki bölgelerimizde 10-15 yıldan beri süregelen rahatsızlıklar, bizleri üzmektedir. Askeriyle, dağdaki ve köyündeki insanıyla ölen ya da yerinden-yurdundan edilen insanlar, bizim insanımız. Tüm insanlarımızın birbirini sevgiyle kucakladığı barış ortamını özlemle bekliyoruz. İnaniyorum ki, dinsel ve etnik farklılıkları, bir kültür mozaigi olarak kabul ettiğimiz gün, bu barış ve sevgi dünyası kendiliğinden doğacaktır.

Önsözümüzü, 9 Aralık 1991 yılında Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan o zamanki Başbakan ve şimdiki Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in yargısı ile bağlıyoruz.

"Şimdi bu bölgede Kürtçe konuşan vatandaşlarımız var. Irak'ta da Kürtçe konuşanlar var. Irak'ta Kürtçe konuşanlara biz hiç ilgi göstermedik. Halepçe oldu. İlgilenmedik. Ama Bulgaristan'da Türkler sorunu çıktı. "Bir lokma ekmeğimiz var, onu da paylaşıyoruz" dedik. Şimdi Bulgaristan'daki Türkler kardeşimiz. Güneydoğu'daki insanımız da kardeşimiz. Güneydoğu'daki insanımız kardeşimizse, Kuzey Irak'ta olanların kardeşleri de kardeşimiz olmalı. Kürt kimliği diyoruz. Artık buna karşı çıkmak mümkün değil. Türkiye Kürt realitesini tanımak zorunda. Artık "Sen Kürt değilsin, Türk'sün. Orta Asya'dan beraber yola çıktık, dillerimiz yolda değişti" falan diyemeyiz.

Bu devleti beraber kurmuşuz. Osmanlı dağıldığında iki büyük kavim kalmış. Türkler ve Kürtler. Devletimiz üniter, azınlık yok. Hepimiz bu ülkenin sahibiyiz. Türkiye'de Kürtçe konuşan vatandaş da herşeyin sahibi. Olaya böyle yaklaşmalıyız."

Burhan KOCADAĞ

1. BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'DA İLK UYGARLIK İZLERİ

"Hititler, Firigyalılar, Farslar, Medler, Gutiler, Aratiler, Romalılar, Bizanslılar, Moğollar. fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun olmuş"

Doğan AVCIOĞLU

Sarp ve engebeli doğal yapısı, etkin bir karasal iklimi ile yaşama olanakları çok güç olan Doğu Anadolu, Asya kıtasını Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve Ege uygarlıklarına bağladığından buralarda tarih öncesi çağların izleri görülmektedir.

Yontma Taş-Cilalı Taş ve Maden Devirleri'nde bile buralarda insanların yaşadıkları, zamanında yer yer var olan ve günümüze dek varlıklarını koruyabilen mağaralardaki oymalı resimlerden, taşlar üzerindeki kabartmalardan ve son zamanlarda yapılan kazılardan anlaşılmaktadır.

"Adıyaman'ın Palanlı köyünde kavalalar üzerinde dağ keçisi sürüsü tasviri bulunmuştur. E. Pittard'a göre bu oymalar ve kabartmalar Yontma Taş Devri sonlarına aittir. Hakkari'nin Gevarük yöresinde Cilalı Taş (Neolitik) Devrine ait çifte boynuzlu dağ keçilerine ve çıplak insan tasvirlerine rastlanılmıştır." (1)

Ergani köylerindeki mağaralarda taş devrine ait oymalı şekillere ve resimlere, Varto'nun bir kısım köylerindeki mağaralar ile Bingöl yaylalarındaki kayalarda, Adıyaman'ın Nemrut Dağı'nda, Diyarbakır ve Mardin mağalarında işlenmiş kabartmaların yüzlerce örneğine her zaman rastlamak olası.

"M.Ö.IV. binin sonlarına doğru Mezopotamya'da yazının bulunuşundan öncelerine ait bilgilerimiz arkeolojik kazılardan çıkan buluntulara, jeolojik ve antropolojik araştırmaların sonuçlarına dayanmaktadır.

III. Jeolojik zamanın bitimiyle Pleistosen'in başlarında, Austrolopithecus denilen insanımsı yaratıklar yaşamışlardır.(2) Bu yaratıklar belki de bazı çakıl taşlarını kullanmışlar, ama gerçekten Yontma Taş Çağı'yla kültür ve uygarlık tarihini aşağı yukarı 500.000 yıl önce, Günz Mindel buzul arası evrede ortaya çıkan Homo Erektus insanı başlatmıştır."(3)

Adıyaman, Diyarbakır ve Hakkari yörelerindeki mağaralara paralel olarak aynı şekilde günümüzden 40 bin yıl öncesine uzanan devirlerdeki insan izlerine Kars'ın Kağızman ilçesinin Çamuşlu köyündeki mağaralarda da rastlanılmaktadır.

"Buralarda yaşayan insanlar Homosapiens türündendi. Bu insanlar, avcılık yapar, kızcılık, yaban elması, ahlat, karayemiş, kuşburnu ve erikle beslenirdi. Konutları ise, bugün sıcaklık farklılaşmasından epeyce yüzeyselleşmiş kaya kovukları, sığınakları ve günümüze ulaşamayan siperliklerdi.

O çağda rastgele bir mağara, yerleşme yeri olarak seçilmişti. Suyu yakın olması ve kolay savunulur, emin bir yer olması gerekirdi. Yazılıkayanın 500 metre uzağında Sütü Pınar bulunuyor, 1000 metre batıda ise Çam'ın gözesi akmaktadır.

Yazılıkaya ve biraz ötesindeki Kurbağa mağarasında yer alan kaya resimlerinde figürler stilize-çizgisel olarak ele alınmışlardır. Ana panoda yüze yakın geyik ve dağ keçisi arasında insanlar, camuşlar, boğalar, atlar ve eşekler yer almaktadır. 15 metre batıdaki küçük panoda ise farklı olarak ok atan bir insan tasviri yer almaktadır. Buradan farklı olarak Kurbağa mağarasındaki geyiklerin boynuzları düz olarak ele alınmıştır.

Yontma Taş Çağı'nın alt evresinden üst evresine kadar taş aletlerin gelişmesi yanında hem yaşayışta hem de büyük bir sanat faaliyetinin ortaya koyulması, din ve bilimin sanatla ifadesinden başka bir şey değildir. Prehistorik sanata av büyüğü, bereketlilik inancı gibi düşüncelerin hakim olduğu görüşü çoğunlukla kabul edilmektedir.

Avı istenilen hayvanın büyüklüğü, kaç tanesinin bir arada olması gerektiği resmedilir. Çoğunlukla da doğa ile olan ilişki-

rin gündelik uğraşların tasviri avcılara güven verirdi.(4)

Mağara resimlerini dinsel amaçların dışında yorumlayanlar da vardır. Bunu sanatkârın kendini bir tatmin isteği ve aynı zamanda yaşadığı yeri süsleme arzusu şeklinde açıklamak mümkündür.(5) diyor insanbilimci Leakey.

Çamuşlu ile çağdaş sayabileceğimiz benzer ya da boyalı mağara resimlerine Fransa, Kuzey İspanya'da Franko Kantabrian yöresinde rastlamak mümkündür.(6)

Yazılıkaya'nın biraz güneyinde Bahçecik Kale denilen bir kayalık kesim vardır. Burada da tek tük kayalar üzerinde düz boy-nuzlu geyik, dağ keçisi tasvirleri yer alır. Bunların yanı başlarına köyün bu günkü çobanları bazı kopyalar çizmektedir. Yaptıkları, eskilere göre çok acemicedir. Burada Yazılıkaya ve Kurbanğa mağalarında yapılan kazılarda çıkan buluntular Kars müzesinde saklanmaktadır. Orta ve üst Paleolitiğe tarihlenen çakmak taşı, obsidilen aletler, kemiklerden oluşan bir kolye v.b. buluntular Çamuşlu kaya resimlerinin tarihlendirilmesinde önemli kanıtlardır. Bu kaya resimlerinin en azından günümüzden 14.000 yıl öncesine ait olduklarını ortaya koymaktadırlar. Bugünün avcıları artık Yontma Taş Çağı'ndaki gibi geyik sürüleri ile karşılaşmıyorlar. Yaban keçilerine ise rastlamak bir şans işidir. Bir günün ardından belki bir tavşan veya tilki ile dönüyorlar. Boğalar, camuşlar ise ehlileşmiş, tekerlekli kağnulara koşulmuşlardır.

Yerleşme yeri çok olmasına rağmen Camuşlu kaya resimleri Anadolu'daki Yontma Taş çağı resim sanatının eşsiz örnekleridir. Güney Doğu Anadolu'da Van-Hakkâri sınırında daha geç devirlerle ait kaya resimleri(7) ile Van yakınlarındaki Yedisalkım köyü boyalı mağara resimleri(8) yörede Yontma Taş Çağı resim gele-
neğinin daha sonra devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yazılıkaya ve yöresinde Paleolitikten sonraya ait Tunç Çağı, Urartu ve Selçuklu çanak çömlek parçalarına rastlamak mümkündür. Buradaki kaya resimleri, insanlığın geçmişinde kültür, sanat ve bilim tarihi içerisinde önemli bir evrenin durdurulmuş canlı bir kesitini ortaya koymaktadır."(9)

Bu güne kadar açılmamış ve kazıları yapılmamış pek çok mezar, kale ve mağara vardır. Zamanla uygarlığın eli buralara uzandığında bu tarihi kalıntılar ve bilinmeyen tüm belgeler, bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacaktır.

Tarih öncesi çağlarda Doğu Anadolu'da insanların yaşadığı bir gerçek. Bu insanlar, büyük zaman aşımına uğramış o tarih çağlarında daha da yoğunluk kazanmışlardır. Bunlar beyaz ırka mensup olup Doğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya'nın yerli halkı ile kuzey (Kafkas), Alp (Asya) ve Akdeniz tiplerinin zamanla karışmasından meydana gelmişlerdir. Zaman zaman buralara yapılan göçler ve akınlar sonucu ortak bir hamur oluşmuştur. Doğu Anadolu halkının yalnız bir ırktan oluşmadığını, çeşitli ırklara mensup olduğunu göstermektedir.

Mezopotamya dahil olmak üzere Doğu Anadolu'da Tunç Devri genel olarak 2000 yıl kadar sürmüştür. (M.Ö.3000 ila 1200 yılları arasında) Bu çağlarda Sümerler'in bulduğu yazı kullanılmaya başlanılmış ve aynı zamanda demir çağına girilmiştir.(M.Ö.1200)

Doğu Akdeniz'de Yunan uygarlığı ile paralel olarak ilk uygarlık merkezi Mezopotamya'da görüldüğüne göre Doğu Anadolu'nun da bundan etkilenmesi ve bu devirleri yaşaması doğal bir oluşumdur. Tunç ve demir çağlarında uygarlığın giderek belirgin hale gelmesine paralel olarak buralarda din ve sanat da büyük bir gelişme göstermiştir. Doğa'nın olaylarına karşın insanlar kaderciliğe bürünmüş ve ilk falcılık, insanların geleceğini okuma, bu çağlarda başlamıştır. Mezopotamya'daki o zamanın Zigurratları, bu inanç ve görüşün birer kanıtıdır.

İnsanların bir araya gelerek köy ve şehirler kurmaları, ilk halıcılık tezgâhları, topraktan çanak-çömlek yapmaları genellikle bu çağlarda başlayarak gelişmiştir. İnsan yaşamına hayvancılığın girmesi, zamanla buna dayalı olarak yan ürünleri ve el sanatlarını da birlikte getirmiştir. Mezopotamya ve Doğu Anadolu'da ilk çağın süreci 25 asır kadardır. (M.Ö.2000 ila M.S.476)

Doğu Anadolu topraklarına ilk etki, Sami ırkından gelmiş-

tir. Mezopotamya'da devlet kuranlar, özellikle Sami ırkına mensup Asurlar ve Babiller'dir. Bunlar Doğu Anadolu'ya el atmışlar, yer yer koloniler kurarak ticaret ve çoğu zaman da Mitanniler ve Urartular'a yaptıkları gibi baskınlar yaparak yağmalamışlardır.

Güney Mezopotamya'nın sıcak oluşu nedeniyle Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu'nun yaylalarında hayvanlarını otlatmak, her iki bölge arasında konar-göçer bir yaşam için buralardaki otokton halkı etkilemişler ve baskı altına almışlardır.

Mezopotamya uygarlığının etkili gücü böylece Doğu Anadolu'nun dağlık kesimindeki insanlara geçmiş ve buralarda da kendiliğinden hiyerarşik bir güç oluşmuştur. Bu güç, aile yapısından feodal bir yapıya ve bu yapı ile bütünleşen devlet gücüne dönüşmüştür.

Doğu Anadolu'da ilk siyasal güç olarak Mitanniler'i görmekteyiz. Urartular, Medler, Persler bunları izleyen büyük siyasal güçlerdir.

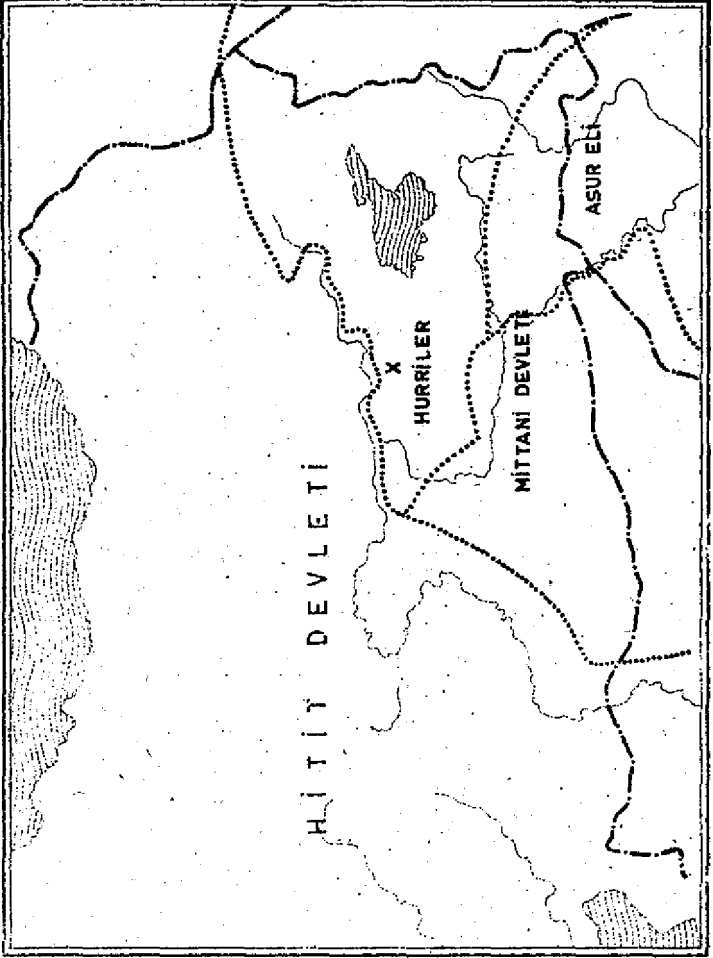
GÜNEYDOĞU VE DOĞU ANADOLU'DA KURULAN İLK DEVLET KÜRT MİTANNİLER (HURRİLER)

İlk göç dalgalarından sonra Mezopotamya uygarlığı ile İç Anadolu'daki Hitit şehir devletlerinin kurulduğu dönemlerde bunlara paralel olarak Doğu ve özellikle Güneydoğu Anadolu topraklarında ilk siyasal güç olarak bugünkü Kürtler'in ataları olan Mitanniler'i görmekteyiz. Adlarını "Mit" adlı Tanrılarından alan Mitanniler'in bir dalına da ayrıca Hurriiler denilmektedir. Daha doğrusu Mitanni siyasal topluluğu içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu yaylalarında dağınık olarak yaşayan Kusiler, Subariler, Khaldiler, Nayriler Muşkiler ve inili ufaklı birtakım Ararat kavimleri de birer etnik grup olarak Anadolu tarihinin bu ilk dönemlerinde orta ve yukarı Fırat boylarında yerleşerek yer almışlardır.

Güçlü bir Kürt imparatorluğunu kuran Hurriiler, en geniş zamanlarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Suriye'nin tamamı, Lübnan, Kuzey Filistin bölgelerini ellerinde bulunduruyorlardı. Başkentleri şimdiki Urfa, o zamanki adıyla "Khurri" idi. (M.Ö.1500-1300)

M.Ö.XV. yüz yılın ortalarında kral Şuppilulima zamanında Hititler'le Mitanniler'in arası açıldı. Yapılan savaşta Suriye'nin bir kısmı ile Halep Şehri, Hititler'e geçti. Hurriiler, genel olarak 150-200 yıl kadar siyasal varlıklarını koruyabilmişlerdir. Yükselme devirleri (M.Ö. 1500-1400) yılları arasındadır.

YENİ HİTİT DEVLETİ ZAMANINDA ÖN ASYA

..... Sınırlar

X Muşun bulunduğu yer
----- T.C. nin şimdiki sınırı

Sargon'dan sonra komşu devletler arasında gücünü ve önemi yitiren Asur krallığı, bir müddet sonra Mitanni egemenliği altında kalmış ise de Asurlular'ın sürekli gerilla savaşları, yer altı faaliyetleri ve zaman zaman çıkarılan isyanları yüzünden zayıflayan Mitanniler, Hitit baskınları sonucu yıkılmışlardır. Bu karmaşadan sonra Güneydoğu Anadolu toprakları Hititler'in ellerine geçmiş, buna karşılık Doğu Anadolu toprakları üzerinde de merkezi Van olan ve Kürt Asıllı kavimlerden oluşan Urartu devleti kurulmuştur.

Araştırmacı İhsan Nuri(10) Kassitler'in M.Ö.2000 yıllarında Hazar Denizi'nin batısındaki dağlardan göç ederek Luristan'a geldiklerini, oradan Mitanniler'in soyundan olan Kussiler'le birlikte Babil'e saldırdıklarını M.Ö.1760'da Babil devletini yıkıp padişahları Kandiş'in yönetiminde Karduniyaş adında bir devlet kurduklarını, bu devletin Kusi hanedanı "Egum Kakrim" tarafından güçlendirildiğini belirttikten sonra bu Kusiler'in Mitanniler olduklarını, Suriye'nin kuzeyinde sonradan kendi adları ile devlet kurduklarını, bu devletin Mısırlılar'a karşı kuvvetli setler çektiklerini, İsrailoğullarını sekiz yıl egemenlikleri altında tuttuklarını, Asur ülkesini istila ettiklerini ve sınırlarını Kerkük'e kadar genişlettikten sonra Kusi devletinin M.Ö. 1171'de Elam padişahı eliyle yıkıldığını belirtmektedir.

Mitanni egemenliği içinde yer alan birtakım Ararat kavimleri ile Kusi ve Subariler gibi Muşkiler de Mitanniler'in yıkılmasından sonra kendi adlarında yerel bir hükümet kurarlar. Kimi tarihçiler Mitannilerle Muşkiler'in akraba olduklarını yazmakta ise de tarihi kaynaklarda bu iki kavmin aynı bölge içinde yer almaları nedeniyle birlikte bir devlet oluşturduğunu belirtmektedir. Dış etmenlerce bu birliğin yıkılmasından sonra tek başlarına kalan Muşkiler, kendi adlarını verdikleri bu günkü illerimiz Muş-Bingöl ve Kulp'un dağlık kesimlerinde bir yerel hükümet kurarlar. Ancak, Muşkiler'in siyasal ömürleri pek fazla sürmez ve kısa bir zaman sonra Muşkiler de Urartu egemenliği altına girerler.

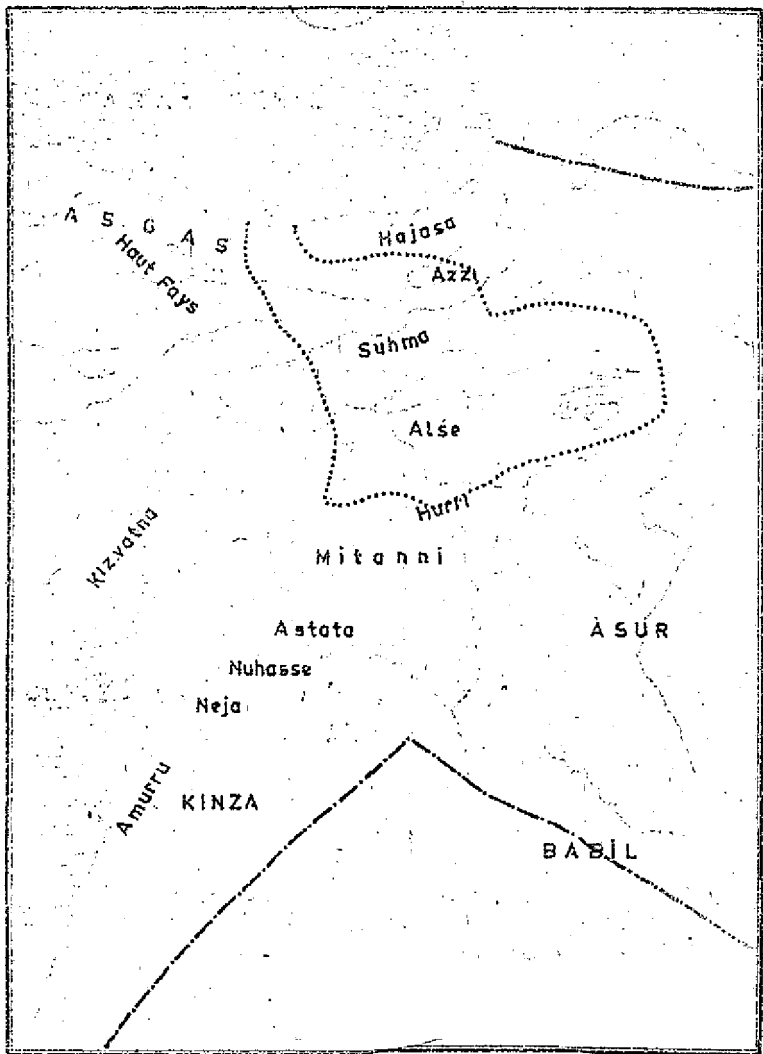
Musiru'd Devle tarihi, M.Ö. VIII. yüzyılda Lidya'da saltanat süren Midas adlı padişaha "Mitay-Muşki" denmekte ise de efsanelere göre eşek kulakları gibi büyük kulakları ile tanınmış bu Lidya kralının Mitanni ve Muşkilerle bir ilgisi yoktur.

İhsan Nuri, birtakım efsanelere dayanarak "Mitanni ve Kassit padişahları yani Kusiler, her yörede egemenlik alanlarını genişlettiler ve yaptıkları Yem Xeşit'e benzediği için, ona Cemşit dediler. Gerçekten yediyüz yıl civarında olan bu kavmin devrini Cemşit'in yaşı olarak Kabul ettiler." (11) diye yazmaktadır. Kanımızca yine bu benzetiş yanlıştır. Çünkü Mitanniler, Güneydoğu Anadolu'da devlet kurmuşlardır. Merkezleri şimdiki Urfa olduğuna göre İran'da binlerce gencin kanını emen zalim hükümdar Dahhak'ın baskısına uğrayan Cemşit'in Urfa sultanı olması mümkün değildir. Aynı şekilde Cemşit'in efsanelerdeki yedi yüz yıllık saltanatı ile Mitanniler'in iki yüz yıllık siyasal egemenlikleri birbirini tutmaz. Yine yapıtının bir başka yerinde Cemşit'in, İran ve Hindistan'da padişahlık yaptığını yazmakla belirtilen şekildeki ilişkisini doğrulamaktadır.

Mittaniler'in egemenlik sahasında Kusi-Guti-Subari-Muşki ve benzeri kavimlerin bulunması doğaldır. Yahut, Aryani kökenli ve birbirleriyle uyum içinde olabilen bu boylar Mittanni adı altında bir siyasal birlik oluşturabilirler. Yazar, Osmanlı tarihçilerinden Ahmet Refik Bey'in "Tarih-i Umumisi" ile İran kaynaklarına dayanarak Mittanniler hakkında ayrıca şu bilgiyi vermektedir.

"M.Ö. XVI. yy. da Dicle-Fırat'ın yukarı havzalarında yani Gutiler'in vatanındaki bir bölüm Subari toprağında güçlü bir Mitanni devleti kuruldu. 1. Nehutmes adlı Mısır firavununun saldırısına karşı koydu. Sonra Kuşan Rişi Asam adlı Mitanni padişanı, Suriye'yi işgal edip burayı sekiz yıl egemenliği altında tuttu. Doğu'da da Asur topraklarını işgal etti. Egemenlik sınırlarını Kerkük'e kadar genişletti. Bu devletin Hitit devleti ile M.Ö. 1350'de yaptığı antlaşma kitabesi eski Hitit başkenti Boğazköy'de bulunmaktadır. Bunda Mitanni yöneticileri Tanrı Andra Varuna (İnduwawrun) adına yemin etmişlerdi." (12)

Mitanniler'in kuzeyde Asurlar'la ilişki kurduğu yüz yıllarda Asur padişahı, Mitanniler'in bölgesinde "Guti kanı su gibi aktı" diyordu. Üstelik Türkiye'de son zamanlarda Tunceli adı verilen Dersim yöresi, Mitanniler'in kuzey topraklarını oluşturuyordu. Burada adı Mitanniler devrinden kalan ve bugün de Derey Kuti (Kuti Deresi) adıyla ünlü bir vadi vardır. (13)

Ord. Prof. Şemseddin Canaltay'ın Yakın Şark adlı Kitabından Hattı İmp. Devrinde Bölgeler (Doğu Anadolu)

..... Satraplık sınırı

———— Pers İmp. Anadolu sınırı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

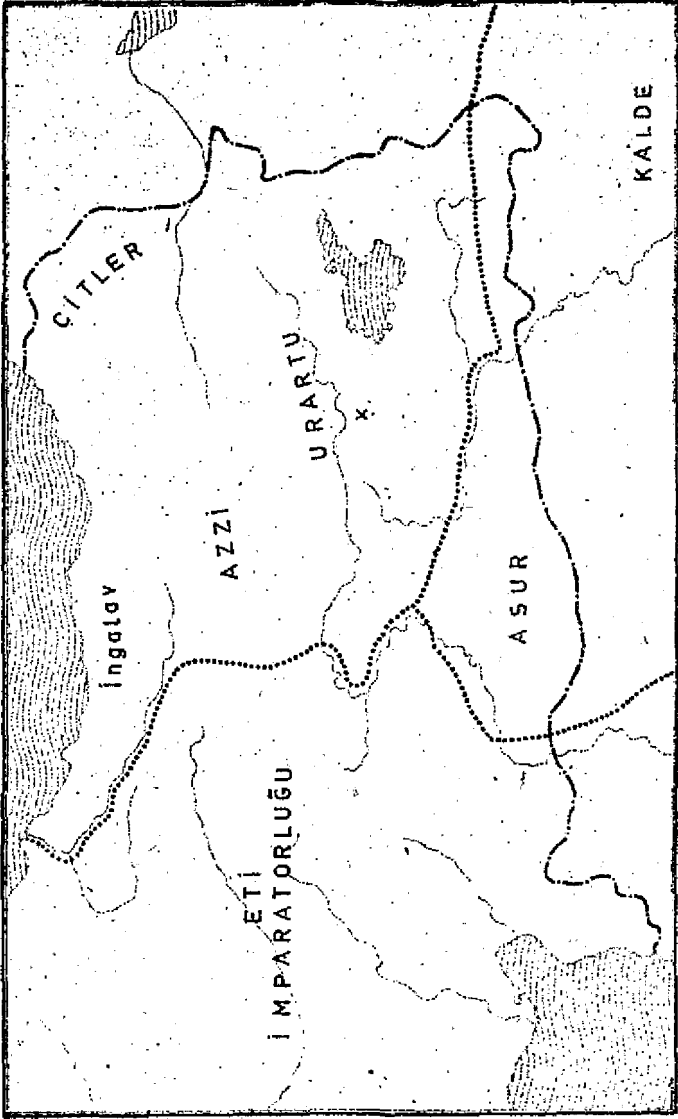
Mitanni kavmini, Yahudiler'in kutsal kitabı Tevrat, "Aram Neharum" diye belirtir. Filistin'in kuzeyinde, doğusunda Dicle, kuzeyinde Toros dağları ile sınırlı bölgeye İbraniler, Aram demişlerdir. Aram Nehrim (Tevrat'ın tekvin) (25-10) veya "Peden Aram" yani Aram Ovası(14) deniliyor. Bilindiği gibi Mitanniler, Aramiler'in topraklarının bir kısmını almışlardır. Mısırlılar Nuhari demişlerdir. Neharum veya Nehari, daha çok Nayri adını andırmaktadır. Bunlar Subariler'in bir zümresiydi. Ararat padişahları da kendilerine Nayri demişlerdir.

Mitanniler'in dini inançları kısmen Hititler'inkine benzer. Yunanlılar, o zamanlarda Hitit ülkesine çok Tanrılı bir ülke derlerdi. Mitanniler'in de her şehirde koruyucu bir Tanrıları olmakla beraber ayrıca yer, gök, güneş, kuvvet, fırtına, yıldırım Tanrıları gibi pek çok Tanrıları vardı. Dinsel inançlarına, gelenek ve göreneklerine göre aile reisi babadır. Kızlara evlendiklerinde çeyiz verilir, ayrıca miras bırakılmazdı. Suç işleyenlere Asur kanunları gibi sert ve katı cezalar verilirdi. Göze göz, dişe diş inancı geçerliydi. Mitanni yasaları, genelde Asur yasalarına benzerdi. Oysa batı komşuları olan Hititler'in yasaları daha insancıldı. Bu farklı görünümde doğanın da büyük payı ve etkisi olmuştur. Çünkü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi bakımdan dağlık ve iklim bakımından sert, İç Anadolu ise coğrafi bakımından ovalık ve iklimi de Doğu Anadolu'ya göre daha yumuşaktır.

URARTULAR VE KÜRT ASILLI ARARATİLER

Hititler'le yapılan savaştan sonra Mitanniler'in siyasal etkinlikleri ve devlet varlıkları ortadan kaldırılınca, Malatya - Urfa - Mardin ve Halep bölgeleri Hititler'e, Diyarbakır ve Hakkâri dolayları da yapılan Hitit - Mitanni savaşında Hititler'e yardımcı oldukları için Asurlular'ın ellerine geçmiş bulunuyordu.

Van - Ağrı - Muş - Bitlis bölgelerinde ise daha önce burarlarda yerleşmiş bulunan birtakım Araratî kavim ve oymakları Urartu adı altında birleşik bir devlet kurdular. (M.Ö. 859 - 612).

.....Sınırlar

x Muşun bulunduğu yer
----- T.C. nin şimdiki sınırı

Urartular'ın kesin olarak kimlerden oldukları bilinmemekle beraber tarihi kaynaklara bakılırsa Urartu devletini oluşturanların Kürt asıllı Ararat kavimleri olduğu sanılmaktadır. İbranice bir sözcük olan "Ararat"a Heredot "Alarut", Asurlar da "Urartu" demişlerdir. İran kaynakları da Urartu padişahlarının kendilerine "Nayri Şahları" dediklerini belirtmektedir. Kurulmuş olan bu devlette Mittanniler'le yakınlıkları olabilen birtakım Ararat kavimleriyle birlikte Ermeniler'den bir topluluğun da bu birleşik devlet yapısı içinde bölgesel bir komün oluşturdıkları yine İran kaynaklarından anlaşılmaktadır.

İran'da yayınlanmış bir dergi ayrıca şu görüşlere de yer vermektedir. "XIX.y.y. da doğabilimciler İran ve Ermenistan dağlarında Asurlular'ın çeşitli işleme eserlerini, yazılarını incelemiştir. Bunun sonucunda anlaşılmıştır ki, M.Ö. 3000 yıllarında Ermenistan'ın bir kısmında "Subari" adıyla birçok topluluk vardı. Bunların içinde "Xat" (Hat), Xald (Khald), Hitid (Hitit), Alarud, Habaslar tarihte ünlüdürler.

O asırda küçük Asya'da Biena - Usayir - Melid - Mildiş ve Mana toplulukları yaşamışlardır. Asur yazıtlarında bunların yerleri genel olarak Nayri ülkeleri diye geçer. Bu topluluklar, sonraki yüzyıllarda birleşik bir tarzda Urardu (Urartu) saltanatını oluşturdular. Başkentleri de şimdiki Van olan Tuşpa idi." (15) der.

Kaynaklar Subariler'in Türk olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Med devleti kurulmadan önce bu bölgelere İskit ve Kimmerler'in de gelip yerleştikleri bilinmektedir.

Asur padişahı Tiglatplaser, Urartular içinde yer alan Mitanni kökenli Nayriler'in (16) Dicle ve Fırat'ın yukarı kaynaklarında Xerput (Harput) Dersim - Bitlis ve güneyde Toros dağlarına dek uzandıklarını kitabelerinde belirtmektedir. Bu duruma göre Mitanni ve Aryani kökenli birtakım Ararat kavimlerinin Urartu devletini kurdukları ve bu devletin konfedere biçiminde bir devlet olduğu, sınırlarının Palu - Harput ve Malatya'ya dek uzandığı görülmektedir.

Urartu adı, bir bölgeyi simgelemektedir. "Urartu, Doğu Anadolu'nun güney yarısına, Vangölü çevresine verilen bir isimdir. Bu çevrede M.Ö. 859 - 612 arasındaki 247 yılda Ari ırkından olan Urartular kudretli bir krallık kurmuşlardır. Devlet, Güneydoğu Anadolu ile kuzey Suriye'yi elinde tutuyordu. Bununla bera-

ber en geniş zamanlarında Kuzeydoğu Anadolu'yu bu günkü Ermenistan olan Gence gölünün güney ve batısını, batıda Malatya ve Erzincan'a kadar olan sahaları da içine almıştır. Üç kere başkent değiştirmiştir. M.Ö. 859-830 arasında Van gölünün kuzeyinde Arzaşkun, 830-714 arasında Tuşpa ve Asurlar'ın "Turuşpa" dedikleri bu günkü Van ve 714-612 arasında Van şehrine çok yakın olan Toprakkale.

Urartular, erken zamanda Mezopotamya'dan gelen Sami Asurlar'ın tehdidine düşmüştür. M.Ö. 714'de II. Sargon, ünlü 8. Urartu seferinde devletin başkenti Turuşpa'ya girip burasını tahrip etmiştir. Bu tarihten itibaren Urartular, Asur İmparatorluğu'na tabi olmuş ve 102 yıl bu tabiyet altında yaşamışlardır. II. Sargon tarafından öldürülen Urartu kralı I. Russa'nın oğlu Argişti ve bunun halefleri, Asur hâkimiyetinden kurtulamamışlardır. Fakat Urartu devletine son veren Medler olmuştur. Persler'den önce İran İmparatorluğuna sahip olan Medler, bu suretle Anadolu'ya girmişler ve bir müddet sonra İran hâkimiyetinin temellerini atmışlardır.

Urartu sanatı ileri idi. Madencilik, kuyumculuk, oymacılık sanatlarında eserler bırakmışlardır. Ağacı ve fildişini iyi işlerlerdi. Küçük heykelleri de güzeldir. Heykelcilikte bilhassa mabutlarını konu almışlardır. Pek çok mabutları vardı. Bunların başında Ardini - Haldi - Trias ilahları geliyordu. Urartular, Mitanniler'in medeni tesirlerinde kaldıkları için bazı mabutlarını da onlardan seçmişlerdir. (17)

Urartular, her ne kadar 102 yıl Asurlar'a bağlı kalmışlarsa da belli bir devlet yapıları olduğu için Urartu'dan gelen Varto - Malazgirt ve Van bölgelerinde Asur devlet gücü etkinliğini göstermemiştir. Asur etkinliği, daha çok Hakkâri, Bitlis. Siirt gibi kendilerine yakın olan bölgelerde olduğundan dil ve kültür yaklaşımı da bundan ileri gelmektedir.

Bu gün Varto'nun "İspian" (Yurttutan) köyünün adı da Urartular'ın 4. kralı olan İspueni (M.Ö. 821-810) adından geldiği ve bu kralın buralarda ya avlandığı veya durak yaptığı sanılmaktadır.

Medler'in Urartular'ı tamamiyle ortadan kaldırmalarından sonra bu topraklarda önce Med, daha sonra Medler'in yerine geçen Pers egemenliği başlamıştır. 1964-1965 yıllarında bir İngiliz arkeolog ekibi tarafından açtırılan Varto'nun yakınlarındaki

"Hınzor" (Yeşilpınar) kalesinden birçok vazo, altın heykel, toprak testiler, küpler, taraklar, küpeler v.b. sanat eserleri çıkarılmış ve bunlar Diyarbakır ile Erzurum müzelerine kaldırılmıştır. Yapılan incelemelerden sonra bunların Urartu uygarlığına ait olduğu tesbit edilmiştir.

Bu gün bir ilçenin adı olan Varto adı, o zamanları bir bölgenin adı idi. Pek çok yaşlı Varto'lu bunu böyle bildiği gibi Varto hakkında yazılan pek çok yapıt da bu gerçeklere yer vermektedir.

Urartular'ın sosyal yaşamında ve devlet düzeninde feodal yapı etkindi. Küçük bölgelerin beyleri, etkinlikleri altındaki aşiretlerle birlikte büyük bölgelerin beylerine, meliklerine, onlar da prenslere ve krallara bağlı idiler. Daha doğrusu prenslikler, federatif bir sistem düzeni ile konfederenin başı olan kralla bağlı idiler. Toprak sahipleri, aşiret beyleri, prensler ve krallar idi. Topraksızlar, bu günkü feodal kalıntılarda görüldüğü gibi maraba veya ortakçı olarak çalışırlardı. Savaş zamanı, beylerinin emri altında tıpkı aşiret alaylarında görüldüğü gibi askere giderlerdi.

Urartular, Turani ırktan olmayıp Aryani ırka mensup-tular. Urartular'ın Turani ırktan olduğu yakıştırması doğru değildir. Ancak, sonradan İskit ve Subariler'in gelmeleri bu yanlışlığı getirmiş olabilir. Genelde Urartu halkları içinde bu günkü Kürtlerin ataları olan Medled, Ararat kavimleri ile Nayriler, Muşkiler ve Ermeniler yer almıştır. Konfedere bir sistem içinde oluşunun tek nedeni de değişik kökenli halk gruplarının bir arada yaşamalarından kaynaklanmaktadır.

URARTU KRALLARI

- 1 - Arame (M.Ö. 859 - 844)
- 2 - Lutipni (844 - 831)
- 3 - Sardur (831 - 821)
- 4 - İspueni (821 - 810)
- 5 - Menua (810 - 785)
- 6 - I. Argisti (785 - 760)
- 7 - III. Sardur (760 - 733)
- 8 - I. Russa (733 - 714)
- 9 - II. Argisti (714-694)
- 10 - II. Russa (694 - 673)
- 11 - IV. Sardur (673 - 625)
- 12 - III. Russa (625 - 612)

KÜRTLER - MEDLER VE PERSLER

Medler, Persler gibi İran asıllı olup bir Hint - Avrupa ırkı olan Aryani ırkındandırılar. İran'ın batı ve güneybatı bölgelerinde ki dağlık sahalarda dağınık boylar halinde yaşarlardı. Aralarında Gur - Gutı - Kusi -Lolo - Mamai - Karduş - Xaldi (Haldi-Khaldi) - Kardı gibi boyların da yaşadığını kimi tarihçiler belirtmektedirler. Ancak bu boylar arasında ilk kez Medler siyasi bir varlık göstererek Zagros dağlık sahası ile kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu topraklarında bir devlet kurmuşlardır.

Kimi tarihçiler Medler'in Zagros dağlık bölgesinin en eski yerlileri olduklarını ve Milattan 6000 yıl önce Madistan'da yaşadıklarını belirtirken, (18) yine kimi tarihçiler Medler'le birlikte bu boyların Türkistan'da toplu halde yaşadıklarını ve M.Ö. 2500 yıllarında Güney İran'a doğru göç ederek Himalaya Dağları'nda ikiye ayrıldıklarını, bir kısmının Himalaya Dağlarını aşarak Hindistan ve Pakistan'a gittiklerini, diğer bir kolun Afganistan üzerinden İran ve İran'ın batı ve güney bölgelerine yerleştiklerini belirtir. (19)

Medler ve aralarındaki boylar, İran'ın batısındaki dağlık kesiminde uzun yıllar bir arada yaşayarak kaynaşmışlardır. Bundan önceki yaşamları hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak İç Asya'dan göç ettikten sonra Hindistan'a gidenlerin Budizm'in etkisinde kaldıklarını, Batı İran'a yerleşenlerin de doğal olarak Zerdüş dinini benimsediklerini, kutsal kitaplarının "Zent-Avesta" olduğu bilinmektedir. Bu uzun zaman sürecinde klan aile, aşiret ve dağınık boylar halinde, kimi zaman da aşiretlerin dayanışması ile küçük hükümetler veya derebeylikler kurdukları veya kimi zaman komşu devletlerin veya derebeylikler kurdukları veya kimi zaman komşu devletlerin egemenliğinde yaşadıkları sanılmaktadır. Siyasi bir varlık göstermeleri ancak M.Ö. VII. y.y.'a rastlar. Aralarındaki diğer boyların Gutı kökeninde birleştiklerini, Gutı adının da kutsal kitap Zent-Avesta'ya göre Farsça'da "Gab" (20) olan öküz anlamına geldiği belirtilmektedir. Aynı şekilde Hindistan'da öküz ve inek, inançlara göre kutsal sayılmaktadır. Yine İran kaynaklarına göre Budizm'in ilk kurucusunun bir adı da "Gutme"dir. (21) Bu nedenle Hindistan'a göç edenlerle İran'ın ba-

tı dağlık kesimine yerleşenler arasında bir ilgi kurulabileceğini ve Gutiler'le Medler'in, İran'ın en eski Aryani kavmi olduğu söylenebilir.

Medler, komşu ülkeler gibi o zamanın en güçlü devleti olan Asurlar'ın saldırısına uğramışlar, karşı koyup vatanlarını savunmalarına karşın M.Ö. VII. yüz yıla kadar Asur egemenliğinden kendilerini kurtaramamışlardır.

M.Ö. VII. y.y. sonlarında Asurlar'ın zayıflamasından yararlanan Keyaksar adlı bir kral, dağınık Med, Guti, Gur, Kusi, Lolo, Mamai, Karduş, Haldi, Kardü gibi boyları bir araya toplayarak Medya devletini kurdu. Medler'in oturdukları Zagros dağlık bölgesine de aynı zamanda Medya denilmektedir. Keyaksar, Medya bölgesinde oturan bu boyları bir araya getirmekle beraber aynı zamanda Asur egemenliğinden de kurtarmış oldu. Öte yandan Kafkaslar üzerinden gelerek İran'ı baştan başa istila eden İskitler (Skalar)'i de Medya'dan çıkardı. Bir müddet sonra Babillerle birleşerek Asur devletine son verdi. Bu günkü Doğu Anadolu topraklarında (Van ve çevresi) kurulmuş olan Urartu devletini yıkarak genişlemesi ve batıda Lidya devleti ile komşu olması bu döneme rastlar.

Genel anlamda tarihçiler, Keyaksar'ın Medler'in ilk padişahı olduğunu belirtirken, İhsan Nuri bey (22) "M.Ö. 41 yıllarında İran sarayında II. Erdeşir'in doktorluğunu yapmış olan tarihçi Kteziyas, Feridun'u, Aryakis adıyla Medler'in ilk şahı olarak gösterdiğini, batılı tarihçilerin de adının Aryas olduğunu ve yine Asur yazıtlarına göre ilk Med padişahının Firortiş (Fevertiş) olduğunu, bunun Feridun'a benzerlik gösterdiğini belirtmektedir. Kanımızca, bu tür efsanevi olayların akışı, zamanlama bakımından yanlıştır. Çünkü, Şehname, birtakım varsayımlar, olağanüstü olaylar ve olanak dışı yaşamlarla dolu, efsaneden öteye geçmeyen bir destandır. Yazar, Şehname'den esinlenerek benzetmeler yapmaktadır. Destanın yüzde yüz olmayan gerçekleri olmakla beraber yaşanmış olan Dahhak ve Feridun olayı, kanımızca Med devleti kurulmadan önceki dönemlere rastlar. Keyaksar'ın Med devletini kurması ve Asurlar'ı yenerek dağınık durumda yaşayan Aryani boyları ile Ararat kavimlerini bir bayrak altında toplaması tartışılmaz bir gerçektir.

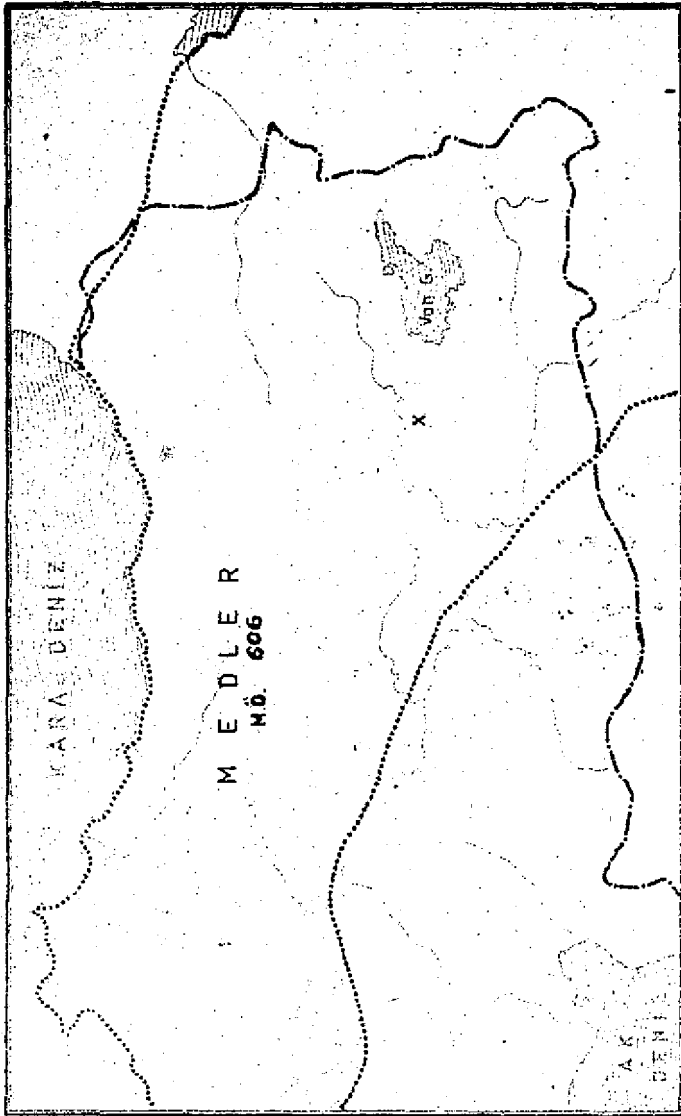
Şehname yazarı Firdevsi, "Feridun, ülkesini üç oğlu arasın-

da paylaştırdı. Doğuyu Tur'a, Batıyı Selm'e ve ikisi arasındaki İran'ı da İrec'e verdi. Tur ve Selm kıskanarak gelip İreç'i öldürdüler.' (23) demektedir. İhsan Nuri Bey, "Din-é Kurd (Kürt Dini) (24) kitabında padişahın Erç (İrec), Selm'in adının da Avesta da "Siyrim" (Serm) olduğunu vurgularken Doğubilimci Mart Kuwart, bu adın Aryanı soyundan olan ve nehirle Ural gölü sınırı arasında yaşayan Sermet kavminden geldiğini, bunların çadırlarda göçebe şeklinde yaşadığını, tarıma önem verdiklerini, uygarca yaşamaktan ve şehir yaşamından uzak olduğunu, bazı İran tarihçileri ile Rum tarihçilerinin Medler'in kendilerini Sermetler'den saydığını belirtir.

Araştırmacılar, Sekailer'i (Sakalar) Tur'dan sayar. Oysaki Sakalar (İskitler) Türk'tür ve sınırları Çin Türkistan'ından karadeniz'e kadar uzanıyordu. Sayın Prof. Dawud "Mazdeist Edebiyatı" kitabında "Turanlılar, İran soyundan olup yanlışlıkla Moğollar'dan olan Türkler'e Turanlı denmiştir" demekle Turaniler'i, Firdevsi'nin Şehnamesinde belirtilen "Tur soyuna, İranlıları" "İreç" soyuna ve Ararat kavimlerini de "Selm"e bağlamaktadır.

Varsayımlar ve karşılaştırmalar birbirine karıştırılmıştır. Eğer Turaniler, Tur'dan gelme ise efsaneleşmiş olan İran hükümdarı Feridun ile oğulları İrec, Selm ve Tur'un, Turani kökenli olan Türkler'e dayalı olmaları gerekir ki böyle bir varsayım olası değildir. Şurası bir gerçektir ki tarih boyunca zaman zaman ufak çapta Ozmoz olayı gibi bir takım karışımlar olağelmış ve kimi zaman da bilinçli asimilasyonlar yapılmış olabilir. Ancak, büyük değişimler söz konusu olamaz.

Selm. belki Medler'den olabilir ama Şehname'deki bu kardeşlerden Tur'u, Turanilerle karıştırmak ve Turaniler'i de Aryaniler'e bağlamak yanlıştır. Öyle olmuş olsa idi öncelikle dil yapıları birbirine benzer ve sonra da Med hükümdarı Keyaksar, İskit (Saka) Türkler'i ile savaşmaz ve İran'ı işgal etmiş olan İskitler'i İran'dan çıkarmazdı.

..... Medlerin sınırı
X Muş'un bulunduğu yer
----- T.C'nin şimdiki sınırı

Medler'in Anadolu'da ilerlemeleri üzerine M.Ö. 585 yılında Orta Anadolu'da Kızılırmak boylarında Medler ile Lidyalılar arasında yapılan bir savaşta güneş tutulduğundan her iki taraf, dini inançların da etkisi ile Doğa'nın bu olayından etkilenerek savaşa son verdiler. Med kralı Keyaksar ile Lidya kralı Alyat, kendi aralarında anlaşarak Kızılırmak'ı iki devlet arasında sınır olarak kabul ettiler. Böylece Doğu Anadolu, Kızılırmak'a kadar Medler'in egemenliğine geçmiş bulunuyordu.

İhsan Nuri "M.Ö. 633'te Şehinşah olan oğlu Huxster, babası döneminde Mad bölgesine gelmiş olan ve 28 yıl Madistan'ın huzurunu kaçırmış olan Kimmerler ile Sekalar'ın önderlerini bir gecede öldürerek ülkeyi onların şerrinden kurtardı. Büyük bir olasılıkla "Tol Hıldan" şenliği (Cezne Tol Hıldan) yani Kurmañc kesiminde bulunan intikam alma ile ilgili şenlik (veya bayram), Feridun'un Dahhak'ı öldürmesi ile ilgilidir. Bu korkusuz talancı taifenin reislerinin öldürülüşü Huxster eliyle olmuştur. Buna bağlı olarak M.Ö. 612 de Huxster, Babil devleti ile birleşerek Asur devletini ortadan kaldırdı. Lidyalılar'la yapılan savaş esnasında güneş tutulunca, bunu Tanrı'nın gazabı olarak değerlendirip barış antlaşması yaptılar. Sivas bölgesindeki Kızılırmak, kesin sınır oldu. (25) demektedir.

İhsan Nuri'nin belirttiği olay ve hükümdar, ilk Med hükümdarı Keyaksar ile benzerlik içindedir. Eğer Huxster, Keyaksar adlı hükümdarın başka bir adı ise doğrudur ve tarihi bir yanlışlık yok demektir. İhsan Nuri, bu görüşü başka yazarlardan alıntı olarak belirttikten sonra dipnot olarak "Med kralı Keyaksar M.Ö. 612'de Ninova'yı yakıp yıktı. Lidyalılar'la anlaştı. Yerine oğlu Astiyağ (İşyumugu) seçti. Astiyağ, kızım Pers kralı Kambiz'e (M.Ö. 529-522) verdi. Bu evlilikten doğan ve Medler'in yeğeni olan Kurus (Kirus-Keyhüsrev de denir) Medler'i yenerek devletlerine son verdi" (26) demektedir. Bu görüş doğrultusunda yukarıda "Kimmerler'le birlikte Sakalar'ın İran'ı 28 yıl işgal ettiklerini, beylerini öldürüp onları da kovmakla, ülkeyi onların şerrinden kurtardığını" belirtmekle Sakalar'ın İranlı olmadıklarını, Türk olduklarını göstermektedir.

Bilinen tarihi olaylarla kaynakların belirttiği Med hükümdarları Keyaksar ile Astiyağ'dır. M.Ö. VII. yüz yılın başlarında devlet kurup yine M.Ö. VI. yüzyılın yarısında yani M.Ö. 550) de yıkıldıklarına göre bu kısa süre içinde ancak iki hükümdar normal olarak görülebilir. Bütün bunlara karşın İhsan Nuri, Hexamenşi (Ahamenid)lerden II. Erdeşir'in yanında tabib olarak bulunan Yunan tarihçisi Ktezias'tan alıntılar yaparak Med padişahlarının adlarını ve saltanatlarını şöyle sıralar:

"Aryakis	: Saltanatı :	28 yıl sürmüştür
Mandakis	: Saltanatı :	50 yıl sürmüştür
Susarnes	: Saltanatı :	30 yıl sürmüştür
Artiyas	: Saltanatı :	50 yıl sürmüştür
Arbiyanas	: Saltanatı :	22 yıl sürmüştür
Arseyüs	: Saltanatı :	40 yıl sürmüştür
Artenüs	: Saltanatı :	14 yıl sürmüştür
Artibamas	: Saltanatı :	40 yıl sürmüştür
Astiberas	: Saltanatı :	40 yıl sürmüştür
Esperdass	: Saltanatı :	35 yıl sürmüştür
Astiyakis	: Saltanatı :	35 yıl sürmüştür
Toplam Yıl		366 " (27)

Bu duruma göre Medler'in siyasal yaşamları 366 yılı bulmaktadır. Oysaki kuruluş ve yıkılış tarihleri arasındaki bu süreç yarım yüz yılı biraz aşar. Büyük Yunan tarihçisi Heredot da yaklaşık bir tarih süreci içinde Med padişahlarını daha gerçekçi bir biçimde belirterek şöyle bir açıklamada bulunur; "Med hükümdarlarının sayısı dört olup adları şöyledir: Diyakis (Diwkis) - saltanatı 50 yıl sürmüştür. Asıl adı Firurtis (Ferwertiş)dir. Seyakzar (Syakzar) saltanatı 40 yıl sürmüştür. Asıl adı Huxşter'dir. Astiyaz (Astiyağ) saltanatı 23 yıl sürmüştür. (28)

İhsan Nuri'nin de belirttiği gibi Heredot ile Ktezias arasında hem tarihi süreç ve hem de padişah sayısı bakımından büyük fark vardır. Kanımızca Heredot'un görüşü daha gerçekçidir. Ktezias, resmi Med devleti kurulmadan önceki birtakım güçlü Med prenslerini ve hükümdarlarını yazmış olabilir. Hatta Heredot'un belirttiği padişahlardan ilk ikisinin bile Med devletinin resmen

kurulmasından önceki devre ait olduğunu söylemek de olası. Çünkü: Medler M.Ö. VII. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Nino-va'ya saldırdıkları M.Ö. 612 tarihini yaklaşık bir rakam olarak başlangıç kabul edersek yıkılış tarihleri olan M.Ö. 550 yılı arasında 62 yıllık bir zaman vardır. Dolayısıyla Heredot'un belirttiği 40 yıllık saltanatı ile Seyakzar (Syakzar-Keyakzar) ve son padişah Astiyaz (Astiyağ)'ın 23 yıllık saltanatlarının toplamı 63 yıl yapmaktadır ki bu 63 yıl Med devletinin siyasal hükümlerlik yaşını belirtir.

Medler ortalama 63 yıllık bir egemenlikten sonra siyasal varlıklarını, başka bir Ari boyu olan Persler (Ahamenidler)'e bıraktılar. Keyaksar'dan sonra yerine geçen oğlu Astiyağ, 23 yıllık padişahlığı döneminde zayıf yönetiminden dolayı devletini Persler'e kaptırdı. Halk, yönetiminden memnun olmadı. Her tarafta hoşnutsuzluklar ve ayaklanmalar başlayınca Ahamenidler (Keyaniyan) sülalesinden Anşan (Anzan) prensi Kiros (Kurus) diğer İran boylarını ve isyan edenleri yönetimi altına alarak M.Ö. 550'de anne tarafından dedesi olan Astiyağ'ı bir darbe ile devirerek kendisini bütün Medya ile İran toprakları üzerinde Pers kralı olarak ilan etti.

"Mad-Enzan aileleri saltanatının birliği için şundan iyi belirtti bulunmaz. Madlar, padişahları İxtowiko (İhtoviko)'yu kendi elleriyle yakalayıp Kurus'a teslim ettiler. Eski İranlılar'ın gelenek ve göreneklerine göre de kabul etmek gerekir ki Mad-Enzan ulusları birbirinden farksızdı. Yani Mad ulusunu, kendi şahını tahttan indirip yabancı ve düşman eline teslim etmiş ve kendileri için yabancı birisini Şah olarak kabul etmiş sayılmazlar. Çünkü darbe, Mad vezirleri ve komutanları tarafından hazırlanıp yönetilmişti." (29) Med kralı Astiyağ, M.Ö. 529 yılında kızını Pers prensi Kambiz'e verdiğinden, kızından doğma Kurus, aynı zamanda Med padişahı Astiyağ'ın torunudur. Böylece Persleri, aynı zamanda Med padişahı Astiyağ'ın torunudur. böylece Persleri, Medler'den ayrı bir ırk veya ulus olarak kabul etmek yanlıştır. Yapılan yönetim değişikliği, aynı ırkın boyları arasında el ve isim değiştirmekten başka bir şey değildir.

PERSLER VE DOĞU ANADOLU

Med krallığı, yapılan bir darbe sonucu el değiştirdiğinde Doğu Anadolu toprakları da aynen, düzen değişikliğine gerek bırakılmadan Pers hükümlarına geçti. Yeni devlet düzeninde tüm güvenliği sağlayan Kurus, ilk olarak tüm Anadolu'da bütünlüğü sağlamak ve batıda denize açılmak için Batı Anadolu'daki Lidyalılar'ın üzerine yürüyerek zengin ve mağrur kral Krezüs'ü perişan etti. İki kez yenilen Krezüs'ü, başkenti Sart şehrinin kalesinde yakalayarak Lidya egemenliğine son verdi. (M.Ö. 546) Bundan sonra da Mezopotamya'yı topraklarına katan Kurus, Babiller zamanında sürgün edilen Yahudiler'in ülkelerine serbestçe dönmelerine izin verdi.

Mezopotamya ve Anadolu'yu ele geçiren Persler, Ege kıyılarındaki birtakım Yunan kolonileri ile İonya egemenliklerine de son verdiler. Bunun üzerine Yunanlılar'la aralarında üç dönem süren meşhur tarihi Pers savaşları başladı. Bu savaşlara Persler'in egemenliğindeki tüm ülkelerin halkları katıldığı gibi Doğu Anadolu halkının savaşçıları da katılmıştır. Herodot'un tasvir ettiği Doğu kıyafeti bu gün, araya asırlar girmiş olmasına karşın özelliğinden en ufak bir şey değiştirmemiştir. O günlerin kıyafet tasvirini Herodot'un kaleminden okuduğumuzda, bu günkü kıyafet düzenini, geleneğini görmek ve anımsamak, bu benzerliği eşleştirmek olası.

Herodot, 1. Pers savaşındaki Maraton acısını çıkarmak için hazırlanan ve ikinci Pers savaşı (Termopil) için harekete geçen (XERXES - KSERKES) Serhas'ın ordusuna katılan kavimleri, kılık kıyafet ve silah düzenleriyle şöyle belirtir:

"1 - PERSLER: Başlarında tiara denilen yumuşak başlıklar, sırtlarına da balık pulları gibi demir pullu giysiler giymişlerdi. Elllerinde kalkanları, sırtlarında sadakları vardı. Kısa bir mızrak, çok büyük bir yay ve kargıdan yapma oklardı silahları. Kemerlerinde sağ baldırlarına sarkan hançerleri vardı.

2 - MEDLER: Tam Persler gibi donanmışlardı.

3 - CİSSİA'lılar ile HYRCONİALAR da Persler'in bir eşiydiler.

4 - ASURLULAR: Başlarında bakırdan yapma bir miğfer giyiyorlardı. Kalkanları Mısırlılar'inkine benziyordu. Ayrıca demir düğümlü sopalar taşıyorlar (30) keten göğüslükler giyiyorlardı. Bunların, Yunanistan'dakilerin Suriyeli, barbarların da Asur dedikleri ulustu.

5 - BAKTERYALAR: Medler'e benziyorlardı. Giyim kuşamları, donanımları, onlarınkinin bir eşiydi. Kendi göreneklerine uygun tahtadan yaylar, kısa mızraklar taşıyorlardı.

6 - SAKALAR İSKİTLER): Şalvarlıydılar. Başlarında uzun, sivri başlıkları vardı. Geleneksel yaylarını, hançerlerini yanlarında getirmişlerdi.

7 - Hint elinden gelenler, pamuklular gibi giyinmişlerdi. Tahta yayları, demir okları vardı.

8 - PARTLILAR-HORASMIALILAR(31)

Suğdulular, Gandarialılar ve Dadicalılar nereden bakılırsa bakılsın, berikilerden ayrı değillerdi.

9 - HAZERLİLER: Deriden abalar giymişler, kılıç, ok ve yaylarla donatılmışlardı. SARANGIALILAR, bütün giydiklerini tepeden tırnağa pırıl pırıl yanan bir boyayla boyanmışlardı. Dizlerini dizliklemişlerdi.

10 - PAKTIALILAR: (32) da onlara benziyorlardı. Ok ve yaylı ve hançerliydiler.

11 - Utialılar, Meycialılar, Paricanialılar (33) da Paktialılar gibi donanmışlardı.

12 - ARAPLAR: Zeria giyiyorlardı. Bu uzun bir abaydı. Bir kemerle bağlı idi. Sağ yanlarında uzun yaylar taşıyorlardı. Bu yaylar, bağlı olmadığı anlarda arkaya doğru geriliyordu.

13 - İTOBIALILAR: Pars ve arslan derisine bürünmüşlerdi. Yaylarının uzunluğu dört karıştan öteydi. Oklarının ucuna demir yerine sivriltilmiş taş bağlamışlardı. Sivri ceylan boynuzundan

mızraklarının yanı sıra bir başka silahları da ucu düğümlü sopalardı.

14 - LİBYALILAR: Deri elbiseliydiler. Mızrakları ateşte sertleştirilmişti.

15 - PAFLAGONİALILAR: Küçük kalkanlar, orta büyüklükteki mızraklar taşıyorlardı. Hançerleri ve kargıları yoktu. Ayaklarına çarık giymişlerdi. Onları Ligyalılar, Matienialılar, Mariandiyalılar, Suriyeliler izliyorlardı.

16 - Onları da Firigyalılar izliyorlardı. Bu ulus, Makedonya'lıların anlattığına göre Avrupa'da oturdukları sıralarda Brigialılar (34) diye anılıyorlardı. Asya'ya geçtikten sonra bu adı almışlardı.

Firigyalılar, Ermeniler Lidyalılar, Dysialılar, Trakyalılar, Cabalılar, Mylialılar, Moskialılar, Mareler, Colhisler (35), Alarodialılar izliyorlardı. Her biri ya kendine en yakın ulusunkine benzer, ya da kendi geleneklerine uygun düşen bir biçimde giyinmiş, kuşanmış ve donanmışlardı.

Karada savaşan Pers piyadeleri, işte bu ulusların askerlerinden kurulmuştu. Her birinin başında o ulustan gelme yaman bir komutan vardı. Askerlerini çekip çeviriyordu. Komuta ve sayım işleri bunların görevi idi. Her on bin askerın başındaki binbaşları da bunlar tarafından atanıyordu. Gerçi başka subayları da yok değildi ama, asıl komuta bu benim anlattıklarımda idi" (36) demektir.

İkinci pers savaşına katılan uluslar arasında o günkü Doğu Anadolu ulusları çarık, şalvar, sarık, kuşak, çivili ve düğümlü sopalarıyla bu gün hâlâ o özelliklerini yitirmemiş olan bu günkü Doğu Anadolu insanının aynısı idiler. Başka bir deyişle bu günkü Doğu Anadolu halkımızın her biri o günkü insanların torunlarıdır demek daha uygun düşer. Araya binlerce yıl girmiş olmasına karşın, yaşamlarında, kılık ve kıyafetlerinde en ufak bir değişikliğin olmayışı bunun tek kanıtıdır.

Yine Heredot, kitabının başka bir sayfasında o zamanki Doğu ve Ön Asya halkının kılık-kıyafetini şöyle tanımlar: "Babil

halkı topuklarına kadar inen keten tunikler giyerler, üstüne yünden bir tunik ekler, kısa ak bir abaya sarınırlar. Ayakkabılarının biçimi de kendilerine özgüdür. Beotlar'inkine benzer. Saçları uzundur, başlarında sarık vardır". Aynı şekilde Heredot kendilerinden olmayanlara barbar demektedir ve İonları egemenlikleri altına alan Persler'i de şöyle tasvir etmektedir: "Barbarlar, yay, ok ve kısa mızrak kullanarak savaşır. Savaş alanında şalvar giyiyor, başlarında sarıklar taşıyorlar, şalvarın üstüne de kuşak bağlıyorlardı."(37)

Görüldüğü gibi milattan 500 yıl önceki Pers kıyafeti ile Doğu Anadolu'da yaşayan halkımızın bu günkü kıyafeti arasında hiçbir fark yoktur. Bu özellik, Doğu ve Güneydoğu halkımızın o zamandan kalma olduğunu, hâlâ Persler'in ve Medler'in etkilerini, kılık kıyafetlerini taşıdıklarını aynı uygarlığın izlerini sürdürdüklerini göstermektedir.

Pers egemenliğinden sonra araya giren İskender'in Helenizm uygarlığı Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğunun asırlar boyu egemenliklerinin görülmüş olmasına karşın kılık kıyafet, gelenek ve göreneklerinden en ufak bir özellik yitirmemiştir.

Pers İmparatoru 1. Dara (M.Ö. 522-485) İran içlerinden Ege kıyılarına kadar olan büyük İran İmparatorluğu'nu 20 satraplık (38) bölgeye ayırmıştı. Bu satraplıkları ve yıllık vergilerini Heredot, resmi İran kaynaklarından alarak nakletmektedir. Heredot'un açıklamasına göre: XIII. satraplıkta "Paktuk (Bokht-an) denilen Van Gölü güneyindeki Doğu Dicle'ye "Bohtan/Botan" adını verdiren Hakkari ile Zap boylarında Dicle Kürtleri ataları), Armenya Bitlis - Muş - Tunceli çevresi gibi "Yukarı Ülke" denilen yerlerin Aremice adı) ve Pontus Öksenos'a (Karadeniz bölgesi) kadar ki komşu ülkeler (Erzincan - Gümüşhane - Giresun bölgeleri) halından alınan meblağ dört yüz talen (yüz bin İgiliz lirası) idi." Böylece Doğu Anadolu, Persler'in XIII. satraplığı olmuş oluyordu.

Doğu Anadolu'da Pers egemenliği (M.Ö. 612-331) 281 yıl

sürmüştür. Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 331) yılında Gavgamela ve Arbela (Erbil) da 3. Darius'un ordularını üç kez yenilgiye uğratıp Persler'i ortadan kaldırdınca Doğu Anadolu toprakları, halkı ile birlikte Helenizm yönetimine zorunlu olarak girmiş oldu. Rivayetler, Büyük İskender'in emri ile bu tarihlerde Bitlis kenti ve kalesinin "Bedlis" adındaki bir kumandanı tarafından kurulduğunu bildirmektedir. Büyük İskender, İran ve Azerbaycan'a yürüdüğü sıralarda orduları ile Varto'nun doğu dağlık bölgesindeki Lolan kesiminde, bu günkü Varto - Bulanık sınırında son zamanlarda adı değiştirilerek "Ünalı" olan ve "İskender" adı ile anılan şimdiki köyün yaylalık kısmında Hamurpet gölü kıyısında konakladığı rivayet edilmektedir. Bu köyün İskender adı ile anılması, Büyük İskender'in adından simgelendiği sanılmaktadır.

Büyük İskender'in ölümünden sonra Hindistan'a kadar süren egemenliği, kendiliğinden sarsıldı. İran ve komşu ülkeler, bir müddet sonra Helen kumandanlarının birbirlerine düşmeleri üzerine Helenizm İmparatorluğundan ayrıldılar. İran devleti, part hanedanlığının etrafında yeniden oluştu. Helenizm krallıklarının kendi aralarındaki porst kavgaları sonunda etkisiz kalan Doğu Anadolu topraklarına da partlar kaymaya başladılar.

Persler'in yıkılması ile bir müddet sonra partlar "Arsaklar"ın kurulması temelde sosyal bir değişim getirmedi. Böylece İran'ın sosyal etkisi kendiliğinden eski oluşum şekliyle süregeldi. Muş - Karaköse - Hasankale - Van bölgelerinde de Ermeni krallıkları kuruldu.

MED - PERS KÜLTÜRÜ VE KÜRTLER

Medler, Kürtler'in yüzde yüz kökeni ve atalarıdır diyemeyiz. Çünkü, Medler'le birlikte pek çok irili ufaklı boy-aşiret ve etnik grupçuklar vardı. Medler'in pek kısa bir sürede yıkılıp gitmeleri bunu göstermektedir. Yarım yüz yıllık bir zamandan sonra yerlerini kendileri gibi başka bir Ari boy olan Persler (Ahamenidler)'e bırakmaları bunun tek kanıtıdır. **Ancak,**

Medler'i de Kürtler'n kökeninden soyutlamak olası değildir.

Medler'in yerleştikleri bölgelerde onlarla iç içe yaşayan Gutiler, Gurlar, Kusiler, Luristan'da Lur ve Lola (Loli)lar (Lobiler - Lurlar) (39) Mamailer, Karduşlar, Haldiler, Kardular, Partlar, Kenaniler, Sasaniler, Sakailer (Türkler) Ahamendiler, Yukarı Mezopotamya'da Asurlar, Urartular gibi pek çok irili ufaklı boy ve halk toplulukları vardı. Bu saydıklarımın pek çoğu Aryani ırka mensup olmakla beraber Orta ve Aşağı Mezopotamya'da yaşayanların Sami, Yukarı Mezopotamya ve Doğu Anadolu'nun dağlık sahası ile İran içlerindekilerinin Aryani, Kafkas ve Armen bölgesinde olanların da çeşitli Kafkas ırklarına ve yine Saka (İskit), Kimer ve İran'ın kuzey yöresindekilerin de Turani ırka mensup olduklarını belirtmek, sanıyorum en gerçekçi bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle, bu çağlarda Mezopotamya ve çevresine bir ırklar geçişi ve kaynaşması olmuştur demek gerekir.

Bütün bu olgular gözönüne getirildiğinde denilebilir ki Kürt ulusunun kökeni, ufak tefek karışımların dışında genelde Aryani ırka dayanır. Tıpkı Alman - İngiliz ve Fransızların Cermen ırkında birleşmeleri gibi Kürtler de Farslar'dan ayrı bir ulus olmalarına karşın temelde aynı ırka mensuplardır. Bu demektir ki Kürtler, ırken Aryani ama, uzun bir zaman sürecinden sonra birbirine karışmış, kaynaşmış boy, klan aile ve aşiretlerin karışımından oluşmuş, bu güne dek feodal yapı özelliğinden en ufak bir değişim göstermemiş, ortak bir kültürün damgasını vurduğu ayrı bir ulustur.

Gerçekte dillerinin özelliği, yapısı, kullanılan kelimelerin yüzde seksenini, Aryani ırkın dili olan Farsça kelimeler oluşturmaktadır. Bir Kürt ile İranlı birbirini anlamamış olsa bile kökende dil yapısı Hint - Avrupa dil grubudur. Cümle yapısı, cümleler içinde özne, yüklem ve tümleçlerin sıralanış biçimleri Hint - Avrupa dil kurallarına göredir. Öyle Türkçe'de olduğu gibi özne başta, tümleç ve nesneler ortalarda ve yüklem de sonlarda yer almaz. Tam tersine yüklem ortada, özne başta ve tümleçler de genelde

sonlarda yer alır.

Uzun bir zaman büreci içinde çeşitli akınların, dalgalanmaların olduğu böylesine bir karışımı, bir bakıma doğal karşılamak gerekir. Bu süreç içinde Kürtleşen Türkler olduğu gibi, Türkleşen Kürtler de vardır. Aynı olgu, Sami ve diğer ırklar için de söylenebilir. Nitekim günümüzde bile Araplar'a yakın olan Kürtler'in Arap dilinin, Türkler'e yakın olanlarının da Türkçe'nin etkisinde kaldığı görülür. Ama temelde yüzde seksen kelime yapısı Aryanî dil olan Farsça ve bu uzun zaman sürecinde kendine has bir özellik oluşturan Kürtçe'dir.

Medler'le birlikte sonradan siyasi iktidarı ellerine geçiren Persler'in resmi dini, Zerdüşt'ün dini olan Mecusilik'tir. Aslında "Büyük bir dahi olan Aryan peygamberi Zerdüşt, Mad halkından olan "Maj" taifesinden idi. Zerdüştler'in ruhani tabakasına Mux (Muğ) ve Majuş deniliyordu. Bu da Zerdüşt'in taifesi olan "Mog" (Moge) ve Muj'dan gelir. (40) Mug, ateşe tapan ateşperest demektir. "Zerdüşt'ün dini 1. Darius devrinde İran'da devlet dini olmuştur. İslâmiyet'in yayılmasına dek, hatta bazı yerlerde daha sonra da İranlılar ve Kürtler arasında yaşamıştır. Örneğin Darius'un Bahistan dağında bir kayaya oyduğu söylevinde Zerdüşt dininin izlerine rastlanır. Zerdüşt Magianizm (Mecusilik)i düzene sokmuştur. Soyut bir felsefeye dayanan Zerdüşt dininin (Zent-Avesta) adında kutsal bir kitabı vardır. Asıl kitap Avesta olup Zent adı verilen yorumlar eklendiğinden bu adı almıştır. Kimileri Avesta'nın Zerdüşt'tan binlerce yıl önce var olduğunu, kimileri de Zerdüşt'ün ölümünden sonra düzenlendiğini belirtir.

Bu dinin kökeninde İran halklarının inançları ile uyuşan aydınlık (iyilik-doğruluk) temsilcisi "Ahura Mazda" Hürmüz ve karanlık (kötülük-yalancılık) yaratıcısı "Angra Manyu (Ehrimen) dualizmi yatar. Zerdüştlük, tek Tanrılı dinlere yakındır." (41) Zerdüşt dininin temel ögesi sevgidir. Bir diğer önemli öge de çalışmaktır. Zerdüşt, tarımı teşvik etmiş, çiftliğin yerleşmesine yardımcı olmuştur. İhsan Nuri, "Zer-tuş-ra spitme" (Sarı ışınli güneşin beyaz demeti) şeklinde açıklandığını, Zerdüştlerin güneşe yönelik ibadet ettiklerini, bu nedenle peygamberlerini sarı ışınli gü-

neşe (Zer-tuş-ra) diye lakaplandırıldığını belirtmektedir. Zerdüşterde sembol güneştir. Güneş ışınlarının içindeki 7 renk önemli bir özellik göstermektedir. Kürtler'in baş bağlamalarındaki puşular bu renklere göre sıralanır. Kofiler özellikle genç kızlarda bu yedi renkli puşularla bezenir. Evreni aydınlatan ve özelliğinde 7 renk olan güneş ışını aydınlığın simgesi olduğundan temsilcisi (Hürmüz) bu nedenle kutsaldır. Aynı şekilde aradan binlerce yıl geçmiş olmasına karşın Doğu Anadolu'da halkımızın pek çoğu ve özellikle Alevi kesiminde sabah güneş doğmadan kalkmanın gerektiğini, güneş ışınları dünyaya vurduğu zaman ona dönerek dua etmenin uğur getirdiği inancı içindedirler. Yazar, ayrıca eserinin dipnotunda Mazdeizm ile Mezdeki mezhebinin birbiriyle karıştırıldığını, ikisinin aynı şey olmadığını, benzer noktaları olmakla beraber birbirlerinden temelde farklı olduğunu belirtmektedir. Mazdeizm ile Mezdeki birbirinden ayırt etmek gerekir. Mazdeizm, Zerdüş'ten önce İran'da yayılan ve benimsenen dinsel bir akımdır. Bu dinin Tanrılarından biri de Midh-
raya'dır. Mezdek mezhebine gelince bazı yazarlar yanlışlıkla buna Mazdeizm diyorlar. Sasaniler devrinde Kubad zamanında İran'da türemişti. "Mal ve mülk, toplumda ortak olmalıdır" diyen bu mezhebin taraftarları giderek çoğaldı. Örneğin padişah Kubad da bunlardandı. Daha sonra Nuşirevane Adil, Mezdekiler'den yüz bin kişiyi Mezdekle beraber öldürüp mezhebinin yasaklamıştır. Çoğu yazarlar Mezdekiler'i komünist diye niteliyorlar. Kimi yazarlar da Mazdeizm ile Zerdüştlüğü aynı anlamda kullanmışlardır. Mezdek, M.S.V. y.y. da ortaya çıkmıştır. Kendisi de Zerdüşti'dir. Daha sonra 818 de Babekiye mezhebi ile İslâm toplumu içindeki Şii-Batıni akımından Karmatiler (Hassasiyun) ve İsmaili mezhepleri ve Mezdek mezhebinden kaynaklanır" (42) demektedir.

İslâmiyet'in yayılışından sonra tüm İranlılar, Türkler ve Kürtler İslâmiyet'i kabul ettiler. Ancak İranlılar'da olduğu gibi Kürtler'den de bir grup, günümüzde halâ ya Mecusi inancılı ya da Mecusiliğin izlerini kendi aralarında taşımaktadırlar.

Mazdeizm'in bu yayılış süreci içinde bir kısım Türkler de

etkilenmiş ve bu dini kabul etmişlerdir. Aynı şekilde Turaniler'in Şamanizm dininden de Ari ırk olan Farslar ve Kürtler etkilenmiş olup İslâmiyet'in yayılışından sonra birtakım bırakılmayan iyi izlerini sürdürmektedirler.

Görüldüğü gibi gerek inanç, gerek dil, gerek kılık-kıyafet ve gerekse gelenek-görenek yönünden Medler'e Persler ve bunların arasında yoğrulan irili ufaklı boyların kültürleri, yaşamları aynı idi. İkinci Pers savaşına katılan uluslar, Medler ve Persler'in çarık, şalvar, sarık, kuşak, çivili ve düğümlü sopalarıyla bu gün hâlâ özelliklerini yitirmemiş olan Doğu Anadolu insanların aynısı ve bir benzeri idiler. Heredot, barbar diye nitelediği Persler'le Medler'i şöyle tanımlar. "Barbarlar, yay, ok ve kısa mızrak kullanarak savaşırlar. Savaş alanında şalvar giyiyor, başlarında sarıklar taşıyorlar, şalvarın üstünde kuşak bağlıyorlardı." (43)

Pers ve Med halkı, aralarındaki irili ufaklı tüm boylarla geniş halk tabakaları bölgenin geleneksel yapı tarzını kullanarak içinde yaşıyor, iyi cins atlar besliyor ve hayvancılık yapıyorlardı. Ksenophon Anabasis'inde (On Binlerin Dönüşü) bu günkü yaşam tarzı ile aynı olan Med ve Persler'in yapı tarzlarını ve köylülerin yaşamlarını şöyle belirtir: "Yanına, ayağına çevik askerler alıp Ksenophon'un payına düşen köye koştu. Orada tüm köylüleri, muhtarın krala verilecek vergi karşılığı yetiştirilen on yedi tayı ve muhtarın sekiz gün önce evlenmiş olan kızını bir baskınla ele geçirdi. Evler toprak altındaydı. Girişleri kuyu ağzına benziyordu, ama içleri genişti. Hayvanlar için toprağa giriş delikleri kazılmıştı. İnsanlar merdivenle iniyorlardı. Bu konutların içinde keçiler, koyunlar, inekler, kümes hayvanları ve yavruları vardı. Dışarı çıkarılmadan kuru samanla besleniyorlardı. Ayrıca buğday, arpa, sebze ve testiler içinde arpa şarabı vardı. Ksenophon, Persçe konuşan tercüman aracılığı ile muhtara hangi ülkede olduklarını sordular. "Armenia'da diye cevap verdi. Tayların, kimin için yetiştirildiğini de sordular. Adam, bunun krala verilecek bir vergi olduğunu söyleyip komşu ülkenin Khalybiler ülkesi olduğunu ekleyerek yolunu gösterdi." (44) demektedir.

Olay, on binlerce Rum askerinin dönüşü sırasında Doğu Anadolu'da ve Yukarı Fırat kıyılarında geçmektedir. Bu bölgelerde Ermeni krallıkları kurulmakla beraber içlerinde Ermeni olmayan halklar da yaşıyordu.

Ksenophon'un belirttiğine göre Doğu Anadolu'nun yerli halkı olan Karduklar'la Armenia bölgesindeki Armeniler'in aralarının iyi olmadığı, üstelik Yunan askerlerinin Kardukh ülkesini aştıkları yedi gün boyunca tek bir günün bile savaşız geçmediği, başlarına türlü felâketlerin geldiği, Armeni bölgesine geçtikleri vakit güven içinde yürüdükleri görülmekte ve sezinlenmektedir. Ksenophon, o günkü tabloyu şöyle çiziyor: "Yunanlılar, o gün de Kentrites ırmağının aştığı ovaya hakim köylerde açık ordugahlar kurdular. İki yüz ayak genişliğinde olan bu ırmak, Armenia'yı Karduklar ülkesinden ayırır. Irmak, Kardukh dağlarından altı-yedi stadion uzaklıktaydı. Kardukh ülkesini aştıkları yedi gün boyunca tek bir gün bile savaşız geçmemişti. Başlarına gelen felâketler, şimdiye kadar gelenlerin tümünden fazlaydı. (Kardukhlar'ı aşip Armenia'ya girince) artık bunlardan kurtulduklarını düşünmeleri, rahat bir uyku uyumalarını sağladı." (45) Irmak aşılmınca Yunanlılar, sıraya dizilip öğlene doğru Armenia'da ilerlemeye başladılar. Dümdüz, pek hafif engebeli bir bölge olan bu yörede beş fersenge yakın yol aldılar. Çünkü Kardukhlar'la bölge ilişkilerinin düşmanca olması yüzünden ırmak yakınında şehir yoktu. Ulaştıkları şehir, büyük bir şehirdi. Satrap'ın burda büyük bir sarayı vardı. Evlerinin çoğunun üstünde de kuleler yükseliyordu. Yiyecek, içecek boldu."

Ksenophon'un Anabasis'inde Doğu Anadolu topraklarında Kardukhlar'ın, Mardlar'ın, Khalybler'in, Armenler'in yaşadıklarını ve bunların birbirlerine karşı olan ilişkileriyle birlikte yaşam tarzlarını da öğrenmekteyiz. Armenler'e karşı olan düşmanca ilişkilerle birlikte Khaldailılar'ın Babil ülkesinde yaşayanlar olmadığını, Yukarı Fırat kısmında yaşayan bağımsız bir boy olduğunu cesus olduklarını, sorgun ağacından büyük kalkanlar ve mızraklar kullandıklarını öğrenmekteyiz. Büyük bir olasılıkla bu Khaldaialılar'ın Keldaniler olduğu sanılmaktadır. Ksenophon'un değindiği

bu halklar topluluğu Armenler'in dışında gelenek, görenek ve yaşam benzerlikleri ile Med ve Persler gibi Ari ırkına mensup ayrı ayrı boy ve oymaklardır.

İran'ın ulusal gelenek, bayram ve kutsal günlerinden biri de Nevruz'dur. Nevruz'u Doğu Anadolu halkı ve Türkler de kutlamaktadır. Bu kutsal gün çağlar boyu birbirleriyle ilişkileri olan tüm uluslara geçmiştir. Med ve Persler arasında canlı bir şekilde kutlanarak zamanımıza dek süregelmiştir. Şehname; "Kawe Ahenker" (Kawe Hesinker - Deminci Kawe)nin ayaklanarak Feridun'la beraber Dahhak'ı öldürdüğü gün olarak yazar. Aynı şekilde Ömer Hayyam da Nevruznamesi'nde Kürt Feridun'un Dahhak'ı esir ettiği gün, İran'ı onun zulmünden kurtardığını, İran halkının bu günü bir bayram olarak kutladığını belirtmektedir. Bu olayın Med devleti kurulmadan önce M.Ö. 900-800 yılları arasında olduğu sanılmaktadır. Çünkü, Med devleti M.Ö. VII. y.y.ın başlarında Keyaksar tarafından kurulmuştur. Medler'den önce Medya ve Pers ülkesinde başka küçük hükümetler ve beylikler vardı. Aynı şekilde ülkesinde başka küçük hükümetler ve beylikler vardı. Aynı şekilde İhsan Nuri de (46) Feridun'un, Aryas adlı bir Kürt olduğu ve yaklaşık M.Ö. 900-800 yıllarında yaşadığını birtakım söylentilere dayanarak belirtmektedir. Kimi tarihçiler Feridun'un (Firortiş) adıyla ilk Med hükümdarı olduğunu belirtmekte ise de bu sav, yanılığdan öteye geçmemektedir. Feridun'dan önce Dahhak ve Cemşit'in olduğunu bunların uzun bir saltanat dönemlerinin bulunduğunu Firdevsi'nin Şehnama'si belirttiğine göre bu tarih yaklaşık M.Ö. 900-800 yılları olsa gerektir. "Bu dönem Babil'de Kusiler'in yenilgileri sonrasına rastlanıyor. Dahhak'tan önce Kusiler'in Babil'deki bu egemenlikleri döneminde Cemşit vardı, Kusiler'den de önceleri Gutiler'in egemenlikleri dönemi idi. Zagros tarihi de Gutiler'den aydınlanmaktadır." (47)

Her ne kadar Moriler Nevruz'un 31 Ağustos'ta kutlandığını yazmakta ise de bilindiği gibi Nevruz, İran ve Doğu Anadolu halkı arasında 21 Martta kutlanmaktadır. Nevruz, yeni bir gün demektir. Bu günde bütün halk, en güzel giysilerini giyer, en güzel yemekler pişirilir ve sevinçler yapılır. Nevruz günü ateşler yakılır.

Geleneksel olarak yakılan bu ateşin, Mecusilik dininin bir kalıntısı, zamanımıza dek gelen bir uzantısıdır. Kimi topluluklar ve özellikle Türkler, Nevruz'u kış mevsiminin bitimi ve baharın geliştiği şeklinde yorumlarlar. Aynı şekilde Doğu Anadolu'daki Alevi kesimi, Nevruz gününü, Hızır günü olarak niteleyip bu gün için oruç tutarlar.

Tutulan bu oruca da Hızır orucu denilir. Hızır'ın, güçlük ve sıkıntı çekildiği anlarda yardıma geleceği inancı içindedirler. O gece sabaha dek bütün evlerde ışıklar yanar. Hızır'ın evlerine uğrayacağı, yiyeceklerine bereket getireceği umudu içinde dua ederek yatarlar. Evlerin karanlık yerlerinde sabaha kadar ışık yakmak, Zerdüşt inancından kaynaklanmaktadır. Amaç, karanlık ve kötülük temsilcisi "Angra"nın gelişini önlemek ve aydınlık temsilcisi "Hürmüz'e" olanak sağlamaktır. Nevruz'u Ermeniler de kutlamaktadır. Ermeni takvimleri ona, Diynet araç, halk kesimi de "Terandaz" der. Zamanımızda Yezidi Kürtler'i de özellikle bu günü bir bayram olarak kutlarlar. Bu bayramda Yezidiler, en güzel elbiselerini giyip düz bir alanda toplanırlar. Her aile yiyeceğini getirip orta yere dizer ve oturup öğlen yemeklerini yerler. Ardından halk oynar, türkü söyleyip eğlenir. Bugün dahi (1977) Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde bazı Zaza köylerinde, baharın güzel günlerinden birinde Yezidiler'in (Cem ayı) gününe benzeyen "Roje Ziyar" kutlanır. Zazalar da, tıpkı Yezidiler'de olduğu gibi en güzel elbiselerini giyer, topluca bir alana gider, hatta giderken her aile yiyeceklerini ve kazanını birlikte götürür, Orda yemeğini pişirdikten sonra oturup birlikte yerler. Ardından da oyun oynarlar." Bu bayrak genellikle 23 Nisan'da kutlanır. (48)

PART KRALLIĞI

Büyük İskender, Pers krallığını yıkıp Ön Asya ve İran topraklarında egemenliğini sağladıktan sonra (M.Ö. 333-31) üç yüz yıl süren Helenizm devrinin etkinliğine yol açtı. Kendisinin ölümünden sonra üç krallığa bölünen bu topraklarda Doğu Anadolu,

Asya krallığı içinde yerini almıştı. Bu devirde Doğu'nun siyasi bünyesinde hiçbir değişiklik yapılmadı. Öyle ki Persler'in kurmuş olduğu aşiret usulü feodal yapı, aynen süregeldi. Büyük halk kit-
leleri, bu aşiretlere bağlı olarak toprakları işletiyor, hayvancılık yapıyorlardı.

Derebeylik ve feodalizmin etkisiyle tüm bölgede kapalı bir ekonomi sistemi egemendi. Halk kesimi, Asurlar'dan ve Mitanni-
ler'den kalma kaderciliği ve falcılığı bırakmadı. Bir üst yapı kuru-
mu olan din ve inançta Helenler'in din ve inancı ile bağdaşmadı. Bunun içindir ki doğu krallığı çabuk yıkıldı. Yerini Partlar'ın ege-
menliğine terketti.

"Partlar'ın kültürü, doğrudan doğruya tamamiyle kara kültü-
rü olan Medler'inkine bağlıdır. Sosyal bakımdan da Helenler'den
ayrılırlar. Esasta kara ülkesi olduğu için o vakitler ön Asya'daki
bütün denizci devletleri derin değişikliğe uğratan büyük şehircilik
tekamülünü geçirmemiştir. Malik olduğu büyük şehir merkezleri-
ne rağmen bir bütün olarak feodal bir kara devleti kalmıştır. Eko-
nomik faaliyet, beynelmilel ticaret yolları üzerinde Yunanca'nın
ticaret dili olarak kullanıldığı, kozmopolit karaktere sahip olan
büyük şehirlerde toplanır. Fakat, Arzakiler tarafından İran diliyle
beraber resmi dil olarak kabul edilen Yunanca değil, o sıralarda
Dicle'den Akdeniz'e kadar yaygın bulunan kıta ekonomisi dili,
Assam dili olmuştur. Halk, müneccimlerin tesiri altında bulunan
bir derebeylik rejimine tabidir." (49)

Part krallığının uygarlığını belirleyen ve çizen, Akdeniz ül-
kelerinde olduğu gibi şehirlerin kozmopolitliği değil, ülkenin mil-
li ve dini inançları ile geleneksel sosyal yapısı olmuştur. Beş yüz
yıla yakın bir zaman süreci içinde (M.Ö. 250 - M.S. 226) rahip
kralların otoritesi altında Part krallığı, Helenizm'e karşı geldi ve
giderek daha çok Mazdeizm'e yaklaştı. Mazdeizm gelenekleri
üzerine Sasaniler, M.S. III. y.y. dan itibaren "Avesta" adı verilen
Hristiyan ahlakına benzer yüksek bir ahlak özelliğini taşıyan
doktrini kuracaklardı. Güçlü feodal ordusu sayesinde "Müneccim
krallarının ülkesi Roma hakimiyetine dayanabilecektir."

"Selevkiler devrinde kurulmuş olan Part İmparatorluğu, Roma ile Hindistan arasında geçiş yolu üzerinde bulunuşu sayesinde büyük bir refaha kavuşmuştu. Sezar ve Antonius'un Doğu'daki yenilgilerinden sonra Avğustos, Mezopotamya'yı Roma İmparatorluğuna katma sevdasından vazgeçmişti.

Yalnız elli yılına doğru Karadeniz'in Hazar Denizi vasıtasıyla Orta Asya münasebetlerini elinde tutan Ermenistan üzerine himaye tesisi meselesi, Roma ve Partlar arasındaki bu dostluğu gölgelemişti. Neticede Ermenistan, Partlar'ın vassalı olarak kaldı ve Arsakiler hanedanı Karadeniz'den İndus'a kadar bütün Asya'nın hâkimi oldu." (50) Böylece Partlar'ın güçlü feodal rejimini, güçlü Roma imparatorluğunun etkisi altına alamadığı görülmektedir.

SASANİLER

Roma ordularının gerek Ermeniler'i koruma altına almak için doğuya, gerekse Mezopotamya'yı işgal için yapılan devamlı akınları başarılı bir sonuç vermemekle beraber Partlar da son zamanlarda eski güçlü düzenlerini bulamıyorlardı. Devamlı seferler, halkı ekonomik krizlere sürüklemişti. Feodal yöneticilerin aksine halk tabakaları günden güne fakirliğe, yoksulluğa ve sefaletle sürükleniyordu. Huzursuzluklar feodallardan taşarak kraliyet sarayının duvarlarına vuruyordu. Bu karışık ve zayıf ortamdan Persepolisli prensler yararlanmasını bildiler. M.S. 226 da I. Ardeşir kral Artaban V'e karşı ayaklandı. Geniş halk tabakaları, bir kurtuluş ümidi içinde Ardeşir'i destekledi. Ktesifon ele geçirildi ve Part hanedanlığına son verilerek Sasani hegemonyası kuruldu.

Sasaniler'in mistik inançları ve sosyal yapıları irdelendiğinde şu özellikler göze çarpar: "III.y.y'ın büyük anarşi buhranı içinde çökmekte olan Roma İmparatorluğu'nun karşısında Sasaniler, devletlerine mistik bir birlik kazandırmaya çalıştılar. Bu birliği de Persler'in eski millî dini olan Mazdeizm'i, Zoroastrın (Zerdüş) anladığı şekilde ele alarak kurtarmak istediler. Pers tarihine dö-

nüp Ahemenid geleneklerini yeniden ortaya koydular. Zaten bu gelenekler, zamanında da tümden yok olmuş değillerdi.

Sasaniler'in İran'ı, hem teokratik mutlakçılık, hem de aristokrasi temellerine dayanıyordu. Monarşı, eski geleneğe göre devam etmekle beraber, iktidarını büyük Tanrı Ahura Mazda (Hürmüz) dan alıyordu. Ahura Mazda'nın sembolü olan ateşe tapanlar, tapılan mabetlerdi. Çok büyük gayrimenkul sahipleri idi. Rahipler, gayrimenkul vergisi ve askeri hizmetten muaf, imtiyazlı bir sınıf teşkil ederlerdi. Devlet dini olan Mazdeizm, mutaassıp rahiplerin yönetiminde ve mecburi idi ama bu mecburiyet bazen sadece sözde kalırdı. Zira Nest r (Nesturiler) mezhebinin tek din olarak kaldığı Ermenistan ve Irak'a nüfuz edememiştir. Aynı devirde Hristiyanlık'ta olduğu gibi Mazdeizm'de de eski felsefelere dayanan aleyhte mezhepler vardı.

Mazdeizm'e karşı çıkan mezheplerin en önemlisi M.S. 242 yılında başlayan, fenalık ve iyiliği birbirinden ayrı iki kuvvet olarak gösteren Manişeizm'dir. Bu mezhep, Hristiyanlığın da aleyhi-ne olarak batıya uzanacağı gibi, Pers entellektüel etkisinin taşıyıcısı rolünü oynadığı Orta Asya'da da büyük bir tesir yapacaktır. bu mezhebin kurucusu olan Mani, dinsiz sayılarak idam edilmiştir. (51)

Sasani İmparatorluğu'nda bir gayrimenkul aristokrasisi hâkim durumdadır. Mutlak olmakla beraber feodal devlet sistemi yürütülmektedir. Vassal krallar ile sınır valileri, etkin asiller sınıfını teşkil ederler. Evvelce Pers krallığında olduğu gibi yedi imtiyazlı aile büyük askeri ve sivil hizmetleri irsi olarak ellerinde bulundururlar. Bu durum, eski Pers feodalitesinin canlanmış şekli-dir.

İdareci asiller sınıfının altındaki basamakta, topraklarının geliri ile yaşayan ve otoriteleri altındaki gayrimenkul sahiplerinin Pers süvarilerine asker veren bir şövalyelik meydana getirdikleri büyük derebeyleri asiller yer alır. Bunlar köylerde iktidarın temsilcileridirler. Bu sıfatla kral namına vergi toplarlar. Bölge kumandanları bunlar arasından seçilir. Doğu Anadolu'da Osmanlılar dönemindeki Hamidiye Alay kumandanları gibi) Malik ne dere-

beylerinin otoritesi altında toprağa bağlanan köylüler, yarı köledir. Askeri kıymeti olmayan bir kalabalık, teşkil edilen piyade birliklerinde hizmet görürler.

Toprağa bağlı toplum teşkil eden asillerle köylü sınıfı yanında şehir halkının özel bir statüsü vardır. Asil olmamakla beraber hürdürler. Şahsi vergi ödeyen, mecburi hizmet ve askerlikten muaf, kendine mahsus bir hukuka sahip zanaatkarlar ve tacirler (esnaf) de şehirli sınıfını teşkil ederlerdi. Sasaniler'in Pers krallığının kuruluşu M.S. 12. y.y. da batıda görülecek olan sosyal yapıya (Avrupa'da Ortaçağ Derebeyliği) çok benzemektedir.

Doğu Roma (Bizans) imparatorluğunun içteki taht kavgaları ve batıdan Peçenekler'le, aynı zamanda Hunlar'ın sıkıştırması ile zayıflaması sonucu Doğu Anadolu'daki bir kısım kaleler (Van - Hakkari - Diyarbakır) Sasani imparatorluğunun egemenliği altına geçti. Ancak, Erzincan - Erzurum - Kars ve Kafkasya, Ermenistan kiralılığına tabi olarak Bizans'a bağlı federatif bir düzende idi. 1. Teodosius zamanında Ermenistan'ın hemen hemen tamamı Sasani-ler'e bağlandı. Çin - Hindistan ve Avrupa ticaret yolları Sasani-ler'in ellerine geçti. 1. ve 2. Yezdegerd zamanlarında Sasani-ler güçlü duruma geçtiler. Yalnız Doğu Anadolu'nun değil, bütün Türkistan'ın yönetimi (M.S. III ve VII. y.y. arası) Sasani-ler'in el-lerinde idi. Ancak III. Yezdegerd zamanında Müslümanlığın et-ki-isiyle dalga dalga İran ve Türkistan içlerine gelen Araplar'ın akınlarından Sasani-ler kendilerini kurtaramadılar. Yıkıldılar ve Müslüman oldular. Tarihi İran dini olan Zerdüşť dininden eser kalmadı. Öyleki Orta Asya ve Türkistan'daki Türkler bile bu akınlardan fazlasıyla etkilendiler. Tulu Han, bu Arap akınlarından kendisini kurtaramadığı gibi Müslümanlık yer yer Türkler arasın-da da yayılmaya başladı.

BİZANSLILAR

Büyük Roma İmparatorluğu, Akdeniz'i bir göl haline getir-dikten sonra Anadolu'yu fethetmeye başlamıştı. Gerek Mezopotamya ve

gerekse Doğu Anadolu için yapılan savaşlarda Sezar ve Antonius mağlup olmuşlar ve onlardan sonra gelen Augustuslar, Partlar'la dostluk kurmak zorunda kalmışlardı. Ancak Partlar, lehlerine gelişen siyasal duruma karşın Doğu Anadolu'daki Dersim - Erzin-can ve Erzurum'a kadar olan kuzeydoğu Anadolu'nun Romalılar'ın ellerine geçmesine engel olamamışlardı.

Sasaniler zamanında da Doğu Anadolu'daki bazı kaleler, iki taraf arasında daima çekişmeli olmuştur. Gerek Partlar ve gerekse Sasaniler zamanında bu kaleler, zaman zaman İranlılar ile Romalılar arasında sürekli el değiştirmiştir. Muş ve civar kaleler M.Ö. 146'da Romalılar'ın eline geçmesine karşın daha sonra Partlar'ın olmuştur. M.S. 387'de Sasaniler'le Romalılar'ın doğu hududunu görüşüp karara varmaları üzerine Doğu Anadolu, Romalılar'ın eline geçti.

Roma imparatorluğunun kesin olarak (M.S. 395) ikiye ayrılması ile Doğu Anadolu toprakları Bizans'a (Doğu Roma) bağlandı. Ermeniler, genellikle Kuzey ve Doğu Anadolu, Aryani asıllı ve Ararat kökenli toplumlar da Muş ve Karaköse hattının güney kesimindeki Güneydoğu Anadolu kısmında yer almışlardır. Ermeni toplumunun Hristiyan olması nedeniyle Romalılar ve Bizanslılar doğuda kurulan devletlere karşı, Ermeni kırıallıklarının sürekli koruyucuları olmuşlardır. Müslümanlığın ilanından sonra İranlılar ve Doğu Anadolu halkının büyük çoğunluğu Müslümanlığı kabul ettiğinden bu kez çekişme Müslümanlarla Bizanslılar arasında olmuştur.

İmparator Teodosius, kendi zamanında Ermeni kırıallıklarını ikiye ayırdı. Birinin merkezi Eriza (Erzurum) idi. Muş ve çevresi dahil olmak üzere bu kesim Bizanslılar'ın yönetiminde kaldı. Diğer kısımlar Sasaniler'in egemenliğinde bırakıldı ve "Pers Ermenistanı" adını aldı.

Bizanslılar'ın yönetiminde olan gerek Batı ve Orta Anadolu ve gerekse Doğu Anadolu kesimi, birbirlerine yakın olan illerin birleştirilmesi ile 24 bölgeye ayrılmıştı. Her bölgede birer eyalet valisi bulunuyor ve bu valiler, kısmen yarı bağımlı olarak halkı

yönetirlerdi. Buna bir nevi federatif sistem de denilebilir. Özellikle bu federatif şekli Doğu Anadolu taraflarında görülmektedir. Eyalet biçimindeki bu bölgeler şöyle yer alıyordu.

"1 - ANATOLİK TEMASI - Merkezi Konya olmak üzere Konya - Isparta - Burdur - Afyon - Kütahya çevresini kaplıyor.

2 - ARMENYAK TEMASI - (Merkez Amasya) Amasya, Samsun, Sinop - Çorum.

3 - TRAKEZYEN TEMASI - (Efes) Aydın - Manisa - Uşak - Denizli.

4 - OPTİMON TEMASI - (İzmit) Kocaeli - Sakarya

5 - OPSİKYON TEMASI - (İznik) Bursa - Eskişehir - Balıkesir - Çanakkale.

6 - BUKELERYEN TEMASI - (Ankara) Ankara - Bolu

7 - PAFLAGONYA TEMASI (Çankırı)Çankırı - Kastamonu.

8 - KHALDE TEMASI - (Trabzon) Trabzon - Rize.

9 - MEZOPOTAMYA TEMASI - (Erzincan) Erzincan - Dersim - Harput.

10 - KOLONEA TEMASI - (Şebinkarahisar) Gümüşhane - Ordu - Giresun.

11 - SEBAST TEMASI - (Sivas) Sivas - Tokat - Yozgat - Niğde - Kırşehir - Nevşehir.

12 - LİKANDOS TEMASI - (Malatla) Malatya - Adıyaman..

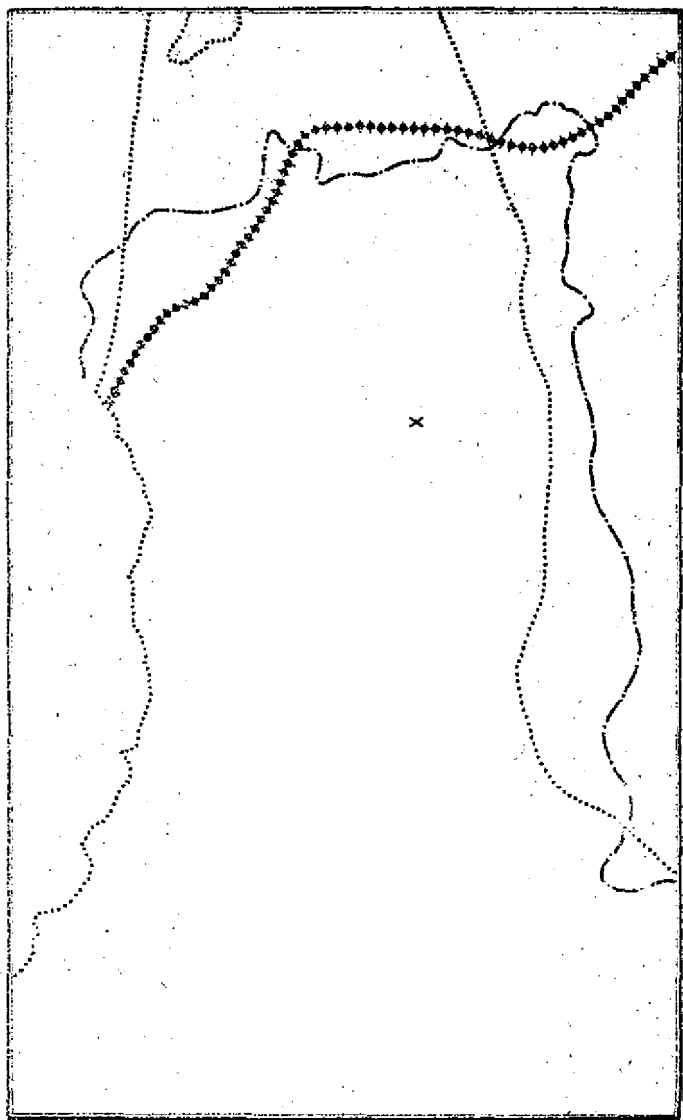
13 - SELEKYA TEMASI - (Tarsus) Adana - İçel.

14 - SAMİ TEMASI - (İzmir) İzmir - Midilli - Sakız - Samsun adaları.

15 - KİBYRRETEEN TEMASI - (Antalya) Antalya - Muğla.

16 - KIBRIS TEMASI - Pasof merkez.

17 - KHARSİAN TEMASI - Kayseri ve çevresi

X Muşun bulunduğu yer
..... T.C. nin şimdiki hududu

Sezarın ölümüne kadar M.S. 44
Mark Orel'in ölümüne kadar M.S. 180

18 - SURIYE TEMASI - (Antakya) Hatay - Maraş - Antep - Urfa.

19 - VASPURAGAN TEMASI (Vustan) Bingöl - Muş - Van - Ağrı çevresi.

20 - ANİ TEMASI (Ani) Kars - Çoruh

21 - İBERYA TEMASI - (Tiflis) Gürcistan ve Ermenistan tarafları" (53)

Bu suretle yalnız Güneydoğu ve Anadolu bölgesindeki Diyarbakır - Mardin - Siirt - Hakkari - Bitlis illeri Müslüman Araplar'ın ellerinde bulunuyordu.

Sasaniler'le Bizanslılar'ın karşılıklı antlaşmalarına rağmen zaman zaman çıkan savaşlar soucunda sınır çizgileri daima yer değiştirmiştir. Örneğin, daha önceleri Muş (Daron) ve civarları Bizanslılar'da iken M.S. 641 de İslâm ülkeleri arasına girdiğini görmekteyiz. Yine bu tarihlerde (639-640) Halife Ömer'in kumandanlarından İyaz Bin Ganem, Doğu Anadolu'yu fethetmiş ve gönderilmiştir.

Arap ordusunda kumandan olan Halit İbni Velid, Diyarbakır - Maden - Palu - Kiği bölgelerini almıştır. Bu bölgeler halkı sonradan kendilerinin Halid İbni Velid'den türeyerek geldiklerini ve Haldiler olduklarını iddia ederek yanlış bir kanı içine girmişlerdir. Kürtler kısmında bu konuya yer verilmekle beraber görülecektir ki buraların sakinleri, Arap olmaktan öteye gitmeyen Halit İbni Velid'den olmayıp M. Önceki zamanlarda Urartular devrinde "Orarto"da oturan ve Hali-Lohorto lakabı ile anılan Goto-Hitit halkındandırlar.

Suriye valisi Muaviye, Halit İbni Velid'in hareketından altı yıl sonra halife Osman zamanında Doğu Anadolu'daki Bizanslılar üzerine Arap birliklerini sevketti. Ahlat - Erciş - Erzurum alınarak Van kesimi Araplar'ın egemenliğine girdi. (M.S. 646) Sonradan Sıffin savaşı nedeniyle Arap orduları çekilince, buralardaki Ermeni krallıklar tekrar Bizanslılar'a bağlandılar. Zaman zaman Bizanslılar'la Araplar arasında el değiştiren Doğu Anadolu toprakları, en son olarak M.S. 1042 de Buka kumandasındaki Sel-

çoklu Türkler'inin akınları sonucu Türkler'e geçmiş olup 1048'de Pasinler'de Kutalmış kuvvetlerinin galibiyeti ve Malazgirt zaferi ile günümüze dek Türkler'in olmuştur.

Doğu Anadolu'ya Türk akını ve göçü, yalnız bu tarihlerde olmayıp Bizanslılar'ın ilk zamanlarına ve onlardan önceki tarihlerle kadar uzanır.

"Bizanslılar, altıncı yüzyılın ortalarında boş kalmış Anadolu topraklarına, Müslüman olmamış Türkler'i yerleştirdiler. M.S. 530 tarihinde Bulgar Türklerinden bir kısmını Trabzon ve yöresine yerleştirdiler. 577 tarihinde de Avar Türkler'i Doğu Anadolu'ya iskân edildi. Sivas tarafında da Hazar ve Fergane Türkler'i bulunmakta idi. 1048 tarihinde Peçenek Türkmenler'i Doğu Anadolu'ya yerleştirilmişti. Peçenekler, Bizans ordusuna alındılar. Bir kısmı da Orta Anadolu'ya iskân edildi. Kayseri ve Ankara'ya yerleştirilmiş Oğuzlar'ı Papazlar, Hristiyan yapmışlardı. Bir kısmı Ortodoks, bir kısmı da Ermeni kilisesine bağlanmıştı. Hepsinin adları Aslan, Kılıç, Demirtaş, Sinan gibi Türk adları iken Yorgi, Artin gibi Hristiyan adı aldılar. Bunların pek çoğu Karakeçili Türk aşiretine mensup idiler. Bir kısmı da Peçenek Türkler'inden dir." (54)

Belirtildiği gibi Selçuklular gelmeden önce Türkler, yer yer Anadolu'ya yerleşmiş bulunuyordu. Çağrı Bey, Kutalmış ve oğlu Süleyman, İbrahim Yinal'ın başlarında bulunduğu akıncı Türkler'in akınları ile Anadolu, doğudan batıya olabildiğince Türkleşirken, 1071 Malazgirt meydan savaşının kazanılmasında daha evvel Bizanslılar tarafından Anadolu'ya yerleştirilmiş bulunan ve Romanus Diogenes'in ordusunda yer alan Hristiyan Türkler'in büyük rolleri olmuştur. Onların toptan Alparslan'ın tarafına geçmeleri, büyük zaferin gerçekleşmesine neden olmuştur.

Ancak, Anadolu Türkleştirilirken öte yandan Orta Anadolu'da Hristiyanlık propagandası alabildiğine devam ediyordu. Bu faaliyeti Selçuklular'ın son zamanlarında Moğol akınları sırasında da görmekteyiz. Hristiyan Bizanslılar, ellerinden gitmekte olan Anadolu'yu, misyoner din adamları kanaliyle tekrar kazanmaya çalışıyorlardı.

K A P A D O K Y A

E MEVİLERDEN

VELİD ZAMANI ELDE EDİLEN YERLER

715-661

HÜLAFAE RASİDİN DEVRİ
İSLAMIN SINIRI

Ahmet Refik'in Tarihi Umurisi Cilt 5'ten faydalanıldı.

X Muş'un bulunduğu yer

T.C'nin sınırdaki hududu

Başlangıç ne ise, sonuç ta aynıdır. Aradan yüzlerce yıl geçmiş olsa bile Helen ideolojisi, daima canlı kalmıştır. Nitekim, Anadolu'da uzun yıllar Selçuklu egemenliği yerleşmiş olmasına karşın Moğol akınları sırasında Anadolu Selçuklu devleti zayıflamış, yer yer beylikler, tarikatlar, Hristiyan misyonerlerin etkisinde kalmış, Kayseri, Göreme, Çukurova bölgelerinde Hristiyanlık propaganda ve çalışmaları almış yürümüşü.

Bu sırada Ahilik, Babailik, Horasan Erenleri ve Bektaşilik gibi Sufi derviş akımları da yaygınlık kazandı. Anadolu'nun birçok yerlerine Abdal Musa, Geyikli Baba, Doğlu Baba, Hasan Baba, Sultan Baba, Karaca Ahmet, Karadonlu Can Baba gibi Alp Erenler, böyle ruhsal bir çöküntüde inançlı özverileriyle çalışmasalardı Anadolu, Hristiyan Bizanslılar'dan kurtulamayacaktı.

2. BÖLÜM

TÜRKLER'İN MÜSLÜMAN OLMALARI

"Düşünceler ve inançlar, onları savunanlardan çok, onlara saldıranların sayesinde yayılır."

Anonim

Türkler'in en eski dini Şamanizm'dir. Din adamlarına da Şaman denilirdi. Şamanizm'in Türkler arasında yerleştirdiği birtakım dinsel gelenekler vardır. Bu geleneklerin birtakım kalıntıları, gizli veya açık bir biçimde zamanımıza dek uzanır.

Şölen ve yuğ ayinlerinde ozanlar kopuz (saz) çalarak deyişler söyler, semah ederlerdi. Semah, genellikle yuğ ayinlerinde kopuzun nağmelerine uyularak yapılan tempolu ve dönmeli rakslardır. Bu gün Bektaşilik ve Mevlevilik'te aynı ayin biraz değişik biçimde de olsa yapılagelmektedir. Kollar her iki yana açılarak önce yavaş, sonra hızlanarak dönülür. Pervaneler, pirin huzuruna geldiğinde yüzleri pirden yana dönük olarak temenna eder ve tekrar bir daire içinde dönerlerdi. Baş dönmeden, dengesini koruyarak uzun bir süre dönebilen pervane, ayini cemde makbul kişi olarak kabul edilerek "Hak için Pir aşkına" haykırırları ile pirin ve cemaatin takdir duygularını toplardı. Bu bir ayindir. İnandıkları varlık (Tanrı) için adeta coşarak dönen çiftler, huşu ile Allah Allah diyerek o ulu varlığa içten iman ederlerdi.

Şamanizm'e göre ölen bir kişinin bedeninin kötü ruhlardan arınması için 5-6 ay beklemesi gerekmektedir. Yani, kışın ölenin cenazesi ilkbaharda, ilkbaharda ölenin cenazesi de sonbaharda kaldırılırdı. Daha doğrusu günümüzde bile bazı yerlerde uygulanagelen mezar yenileme ve yapma işlemleri aynı süre ile uygulanagelmektedir.

Türkler daha sonra özellikle Partlar ve Sasaniler zamanında İranlılar'ın etkisiyle kısmen mani dinine geçtiler. Fakat, bu geçişte Şamanizm'in oluşturduğu gelenekleri de bırakmadılar. Mani dini ile Şamanizm'in görüş, düşünüş, inanç ve felsefesini birleştirmeye çalıştılar. Mani dinini, Mazdeizm'e karşı çıkan bir mezhep olarak görenler de vardır. Buna göre fenalık ve iyilik birbirinden ayrılan iki ayrı kuvvettir. Bu görüş zamanla Hıristiyanlık dünyasına da yayılarak genişlemiştir. Gerek Mani ve gerekse Mazdeizm'de tek Tanrı'ya doğru bir gidiş vardır.

Türkler'in Araplarla ilk temasları Halife Ömer zamanında 644 de olmuştur. Müslümanlık ise ilanından çok sonra Emeviler zamanında önce İranlılar'a, daha sonra 8. y.y. başlarında Türkler'e geçmiştir.

Arap orduları Emeviler zamanından İran'ı işgal ederek Sasani imparatorluğunu yıkmış, Türkleri de tehdide başlamıştı. Gök-türk Hakanı Tulu Han, doğuda Çin akınlarına karşı koyduğundan Sasani İmparatoru III. Yezdegerd'in yardımına koşmamış ve böylece Emevi orduları ile karşı karşıya gelmişti. sonunda Arap orduları karşısında yıkılan Türk devleti, Müslümanlığı kabul ederek Emevi egemenliğine geçmişti. Daha sonra Karahanlılar da hükümdarları Satuk Buğra Han'ın gördüğü rüya üzerine kendiliğinden Müslüman olmuş ve hükümdarları Satuk Buğra han, adını değiştirerek Abdülkerim yapmıştı. Böylece Müslümanlık, kademeli olarak Türkler'e de geçmiş oluyordu. Orta Asya ve Doğu Türkistan Türkleri de uzun zaman Müslümanlığı kabul etmemiş, önce Araplar'la Türkler arasında oluşan bu dinsel savaş, bu kez Türkler arasında uzun yıllar süregelmıştır.

Araplar, Müslüman olan Türkler'i Müslüman olmayanlardan ayırmak için Müslümanlığı kabul edenlere "Türkmen demişlerdir. Zamanla İslâm dünyası genişleyince ve Türkler'in çoğunluğu Müslümanlığı kabul edince Türkmen kelimesinin anlamı bu kez "Oğuz"la aynı anlamda olmak üzere yerleşik olmayanlara ve henüz göçebelik veya yarı göçebelik yapan Türkler'e verilmiştir. Daha sonraları "Oğuz" kelimesi de bırakılarak yerleşik ve şehirli-lere Türk, göçebe olanlara da "Türkmen" denilmiştir. Ayrıca Anadolu'da göçebe hayatı yaşayan Türkmenler'e çoğu kez "Yörük" de denmiştir. Akdeniz bölgesinde Tahtacılar'a Yörük adının verilmesi buna güzel bir örnektir.

Dokuzuncu y.y'ın başlarında Arap komutanlarından Kuteybe, Oğuz ilini istila etti. Maverâünnehir Müslümanların eline geçti. Araplar'ın bu bölgeye yerleşmeleri 842 tarihinde Halife Mutasım zamanındadır. Arap tüccarları Horasan'dan Çin'e doğru ticarete başladılar. Bu devirde Nasturi papazları Türkler arasında Hıristiyanlığı yaymaya başladılar. O zamanları Oğuzlar, henüz Şa-

manizm dininde idiler. Emeviler de Türkeli'ni soyuyorlar, haraç alıyorlardı." (55)

Ancak, gerçek şu ki, Emeviler o zamanları kendilerini üstün görüyor ve Arap olmayanlara, özellikle Türkler'e köle anlamında "Mevali" diyorlardı. O zamanlarda Kerbelâ faciası olmuş, Hz. Ali'nin çocuklarına işkencelerle katliamlar yapılmış, hilafet zorla ellerinden alınmıştı. İslâm dünyası böylece "Şii" ve "Sünni" diye ikiye bölünmüştü. Türkler, yapısal özellikleri gereği daima ezilen tarafı tuttuklarından İranlılar ile Azerbaycanlılar'ın etkisiyle Şiiliği benimsemişlerdi. Eba Müslim'i Horasanî'nin bu amaçla harekete geçerek çoğunluğu Türkler'den oluşan kuvvetleriyle Emeviler'i ezmesi ve saltanatlarına son vermesi buna güzel bir örnektir. Şiilik, Türkistan'da geniş bir kol olarak yayılmış, Hz. Ali'nin torunları buralarda yerleşerek Türkler'le evlenmişler ve böylece güçlü bir kenetlenme olmuştur. (56)

İktidarı ve hilafeti ellerinde bulunduran Sünni Emevi ve Abbasiler, Müslüman olup da devlet kurmak isteyen kavimlere üç koşul koşmuşlardı. Bunlardan birincisi zamanın halifesinden izin almak. İkincisi halife adına hutbe okutmak. Üçüncüsü ise sikke bastırmaktı. İlk başta bu koşullar olağan gibi görülüyorsa da, üzerinde düşünülüp dikkatle durulduğunda 1. koşul olan devlet kurma izninin Araplar'ın tekelinde olduğu kolayca anlaşılır. Selçuklular'ın da kurdukları devletlerini tescil ettirmek için Sünniliğin savunucusu kesilmeleri o derece olağandır. Ancak ileride Selçuklular konusunda görüleceği gibi Han olmayan Selçuk Bey'in torunu İbrahim Yinal, Kutalmış ve Atsız, Büyük Selçuklu devletinin karşıtı olarak Şiiliği benimsemiş ve savunmuştur. Anadolu, Selçuklular'ın da Şiiliğin bir kolu olan Babailik'in gelişmesi ve Selçuklular'ın son zamanlarında Bektaşilik'e dönüşmesi bu yüzdendir.

Anadolu Selçuklu yöneticilerinin bu tavır içine girmeleri biraz da halktan kaynaklanmaktadır. Zira yörükler, oymaklar ve geniş halk kesimi daha Horasan'da iken Şiilik ve Aleviliği Benimsemişlerdi. Bu oluşum İranlılar'ın etkisiyle olduğu gibi Emeviler'in zulümleri ile de kendiliğinden olmuştur.

İSLAMİYET'TE ŞİİLİK VE SÜNNİLİK

Hülefa-i Raşidin (Dört halife) devrinin sonundan bu güne kadar devam eden ve bundan sonra da devam edeceği belli olan bu ikilik, İslâm tarihi boyunca zaman zaman parlarmış, zaman zaman da küllenen bir kor olarak kalmıştır.

Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra Ali'yi halife olarak tanımayan Zübeyir, Talha ve Ayşe, Irak'ta (Camel) deve olayını yarattılar. Bu olayda Zübeyir ile Talha öldürülmüş, Ayşe de esir alınarak Mekke'ye gönderilmiştir. Birinci baş kaldırma yenilgi ile sonuçlanınca Şam'da vali bulunan Ebu Süfyan oğlu Muaviye, kışkırtmalarına devam ederek Emevi soyundan olanları başına toplamış, Sıffin olayını yaratmıştır. Bu savaşta da yenilecekleri bir sırada Kur'an'ın yapraklarını mızraklarına takıp Hz. Ali taraftarlarını bir hile ile durdurma yolunu aramıştır.

Halkın saf, temiz duygu ve dinsel görüşleri, ilk defa bu zamanda kişisel çıkarlar ve siyasi iktidar hırsı uğruna istismar edilmiştir. Halife taraftarları oyuna getirilmiş ve sonucunda hakem olayına başvurulmuştur.

Muaviye'nin hakemi Amr İbnül As'ın aşırı kurnazlığı ve Ali'nin hakemi Ebu Musa-el Eş'ari'nin saflığı yüzünden olay çözümlenememiş, başından beri bu hakem olayına karşı çıkan ve halifeliğin Ali'nin hakkı olduğunu iddia eden bir kısım Müslümanlar sonradan hiçbir tarafı tutmayarak Hariciler'i, Ali'yi tutanlar Şiileri, Muaviye'yi tutanlar da Sünnileri oluşturmak suretiyle İslâm dünyası üç gruba bölünmüştür.

Hariciler'in az olması nedeni ile bu çekişme genellikle Şiiler ile Sünniler arasında devam etmiş ve öncelikle Araplar arasında, sonradan Irak, Suriye - Anadolu - İran ve Türkistan taraflarına kadar yayılarak sonu gelmez mezhep kavgalarına dönüştürülmüştür.

Bu süreç içinde Camel olayı, Sıffin savaşı, Kerbelâ faciası ve İran - Türkistan olayları birbirini kovalamış, Emevi mezalimi ile bu kavga İslam toplumlarında dökülen kanlarla kök salmıştır.

Bu konuda tarafsız bir gözle olayları ve grupların oluşumlarını Hammer tarihi şöyle yazmaktadır.

"İslamiyet'te birbirine karşı çıkan ve siyasi görüşleri de etkileyen mezhep çekişmelerinin kaynakları ta Hz. Muhhammed'in vefatından henüz otuz yıl geçmeden, yani Hulefa-i Raşid'inin son zamanlarından başlar. Hz. Ali'nin hayatlarında kendilerini tutanlara karşı Emevi sultanlığını Muaviye taraftarları ortaya çıkarmıştır. Şehadetlerinden sonra Hz. Ali evlatlarının haklarını arayanların karşısında Emevi hanedanını kayıranlar çıkmıştır. Gerçekten İslâm dünyasının idaresinin Hz. Ali çocuklarına mı yoksa Muaviye sülalesine mi ait olacağım çözmek büyük ve önemli problem olmuştur. Hz. Ali'nin taraftarları "Şii" adı ile tarihe geçmişlerdir. Hilafet bakımından Hz. Ali'nin vefatından sonra Emevi hanedanını tanımakta sakınca görmeyen ve imamlık müessesesine karşı halifelik müessesesini tutanlar da "Sünni" adıyla adlandırılmışlardır.

Hz. Ali'ye ilk muhalifler arasında peygamberin en genç ve en sevgili eşi Ayşe de vardı. Ayşe'nin bir deve üzerinde bulunduğu halde, Hz. Ali'ye karşı yapılan cenge katılması dolayısıyla yapılan bu savaşıma "Camel Vakası" denilmiştir.

Muaviye ise, gerek Hz. Ali'ye ve gerekse onun taraftarlarına karşı bir kaç defa savaşmış, fakat bu çarpışmaların en kanlısı hicretin 37. yılında 657 de oluşan "Sıffin" Savaşıdır. Bu tarihten yirmi iki yıl sonra Muaviye'nin oğlu ve halefi olan Yezit'in hükümdarlığı çağında, Hz. Ali'nin en genç oğlu olan Hz. Hüseyin başka hiçbir düşmanı bulunmamış olsa, sadece kuşatıldığı yerde susuzluktan yok olmasına neden olan bir çölde Kerbelâ sahasında insafsızca şehit edildi. (10 Muharrem 60 - 11 Ekim 679). İşte Muaviye ve Yezit ile taraftarlarının bu haksız hareketleri Hz. Ali taraftarlarının onlara karşı nefret hislerini duymalarına sebep olmuştur. Böylece karşılıklı olan bu duygular, bu geniş ve uzlaşmaz ayrılığı doğurmuştur.

Hz. Ali'nin oğul ve torunlarına "İmam" ünvanı verilmiştir. Bu 12 adedi, Hz. Ali taraftarlarıncı kutlu bir sayı sayılmıştır. İlk

yedi imamdan hiç biri Hz. Ali hanedanının halifeliliğini kurma ve bir iktidar sahibi olmaksızın vefat etmişlerdir.

Abbasi halifelerinin yedincisi Memun, sekizinci İmam olan Ali bin Musa'yı kendisine mirasçı seçmiş ve kızı Ümmül Fazl'i onunla evlendirmiştir. (201/816) Bu karar ya samimi bir vicdani inançtan; yahut da kuvvetleri gittikçe artmakta olan Hz. Ali taraftarlarına karşı tahtını savunamamak korkusundan ileri gelmiş olabilir. İmam Ali, Rıza ünvanını aldı. Halife, iki muhalif partinin barışmış olduğunu bir dış işaretle de göstermek için Abbasiler'in kullandığı siyah rengi bırakarak Hz. Ali ailesinin seçmiş olduğu yeşil rengi kabul etti. Ancak, halife Memun'un aldığı bu karar uzun ömürlü olamadı. İmam Ali Rıza'nın vefatında (211/826) halife, Hz. Ali evladının halifelik mirasçısı olduğunu yayınlayan iradesini bozarak eski rengi iade etti. Bununla beraber Memun - Sünniler'in memnun kalmış olmalarına rağmen Hz. Ali'yi peygamber sahabeleri arasında en üstün tuttuğunu söylemekten de geri kalmadı. Memun'dan sonra tahta geçen torunu Mütevekkil, tamamiyle karşıt bir durum takındı. Bunun sonucu olarak da minberler üzerinde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in hatıralarına yakışıksız sözler yöneltildi. Hatta kabirleri tahrip olunduğu gibi, türbelerini ziyaret de yasaklandı. Mütevekkil, on beş yıl süren sultanlığı çağında, Şiiler'i kılıç ve ateşle izlemiştir. Mütevekkil'in oğlu Muntasır, babasının izinden gitmedi. (681) Hz. Ali'nin torunlarına saygı gösterdi. Ondan sonra bir yüz yıl kadar Hz. Ali oğulları rahat bırakılmışlardır. Ancak, hiçbir hükümdar onlar hakkında Al-i Büveyh ailesinin güçlü temsilcisi Muizzüd-devle kadar yakınlık ve saygı göstermemiştir. Bu adam, Abbasiler'i düşürerek yerine Hz. Ali hanedanını geçirmek istiyordu.

Hz. Hüseyin'in şerefine aşure günü törenlerini kuran Muizzüd-devle'dir. Hicri yılının ilk ayının onuncu gününe rastlayan bu günde -ki o zamana kadar İslamlar arasında Hz. Nuh'un gemiden ve Hz. Yusuf'un da hapisten çıktığı tarih olarak bilinirdi. Muizzüd-devle'nin emriyle matem ve göz yaşları dökmek, gelenek haline getirildi. (352-953) Onun zamanında on Muharrem'de dükkanlar, çarşılar, resmi daireler kapanırdı. Kadınlar saçları dağınık

olarak Hz. Hüseyin'in şehitliği hatırasına acı acı bağırıp ağlarlar ve sokakları dolaşırlardı. Bu matem günü, Sünniler'le - Şiiler arasında vuruşmalara sebep olmuş ve üç yüz yıl boyunca payitaht ile bütün ülke bunun kanlı sonuçlarından huzursuz kalmıştır. Şiiler, bu matem gününü, kuruluş tarihinden başlayarak mezheplerinin temel ayinlerinden biri saymışlardır. Bu ayini kaldırmak isteyen vezirler arasında parçalananlar bile olmuştur.

Zaman geçtikçe Şiilik de başka yerlerde ve başka şahsiyetlerin enerjilerinde yeni kıpırdamalarla gelişmesine devam etmiştir. Hicretin 5. (Miladın XI.) y.y.'dan itibaren -Kendilerini Hz. Ali evladından gösteren- Fatımilerin iddialara, Abbasi halifelerinin tahtı için gittikçe tehlikesi artan bir tehdit niteliğini kazanmıştır.

Bağdat halifelerinin tahtında oturan Kaim Bi Emrullah'ın gevşekliğinden faydalanarak Fatımiler tarafını tutan Bezazini, güçlü müdahalesi ile Şiilerin üstünlüğünü sağlamıştı. O zaman hutbe, Mısır'da Fatimi halifesi Muntansir adına okunurdu ve para onun adına basılırdı. On sekiz yıl sonra Sünniler, yeniden üstün duruma gelmişlerdir. Bundan sonra da Şiilerle-Sünniler arasında karşılıklı olarak birçok çekişmeler, vuruşmalar yüz yıl içinde Bağdat'tan Suriye'ye ve İran'a sıçradı.

Şam'da ve İsfahan'da birçok kişi sırf İsmaili mezhebini kabul etmiş bulundukları şüphesi ile boğazlanmışlardır. Nihayet 37. ve sonuncu halife Mutasım zamanı geldi. Onun veziri Alkamen'in telkinleri ile heyecana gelerek Hz. Ali taraftarlarını aşım derecede sıkıştırması kötü sonuçlar doğurdu.

Mutasım'ın ve Abbasi halifesinin çöküşünde bu gibi zulümlerin de etkileri olduğu söylenir. Alkame, Şiiler'e bağlı olduğundan kendi yakınlarının mallarının ve canlarının Sünniler'in elinde bulunduğunu gördüğü vakit gizlice Hülagü Han'a başvurarak Bağdat'a istila orduları çağırdı. Böylece Hülâgü, Bağdat'ı yakıp yıkarak Abbasi halifeliğini de yok etti. Şii doktrini, iki asırlık bir uykudan sonra Şah İsmail zamanında yeniden ve çok güçlü bir şekilde ortaya çıktı. O zamandan beri de İran topraklarında hakim kaldı." (57)

3. BÖLÜM

ANADOLU'YA TÜRK AKINLARI VE SELÇUKLULAR

"Dörtüala gelip Uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
Bu memleket bizim."

N. HİKMET

XI. asrın başlarında Doğu Anadolu'yu Türk akınlarının yapıldığını görmekteyiz. Bu asrın başlarında Afganistan, Azerbaycan ve İran topraklarında Karahanlılar'la Gazneliler'in egemenliği sürmektedir. Henüz devlet kurmamış Selçuklu birliklerinin akınları da bu iki devleti elbette rahatsız edecektir. Bu nedenle şimdiki Doğu Anadolu'da yerleşik ve Bizans imparatorluğuna tabii Ermeni kırıallıklarına gelmeden önce çatışmaların ilki Gazneliler ve Karahanlılar'la yapılıyordu.

Yapılan akınların temsilcileri Selçuklular'dı. İlk akınlarda Selçuklu kuvvetleri 10.000 dolayında idi. Zamanla Hazar Denizi ile Aral gölü arasındaki bölgelerde dağınık halde yaşayan Türkmenler'in de katılmalarıyla bu akıncıların sayıları on binleri aştı. Başlangıçta Gazneliler kendileri için bir tehlike arzemesinler diye bu kuvvetleri doğu sınırına yerleştirdiler. İlk akın 1018 yılında 3000 kişilik kuvvetle yapıldı. Bu akıncıların başlarında Selçukoğlu Çağrı Bey vardı. Gazneli Mahmut'un hiddetine karşın Çağrı Bey kuvvetleri Azerbaycan'a girmiş ve oraya daha önce gelmiş olan Türkmenler'le birleştikten sonra Van bölgesine (Vasपुरagan) giderek oradaki Ermeni kırıallığının topraklarını ele geçirdiler. Bu ilk başarı Horasan ve Azerbaycan Türkmenleri'nin kendilerine katılmasına vesile oldu. Ancak, bu kuvvetler Gazneli Mahmut'tan çekindikleri için toparlanıncaya kadar bir müddet kırsal alanda dağınık gruplar halinde saklanıyorlardı.

Gazneli Sultan mahmut bir olaydan ötürü Selçuklu kuvvetlerinin başındaki Arslan Yabgu ve Kutalmış'ı hapsedtirmeye yöneltti, yeğenleri Tuğrul ve Çağrı Beyler'e geçti.

Horasan'daki yaylalarda dağınık halde yaşayan Türkmenler, Selçuklular'la ittifak kurduklarından zaman zaman onlarla birleşerek Irak, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya akınlar yapıyor, sonra da Gazneli Mahmut'un korkusundan Horasan'daki yurtluklarına dönerek saklanıyorlardı.

Zaman zaman yapılan bu akınlar Gazneli Mahmut'u harekete geçirdi. 1028 yılında Türkmenler üzerine yapılan bir seferle dört bin esir alındı ve bir o kadarı da kılıçtan geçirildi. Bu gözda-

ğına rağmen Türkmenler'in akınları durmadı. Selçuklular'la birleşme ve dayanışma daha da çoğalarak Selçuklu kuvvetleri on binleri aşmaya başladı.

Türkmen ve Selçuklu kuvvetlerinin akınları durmadı. Daha sonra muhtariyet tanındı. 1038 yılındaki bir başarı ile Selçuklular istiklallerini ilan ettiler. 1040 yılındaki büyük savaşla da Gazne devleti ortadan kaldırıldı ve egemenlik Selçuklular'a geçtiğinden akınların yönü Anadolu'ya çevrildi. Böylece Türkmenler kendileri için yurtlak, sürüleri için otlaklar bulmak amacıyla Anadolu'ya Rum ve İslâm topraklarına giriyorlardı. Her birinin başında Afşin, Saltuk, Kutalmış Süleyman, İnanc Yabguoğlu Hasan, İbrahim Yinal, Dilmaçoğlu Mehmet, Alptekin, Artuk, Ahmet Danişmend, Mengüçük, Çavlı gibi gözü pek kumandanlar vardı.

Akınların yönü bir ara Mezopotamya'ya çevrilince devrin halifesi Kaim bi Emrullah, Tuğrul Bey'e mektup yazarak İslâm ülkelerine olan akınların kesilmesini istemişti. Bir süre için akınların yönü Rum Anadolu'suna çevrildi ise de sonunda Irak ülkesi dahil Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile İç Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgesi ele geçirildi. Buralardaki Erzurum, Erzincan, Amasya, Malatya, Kayseri, Mersin ve Antalya gibi şehir merkezleri Türkmenler'in yönetimine geçti. Bu işgal üzerine Kars, Van ve Doğu Anadolu'daki bir kısım Ermeniler Bizanslılar tarafından Sivas'a yerleştirildiler.

Büyük kuvvetler harekete geçmiş, Anadolu artık gerçek sahibine kucak açmıştı. Alparslan zamanında Saltuk kuvvetleri Erzurum'u, Mengüçükler Erzincan'ı, Danişmendler Sivas'ı, Afşin kuvvetleri Antalya'yı, Kutalmışoğlu Süleyman'ın kuvvetleri de Anadolu'yu baştan başa Bizanslılar'dan temizlediler. Otuz yıl boyunca yapılan Türkmen akınlarına karşı Bizanslılar ciddi hiçbir varlık gösteremediler. Ancak Erzurum, Sivas, Malatya, Van, Kayseri gibi şehirlerin işgallerinde mahalli kuvvetlerle savaşmış ve onlar da kısa bir zamanda mağlup edilerek küçük Ermeni krallıkları teker teker ortadan kaldırılmıştı. Bizans karışıklıklar içinde idi. Türk akınlarını durdurmak için Romanos Diogenes gibi kudretli bir kumandanı imparatorluk makamına çıkarmak zorunda

kaldılar.

Diogenes imparator olunca Makedonya, Bulgaristan, Uz (Oğuz), Frank ve Anadolu beyliklerinden asker toplamaya başladı. Ordusu yüz binleri aştı. Doğu'ya doğru hareketinde kendisine Gürcüler, Ermeniler de katıldı. Müslüman ve Hristiyan kaynakları bu ordunun 200.000 ila 160.000 arasında olduğunu yazar. Prof. Dr. Osman Turan, bu ordunun Balkan vilayetlerinden, Bitinya, Kapadokya, Kilikya ve Trabzon bölgeleri ile Ermeni halkından başka Slav (Rus) Bulgar, Alman (Got), Frank, Gürcü, Hazar, Peçenek ve Kıpçaklar'ın ücretli askerlerinden meydana geldiğini kaydeder. (58)

Bizans ordusunun bu sayıca üstünlüğüne karşın Alparslan'ın ordusu sadece 45.000 kadardı. 26 Ağustos 1071 sabahı Malazgirt ovasında karşılaşan her iki ordu kanlı bir savaşa girdi.

Türkmenler, başlarındaki deneyimli kumandanları olan Sav Tekin, Afşin, Gevher-Ayin, Tarang, Saltuk (Sanduk), Aytekin, Ahmet Şah, Dilmaçoğlu Mehmet, Kutalmışoğlu Süleyman, Artuk, Ahmet Danişmend ve Mengüçükler'le büyük yararlıklar gösterdiler. Bu savaş onların Anadolu'daki son yazgıları olacaktı. Ya Anadolu onların olacak ya da yok olacaklardı.

Orta Asya sirtlarından Anadolu içlerine kadar at üstünde kılıç sallamış, büyük deneyim kazanmış Türkmenler, Bizanslılar'ın toplanma ücretli askerlerine pabuç bırakmayacaklardı. Nitekim öyle oldu. Akşama doğru zafer Türkler'den yana göründü. Romanos Diogenes esir alınmış, Bizans ordusunun kılıçtan kurtulanları dağılmışlardı.

ANADOLU'NUN FETHİ VE BEYLİKLER

Bizanslılar'ın kesin yenilgisinden sonra kazanılan büyük zafer, zamanın toplumları üzerinde derin yankılar yaptı. Artık Anadolu'nun kapıları Türkler'e açılmış oluyordu. Alparslan, kendisine büyük utkular kazandırmış olan oymak ve beylerine "İşte Anado-

lu'nun geniş ova ve yaylaları sizi bekliyor. Fethedeceğiniz yerler sizlerin olacak. Kim nereyi aldıysa varsın orada yerleşsin" diyerek buyruğunu vermişti. Bu buyruk üzerine Türkmen askerleri oymak oymak Anadolu'ya yerleşmeye başladılar. Anadolu Selçuklu devleti, Büyük Selçuklular'dan ayrılıp birliğini tamamlayıncaya kadar bu yerlerde 19 beylik kuruldu. Bu beyliklerin Doğu Anadolu'da yer alanları şöyle sıralanıyordu:

1 - Saltukoğulları Beyliği: Ebul Kasım tarafından kurulmuştur. Sonradan Saltukoğulları adını almıştır. Merkezi Erzurum olmak üzere Kars, Çoruh, Rize bölgelerini kapsıyordu.

2 - Mengüçükoğulları: Erzincan - Gümüşhane - Giresun - Trabzon illerini içine alıyordu.

3 - Danişmendoğulları: Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Ordu illerinde geniş bir beylik kurmuşlardır.

4 - Maraş Beyliği: Maraş ve Elbistan sınırları içinde Buldacı Bey tarafından kurulmuştur.

5 - Kilikya Beyliği: Tarsus, Anada ve Mersin bölgesini kapsar.

6 - Dersim Beyliği: Çubuk Bey'in oğlu Mehmet Bey tarafından kurulmuştur. Beylik merkezi Harput şehri idi. Tunceli, Malatya, Adıyaman, Bingöl ve dolaylarında yer alıyordu. Sonraları Kars ve yöresinde yerleşmiş olan Alan - Lolan - Balaban - Abdalan - Hormek oymakları göç ederek Erzincan ve Pülümür bölgelerini yurtluk edinmişlerdir.

Bu beylik ve buralarda yerleşenler hakkında Şerefhan, şu bilgiyi vermektedir.

"Emir Salik bin Ali bin Kasım, Selçuklu Sultanı Alparslan zamanında Erzen'i Rum ve dolaylarının yönetiminde bulunuyordu. Kendisi ile Gürcistan hükümdarları arasında köklü bir düşmanlık vardı ve her zaman savaş oluyordu. Nihayet 556 (1162) yılında iki taraf arasında çarpışmalar oldu ve kendisi ile ordusunun ileri gelenleri Gürcüler'in eline esir düştüler. Kız kardeşi, Şah Ermen'in karısı olduğu için bu Şah, Gürcistan'a birçok armağanlar

gönderdi ve kendisini serbest bıraktırmaya muvaffak oldu. Kendisinden sonra da oğlu Melik Muhammed yönetimi aldı. Bunun ölümünden sonra ise beylik Çakdaş'a geçti. Melikşah'ın gönlü bağımsızlığa ve tek başına hüküm sürmeye heves etti. Buyüzden savaş çıktı ve 598 (1202) yılında Selçuklu Süleyman bin Kılıçarslan tarafından öldürüldü. Erzen'i Rum da o tarihten beri Rum Selçukluları'nın (Anadolu Selçuklular) egemenliğine geçti.

Bu durumda, Çemişkezek (Dersim) hükümdarlarının bu Melikşah soyundan gelmiş olmaları ve "Melikşah" sözünün Kürt dilinde "Melkiş" biçiminde değişmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Çemişkezek hükümdarlarının adları da onların Türkmen çocuklarından ve torunlarından olduğunu kanıtlar. Çünkü adlarının hiçbir vesile ile Arap ve Kürt adları ile ilgisi yoktur. Arap ve Kürt adlarına hiç benzemez." (59)

Doğu Anadolu topraklarında yer alan beyliğin dışındaki 13 beylik de İç Anadolu, Akdeniz ve Batı Anadolu'da yer alıyordu. Yukarıda belirtilen beyliklerin dışında kalan Urfa - Diyarbakır - Mardin - Siirt - Hakkari - Van - Muş - Bitlis illeri Büyük Selçuklu hakanlığına bağlı idiler. Yılmaz Öztuna, Anadolu'nun siyasi taksimatını gösterdikten sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinin halkının Kürt olduğunu belirtmekte ve buralarda Ermeniler'le Bizanslılar'ın azınlıkta olduğunu, Diyarbakır'da bir Arap Mervani devletinin olduğunu kaydetmektedirler. (60)

Malazgirt zaferinden sonra böylece Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı. Kumandanlar kendilerine bağlı oymaklarla, Bizanslılardan aldıkları yerlerde Selçuklular'a bağlı olarak beylikler kurdular. Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye bölgeleri tamamıyla Büyük Selçuklu egemenliğinde idi. Böylece Selçuklular Orta Asya içlerinden Anadolu ortalarına ve Arap sınırlarına kadar olan geniş topraklar üzerinde büyük bir imparatorluk kurdular. Malazgirt zaferinden bir yıl sonra Türkistan seferinde iken Alparslan'ın Yusuf Harizmi tarafından bıçaklanarak 25 Ekim 1072'de öldürülmesi üzerine saltanat oğlu Melikşah'a geçti.

Büyük Selçuklu devleti Alparslan'ın ölümünden sonra Anadolu'da birlik ve bütünlük sağlayamadı. Melikşah'ın bu amaçla

kendisine karşı baş kaldıran bir iki amca çocuklarını öldürtmesine karşın Anadolu aynı bir baş çekti. Bu çekişme Çağrı ve Tuğrul Beyler'in zamanlarına kadar uzanıyordu. Akrabalık bağlarının özelliğine ve gelişimine inildiğinde şu gerçekler ortaya çıkar.

Selçuk Bey'in Aslan - Mikail - Musa - Yunus ve Yusuf adlarında beş oğlu vardı. İbrahim Yınal ise Selçuklu devletine adı verilen Selçuk Bey'in torunudur. İbrahim Yınal'ın babası olan Yusuf Yınal 944 yılında ölünce eşini Selçuk Bey'in ikinci oğlu Mikâil'i almıştı. Mikâil'den de Tuğrul Bey dünyaya geldi. Böylece Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ile anneden kardeş, babadan amca çocukları olmaktadır. Tuğrul Bey Han seçilince, İbrahimi Yınal da Azerbaycan ve Horasan genel valisi oldu. 100.000 kişilik ordusu ile Anadolu üzerine yürümüş, Bizanslılar'ı perişan etmişti. İşgal ettiği yerlerin hanlığı yüzünden aralarında anlaşmazlık çıktı. Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi Kaim bin Emrullah'tan izin alıp hutbe okutarak ve para bastırarak devleti kurunca İbrahim Yınal da Şii Mısır Fatimiler'inin tarafına geçmiş ve Mısır'daki Şii halifesinden destek alıp karşı koymuştu. Bu bölünme üzerine iki taraf arasında yapılan bir savaşta İbrahim Yınal esir edilip bir yay kirişi ile boğdurulunca İbrahim Yınal'ın tarafını tutan amcası oğlu Kutalmış ta isyan etti.

Böylece Anadolu'yu fetheden Kutalmışoğlu Süleyman da babasının izinden giderek Atsız ile beraber imparatorluk saltanatını elinde tutanlara karşı koymuş ve karşı cephe açarak Şiiliği, Selçuklu Sultanları da Abbasi halifelerine bağlı kalarak Sünniliği benimzediler. Bunun içindir ki Anadolu Selçuklular'ı zamanında Ahilik - Babailik ve son zamanlarında Bektaşilik alabildiğine yayılma olanağını bulmuş, Osmanlılar'ın kuruluşunda yardımcı rol oynayarak Yeniçeri ocağının temel felsefesini oluşturmuştu. Anadolu'daki Şiiliğin aynı zamanda yayılma nedenlerinden biri de Orta Anadolu, Toroslar ve Ege'de yerleşen Yörükler'in Horasan'da iken Şiiliği benimsemelerinden ileri gelmektedir.

Alparslan'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikşah döneminde her ne kadar Büyük Selçuklular parlak dönemlerini yaşamışlarsa da bunda kudretli vezir Nizam-ül Mülk'ün büyük ro-

l  olmuştur. Melikşah ise daha çok av ve e ence ile vakit geçirmiştir. Bununla beraber zamanında batıda Akdeniz kıyılarına inildi, güneyde Yemen ve Aden fethedildi.

Melikşah, kudretli bir h k mdan olmasına karşın yönetiminde daha çok zenginleri ve beyleri tutmuş, fakir halk tabakalarını ezmiştir. Zamanında Türkçe ile beraber Farsça, devletin resmi dili olarak benimsenmiş ve Farsça eserler yazılmıştır. Bunun nedeni de Türkler'in göçebe hayatı yaşamaları ve Farsça'nın bir edebiyat dili oluşuydu.

Melikşah'ın ölümünden sonra çocukları arasında taht kavgaları başladı.  nce Berkyaruk sonra Mehmet Tapar ve daha sonra da Sencer Sultan oldular. Bu dönemlerde pek çok göçebe Türkmen gruplar halinde Anadolu'ya göç etti. Yine bu dönemde etnik gruplaşmalar ve mezhep kavgaları birbirini kovaladı. İran'da Hasan Sabah ile mücadeleler yapıldı. Meşhur Alamut Kalesi kuşatıldı ise de alınamadı.

Sencer'in ölümünden sonra devlet parçalandı. Anadolu Selçukluların da hesaba katarsak Büyük Selçukluların Orta Asya'dan Irak ve Suriye'ye kadar olan geniş topraklar üzerinde dört büyük devlet kuruldu. Bunların    n , Büyük Selçuklular'ın parçalanması ile meydana gelen Irak Selçukluları, Kirman Selçuklular'ı ve Suriye Selçuklular'ı oluşturuyordu.

Büyük Selçuklular'ın çökmesine paralel olarak Doğu'da Harizmşahlar'ın güçlendiği görülmektedir. bu devirde Orta Asya - Türkistan ve Afganistan'daki göçebe aşiretlerin batıya Anadolu'ya g  u yoğunluk kazanır. Bunlar arasında Erzincan'da oturan bu günkü Baranlı aşiretinin ataları olan Yazırlar ve Yabgular Erzincan ile Halep bölgelerine, Yıvalar Anadolu içlerine, Akhunlardan olan Eftalik (Haytal) veya Abdallar Doğu İ  ve Batı Anadolu'nun değişik bölgelerine, Begdili ve Afşar Türkmenleri ile Moğollar önünden kaçan Karahıtaylar ve Türkmenler'in çeşitli boylarına mensup bazı oymaklar da huzurlarının bozulması nedeniyle yerlerini, yurtlarını terkederek Anadolu'ya göç etme zorunluluğunu duymuşlardır. (61)

Büyük Selçuklu imparatorluğunun parçalanmasından sonra Doğu Anadolu'nun Ahlat, Van, Ağrı bölgelerinden İran içlerine kadar olan bölgede Harizmşahlar devlet kurdular. Bu devletin de başına kökü Begdili kolundan Anuştekin, Kutbettin Mahmut ve Atsız ile Celalettin Harzemşah geçtiler. Harzemşahlar Şii idiler ve Fatimiler'in tarafını tutuyorlardı. Adsız, daha Sultan Sencer zamanında iken istiklalini ilan etmişti. Moğolların baskınları sonucu Harzemşahlar dağıldılar. Celalettin Harzemşah Diyarbakır'a sığındı ise de canını kurtaramayarak Şafii bir Kürt tarafından hançerle öldürüldü.

ŞİİLİĞİN ANADOLU'DA YAYILIŞI VE ANADOLU ALEVİLİĞİ

Şiiliğin Anadolu'da yayılışı, Anadolu topraklarının Selçuklular tarafından alınmasından sonra başlar. Malazgirt meydan savaşının Türkler lehine başarılı bir şekilde sonuçlanmasından sonra Alparslan'ın kumandanları Anadolu'da fetihlerine devam ederek ele geçirdikleri bölgelerde ayrı ayrı beylikler kurdular -ki bu beylikler sonradan Anadolu Selçuklu devletine bağlandı. Özellikle Erzurum - Erzincan - Pülümür - Tunceli dolaylarında kurulan Saltukoğulları beyliğindeki Türkmen'ler Türkistan taraflarında iken Şiiliği benimsemişlerdi.

Daha sonraları Orta Anadolu, Akdeniz ve Ege sahillerine yerleşen Yörükler ve Türkmenler kendi inançlarını da buralarda yaymaya ve yerleştirmeye çalıştılar. Toroslar'daki Tahtacıların Şiiliği bundan kaynaklanmaktadır.

Türkler'in Türkistan'da Şiiliği benimsemelerinin tek nedeni Emevi İktidarı zamanında Arap olmayan toplulukların - Halkların hor görülmesi "Mevali anlamında köle sayılmaları ve Emeviler'in Hz. Ali soyuna zulmetmeleri sonucu olmuştur. Buna karşılık Horasan'lı Eba Müslüm, Emevi Zulmüne ve keyfi yönetimine dur diyebilmek için etrafına topladığı Türkmenlerle harekete geçmiş ve Araplar arasındaki Şiilerin de desteğini alarak saltanatlarına son vermiştir. Bu başkaldırma eyleminde Emevi soyundan olanlar kı-

lıktan geçirilmiş, ölenlerin de mezarları açılarak kemikleri köpeklerle atılmıştır. Bu hareket, Arap dünyasındaki karışıklığın Hz. Ali soyuna karşı işlenmiş haksızlıkların, zorbalıkların Türkler arasında nasıl tepkiyle karşılanarak yayıldığıının açık bir örneğidir.

Araplar arasındaki post kavgaları, yapılagelen haksızlıklar, Emeviler'e karşı duyulan nefretin bütün serpintileri Türkler'in Müslümanlığı kabulü ile doğal olarak Türkistan ve Horasan Türkler'ine de sıçramış oluyordu.

Abbassiler'in saltanatı zamanında Harun'u Reşit'in Cafer Bermek'i ve Bermekoğlu Yahya'yı katlettiğini, soyundan olanları kılıktan geçirttiği tarihlerde Hz. Ali soyundan ve torunlarından olan İmam Musa Kâzım'ın Bağdat'ta Harun Reşit'in emriyle katledilmesinden sonra oğlu İmam Ali Rıza önce Mekke'ye sonra Horasan'a, ikinci oğlu İbrahim el Mucap da Nişabur'a göç ederek Türkler arasına yerleşmişler, onlardan kız alarak soylarını sürdürmüşlerdir. Böylece bu tarihten itibaren kendilerinden sürdürülegelen soylarına seyit ünvanı verilmiştir.

İmam Ali Rıza'nın ve soyunun Türkler arasında yaşaması, Türkler'in Türkistan'da iken Şii olmalarında etken olmuştur. Anadolu'da Bektasiliğin yayılmasında baş rolü oynayan Hacı Bektaş Veli'nin soy bakımından anne tarafından Türkler'e, baba tarafından da Hz. Ali soyundan olan İmam Ali Rıza'ya dayanması Anadolu Aleviliği için büyük önem taşır. Bu soy seceresinde Velayetname aynen şöyle der:

"Hacı Bektaş-ı Veli, İbrahim El Sani diye anılan Seyit Muhammed'in oğludur. Seyit Muhammed, Musa El sani'nin oğludur. Musa, İbrahim Mükerrrem El Mucab'ın oğludur. O da Horasan sultanı Ali bin Musa bin Rıza'nın, ana baba bir küçük kardeşidir. Ali Rıza, İbrahim El Mucab, Abbas, Kasım, Hamza aynı anadandır. Analarının adı Necme-tel Neseviye'dir.

İmam Musa Kâzım'ın otuz dokuz oğlu vardır. On altısının lakapları mevcuttur. Öbürlerinin lakapları yoktur. On dokuz kızı vardır. Bunlardan yedisinin lakabı mevcuttur.

İmam Ali Rıza, İbrahim el Mucab, İmam Musa Kâzım'ın oğludur. İmam Cafer Sâdık, İmam Muhammed Bakır'ın oğludur. İmam Zeynel Abidin, İmam Hüseyin'in oğludur. İmam Hüseyin, İmam Ali Murtaza'nın oğludur. Anası Resulullah'ın kızı Fatma Zehra'dır. Dedesi Muhammed Mustafa'dır. Böylece Hacı Bektaş-ı Veli, şüphesiz seyyittir." (62)

Görüldüğü gibi Emevi ve Abbasiler'in peş peşe devam edegelen zulümleri karşısında Hz. Ali evlatları ve soyu Arabistan'da tutunamamış, yaşamlarını sürdürebilmek için önce Irak boylarına, daha sonra da İran ve Türkistan içlerine çekilerek Türkler'in sevgi sempati ve ilgilerini görmüşlerdir. Seyitlerin çoğalmaları sonucu her biri ayrı bir bölgede kurulan Şii mezhebine dayalı tarikatların piriğini, dedeliğini, rehber ve seyitliklerini yapmışlardır. Seyitler, nüfuz ve kudretlerine göre merkezdeki en büyük ve etkin postnişine daima bağlı kalarak kendilerine inananları, kurulan dergâhlarda eğitmişler ve yol göstermişlerdir.

Bu gün hâlâ Doğu Anadolu'da Dedelik ve Seyitliklerini sürdüren tarikat pirleri Horasan'dan geldiklerini ve soy bakımından Hz. Ali'ye dayandıklarını iddia etmektedirler. Tarikat kuralları gereğince kendilerine bağlı taliplerinden kız alıp vermezler. Kişisel evlenmeler dışında genellikle bir seyit, başka bir seyid'in kızı ile evlenir.

İslâmiyet'in kabulü ile Şiiliği benimseyen Türkler, daha önce bağlı bulundukları Şamanizm dininin gelenek ve göreneklerini olduğu gibi bırakmayarak benimsedikleri inançlarını İslâmiyet'in prensipleriyle yoğurdular. Örneğin Hacı Bektaş-ı Veli, daha Horasan'dan Anadolu'ya geçmezden önce onun tarikat pirleri Şamanizm dininin ayin şeklinde olan "Semah" tapınma biçimini uyguluyorlardı.

Aynı şekilde Mevlevi tarikatında da "Sema" vardır. Murat Sertoğlu, Mevlana Celalettin-i Rumi'nin ondan ilham aldığını, sayısız tarikatların onun düşüncelerini ve felsefesini yaymak için kurulduğunu belirtir. (63) Bu görüş ve felsefeyi Cengiz Han İmparatorluğunun Çağatay ve İlhanlı hükümdarları da benimsemiş ve uygulamışlardı. Örneğin İlhanlı Hükümdarı Hülagü Han'ın

Bağdat Şiilerinin yardımına koşuşu, Çağatay hanlarının tarikat başı kabul edilerek pir ünvanını almaları bu gerçeği ortaya koymaktadır.

Anadolu'da Alevilik, Kürtler arasında Türkler kadar benimsenmemiştir. Zaten Aleviliği Doğu'dan Anadolu'ya gelen Türkler getirmiştir. Bitlis hanlarına mensup olduğunu bildiren Şeref Han, 1585 yılında yazmış olduğu Şerefname adlı yapıtında Karaköse - Mus - Bitlis - Palu - Elazığ - Malatya - Urfa ve Antep üzerinden çizilecek bir hattın güneyinde kalanların Şafii Kürtler olduğunu kuzey ve kuzeybatısında kalanların da Türk olup Aleviliği benimsediklerini yazar.

Anadolu Selçuklular'ı zamanında Alevilik giderek yaygınlaşır. Gümüşhane - Bayburt - Kars, Amasya, Erzincan, Malatya, Sivas, Kırşehir, Yozgat, Çorum, Eskişehir, İzmir, Narlıdere, Muğla, Antalya, Mersin, Tarsus, Adana, Antakya şehirlerini içine alan İç Anadolu, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki Toros yaylalıklarında Tahtacılar adı ile yörüklerle kadar yayılır.

Alevi Türkler'indeki "Semah", Arap Şiileri'nde yoktur. Bu özellik, Şamanizm'den kaynaklanmaktadır. Orta ve Batı Anadolu'da Alevilik, Babai, Ahi ve Bektaşî tarikatlarında gelişir ve güç kazanır.

Anadolu Selçuklu devletinin son zamanlarında Moğol akınları başlayınca Türkmenler'in Anadolu'ya gelişinden sonra Horasan'dan kalkıp bu günkü Hacıbektaş ilçesi olan Kırşehir'in Sulucakarahöyük köyüne yerleşen Hacı Bektaş Veli, Şii mezhebine bağlı olan Bektaşî tarikatını kurar. Bu tarikat kısa zamanda Anadolu'da yayılır. Daha önce kurulan Babailik de Bektaşîliğe dönüşür. Osmanlı beyliğinin istiklalini ilan edişinde ve devlet olarak büyümesinde Bektaşî ve Ahi Şeyh ve dedelerinin büyük hizmet ve destekleri görülür.

Ahi Şeyhi Edeb Ali'nin kızını alan Osman Bey, akrabalık teessüs ettirince siyasi yönden büyük güç kazanır. Yine Orhan Bey zamanında kurulan yeniçeri ocağı, Hacı Bektaş Veli'nin desteği ve Bektaşî tarikatının prensiplerine dayanılarak kurulur. Bur-

sa kuşatmasında Geyikli Baba, Doglu Baba, Derviş Abdal Murat ve Abdal Musa gibi Bektaşî derviş ve babalarının büyük yararlıkları görülmüştür. Yine bu tarihlerde Rumeli ve Arnavutluk fethe- dilince Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak prensipleri güdülerək bu yörelerde Bektaşîliğin yayıldığı ve güç kazandığı tarihi bir olgudur.

Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar zamanında Türkler Müslüman olduktan sonra bile bazı bakımlardan eski Türk dininin etkilerinden kurtulamamışlardır. Böylece Alevilik ve Müslümanlık Türkler'in eski dini Şamanizm ile karışmış ve giderek uyuşma haline gelmiştir. Alevilik, Kürtler arasında Türkler arasında olduğundan daha az yayılma olanağını bulmuştur. Bu İslamlığın yayılışı sırasında Kürtler'in, Araplar'a Türkler'den daha yakın olduğunu gösterir. Zira, özellikle Emeviler saltanatı devrinde Arap olmayan halklar hor görülmüş, Şiilik de böylece kuvvet kazanmıştı. Şiiler'in Doğu Anadolu'nun güney kesimlerinden çok, kuzey kesimlerinde bulunması bunun güzel bir kanıtıdır." (64)

Alevilik, Şiiliğe dayanmakla beraber Anadolu Aleviliği, İran ve Arabistan yörelerindeki Şiilik'ten ayrı ve farklıdır. İran'daki Şiilik, Türkiye'deki Şafilik kadar katı ve tutucu bir özellik arzeder. Anadolu Aleviliğinin kendisine has bir görünümü vardır. Anadolu Aleviliği ile İran Şiiliği arasındaki tek ortak bağ, Hz. Ali ile Ehlibeyt sevgisi ve bağlılığıdır.

Anadolu Aleviliğinde sonsuz insan sevgisi ve hümanizma yatar. Anadolu Aleviliğinde çağdışı düşüncenin yeri yoktur.

Alevilik, bir halk İslam'ı olarak gelişmiş ve bu gelişmede tasavvuf en etkileyici rolü oynamıştır. Bilindiği gibi tasavvuf düşüncesinin temelinde "Vahdet-i vücud" anlayışı yatmaktadır. Vahdeti vücud anlayışına göre Tanrının yarattığı her şey, yani bütün evren, Tanrı'nın yansımasıdır. Başka bir deyişle Tanrı'nın yarattığı evren Tanrı'da bütünleşmektedir. Evrenin bir parçası olan insan da bu düşünceye göre Tanrı ile bütünleşmekte ve yaşamın amacı ya da anlamı bu bütünleşmeyi sağlamak olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufun temeli olan insanın Tanrı ile bütünleşmesi

ya da ifade edildiği gibi "İnsanın Tanrılaşması" için sevgi gerekmektedir. İnsanın bu "en yüce düzeye" ulaşabilmesi için Tanrı'nın yarattığı her şeyi sevmesi, kendi benliğini sevgiyle doldurması gerekmektedir. Böylece tasavvuf ile Alevilik, Batı'daki "hümanizma" düşüncesine benzer bir insancılık anlayışı üzerine oturmuştur. Alevi düşüncesinin en yaygın ifade biçimi olan şiire, nefeslerde, sözü edilen türde soyut ve kapsamlı bir insan sevgisi kendini çok açık bir biçimde gösterebilmektedir.

Siyasal olarak Aleviliğin Anadolu'daki yayılışını hızlandıran olay Timur istilasıdır. Aslında Osmanlı sultanlarının da en azından 16. y.y. a kadar Aleviliğe olumsuz bir gözle bakmadıkları söylenebilmektedir. Örneğin Aleviler'in en önde gelen kollarından biri olan "Bektaşilik" kapıkulu ordusunun yani yeniçerilerin resmi tarikatı sayılmaktadır. Osmanlı devletinin Aleviler'e karşı tutum alması tamamen siyasal bir gerekçeden, Osmanlı Safevi nüfuz çatışmasından kaynaklanmaktadır. (65)

Aynı şekilde Anadolu Aleviliğinin kendine has bir kültürel ve siyasal özellik taşıdığını belirten değerli bir araştırmacı da Alevilik hakkındaki görüşünü şöyle özetler: "Alevilik, her türlü toplumsal haksızlığa karşı mücadeleyi prensip edinmiş devrimci, demokrat düşüncenin en doğal müttefiği olan bir düşüncedir. Aleviliğin tarihi, İslâmiyetin hilafet döneminden günümüze değin süren 1300 yıllık muhalefetin tarihidir. 1300 yıldır devam eden egemenlerin baskıcı ve sömürücü haksız yönetimlerine karşı onurlu bir baş kaldırının tarihidir. Demokratik ve devrimci bir halk muhalefetidir." (66)

Anadolu Aleviliği'nin temelinde insan sevgisi, demokratik hak, adalet, hukuk, çağdaş yaşam, laiklik, uygarlık, kadın ve erkek eşitliği, ilim, sanata, yeniliğe yönelik kavramları vaz geçilmez ve değiştirilemez bir anayasa gibi yer almıştır. "eline - diline - beline" ilkesi Aleviliğin temel felsefesidir. İnsanın insanı ezmesine, insanın insana kul olmasına karşıdır Alevilik. Bu görüşlerin ışığında Anadolu Aleviliği, denilebilir ki başlı başına bir ekol, başlı başına bir okuldur. Bu yönleriyle Anadolu Aleviliği, kendine has bir yapı oluşturduğundan Şiiliğin içinden çıkmış olsa bile

İran'ın Şii'liğinden tamamiyle ayrılır. Anadolu Aleviliği'nin kültür zenginliği olan "Cem - Cemaat - Sema - Saz ve Söz - Şiir - Deyiş ve Edebiyat - Edep ve Erkân Gülbank ve coşku" İran'ın Şiiliği'nde yer almaz. "Anadolu'ya özgü bir mezhep sayılan Alevilik, köken olarak Şiilik'ten çıkmış olmasına karşılık giderek ondan önemli ölçüde farklılaşmıştır. Bunun en açık örneği, köktenci harekete Anadolu Alevileri'nin hiç ilgi göstermemesidir. Bir Şii köktencililiği olarak nitelenebilen İran rejimi, tüm propaganda olanaklarını kullanmasına karşın Türkiye'deki Alevi topluluğu üzerinde hiç bir etkinlik sağlayamamıştır." (67)

Malatyalı Doğan Dede'in oğlu Prof. Dr. İzzettin Doğan, Alevilik için şöyle der: "Yeniçeriler, Hacı Bektaş'tan destur almadan sefere çıkmazdı. Bu gün mehter marşı hâlâ "Pirimiz Hacı Bektaş Veli" diye başlar. Neden? Çünkü Hacı Bektaş, "Hararet sacda değil, nardadır, keramet tacda değil baştadır. Her ne arar isen kendinde ara, Kudüs'te, Mekke'de, Hacda değildir" der. Bununla demek istediği Kâbe'nin de haccın da insanın içinde olduğudur. Yani Tanrı'yla nerede hemhâl oluyorsanız orada ibadet halindesiniz demektir. Eğer atıyla sefere çıkan biri, atının üstünde Tanrı'yı anıyorsa o ibadetini yapıyor demektir. Alevilik de İslâm'ın şekilden arındırılmış halidir." (68)

Gencay Şaylan'ın yaptığı araştırmada belirttiği gibi genel düşünce ve yargı şöyledir:

"Biz de ölümden sonra yaşamı, cennet ve cehennemi kabul ederiz, ama cennete giden bir adama dört bakire, sekiz dul ve yüz huri verilir türünden bir inancı kabul edemeyiz. Cennet, sadece erkekler için mi? Sonra bakın cennet ağaçlık, yeşillik bir yer deniyor, cehennem ise sıcak olarak tanımlanıyor. Tam Arap dünyası için bu. Çölde yaşayan insan için sıcak, sıkıntı yaratıyor ve sıcak ile cezalandırma eş tutuluyor. Cehennemde buz dağında, kar fırtınasında donacaksınız denmiyor. Bizler, bütün bu işlere akılcı bakarız. Dinsel sembollerin inandırma gereğinden doğduğunu biliriz." (69)

4. BÖLÜM

ANADOLU SELÇUKLULARI

"Karşınız bey oğluna, sultan kuluna
Seviden, hoşgörüden, gülüşten
Dut yaprağını ipeğe çeviren işten yanayız."

Ceyhun Atuf KANSU

Malazgirt savaşından sonra Akıncılar Anadolu'ya yayılmaya başladılar. Bu gazilerin başında Kutalmış oğulları, Saltuklar, Mengüçükler, Danişmendiler, Afşınler, Yazırlar, Yabgular, Begdililer, Abdalanlılar, Afşarlar gibi pek çok boy ve oymaklar gelir. Bu akınlar için Anadolu Selçuklular'ı özellikle Ahi alayları, Abdalan alayları ve Bacıyan denilen kadını alayları meydana getirmişlerdir. I. Kılıç Arslan zamanında Haçlı seferlerine karşı bu kadını alaylarının büyük rolleri olmuştur.

Anadolu'nun Türkleştirilmesi ile Doğu'dan Batı'ya Türkmenler'den çeşitli boy ve oymakların güçleri yoğunluk kazandı. Anadolu'nun içlerine dağılan bu boylar ayrı ayrı bölgelerde birer beylik kurdular. Bu beyliklerin tümü Kutalmış oğlu Süleyman şah'ın etrafında birleşti. Böylece İznik ve Marmara'ya kadar fet-hedilen Anadolu topraklarında 1075 yılında ikinci bir Türk devletinin temelleri atıldı. İlk başkent İznik şehri oldu. Süleyman şah, Doğu'ya yaptığı bir sefer nedeniyle Ebul Kasım'ı İznik'te yerine vekil tayin etti. Tutuş ile yapılan bir savaşta ölümü üzerine oğulları Melikşah tarafından tutuklu olarak sarayda alıkonuldu. Ebul Kasım ise bu zor dönemde gerek Bizans'a ve gerekse Melikşah'ın Bozan yönetiminde gönderdiği orduya karşı direnerek henüz yeni filiz vermiş olan Anadolu devletini dağılmaktan kurtardı. 1092 de Melikşah'ın ölümünden sonra Süleyman şah'ın tutuklu bulunan oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan serbest bırakıldılar.

Kılıç Arslan İznik'te babasının yerine geçtikten sonra kısa zamanda Anadolu birliğini sağlamaya çalışırken aynı anda bir sel gibi kopup gelen Haçlı ordularına karşı cesaretle direndi. Fakat milyonları bulan Haçlı akınları karşısında devlet merkezini İznik'ten Konya'ya taşımak zorunda kaldı. Böylece Konya, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışına kadar başkent olarak kaldı. Bundan dolayı Anadolu Selçuklular'ına aynı zamanda Konya Selçuklular'ı da denilmektedir.

Doğu Anadolu'nun kesin olarak Konya Selçuklular'ına bağlanması ise 1103 de Malatya'nın alınmasından sonraya rastlar. Bu tarihe kadar Anadolu Selçuklular'ı birkaç sefer buhranlı günler geçirmiştir. İstikrarlı döneme ve yükselişe 1. Alaettin Keykubat

zamanında geçilmiştir. Anadolu birliğinin sağlanması, denizlere açılma, Kırım'a kadar seferler yapmak - Anadolu'nun imarı, birtakım kervansarayların, hanların ve hamamların yapılması ile uygarlık yolunda atılan adımlar hep bu döneme rastlar.

Doğu'da beliren Moğol tehlikesine karşı Sivas, Kayseri, Malatya, Erzincan, Erzurum, Hısn Mansur (Adıyaman), Kâhta, Çemişkezek kale ve surları yeni baştan onarılmış ve buralarda adeta bir savunma hattı kurulmuştur.

Devrinde halkla ilişkiler ve halka hizmet en başta tutulmuş, fırsatçılara meydan verilmemiş, halk ezdirilmemiştir. Ancak, genç yaşta karısı tarafından zehirletilerek öldürülmesi üzerine yerine geçen oğlu II. Gıyasettin Keyhüsrev'in dirayetsizliği yüzünden ortam yeniden karışmış, haksızlıklar ve adam kayırmalar birbirini kovalamış, arkasından da doğal olarak isyanlar patlak vermiştir.

II. Gıyasettin Kayhüsrev'in annesi Mahperi Hatun, Alanya Tekfurunun kızı idi. Selçuk kanunnamesine göre anne ve babadan Türk olmayan başa geçemezdi. Oysaki Mahperi Hatun birtakım entrikalar sonucu oğlunu sultan yapınca bu durum, Türkmen oymaklar arasında hoşnutsuzluklar yarattı. Öte yandan Mahperi Hatun devlet işlerine karışmaya, Rum ve Ermeniler'e olağanüstü haklar tanımaya başladı. Türkmenler bir kenara itildi. 1. Alaettin dönemindeki kesif çalışma durduruldu, halkın benimsediği düzen değiştirildi. Keyfi işlemler, zevk ve eğlenceler alıp yürüdü. Saray, kapılarını halka kapattı. Yabancı cariyeler saraya dolduruldu.

Mahperi Hatun artık sarayın tek hakimi idi. Sadrazamlık ise saray yanında bir kukladan başka bir şey değildi. Devlet işlerine yavaş yavaş din karıştırıldı. Mezhepçilik maskesi altında Sünnilik - Şiilik kazanı kaynatıldı. Lüks ve safahat yüzünden sarayın masrafları artınca halkın sırtına ağır vergiler getirildi. Kısa bir zaman içinde birbirini izleyen bu olumsuz gelişmeler ve düzen değişikliği, birtakım isyanların patlamasına ve sınır boylarındaki uç beyliklerin merkezi dinlememesine neden oldu.

BABAİLERİN AYAKLANMASI

Babailik tarikatının kurucusu Horasanlı Baba İlyas'tır. Anadolu Selçuklu Devleti, Sünniliği benimseyen Büyük Selçuklular'ın yönetimine karşı Şii Fatimiler'i tutmuş ve Şiiliği benimsemişti. Bu yüzden Horasan Türkmenleri'ni ve erenleri zaman zaman gruplar halinde Anadolu'ya aktılar. Baba İlyas da Horasan'dan kalkarak Anadolu'ya gelmiş, Moğollar'ın verdiği huzursuzluğu Anadolu'da gidermiştir.

Baba İlyas, Anadolu'ya geldikten sonra bilgin bir Kürt olan Kuzey Iraklı Ebul Vefa'nın Alevi inançlı tarikatının bir mensubu olarak Diyarbakır'da yerleşmiş olan Dede Karkın'ın halifelliğini yaparak kısa zamanda kendisini tanıtmış, Kayseri'ye kadı olmuş, arkasından Mesudiye Dergâhı'na çekilerek kendisini tasavvufa vermiştir. Babailik tarikatı burada kökleşmiş ve kısa zamanda tüm Anadolu Türkmenleri'ni arasında hızla yayılma olanağını bulmuştur.

Tarikatın ikinci piri Baba İshak da Baba İlyas'ın yanında yetişmiş ve Pirinin icazeti ile Samsad kalesine bağlı Kefersud köyüne çekilerek Babailiğe burada hizmet etmiştir.

Baba İshak dindar, halkçı ve iyi bir insan olduğu için kısa zamanda etrafına büyük halk yığınları toplamış ve onların sevgili si olmuştur. Kefersud köyünden Amasya'ya naklettiğinde, Tokat, Çorum, Yozgat, Sivas, Erzincan, Pülümür, Tunceli halkı kendisine bağlandı. 1. Alaettin Keykubat zamanında Babailiğe karşı geniş bir tolerans vardı. Saray ve Babailik geniş halk yığınları ile el ele vermişti. Alanya Tekfurı Kırfa'dın kızı Mahperi Hatun oğlunu tahta geçirmek için kocası Alâettin Keykubat'ı zehirleyince durum değişti, düzen bozuldu. Sultanlar ve derebeyler halkı ezmeye başladılar. Eşkıyalar çoğaldı. Saray safahatı ve derebeylerin lüks yaşamları sonucu getirilen ağır vergiler geniş halk yığınlarını tedirgin etti. Yoksul bırakılan halk, gittikçe yarınından ümitsiz kaldı.

Bu umutsuzluk, halkı artık isyanın eşiğine getirmişti. Babalılık ayaklanmasının pek çok nedeni vardır aslında. Bunlardan birincisi; sosyal ve ekonomik sorunlardır. İkincisi ise, Arap ve Acem kültürüne karşı olan tepkilerdir.

Saray, Farsça'yı resmi dil olarak kabul etmiş, verilen eserler Arapça ve Farsça yayımlanıyordu. Ulemalar her fırsatta bunu işliyordu. Halk dili ve halk edebiyatı bir kenara itilmişti.

Babailer ise dergâhlarında saz ve sözleriyle, deyiş ve koşuklarıyla Türk halk edebiyatını işliyorlardı. Saray ile dergâhlar böylece karşı karşıya gelmiş, sonunda halkın bakımsızlığı, yoksulluğu, sefaleti, sultanların safahatına karşı giderek kine dönüştürülmüş ve bu çelişkili durum Anadolu'yu ateşe vererek başkaldırı bayrağını açtırmıştı.

50.000 Türkmen Şimsat bucağından harekete geçti. Bunun 20.000'i Şimsat, Kefersut, Antep ve Suriye Türkmenleri'nden, 30 bini ise Amasya, Tokat, Sivas, Çorum Türkmenleri'nden oluşuyordu. Elllerinde palalar, baltalar ve o zamanın silahları ile atlı ve yaya olmak üzere elli bin Türkmen bir sel gibi Kefersut'u ateşe verdiler.

İsyancıların üzerine Alishir oğlu Muzefereddin büyük bir kuvvetle gönderildi. Yapılan kanlı boğuşmada sultanın ordusu bozguna uğradı. Tüm teçhizat Babailer'in ellerine geçti. İkinci seferde Kirman kuvvetleri gönderildi. Bunlar da kısa zamanda perişan edildi. Sivas, Tokat, Amasya ele geçirildi. Buradaki Türkmenler Keyhüsrev'in yönetiminden hoşnut olmadıklarından aynen katılarak isyan bayraklarını çoğalttılar.

Gıyasettin Keyhüsrev korkusundan payitahtı terkederek Kayseri'de ki Kubâd-Abad kalesine muhafızları ile birlikte kapandı. İsyancıların üzerine Amasya serdarı Hacı Armağan Şah'ın yönetiminde üçüncü bir kuvvet daha gönderildi. Bu kuvvetler de mağlubedildi. Babailer'in üst üste elde edilen bu başarıları karşısında rahatları ve huzurları bozulan zenginler ve ulemalar kaçarak soluğu Mısır'da aldılar.

İsyan büyüyünce uç beyleri de işe karıştılar. Kayılar'dan Er-

tuğrul Gazi büyük bir kuvvetle Selçuklu ordusunun yardımına koştı. İsyancılar, bir yandan uç beyleri kuvvetleri, bir yandan da Hacı Armağan Şah'ın askerleri ile çarpışmak zorunda kalınca yenildiler. Bu yenilgi üzerine Babailer Amasya kalesine sığındılar. Kale kuşatılıp ve birkaç gün içinde alınarak Baba İlyas öldürüldü. Kanlı cesedi de kalenin burçlarına asırıldı. (23 Temmuz 1240)

Baba İlyas'ın ölümünden sonra diğer müridleri, yönetimlerindeki kuvvetlerle savaşa devam ettiler. Başkaldırı bir yıl kadar sürdü. Hacı Armağan Şah, Sivas yöresinde Babailer'in kuvvetlerini izlerken yapılan bir çarpışmada öldürüldü. Selçuklular'ın Erzurum'daki kuvvetleri de Sivas'a gelince Babai kuvvetleri çarpışa çarpışa Kırşehir'in Malya ovasına çekildiler. Beraberlerinde çoluk çocuklarını da götürmüşlerdi. Bu bir ölüm kalım savaşıydı. Yerlerinden, yurtlarından olmuşlardı. Son olarak da Malya ovasında yapılan çarpışmalarda çember içine alındılar. Çember her gün biraz daha daralır. Susuzluk ve yiyecek kıtlığı amansızca tehdit eder. sonunda teslim oldular. Fakat, çoluk çocuklarıyla insafsızca katledildiler. (1241) Aynı konuya Doğan Avcıoğlu şöyle değinir.

"Babailer, Tokat ve Amasya'ya doğru ilerlerken Sultan, Konya'dan Beyşehir gölü üzerindeki sarayına kaçar. Selçuklular'ın Amasya subaşı, Baba İshak'ı kale burcuna astırırsa da Türkmenler dağılmazlar. Baba'nın göklere çıktığına, oradan yardımla döneceğine inanırlar. Amasya subaşısını öldürtüp "Baba Resul Allah" diye haykırarak Konya'ya doğru ilerlerler. Nihayet Kırşehir yakınlarında Hristiyan, Gürcü ve Frenk askerlerinin öncülük ettiği Selçuklu ordusu, Türkmenler'i bozguna uğratar. Hristiyan öncüler ilk başarıyı sağlayınca Türk ve İslam askerlerinin de maneviyatları düzelir ve toptan Babai Türkmen kırımını yaparlar (1240)" (70)

Sonunda Babai başkaldırısı kanlı bir şekilde bastırılır ama Babailik yok edilemez. Bundan sonra Babailik, Anadolu'nun köy ve bucaklarında, uzak yerlerde, yolların uğramadığı köşe bucaklarda sürüp gider. Babailiği, Burak Baba ile Baba Aybey uzun zaman yaşatırlar. Bunlara ışık tayfası adı verilir. Arkasından Hacı Bektaş Veli'nin dirayetiyle Bektaşiliğe dönüştürülür.

Aynı şekilde Abdülbaki Gölpınarlı da bu konuda Şu bilgiyi vermektedir: "699 da Erzincan'da Yusufi adlı bir Őairin Farsça mesnevi tarzında yazdığı "Hamus-Name"den Cimri'nin de (71) Tasavuftan kuvvet aldığını öğrenmekteyiz ki İbni Bibi'nin "Kızıl külahla, kara kilimli" diye andığı Türkmenler'in Baba İlyas'a uyan Türkmenler olduğu anlaşılıyor. Gene bu devirde Anadolu'da Rum Abdalları, Hayderiler, Camiler gibi btni inançlara sahip olan ve çok defa bayraklarla, davul ve dmbeleklerle gezip, inançlarını yayan zümreleri görüyoruz ki bunlar XVI y.y. da artık tamamıyla Bektaşılık tarafından temsil edilmiş, birçok gelenek ve töreleri, hatta terimleri bu tarikate mal olmuştur." (72)

Baba İŐhak olayına pek çok yazar ve tarihçi gerçekçi bir yaklaŐımla deđinmiŐtir. Genelde pek çoğunun yargısı birbirine yakındır. Baba İŐhak hakkındaki düŐünceleri değerlendirdiğimizde Şu gerçek kişiliği ortaya çıkar.

Halkının insanca yaşaması için sömürücü glere bayrak aan ve kendini bu uğurda feda eden bir liderdi Baba İŐhak. Glnn gsc ezmesine, insanın insana kul olmasına, ardı arkası kesilmeyen haksızlıklara dur demek için çıkmıŐtı ortaya. Bir liderdi!.. Bir kurtarıcı olacaktı!.. Halktı!.. Hln kendisi olacaktı o!.. Derin insan sevgisi vardı. İnsanlık Őıkı idi Baba İŐhak!.. l-ksnt, duyusuunu, felsefesini seneler sonra Anadolu topraklarında ve Anadolu insanında tekrar bayraklaŐtıran bir Yunus, bir Pir Sultan öncüsü idi o!. Bunun için canını koydu ortaya. Amasya kalesinde ser verdi ama sır vermedi. Kişiliğini, insanlığını, byklgn satmadı. Üstad Cuyhun Atıf Kansu, Şöyle seslenir dizelerinde Baba İŐhak için:

BABA İŐHAK

"Hey oğul, gel gidelim seninle Ferhat kentine
Sevinin dal dal sarktığı elma bahçelerine
Amasya'dır. bir kan gölü aar mağrasında
Horasanlı Baba İlyas yolcusu İŐhak'ın
GüneŐteki kardeŐliđin ekmekteki güneşin

Türkmen töresinde bir eski devrimcinin
Anadolu'nun gökyüzüne vuran öyküsüne
Bir yaprak açıp insanın gönüy betiğinden
Derdi ki, İshak Baba Türkmen
"Bizler Oğuz oğluyuz, kutsaldır toprağımız
Gökyüzüdür bayrağımız, dolaşır şarabımız
Bir eşit salkımdan mayalaşıp elden ele
Yer yüzünde insan oğlundan yanayız"
Karşıyız bey oğluna, Sultan kuluna
Seviden, hoşgörüden, gülüşten
Dut yaprağını, ipeğe çeviren işten yanayız
Duyurtu saldı ki Köylü Anadolu'ya
Ermiş savaşçı Baba İshak.
Bir bozuk düzendir Selçuk oğlu Konya
Acem'dir saray direği, yabandır yıkılacak
Hışıldayan bir güzel düzendir akça kavak
Obaların direğini tutan halk ağacı!
Bir kulaktır ses alır, saraydan dışarı
Köyü Anadolu'nun Türkmen oğulları
Vardılar baba İshak'ın eteğine
Al yazma kadınlar, çocuklar söğüt dalı sapan
Dediler: Söyle Baba İshak, öğret, yol, iz aç bize
Karabulut bunalımı atalım üstümüzden
Sevinç mayası kat kara somun ekmeğimize
Geldik işte, Canik dağlarından oba oba
Çorum'dan, Sivas'tan ve uzak Maraş'tan
Gecelerimizi yıldız kağnılarıyla çekerek
Baba İshak eyitti mağrasından seslendi:
"Kardaş, Türkmen oğulları, yer yüzü evinizdir
Toprağıyla yaşadığımız, ekmeği ile döşediğimiz
Ve bir gül dalı altında birleştiğimiz
Bir eşit dönüşümdür ölüm!..
Üç yağdır savaşacağımız: "Baskı, ezinç, yağma"
Üç dostunuz var: "Yaşamak gönlünüzce
Beyliğiniz söylenir dilinizce

Buğday, su ve güneş yetmeli evinizce...
Baba İshak, tan yeri ağaranda, çoban yıldızı yol verende
Düştü Türkmen oğullarının önüne.
Bir kol Sivas yollarındaydı.
Parayla tutulmuş Frenk askerleriyle
Köylü buğdayı altına çeviren çarşı beyleri
Sürüklenip gittiler değirmeni döndüren suyla
Ne ki hey oğul, öykümüzün sonu acı,
Varlıklı sultanların utkusu kıyıcıdır.
Devrildi bozkır güneşi karanlığın ardına
Kırşehir kilimi yandı Malya ovasında
Yalnızdı Tokat Türkmenleri ve Adıyaman çobanları
Bir umut eğiriyorlardı, belki Amasya ovası
Doğurgan gücüyle buğdayın anası
Yedi kılıçlı yörük kadını, güneş arka çıkardı halka
Bir güzel düş adına çarpışan Baba İshak'a.
Gün döndü, gün devrildi bir kan düğünü
Gelin bacıları ve Türkmen savaşçıları bir gerdekte
Amasya'da ay doğarken devirdi geceye
Yetiş ey Baba İshak! dediyse de köylü Anadolu
Yetişemedi...
Şundan ki, Amasya'da ay doğarken
Bir düş salkımıydı kalenin burçlarında
Baba İshak'ın sallanan ermiş başı...
Ay başlangıçtır yaz gecesine,
Seher vaktine ve yol çıkışlarına gebe
Işığın doğurgan anasından...
Sürdü halk dalının kırımı, yarayı gül yaprağı ile saran
Gönüller çardağı Hacı Bektaş gününe dek...
Yetişemediğinden ermiş dut ağacı Baba İshak
O kanlı kıyımdan kalmadır, Anadolu'da açan her gelincik!..

(73)

SELÇUKLULAR'IN YIKILIŞI VE MOĞOLLAR

Doğu'da beliren Moğol tehlikesi, Anadolu halkı üzerinde kendisini hissettirmeye başlamıştı. Buna karşı Selçuklu sultanları hiçbir ciddi önlem almıyor, zevk ve eğlence ile zaman harcıyorlardı. Ağır vergiler, keyfi yönetim, yönetimdeki boşluklar, adam kayırmalar, sonu gelmez entrikalar zinciri, birbirini dinlemezlik, halkla sarayın arasını açmış, sarayın halk üzerindeki güvenirliliğini yitirmişti. Bütün bu olumsuz gelişmeler sonucu yer yer olagelen başkaldırıları, beyliklerin ve uç beylerinin merkezi dinlememeleri, biraz gücü olanın kendi başına hareket etmesi, valilerin ve derebeylerin çifte vergilerle halkı ezmesi, birlik ve beraberlik ruhunu çözmüş, ufak bir dokunmayla devleti dağılmanın eşiğine getirmişti. Öyleki 1243 yılında Baycu Noyan kumandasında 30 bin kişilik Moğol ordusuna karşı 80 bin kişilik Selçuklu ordusu Köse-dağ'da dayanmamış, perişan olmuştur. Bu acı mağlubiyet Konya'daki sultanların telaşlandırmış, soluğu Antalya kalesinde aldır-mıştı.

Bu fırsatı ganimet bulan Moğollar, Kayseri'ye kadar olan köy, şehir ve kasabaları yağmalayarak, buraların halkını da katlederek ilerliyorlardı. Kaynakların verdiği bilgilere göre Erzurum-Kayseri arasındaki Anadolu topraklarında köyler ve şehirlerde 500 bin kişi kılıçtan geçirilmiştir. Bağdat dahil olmak üzere Semerkant'dan Kayseri'ye kadar katledilen insanların sayısı altı mil-yonu geçer. Savaş meydanlarında canlarını verenler hariç tutulacak olursa denilebilir ki sivil halk kesiminde kılıçtan geçirilen şehirler şöyle örneklendirilebilir.

"Fenaket: 70.000, Semerkant:200.000, Ürgenç: 200.000, Nesa: 70.000 Merv: 1.880.000 Rey: 70.000, Nişabur: 107.000, Sebzevar: 70.000, Erzurum-Kayseri arası şehir, kasaba ve köylerde: 500.000, Bağdat: 2.000.000"(74)

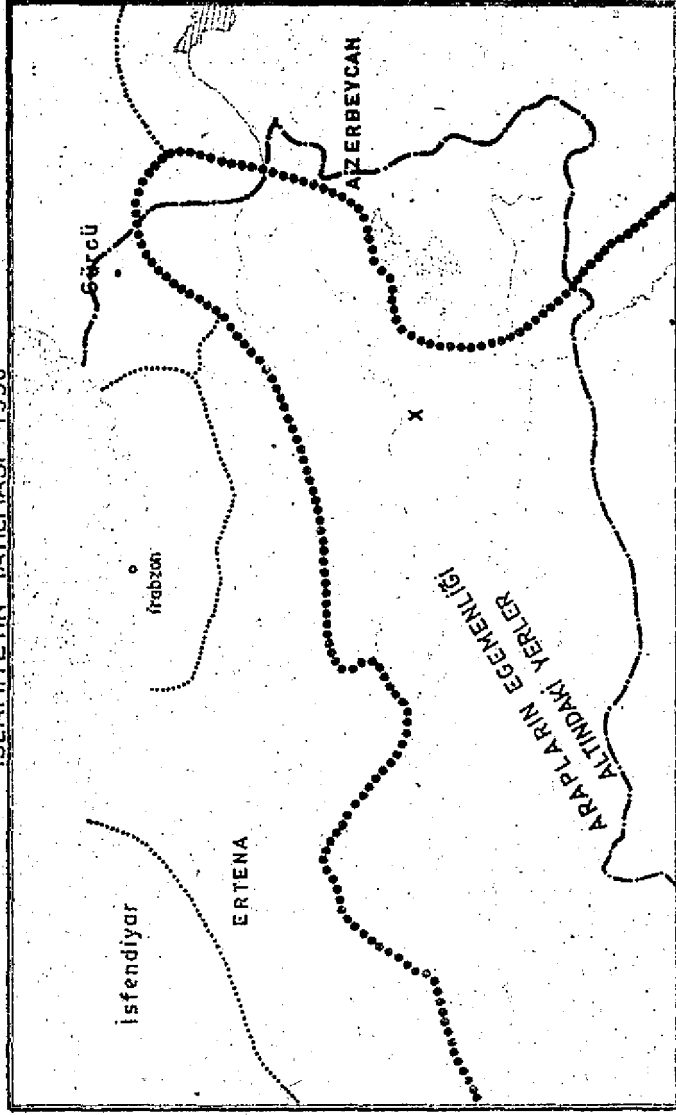
Moğollar'ın akınları ile milyonlarca insan kılıçtan geçirildiği gibi büyük çoğunluğu da yerlerinden yurtlarından olmuş, canlarını kurtarmak pahasına gruplar halinde ülkelerini terk ederek

batıya göçmüşlerdir.

"Malazgirt zaferini müteakip Anadolu'ya nasıl sel halinde insan akını olmuş ise Moğol istilası önünden de aynı şekilde Türkmen kitleleri Anadolu'ya kaçıyor ve Moğol kıtalinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Çoğdaş bir müellif, Türkmenler'in kalabalıktan Aras köprüsünü geçememiş olduğunu, Türkmenler'in Erzincan'da karınca ve çekirgeler gibi kitleler teşkil ettiğini" kaydeder (75).

"Geniş ovaları ve otlakları ile Mugan, Türkmenler'in yurdu idi. Bu gün Tatarlar burasını kışlak yaptığından Türkmenler oradan hicret etmiştir. (76)" Bu Türkmenler'den 60 bin kişilik bir grup Karahan yönetiminde Valaşcert (Eleşkirt), Sürmeli ve Aras havalisinden Ahlat'a doğru çekildi. Orhan yönetiminde başka bir Türkmen grubu Gürcisitan'a girdikten sonra Anadolu'ya doğru ilerledi. Azad-Musa yönetiminde bulunan 60 bin kişilik bir başka Türkmen grubu da bir müddet kışları Pasin ovasında, yazları da Kuzey Karadeniz (Parhar) dağlarında geçiriyordu. Bu Türkmenler Bayburt, Erzincan, Sinop ve Ayıntap'a kadar olan her yeri istila ettiler. Trabzon dağları yazlık yurtları idi. Bir müddet sonra Mehmet Bey'in yönetiminde bulunan bu Türkmenler'in, yerli halkı yağma etmeleri nedeniyle Muineddin Pervane, onları Moğallar'a şikayet etmiş, bunlar da Denizli taraflarına göç etmişlerdir.

"Babai hareketinde 1243 de Malatya civarında bulunan Germiyanlı Türkmenler'inin Cimri isyanında Batı Anadolu hudutlarına varmış olması da Türkmen göçlerinin Doğu'dan Batı'ya doğru ilerleyişi bakımından kayda şayandır. "(77) Bir Bizans müellifi: "Moğollar tarafından püskürtülen Türkmenler, vilayetleri istila ediyor ve Rumlar'ı sıkıştırıyordu. Onlar Moğollar önünde nasıl kadın gibi kaçıyorlarsa, Rumlar'a karşı da kendilerini öyle erkekçe gösteriyorlardı. Bu sebeple Moğol istilası onların felaketine değil saadetine sebep oluyor, kitleler halinde Paphlagonia'dan ve Pomphylia'ya akıp geliyor ve Roma arazisini yağma ediyorlardı. "(78) "Şarki Karadeniz bölgesine yaylalardan inen Türkmenler mevcut olmakla beraber bu havali daha ziyade Sassun'dan itibaren sahili takip eden Oğuz Çepni boyu tarafından Türkleştirilmiş-

Ahmet Raîf'in turti Umumi Cilt 5 ten faydalanılmıştır

----- Sınırlar

----- Arapların egemenliğı altındaki yerlerin sınırı

x Müşün bulunduğı yer

----- T.C'nin sınırdaki sınırı

tir" Böylece Moğol akınları sonucu önlerinden kaçan Türkmenler de Anadolu'ya yerleşiyor, şimdiki yapının kökünü oluşturluyorlardı.

1243 Köseadağı hezimetinden 1300 yılına kadar olan 57 yıllık süreç içinde Moğol Beyler'i ve valileri Selçuklu devletini için için yıpratılar ve halkını da ezdiler. Selçuklu sultanları bir kukla durumuna düşmüş, Anadolu tekrar yeni baştan beyliklere bölünmüştü. Abdülbaki Gölpınarlı'nın da belirttiği gibi "Moğol akımının meydana getirdiği düzensizlik, zaten çöküntü devrine gelip çatmış olan imparatorluğun siyasi birliğini yok etmişti. Vezirler, birbirlerinden emin değildi. Kuşku içinde yaşıyorlardı. Bir yandan Moğollar'ı memnun etmek, bir yandan da Selçuklu hükümdarlarının gözünden düşmemek kaygısında idiler. Halk kime kul olacağını bilemiyordu. Bir yandan imparatorluğu, bir yandan da Moğollar'ı doyurmak imkânsız bir haldeydi. Akınlarda halkı yediden yetmişe kılıçtan geçirilen şehirler vardı. Selçuklular'dan, Moğollar'dan başka Uç beyleri, Emirüs-Sevail denen kıyı beyleri, yeniden türeyip duran beylikler, bütün bunları doyurmak, ekinleri iltizam yoluyla alanları beslemek, hanedan mensuplarının birbirleriyle yapılan savaşlarında her birine yardım etmek, bütün bu ağırlıklar halkın sırtına yüklenmişti. "(79) Anadolu tam bir anarşi içinde idi. Devlet gücü artık kendisini gösteremiyordu. Moğollar'ın parçalanıp gitmesinden sonra da Anadolu Selçuklu devleti resmen tarihe karıştı. (1308)

DOĞU ANADOLU'DA EREDNA DEVLETİ VE KÜRT DERE BEYLERİ

Moğollar'ın etkisiyle 1308 yılında tamamiyle tarihe karışan Selçuklu devletinin yerinde çeşitli beylikler kuruldu. Bu beylikler iç işlerinde serbest olmakla beraber genelde Moğollar'ın İlhanlı hanlığına bağlı idiler. Ancak İç Anadolu'nun bazı illeri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Ağrı, Van, Hakkâri, Bitlis, Muş, Bingöl, Tunceli, Elâzığ, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Urfa illeri doğrudan İlhanlılar'ın egemenliği altında idiler.

İlhanlılar 1344'de çökünce Anadolu'daki beylikler bağımsızlıklarını ilan etmişler, Bu arada İç ve Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı da İlhanlı valisi Eredna Bey'in eline geçerek buralarda bir (Eretna) Ertena devleti kurulmuştur. Ertena Bey, aslen Türk olup Uygur soyundandır.

1327-1380 yılları arasında hükûmet eden Ertena devletinin sınırları Erzurum'dan Kayseri'ye, Samsun'dan Malatya'ya kadar olan sahaları kapsıyordu. Memlûklular'ın baskıları sonucu 1338-1343 yılları arasında 5 yıl Memlûklar'a tabi olunmuş, daha sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Daha sonraki yıllarda Ertana soyundan Barak Bey'in oğlu Mutaharten 29 yıl Erzincan beyliğini yapmış ve Timur ile Beyazıt çekişmesinde Timur tarafını tutmuştur. Zamanla bu beyliğe bağlı diğer illerin ayrılmasından sonra yönetime bağlı olarak yalnız Erzincan ile Tunceli kalmıştır.

Diyarbakır (Amid) merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu belgesi ile Doğu'da Kars, Artvin-Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Hak-kari, Bingöl, Elâzığ illeri, önce Celayiroğullarına, daha sonra da Akkoyunlular'a geçmişlerdir.

"Anadolu umumi valilerinin en kudretlisi İlhaniler'in Beylerbeyi, yani umum ordular kumandanı olan Emir Çoban oğlu Demirtaş'tı. Demirtaş'tan sonra Anadolu'da İlhaniler namına vali olarak Eredna adında bir emir kaldı. Bu durum icabı beyliklere karşı bir harekette bulunmayarak dahili idareyi düzeltti ve adaleti ile halkı memnun etti. 1335 de İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'ın evlat bırakmadan vefatı üzerine Hülagü evlatları birbirleriyle saltanat mücadelesi yaparlarken Eredna, Anadolu'da sessizce bir hükûmet kurmaya çalıştı ve tehlikelere karşı bazen Memluk sultanının yardımını isteyerek merkezi Sivas olmak üzere bir devlet kurmaya muvaffak oldu." (80)

Eredna devleti Doğu'daki Şii Türkmenler'in merkezini oluşturuyordu. Doğu'daki oymakların pek çoğu bu zamanda Eredna hükümdarları tarafından Horasanlı Babalara ve dedelere bağlanmıştı. Merhum M. Şerif Fırat'ın da belirttikleri gibi (81) Erzincan

can'ın Danzig bucağında oturan Lolan Aşireti H. 13 yılında Alaeddin-i Ertena tarafından mürşitliği tasdik edilen Horasanlı Hacı Kureyş Baba'ya bağlanmıştır.

Moğol baskısının Anadolu'dan kalkması üzerine Eredna devletine paralel olarak 19 beylik Selçuklu mirasına konmuştur. Bunlardan Kutluşahlar (1340-1393) Amasya ve Dulkadiroğulları (1337-1522) Elbistan, Maraş, Kayseri, Elazığ, Antep, Malatya olmak üzere Doğu Anadolu toprakları üzerinde yer alır. Diğer 17 beylik ise İç ve Batı Anadolu'da kurulmuştur.

Anadolu Selçukları'nın mirasına konan bu beyliklerin istiklallerini ilan etmelerinden sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde de Kürtler'in derebeylikler halinde yaşadığı, onların da zaman zaman istiklallerini ilan ettikleri görülmektedir.

1 - CİZRE BEYLERİ: (1200-1596) Güneydoğu Anadolu'daki Kürt derebeylerinin en meşhurları Ceziret İbni Ömer (Bu günkü Cizre) Beyleri, Hakkârî'ye Beyleri ve bilhassa Şerefhanlılar'dır. (...) Yaşadıkları bölgenin pek sarp olması yüzünden Güneydoğu Anadolu'nun bu çevrelerine sahip bulunan devlet, bu derebeylerden vergi ve asker almakla iktifa etmiş, iç işlerine karışmamıştır. Çünkü bunun için tahripkâr ve yıpratıcı çete muharebelerine ihtiyaç vardı. Bu taraflarda şehir hayatı teşekkül edememiştir. Kürt derebeyleri, Sünniliğin Türkler gibi Hanefi mezhebinden değil, Şafii mezhebindendirler. (...) Doğu İran'da, Azerbaycan'ın güneyinde Kürt derebeyi hanedanları teşekkül etmiş, keza Kuzey Irak'ta Zaho ve İmadiye'de, Şehri Zor'da da Kürt beyleri bulunmuştur.

Ceziret İbni Ömer (Cizre) Cebel-Cudi (Cudi Dağı 2.089 m.) Finik'de hüküm süren Kürt beyleri 1200 tarihinden 1596 tarihine kadar takriben 396 yıl devam etmiştir. Musul atabeyleri, İlhanlılar, Celayirliler, Timurlular Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler 1515'den sonra da Osmanlılar'ın hükmü altında bulunmuşlardır. Bu günkü Cizre, Şırnak, Erzurum kazaları (Mardin ve Siirt illerinde) çevreleri hakimiyetlerinde kalmıştır ki, en çok 6 bin kilometrekare eder." (82) bunlar üç bölüme ayrılmaktadır:

1 - Cizre Beyleri (Diyarbakır-Cizre yöresi)

2 - Şerefhanlar (Bitlis-Muş) bölgesi

3 - Hakkariye Beyleri

Cizre beyleri iki ayrı dal halinde derebeyliklerini sürdürmüşlerdir. Öncelikle Finik dalı egemenliğini sürdürmüş ve arkasından 1596 yılından sonra Cudi (Cizre) dalı iş başına geçmiştir. Osmanlı-İran çekişmesinde bu derebeyleri, zaman zaman Osmanlı ve çoğu kez de İranlılar'ın tarafını tutmuşlardır. Hangi taraf bu derebeylerin egemenliğine son vermeye kalkışmışsa, o zaman bu derebeyleri bunlara düşman kesilmiş ve karşı tarafı tutarak derebeyliklerini korumuşlardır. Osmanlılar döneminde Tımar sisteminin Doğu ve Güneydoğu bölgesine giremeyişinin tek nedeni budur. Şerefhan bu derebeyleri Arap asıllı olan Halit bin Velit'e bağlamaktadır. Oysaki Cizre beylerinin Halit bin Velit ile uzak yakın ilgileri yoktur. Halit bin Velit, Arap asıllıdır. Taraftarları Arapça konuşur. Cizre beyleri halkı Kürtçe konuşurlar ve Kürt asıllıdır. Şecereleri ise şöyledir:

A - Finik Dalı

1 - Süleyman Bey

2 - Abdülaziz Bey

3 - Seyfettin Bey

4 - Necmettin Bey

5 - İsa Bey

6 - Bedrettin Bey

7 - 1. Abdül Bey

8 - 1. İzzettin Bey

9 - 2. Abdül Bey

10 - 2. İzzettin Bey

11 - 1. Şeref Bey

12 - 1. Bedr Bey

13 - Kelek Muhammed Bey (1475)

- 14 - 2. Şeref Bey
- 15 - Ali Bey (...1524)
- 16 - 2. Bedr Bey (1524-1573)
- 17 - 1. Muhammed Bey (1573-1583)
- 18 - 2. Muhammed Bey (1583...)
- 19 - Aziz Bey (1583-1591)
- 20 - 3. Muhammed Bey (1591-1596)
- 21 - 3. Şeref Bey (1596)

B - Cudi (Cizre) Dalı Gurgil Beyleri

- 1 - Hacı Bedr Bey (1596...)
- 2 - 1. Muhammed Bey
- 3 - 1. Şemsettin Bey
- 4 - 2. Bedr Bey
- 5 - 2. Muhammed Bey
- 6 - 1. Ahmet Bey
- 7 - 2. Şemsettin Bey
- 8 - İbrahim Bey (1663...)
- 9 - 2. Ahmet (1663-1682)
- 10 - 3. Muhammed Bey (1682-1692)
- 11 - 3. Ahmet Bey (1692-1696)

2 - BİTLİS BEYLERİ: (Şerefhanlar)

Bu konuda en geniş bilgiyi Şerefname yazarı Şerefhan vermektedir. (83) Bunlar da yukarıda sıralandığı gibi İlhanlılar'ın Celayirliler'in Timur, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve nihayet 1514'den sonra da Osmanlılar'ın egemenlikleri altında yaşamışlardır. Şerefhanlar da derebeyliklerini sürdürebilmek için siyasal durum gereği bazen Osmanlılar'ın bazen de İranlılar'ın tarafını tutmuşlardır. Adilcevaz, Ahlat, Gevaş, Bitlis, Muş, Malazgirt, Bulanık il ve ilçeleri Şerefhanlılar'ın derebeylik hudutları içine giriyordu. Özellikle merkezleri Bitlis kalesi idi. Şerefhan'a göre Bit-

lis Beylerinin soyu İranlılar'a (Sasaniler'e) dayanır. Şecereleri ise şöyledir:

- 1 - Melik Eşref
- 2 - Melik Necmettin (Eşrefin kardeşi)
- 3 - Mir Ebu-bekr
- 4 - Mir Şeyh 1. Şeref
- 5 - Mir Ziyaettin (...1394)
- 6 - Hacı Şeref 11. (1394-1421)
- 7 - Emir 1. Şemsettin Veli (1421...)
- 8 - Emir 3. Şeref
- 9 - Emir 3. Şemsettin
- 10 - Emir 1. İbrahim (...1441)
- 11 - Hacı Mehmet (1441-1461)
- 12 - 2. İbrahim (1461-1467)
- 13 - Şah Mehmet (1495-1498)
- 14 - 3. İbrahim (1498-1504)
- 15 - Emir 4. Şeref (1504-1534)
- 16 - 3. Şemsettin
- 17 - 5. Şerefhan (1574-1594)
- 18 - 4. Şemsettin /1597-1638/
- 19 - Abdal Han (1638-1655)
- 20 - Ziyaettin Han (1655-1656)
- 21 - Celalettin 6. Şerefhan (1657-1670)

3 - HAKKARİ BEYLERİ

Bunlar da Bitlis ve Cizre Kürtler'i gibi yukarıda adları geçen devletlerin ve hükümetlerin yönetimleri altında iç işlerinde serbest bir şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Çölemerik merkez olmak üzere İran - Irak - Türkiye üçgeninin sınır teşkil eden dağlık sahalarında yaşamışlar, Van, Vastan bölgelerine kadar uzanmışlardır. Ayrıca Karaköse - Patnos bölgelerini de bu beyliğe kat-

mışlardır. Genellikle Akkoyunlular'a karşı olduklarından Memlûklular'a bağlanmışlardır. Çünkü Akkoyunlular Şii, onlar ise Şafii idiler. Şerefhan, Hakkariye Beylerinin soyunu aynı şekilde Abbasi halifelerine bağlamaktadır. Aynı yanlış burada da kendisini göstermiş, Abbasiler'in Arap ve Hanefi, Hakkariye Beylerinin ise Kürt ve Şafii olduklarını gözardı etmiştir. Şerefhan, yapıtının 111 sayfasında bu bölge sakinlerinin de Asurlular'a kadar uzandığını belirtmektedir. Genelde beylerinin tasnifi ise şöyle sıralanır.

- 1 - İzzettin Şer (Şir) (1400..)
- 2 - Esededdin Zerinçeng
- 3 - Zahid Bey (1502)
- 4 - Melek Bey
- 5 - Seyit Muhammed Bey (...1561)
- 6 - Zeynel Bey (1561-1585)
- 7 - Zekeriyya Bey (1585-1600)

Bunların dışında ayrıca Şehrezor, Loristan bölgesi beyleri, İmadiye Eeyleri (Musul ve civarı), Hasankeyf ve Mardin beyleri, Hizan Beyleri, Kilis Beyleri de kendi bölgelerinde bu üç büyük beylik gibi uzun müddet derebeylik yaşamı sürdürmüşlerdir. Şerefhan, bu beylikler hakkında geniş bilgi vermekle beraber hemen hepsini Arap soyuna bağlama yanlışısını göstermektedir. Kürtler konusunda bunların asılları ve kökenleri hakkında Kürtler'in kökenleri ile ilgili görüşler bölümünde geniş bilgi verildiğinden tekrar değinmeyeceğiz.

SELÇUKLU DÖNEMİNİN KÜLTÜR VE UYGARLIĞI

Ön Asya dediğimiz Anadolu topraklarında (1075-1308) 333 yıl hükümet etmiş olan Anadolu Selçuklu Devleti, ordu teşkilatı, devlet yönetimi, mimarisi, folklor ve kültürü ile kendisinden sonra kurulup büyüyen ve imparatorluk haline gelen Osmanlılar'a her yönü ile ışık tutmuştur. Aslında değişen yalnız devlet olmuştur. Tarihi olgusunu tamamlayan Selçuklular. yerini Osmanlılara bıra-

kirken, Osmanlılar'ın çekirdeğini oluşturan toplum, esasta aynı kültüre bağlı, aynı tarihi yaşamış, aynı dili konuşan bir toplumdur. Bu yönden uygarlıklar birbirinin devamı durumundadır.

Bu gün Anadolu'nun pek çok köy ve kentinde Selçuklu eserlerine adım başı rastlamak olası. Antalya'dan Erzurum'a. İznik'ten Van'a kadar tüm Anadolu, bu uygarlık izleriyle doludur. Onarılmış kaleler ve surlar, yapılmış kümbetler, han, hamam, kervansaray, türbe, cami, medrese vb. yapıtlar başta gelir. Konya Alaettin Camii, Erzurum ve Siva'taki çifte minareli medreseler, Bitlis ile Tatvan arasında Rahva'da yer alan hanlar, Alanya, Sivas kaleleri bunlara güzel birer kanıttır.

Selçuklular'da devletin resmi dili Farsça idi. Saray, ulema ve devlet memurları Farsça konuşurlar, yazışmalar Farsça yapılır, yazılı yapıtlar Farsça verilir. Arapça ise zamanımızda olduğu gibi ibadet dili olarak kullanılıyordu. Hükûmet erkânı, devlet ricâli, memur ve ulemaların Farsça konuşmalarına karşılık halk kesimi, köy ve kasabalar, tekkeler ve Babailer köylerinde ve dergâhlarında Türkçe konuşur, Türkçe ayin yaparlardı. Özellikle halk ile sarayın arasındaki soğukluk ve bağdaşamamazlık nedenlerinden biri de budur. Yöneten ve yönetilenler birbirlerinin dili ve edebiyatında uyuşamadıkları gibi keyfi yönetimler ve baskılar ile ekonomik çıkmazlar da bunlara tuz biber ekiyordu.

Mevcut tarikatlar arasında Şiiliğe dayanan Babailik ve devamı olan Bektaşilik, milyonları aşan mensupları, Türkçe konuşup Türkçe ayinler yaparlarken Sünniliği ve katı şeriat kurallarını bayrak edinen Mevlevilik'te ise Farsça konuşulup ayin yapılmış ve Farsça eserler verilmiştir. Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli Türkçe eserler verirken, Mevleviliğin kurucusu Mevlana Celaleddin-i Rumi, meşhur Divan-ı Kebir'ini Farsça yazmıştır. Bu yönden İranlılar, Mevlâna'ya sahip çıkmaktadırlar.

O dönemin büyük düşünürü, dervişi ve insanlık âşığı Şems-i Tebrizi'nin bir gün yolu Konya'ya düşer. Mevlâna ile bir buluşmalarında Mesnevi'yi çok uzun ve Farsça yasmışsın, ben olsam Türkçe olarak şu sözlere sığdırırdım hepsini:

"Ete, kemiğe büründüm, Yunus oluben göründüm" der.

Prof. Dr. Osman Turan, "Şamani Türkler nasıl Mani ve Hristiyan dinlerini kabul ederken Orhun alfabesini terk etmişler ise, şimdi Müslüman Selçuklular da aynı şeyi yapmışlardır. Böylece Selçuklular İslâm dünyasının ortasında yeni büyük bir din ve medeniyete girerlerken onun kurulmuş nizamı icabı Arapça'yı ilim ve din, Farsçayı da edebiyat ve devlet dili olarak kabul ediyorlardı." (84) demektedir. Anadolu Selçuklular'ının Farsça dillerine karşılık çağdaşları olan Harizmiler ise (Kanglı dili) Türkçe konuşup yazmışlardır.

Yine Doğu'da Hoca Ahmet Yesevi "Divan-ı Hikmet" adlı kitabında toplanan şiir ve deyişlerini Türkçe yazmıştır. Tasavvuf-la ilgili olan bu eserler, Türkler arasında yayılarak büyük ilgi görür.

Uzak Doğu ve Asya'da 14 harfli Uygur yazısı ve Uygur Edebiyatı gelişirken, Batı'da Arap yazısı ve dili egemen olmuştur. Bu dil ve yazı değişikliğine o devirlerin şairlerinden Kırşehirli Aşık Paşa içermiş olacak ki yazdığı bir şiirde şöyle sızlanmaktadır.

"Türk diline kimesne bakmaz idi,
Türkler'e her giz gönül akmaz idi,
Türk dahi bilmez idi bu dilleri,
İnce yolu, ol ulu menzilleri."

Bu günkü Türk Halk Edebiyatı, varlığını ve zenginliğini Selçuklular ve Osmanlılar devrinde tarikat kurarak dergâhlarında saz ve sözleri ile söylemiş olan Babai ve Bektaşî babalarına ve ozanlarına borçludur. Baba İlyas, Baba İshak, Burak Baba, Hacı Bektaş Veli, Sarı Saltuk, Taptuk Baba, Nesimi, Pir Sultan Abdal ve insanlık âşığı Koca Yunus yıllarca Türkçe söylemiş, Türkçe yazmışlardır. Şiirler, deyişler ve gülbanklar hep Türkçe yazılmıştır.

Türkçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi ise 13. y.y. ikinci yarısında Selçuklular'ın kalıntılarına baş kaldırarak Konya'ya işgal etmiş olan Karamanoğlu Mehmet Bey zamanına rastlar. Kara-

manoğlu Mehmet Bey, her tarafa fermanlar göndererek: "Bundan sonra dergâh ve bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka bir dil kullanılmayacaktır" diyerek Türkçe'yi resmi dil olarak ilan etmiştir. Ne var ki bu girişim sürekli olamamış, Karamanoğlu Mehmet Bey'in kısa bir müddet sonra Konya'dan çıkarılması ile hükümsüz bırakılmıştır.

Selçuklular da halk şehirlerde ve köylerde yerleşik olarak yaşırdı. Bunun dışında zamanımızda Doğu ve Güneşdoğu Anadolu'da olduğu gibi göçebe ve yarı göçebeler de vardı. Bunlar sürülerini için yazın yazlıklarda kışın kışlıklarda otururlardı. Babailer'in dışında ayrıca esnaf takımı olarak geçinen ve bunu meslek, sanat ve tarikat haline getiren Ahiler vardı. Aslında Ahiler'in görüş, düşünüş ve felsefeleri Horasan Erenleri, Babailer ve Bektaşiler ile aynı idi. Amaç, halkın mutluluğunu, sosyal düzenini sağlamak ve gençleri topluma kazandırmaktı.

Yiğit anlamına gelen ve aslı Akı olan Ahiler, gerçekten Orta Anadolu'da ve Batı'da çoğunlukta idiler. Büyükleri olan "Ahi Baba" dergâha otururdu. Kendilerine yol gösteren ve gençleri sadık birer Ahi yapan "Fütüvname" yasaları vardı.

"Ahiliğe geçenlere çeşitli sanatlar öğretilirdi. Gençlerin üç çeşit öğretmenleri vardı. Kültür, sanat ve askeri hocalar ders verirdi. Ahiler'in piri (Ahi Evren Veli) idi. Ahi Evren'in gençlere şu altı öğüdü vardı.

- 1 - Elini açık tut,
- 2 - Sofranı açık tut
- 3 - Kapını açık tut
- 4 - Dilini bağlı tut
- 5 - Gözünü bağlı tut
- 6 - Belini bağlı tut

Ahi olan gençlerin dört yol göstericisi vardı.

- 1 - Ustalar
- 2 - Yol atası

3 - Sağ yoldaşı

4 - Sol yoldaşı.

Gençler usta olunca dükkân açabilecekti. Fakat kazançlarını Ahi Babasına teslim ederlerdi. Giyim ve geçimlerini ise babalar sağlardı. Hepsi birbirine eşit idi. Ahilik, Horasan elinden Anadolu'ya yayılmıştı. Ankara'da devlet kurmuşlar, Kayseri, Sivas, Konya-Antalya, Denizli ve Eskişehir'de dergâhları vardı. Her dergâhta postnişin olan Baba veya Dede otururdu. Şehirlerine gelen yolculara dergâhlarında ziyafetler verilirdi. Ahi Evren Veli'nin türbesi Kırşehir'dedir." (85)

Böylece Ahilik daha sonra Horasan'dan gelen Alperenler'in kurduğu Babailiğe, Babailik ise Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu Bektaşiliğe dönüştürülmüştür. Bektaşilik felsefesindeki (Eline, beline, diline) ilkesi, Ahilik'te aynı olup bu özellik Babailiğin lideri olan Baba İshak'ta da kendini göstermiştir. Bütün Babai Babaları ise sonradan Hacı Bektaş Veli'ye bağlandılar. (Sultan Baba, Abdal Musa, Geyikli Baba, Taptuk Baba, Hasan baba, Karaca Ahmed, Karadonlu Can Baba) gibi.

Savaşlarda Bacı-Ahi ve Abdalan alaylarının büyük rolleri olmuştur. 1. Kılıç Arslan zamanında İznik'te 1. Haçlı ordusuna karşı direnen bu alayları Enver Behnan Sapolyo şöyle belirtir:

"Kılıç Arslan İznik'te bir harp divanı topladı. Haçlı ordusuna nasıl karşı konulacağı kararlaştırıldı. Harp usullerini bilen, disiplinli ve askeri birliğin yenilmesi çok güçlü. Karşı taraf nizam-sız bir başıbozuk topluluk idi. Bu kuvveti parçalamak lâzımdı. Kılıç Arslan buna bir çare buldu. Anadolu'da (Gerilla savaşı) yapmayı karar altına aldı. Ordu, müstakil hareket edecek bölümlere ayrıldı. Aileleri şehirden alıp dağa çıkardılar. Bunların muhafızlarına da (Bacı Alayları) dendi. Bunların hepsi kadın muhاریpler idi. (Ahi alayları) ise akıncı birlikleri kurdular. Alevi Türkmenler de ayrıca (Abdalan Alayları) meydana getirdiler. Bunlar, dağ başında pusu kurdular. Otlarını ve samanlarını yaktılar. Kuyular zehirlendi. Yiyecek maddeleri saklandı. Palalar da bilendi. Yüce dağ başlarında düşmanı beklediler." (86)

Yazar, Abdalan alayları hakkında eserinin başka bir sayfasında da şu bilgiyi vermektedir:

"Oğuzlar, X. y.y. da Müslümanlığı kabul edince; tasavvufa dayanan birçok dini tarikatlar kurdular. Bu tarikatlar (Sünni ve Alevi) diye iki bölüme ayrıldı. Yörük Türkmenleri'nin pek çoğu Alevi idiler. Savaş sıralarında bu Alevi aşiretlerinin gençleri de (Abdalan) adı verilen askeri birlikler kurarlardı. Başlarında (Babaları) harbe katılırlardı. Babaların elinde tahta bir kılıç bulunurdu. Bursa'nın fethinde, Doglu Baba ve Geyikli Baba'nın elinde bir tahta kılıçla düşmana hücum ederek kerametler göstermesi gibi) Abdalanlar kale kuşatmalarında askerin manevi kuvvetini artırmak rolünü oynardı. Osmanlılar zamanında bunlara (Abdalan-ı Rum) denilmekte idi. Selçuklular'ın üçüncü bir askeri sınıfı da Abdalan idi." (87)

Abdalan aşireti bu gün Doğu Anadolu'nun Varto-Tunceli-Hınıs ilçe ve illerinde toplu; Türkiye'nin İç ve Batı bölgelerinde ise dağınık halde yaşamaktadırlar. Abdalanlar'ın kökenleri hakkında kitabın son taraflarında Dersim Oymakları bölümünde geniş yer verilmiştir.

Selçuklular, musikiye büyük önem vermişlerdir. Ataları olan Oğuzlar gibi (Kopuz) saz çalar, deyiş söylerlerdi. Dargahlarda sazların büyük bir yeri vardı. Tarikatların liderleri olan babaların hepsi saz çalmasını bilirdi. Ayin ve cemlerde bu sazların coşkun nağmeleri ile vecde gelinir, deyişler ve ilahiler okunurdu. Türkmen'lerin en eski sazlarından biri de (Tambur)dur. Eğlence-lerde, ayinlerde ve savaşlarda temel musiki aletleri saz ve tamburdu.

5. BÖLÜM

OSMANLILAR VE DOĞU ANADOLU

"Çal çoban çal!.. Sivas gibi kalen mi yıkıldı,
Ertuğrul gibi oğlun mu öldü?..

Yıldırım Bayazıt

Osmanlılar'ın ilk kuruluş dönemlerinde Doğu Anadolu'da Eredna devleti egemendi. Daha sonra Yukarı Mezopotamya'da Celayiroğulları, Güneydoğu Anadolu'da Karakoyunlular ve Doğu Anadolu'da da Akkoyunlular devlet kurarak egemenliklerini sürdürmüşlerdir.

Timur seferinden sonra Karakoyunlular'ın yıkılması ile toprakları Akkoyunlular'ın ellerine geçmiş ve devlet merkezi Sivas'tan Diyarbakır'a nakl olunmuştur. Uzun Hasan - Fatih Sultan Mehmet çekişmesinden sonra Doğu'nun bir kısmı Osmanlılar'a aktarılmış, kalanı da Y. Selim zamanında alınmıştır.

Doğu toprakları bu kısa ve kesik devirlerden sonra XV. y.y. dan itibaren imparatorluk haline gelen Osmanlılar'a parça parça eklenmiş olup yıkılışlarına kadar Osmanlılar'da kalmıştır. Böylece Osmanlılar Doğunun kaderi üstünde büyük ve etkin rol oynamıştır.

Selçuklular'ın yıkılışından sonra Anadolu'nun beyliklere bölünmesi, bu beylikler içinde daha etkin ve büyük beylikler varken Osmanlılar'ın kısa bir zaman aşamasında bunların hepsini egemenlikleri altına alıp imparatorluk haline gelmesinin birtakım nedenleri vardı. Bu nedenlerin başında ordu teşkilatı ile bozuk düzen içinde olan Bizans illerinin veya tekfurularının zayıflığı ve adeta fethedilmeye hazır durumda oluşu idi. Anadolu'da aynı köken ve kandan gelen beylikler birbirleriyle kıyasıya mücadele edip birbirlerinin güçlerini eritirlerken, tam tersine Osmanlılar Bizanslılar aleyhine genişliyor ve güçlenebiliyorlardı.

Bir yandan Osmanlılar, Bizanslılar'dan kaleler alıp genişliyor, bir yandan da Anadolu'daki Aleviler'den, Ahiler'den ve Bektaşiler'den destek alıp güçleniyorlardı. Osman Bey'in, Ahi lideri Edebalı'nın kızı ile evlenmesi ve Orhan Bey'in de Sulucakarahöyük'teki Hacı Bektaş Veli dergâhından destek alarak Yeniçeri ocağını kurdurması Osmanlılar'ın büyütmelerindeki etmenlerin sırrını ortaya koymaktadır. Böylece Eskişehir-Kırşehir ve Ankara gibi İç Anadolu'nun bel kemiği olan kesim, Osmanlılar'a dayanak olup güçlerine güç katıyordu.

Gerek Ahiler ve gerekse Bektaşiler Şii inanç üzerine tarikat-

larını kurmuşlardı. Bu nedenle Yeniçeri ocağına, felsefesine, kuruluşuna ve dayanakları olan manevi güçlerine göz attığımızda şu gerçek ortaya çıkmaktadır.

Orhan Bey, Yeniçeri ocağını kurduğu vakit Hünkâr Hacı Bektaş Veli Dergâhından destek ve kuvvet aldı. Yeniçeri ocağı, birtakım koşulları içine alarak kurulmuştu. Hıristiyan ailelerinin çocukları devşirme usulü ile acemi oğlanlar sınıfına yazdırılmış, tarikatın köklü maneviyat ve geleneğine göre yetiştirildikten sonra ocağa alınıyordu.

Gerek şimdiki Arnavutluk ve gerekse Sırbistan, Bulgaristan Bektaşiliğinin yaygınlığı bundan ileri gelir. Bu hava iledir ki tüm ülkede kardeşlik, eşitlik, beraberlik ve bütünlük duyguları kök salmıştır. Aynı inançla daha sonraları padişah II. Beyazıt da bizzat tarikata girerek velilik mertebesine yükselmişti. Osmanlılık ise, topraklar genişleyip imparatorluk büyüdüktan sonra çeşitli ırkları içinde barındırdığı için sonradan ön plana alınmıştır.

Avusturyalı Josef Hammer, yapıtında Yeniçeriler hakkında şu bilgiyi vermektedir:

"Bir gün Orhan, beraberinde bu yeni İslâmlığa dönmüş olanlardan birkaç kişi ile birlikte Sulucakarahöyük köyünde oturmakta olan Hacı Bektaş'ın yanına giderek yeni asker için dua etmesini ve bir sancak ile bir de ad verilmesini istedi. Hacı Bektaş Veli, abasının kolunu askerlerden birinin başına öyle bir surette koydu ki, kolun bir ucu askerin sırtına kadar sarktı. Sonra ilhamlı bir sesle şu kerametli sözleri söyledi. "Bu kurduğunuz askere Yeniçeri denilecektir. Yüzü ak ve pak, pazusu zorlu, kılıcı keskin, oku tiz ve dokunaklı olacaktır. Bütün savaşlarda üstün gelecek ve her zaman zaferle dönecektir." Bu duayı hatırlamak üzere de Yeniçerilerin beyaz keçe külahının arkasına şeyhin abasındaki kolun bir anmalığı, armağanı olarak bir kumaş parçası eklendi. Yeniçeri külahı-eskiden konulan püskül yerine ağaç kaşık ile süslendi. Subayların unvanları da hep değişik mutfak işlerinden alındı. Söz gelimi, alay komutanına çorbacıbaşı denildiği gibi ondan sonra gelenlere de aşçıbaşı, sakabaşı gibi adlar verildi. Yeniçerilerin sancağında hilal

ile iki uçlu kılıç parıldardı. Alayın en aziz eşyası kazandan başkası değildi. Yeniçeriler yalnız yemek için değil, fakat damışma için de bunun etrafında toplanarak otururlardı. "(88)

Yeniçeriler her ay başında dua ve gülbanklarla maaşlarını (Ulufe) alırlardı. Bu ulufe ve gülbank duası şöyle idi. "Allah Allah, baş üryan, sine püryan, kılıç alkan. Bu meydanda nice başlar kesilir hiç olmaz soran. Eyvallah, eyvallah. Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz padişaha iyan. Üçler, yediler, kırklar, gülbanki Muhammed-i, Nur-u Nebi, Kerem-i Ali, pirimiz hünkârımız Hacı Bektaş Veli demine, devranına hu!. diyelim hu!.."

Osmanlılar'ın gelişmesinde etkin kuvvet olan Yeniçeriler'in kuruluşunda Bektaşiliğin büyük rolü vardır. Kılık kıyafetini, örgütlenme biçimini, inanç ve felsefesini bu ocaktan almıştır. Dede-ler ve dervişler hazerde ve seferde bizzat orduda bulunmuş, özellikle doksan dokuzuncu alayı meydana getirmişlerdir. Hammer'in belirttiği gibi "Bektaşî tarikatında başkan olan Baba, bir taraftan doksan dokuzuncu alayın miralayı olduğu gibi, dervişlerden sekiz kişi de kışlalarında gece gündüz dua ederlerdi. Sultan Orhan, Bursa kuşatmasında dervişlerden ve manevi yardımcılarından güzel bir şekilde yararlanmıştır.

(...) Derviş Turud ile Kumral Abdal için tekke yaptıran babasına uyararak Orhan Bey de günahattan sakınan Geyikli Baba'ya uygun bir zaviye kurdu. Uludağ'ın eteğinde olduğu gibi yüksekçe tepelerinde de "Baba" "Derviş" ve "Abdal"ların tekke ve mezarları vardır. (89)

"Uludağ'ın oldukça yüksek bir yerinde ve Gökpınar'ı denilen yerde Doğlu Baba'nın türbesi görüldüğü gibi, şehir kapılarında Alişir ırmağı üzerinde de Derviş Abdal Murat'ın zaviyesi bulunmaktadır. Yine aynı şekilde Kaplıcalar yakınında Abdal Musa'nın tekkesi ve zaviyesi ile karşılaşılır.

Burada adları geçen iki Baba (Geyikli Baba-Doglu Baba), Bursa kuşatmasında, diğer iki Baba da (Abdal Musa-Abdal Murat) Sultan Orhan'ın ordusuna katılmışlar, kendilerinden beklenen manevi güçleri ile başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Söylenti-

ye göre Geyikli Baba, bir ceylana binerek elinde altmış okkalık bir kılıçla kuşatma ordusunun önünde yiğitçe savaşmıştır. Abdal Murat'ın dört arşın uzunluğundaki ağaç kılıcından başka bir silahı olmadığı halde hayrete değer yiğitlikler gösterdiği söylenir. Abdal Musa da pamuk ile ateş toplamıştır. "(90)

Hammer'den örneklerini verdiğimiz Abdal Musa, Abdal Murat ve Geyik Baba, Bektaşî tarikatının inançlı birer sadık der-
vişleridir.

Savaşta kahramanlık gösteren Yeniçeriler'e sonradan topraklar dağıtılarak tımar ve zeametler verilmiştir. Zaman zaman savaşlarda büyük yararlıklar gösteren, ordunun maneviyatını yükselten ve olağanüstü gayretleriyle bizzat kahramanlıklar gösteren Bektaşî dedelerine de malikaneler bağışlandığı sık sık görülmüştür. Kırıkkale'nin yakınlarında olan Hasan Dede köyü ve bizzat padişah tarafından yaptırılan Hasan Dede türbesi bunların başında gelir. Mohaç seferine katılan Hasan Dede'ye üstün başarısından ötürü bu yerler bağışlanmıştır.

Aradan uzun yıllar geçmiş, padişahlar, hakanlar değişmiş, köklü inanç ve gelenekler keyfi nedenlerle (Kanu-u Kadım) bozulmuştur. Birer ömür törpüsü olan zaman aşımı içinde eski töreler değişime uğramıştır. III. Mehmet ve III. Murat, şehzadelerinin sünnet düğünlerinde günlerce İstanbullular'ı eğlendiren hokkabaz, canbaz ve perendebazları bu ocağa sokarak bozulmasına, dolayısıyla bir takım isyanların çıkmasına neden olmuşlardı. Gerek Kanunu Kadim'in bozulması ve gerekse imparatorluğun duraklama ve gerileme devrindeki bozuk düzeni, zaman zaman yeniçerilerin kazan kaldırmasına neden olmuştur. Başlangıçta büyük yararlar sağlayan bu ocak sonradan istenileni veremediğinden Sultan II. Mahmut tarafından 15 Haziran 1826'da ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlılar'ın büyümesi bir talih eseri olarak Bizanslılar'ın karışık ve çöküntü devirlerine rastlar. Bir yanda bir uygarlık yükselirken aynı anda bir diğerinin çöktüğünü görmekteyiz.

Osmanlılar, Batı'da Macaristan'a kadar ilerledikten sonra Anadolu'daki birliği tamamlamak maksadıyla Anadolu'ya yönel-

diler. Ankara ve yöresi Murat Bey zamanında alınmakla beraber Anadolu birliğinin tamamlanması Yıldırım Beyazıt zamanına rastlar. Niğbolu zaferi (1396) dönüşü Yıldırım Beyazıt, Karamanoğlu Alâettin Bey'in üzerine yürümüş, egemenliğine son vermişti. Kadı Burhanettin'in de ölmesi üzerine onun da beyliği üzerine yürümüş Sivas, Kayseri, Tokat kaleleri Osmanlı topraklarına katılmıştı. Artık Osmanlılar'ı güçlü devlet olmaktan alıkoyan hiçbir tehlike kalmamıştı. Toprakları, Anadolu içlerinden Tuna boylarına kadar uzanıyordu. Doğu Anadolu'nun bir kısmı yine bu zamanda Osmanlılar'a katıldı. Yıldırım Beyazıt, Doğu'ya yaptığı seferiyle Malatya, Divrik ve dolaylarını alarak Fırat nehrine kadar ilerledi. Artık Anadolu birliği tamamlanmış bulunuyordu. Sıra İstanbul'un alınmasına gelmişti. Şehir kuşatıldı, ancak Doğu'da beliren Timur tehlikesi, bu kuşatmayı geri bıraktığı gibi bu birliği bir müddet için parçalatarak duraklattığını ve Osmanlı tarihinde "Fetret Devri" diye adlandırılan kardeş kavgalarının oluşturduğu karışık bir ortamı yarattığını görmekteyiz.

TIMUR VE DOĞU AKINLARI

Timur, Barlas soyuna mensup Taragay Bey'in oğludur. Babası Cengiz Han oğlu Çağatay Han'ın vezirliğini yapmıştır. Timur, Moğol sultanlığının son zamanlarında (736/1335) yılında Keş'te dünyaya gelmiştir. Bir savaş anında yaralanarak topal kaldığı için sonradan kendisine Aksak Timur lakabı takılmıştır.

Gençlik döneminde Çağatay ailesi hükümdarlarından Emir Hüseyin ile birleşerek Moğollar'a baş kaldırmış, ülkesine saldıran Türkistan hükümdarı Tuğluk Han'ı yenmiştir. Bu yardım ve yararlığından ötürü Emir Hüseyin kendisine büyük makamlar vererek kız kardeşiyle evlendirmiştir. Bir müddet sonra karısının ölümü ile irtibatları kesilen Timur, yapılan bir savaşta Emir Hüseyin'i yenerek Çağatay Hanlığına oturmuştur.

Kısa bir zaman içinde büyük bir ikbal kazanan Timur, yapılan büyük kurultayda Çağatay devletinin tek varisi olduktan sonra Asya'daki irili-ufaklı devletleri, Türkistan ve Moğolistandaki Cet

(Get) hanedanını, Harizma hanedanlığını, Tataristan ve Deşti Kıpçak'ta Tatar hanedanlığını, Hint ve Acem hanedanlıklarını tek tek yenerek kurduğu imparatorluğa katmış, Anadolu kapılarına dayanmıştı. Böylece bütün Orta Asya, Türkistan, Hindistan, Pa-kiştan, Afganistan ve İran, Timur'un egemenliğine boyun eğiyor-
du. Olaylar, zaferler birbirini kovalamış, cihanın egemenliği gide-
rek Timur'un düşlerinde yer etmeye başlamıştı. Bu amaçla Ana-
dolu topraklarına akınlar yapmaya, Arabistan ve Anadolu'yu fet-
hetmeye girişti.

"Korku saçan cihangirin darbeleri altında hiçbir şeyin kuv-
veti kalmıyordu. Sadece Ermenistan ve Beyne'n-nehreyn
hâkimleri boyun eğmeye yanaşmadıkları cihetle Timur bunlara da
söz dinletmek için elçiler gönderdi. O zamanları Ermenistan, Ta-
herten adında bir prensin idaresinde olup bunun merkezi Erzincan
şehri idi Beyn'n Nehreyn (Mezopotamya-İki ırmak arası) Karako-
yunlu hanedanlığına bağlı idi. Bu ailenin mirasçısı- ki, Diyarba-
kır'da otururdu- Timur'un tehditlerine önem vermeyerek savun-
maya hazırlandı. Ancak, cihangirin üstün kuvvetlerine karşı mu-
kavemette hiçbir suretle gücü yetmediğinden Tatar askerleri Muş
ovasını yakıp yıktıktan sonra Taherten'in başlıca iki şehri üzerine
yöneldiler ve Ahlat ile Adilcevaz'ı aldılar. Bu zamana kadar kapı-
larını hiçbir fatihe açmamış olan Van müstahkem mevkii, yirmi
gün kadar dayandıktan sonra zaptedildi. Orayı savunanlar, kolları
arkalarına bağlanarak istihkam üzerinden kaleden aşağı bırakıldı-
lar. İstihkâmlar da yerle bir edildi. Söylendiğine göre bunların da-
yanıklılığı öylesine idi ki, bir tam "Tümen" yani on bin kişi, bir
gedik açmak için bir gün sabahtan akşama kadar uğraştıkları hal-
de başaramamışlardır. Van'ın düşmesi üzerine Taherten boyun
eğdi.

Bir süre sonra Muzaffer hanedanı prensi Şah Cüca, vefat
ederken hükûmet ve ailesini Timur'un mürüvvetine bırakmıştı.
Lakin oğlu Zeynel Abidin, Timur'un emrine uymadığı için Cihan-
gir'in askerleri ile Acem Irak'ını istila etti.

Merkez olan İsfahan da kayıtsız teslim oldu. Bu şehrin ke-
nar mahallesinde Ali Kuçapa adında bir demirci bulunuyordu ki,

yurdunun yabancı buyruğu altına girdiğini görmekle üzülmüyordu. Kendisi gibi demirci olduğu halde, önlüğünü özgürlük bayrağı yaparak Dahhak'ın zulmü altında inleyen budunları kurtarmaya giden Kürt Gave'yi hatırladı ve onun gösterdiği yüksek örneğe uymaya karar verdi. Bir gece İsfahan halkını davul sesleriyle uyandırarak şehri teslim almaya gelen Tatar memurlarına karşı ihtilale sevkletti. Halk silaha sarıldı. Henüz sayıca az olan kale muhafızları üzerine atıldılar. Birden vukuu bulan bu ayaklanmada üç bin tatar yok edildi. Timur, olayı duyar duymaz, baştan aşağı ateş kesilerek şehrin yeniden zaptedilip yağma olunmasını emretti. Askerlerinden hiç biri hareketsiz kalmamak üzere her birinin belli sayıda baş getirmesi lâzım geleceğini ilan etti.

Sadece mesayih ve fakihlerin oturduğu mahalle bu genel kararın dışında tutulmuş ve bir müfrezenin korunmasına verilmişti. Timur'un merhametsiz emri tamamen yerine getirilmiştir. Söylenişine göre bu katlimadaki kurbanların sayısı yetmiş bini bulmuştur. Kesilen başlardan meydanların ortasında kuleler yapılmıştır.

İsfahan katliamından sonra Timur, Doğu Anadolu toprakları üzerine yürüdü. Sivas'a doğru gelindiğinde Ahmet Celayir'i ile Kara Yusuf, önce Halep kentine, sonra Osmanlı hükümdarı Beyazıt'a sığındılar. Yıldırım büyük bir konukseverlik gösterdi. Batı Anadolu'da Germiyan, Aydın, Menteşe beyleri de toprakları Osmanlılar'a kattırıldığından karşılıklı olarak onlar da Timur'a sığınmışlardı. Yıldırım Beyazıt'ın önünden kaçanlar da Timur'u sığındıkları hükümdarlara çekiyorlardı. Timur'un Ermeni hükümdarı Taherten'e verdiği Erzincan, bir müddet önce Osmanlılar tarafından alınmıştı. Bütün bu nedenler Yıldırım ile Timur'un arasını açmış oldu. Arkasından birbirlerini tehdit edici mektuplaşmalar başladı. Timur, Yıldırım Beyazıt'a göz dağı vermek için Sivas'ı kuşattı. Kale 18 günde düştü. Sivas yakılıp yıkılarak yağmalandı. Dört bin Ermeni Sivasta diri diri, başları iplerle bacakları arasında bağlanmak suretiyle onar onar açılmış hendeklere gömüldü. Sivas katliamında Türkler de vardı. Öldürülenlerin arasında Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Ertuğrul da bulunuyordu.

Sivas kuşatılması sırasında Beyazıt, İstanbul'u almakla meşguldü. Felâket haberini burada öğrendi. Derhal kuşatmayı bırakarak Anadolu'ya hareket etti. Sivas'ın düşmesi ve oğlunun öldürülmesi Sultan Beyazıt'ı fazlasıyla üzmüştü. Denildiğine göre Sultan Beyazıt Anadolu yaylalarında derin ve içli kaval çalan bir çobana rastlar. Fazla duygulanır. Yaşlı gözlerle: "Çal çoban çal! Sivas gibi şehrin mi yakıldı?.. Ertuğrul gibi oğlun mu öldürüldü?.." demekten kendini alamaz.

Sivas kalesinin düşmesinden sonra Timur, öncelikle Suriye ve Mısır tarafına yöneldi. Halep önlerine geldiğinde. Suriye askerleri ile karşılaştı. Bizzat yönettiği bir savaşta fillerden kurulu güçlü bir istihkâmı vardı. O zamanki filler, bu günkü tanklarla karşılaştırılabilir. Halep önlerinde korkunç bir boğuşma oldu. Filler, hortumları ile insanları yakalayıp havaya uçuruyor, yere düşenleri de ayakları altında eziyorlardı. Mısırlılar bu vahşete dayanamayıp savaş alanını terkettiler. Orduları düzensiz ve perişan bir şekilde darmadağın oldu. 30 ekim 1400'de Halep düştü. Şehir yağma edildi. Direnenler de kılıçtan geçirildiler.

Şehrin işgal edilme işi bitip ortalık yatıştıktan sonra Timur, bilginleri, müderrisleri ve müftüleri toplayarak onlara sorular sorar. "-Semerkant ve Buhara ile Herat'taki bilginlerin çözemedikleri problemleri siz çözmelisiniz." Timur ile müftüler ve fakihler arasındaki konuşmalar şöyle geçer:

"-Savaşda şehit olanlar kimlerdir?

- Allah'ın kelâmı için savaşanlardır.

- Ben bir yarım adam olduğum halde Acemistan'ı, Irak'ı, Hindistan'ı fethettim.

-Allah'a şükret ve kimseyi öldürme,

-Allah şahittir ki ben kimseyi önceden tasarlayarak öldürmedim. Fakat, siz kendiniz canınıza kıyıyorsunuz. Yemin ederim ki kimseyi öldürmem. Sözlere gelince hayatınızı, mallarınızı garanti ederim."

Bu sözler, ilim adamlarına güven verir. Timur, ikinci tür sorularını müftülere ve fakihlere yöneltir.

"-Hz. Ali'den halifelîği gasbetip haksız olarak zorla al-

maya kalkışan Muaviye ile Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'i şehit eden Yezit hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sorar.

Sünni mezheplerden birine bağlı bir kadı:

"Onlar, din için cihat (savaş) ettiler." karşılığını verince Timur öfkelenir ve şöyle bağırır:

"Muaviye bir tiran (zalım-kıyıcı), Yezit ise bir cani (ağır suçlu) idi. Ey Halep halkı, siz de Hüseyin'i şehit eden Şamlılar kadar itham altındasınız." der. (91)

Halep'in fethinden sonra Timur, Mısır ordusunu da yenerek Şam, Hama ve Bağdat'ı alır. Moğol Han'ı Hülâgü gibi Bağdat'ı baştan başa yakıp yıkarak insanların kafalarından ehramlar yaptırır. Söylendiğine göre doksan bin dolayındaki ordusunun her neferi en az bir düşman başı getirmeye mecbur edilir. Timur, Mısır dönüşü kışı Karabağ ovasında geçirerek 1402 yazında tekrar Anadolu'ya girer ve Kemah kalesi önlerine gelir. Kale on günlük bir kuşatmadan sonra düşer. Daha sonra Erzincan ovasından geçerek Sivas üzerinden İç Anadolu'ya yönelir. Maksudı, Osmanlı padişahı Beyazıt ile kozlarını paylaşmaktır.

Karşılıklı mektuplaşmalar ve uzun hazırlıklardan sonra 1402 yazında Ankara'nın Çubuk ovasında iki ordu karşılaşır. O gün akşama dek kanlı bir boğuşma olur. Sonunda talih Timur'dan yana güler. Yıldırım Beyazıt, şehzade Musa ve bir kısım kumandanları Timur'a esir düşerler. Savaş alanını terkédip giden şehzadelerden Süleyman, Mehmet ve İsa daha sonra birbirleriyle taht kavgasına girerek Osmanlılar'da "Fetret Devri" denilen bir devir yaratırlar.

Beyazıt'ın esareti uzun sürmez. Kimi tarihçiler, Timur'un işkencesine dayanamayarak yüzüğünün altında sakladığı zehiri içerek Beyazıt'ın intihar ettiğini yazarsa da kanımızca bu doğru olmasa gerek.

Beyazıt, esaretinden dolayı manen yıkılıp derin üzüntüsünden ötürü kısa zamanda çöküp gitmiştir. Josep Von Hamer'in belirttiğine göre Sultan Beyazıt 8 Mart 1403'de Akşehir'de ani bir inme ile vefat etmiştir. Cenazesi ise, serbest bırakılan oğlu Şehzade Musa ile Bursa'ya gönderilmiştir.

6. BÖLÜM

UZUN HASAN AKKOYUNLU DEVLETİ VE OSMANLI İLİŞKİLERİ

"Hiçbir ordu, zamanı gelmiş düşünceye karşı
koyamaz

Viktor Hügo

Yıldırım'dan sonra Osmanlı devleti duraklayıp kardeş kavgaları yüzünden dağılmaya doğru yüz tutarken Doğu'da bir Akkoyunlu devleti büyüyüp geliyordu. Timur etkisinin geçmesi ile bu büyüme daha da hız kazandı.

Osmanlılar'ın Fetret devrinden kurtulup yükselmeye adım attıkları bir dönemde buna paralel olarak Akkoyunlu devletinin de yükseliş devrini yaşadığı görülür. (92)

Anadolu toprakları üzerinde aynı anda iki büyük Türk devletinin yer alması bir bakıma Anadolu insanının zararına olmuştur. Karşılıklı çıkar çatışması sonucu Erzincan topraklarında Otulukbeli savaşı patlak vermiştir. Bu iki Türk devletinin çarpışması ile binlerce Türk öldürülmüş, binlerce insan ve toprak sahibi de yersiz ve yurtsuz bırakılmıştır. Doğu insanının en büyük çilesi ortalama her otuz, kırk yılda bir olan savaşlar olmuştur. Sarp araziler, verimsiz topraklar, şiddetli kışlar, savaş ve deprem yıkıntıları karşısında varın siz düşünün Doğu Anadolu'nun düzenini. Erzurum Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Tufan Yüce, yazmış olduğu bir makalesinde doğu insanı için aynen şöyle der:

"Harp, hicret, sürgün, yeniden iskân, zelzele, toprak kayması, sel, çığ gibi olaylar Doğu Anadolu teriminin sık rastlanan olaylarıdır. "(93)

Erzincan, Sivas, Tunceli, Elazığ, Bingöl, Varto ve dolaylarındaki oymakların çoğunluğu sosyal ilişkiler ve inançsal yönden Akkoyunlu Türkmenleriyle birlik içinde idiler. Siyasi egemenlik ne olursa olsun aslolan o yöre insanların huzur, güven ve insanca yaşamlarıdır. Her devirde siyasi egemenlerin görevi bu olmalıydı. Ama, geçmiş böyle olmamış, her yeni hükümlanlık, o bölge halkı üzerinde derin izler bırakan felâketler ve katliamlar getirmiştir. Timur-Beyazıt çekişmesinde, Uzun Hasan-Fatih ve Şah İsmail ile Sultan Selim savaşlarında bu tür olaylar ve katliamlar sü-

regelmiştir.

Akkoyunlular, Oğuz Türkleri'nin Üçok kolunun Bayındır boyuna mensupturlar. Moğollar'ın Argun hükümeti zamanında XIV.y.y. sonlarında iki oymak halinde Anadolu'ya yönelmişlerdir. Bunlardan Karakoyunlular Diyarbakır (Amid) bölgesine, Akkoyunlular ise Sivas-Erzincan ve Tunceli yörelerine yerleşmişlerdir.

Doğu'daki oymakların bir kısmı Akkoyunlular ile birlikte gelmekle beraber pek çoğu da onlardan çok önceleri Selçuklular'ın gelişmeleri ile Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir.

Akkoyunlular, Moğol hükümetlerinin İran'da yıkılması ile etkin duruma geçerek Doğu Anadolu'da hanedanlık niteliğini kazandılar. Karakoyunlu hükümetini Türkmen Kara Yusuf, Akkoyunlular'ı da Kara Yuluk kurmuştur. Kara Yuluk, Doğu Anadolu topraklarında yer alan üç hükümdarla savaşarak onları yenmiş, egemenlik sahalarını genişletmiştir. Bunlar Tokat ve Sivas hükümdarı Kadı Burhanettin, Halep ve Şam hükümdarı Melik Adil ve Martın hükümdarı Melik Zahir İsa idiler. 94)

Kara Yuluk, sonradan Karakoyunlular ile yaptığı bir savaşta Kara Yusuf'un oğlu İskender'e yenik düşerek öldürülmüştür.

Uzun Hasan, Kara Yuluk'un torunudur. Önceleri kardeşi Cihangir ile birlikte çalışmıştır. Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un torunu Cihanşah ile savaşarak onu yenmiş ve Diyarbakır'ı da topraklarına katmıştır.

Kardeşi Cihangir'in ölümünden sonra Akkoyunlu tahtına oturmuştur. Hakanlığı döneminde kazandığı zaferlerle ün kazanmıştır. Diyarbakır'ı aldıktan sonra Maveraünnehir taraflarına yönelmiş, Hüseyin Baykara'yı yenerek Horasan bölgesini de egemenliği altına almıştır. Böylece devletin sınırları Horasın'dan Anadolu içlerindeki Karaman'a kadar uzanıyordu. Timur ile Beyazıt arasındaki mektuplaşmalar gibi uzun Hasan ile Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet arasında da benzer mektuplaşmalar olmuş, bu mektuplaşmalarda her iki taraf birbirlerine karşı küçültücü ifadeler kullanmışlardır. Kimi tarihçiler, uzun Hasan'ın Fatih Sultan Mehmet'e yazdığı mektupta küçültücü anlamda sadece

Mehmet Bey diye hitabettiğini kaydeder. Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yenilgisi Fatih'i üzmüştür. Bu vesileyle yazdığı yanıtsal mektubunda sert ve tahkir edici ifadeler ağır basmıştır.

Bu tür mektuplaşmalar her iki tarafta savaş hazırlığını yoğunlaştırıyordu. Savaşmanın pek çok nedeni vardı. Bunlardan birincisi Akkoyunlular'ın Osmanlılar'ın aleyhine büyüyüp gelişmeleri idi. İkinci neden olarak da Türkmenler arasında yayılan Şiiliği durdurmaktı. Horasan Hükümdarı Hüseyin Baykara'nın yenilgisi ise gerçek neden değildir.

Fatih Sultan Mehmet, bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 1473 yılının Mart sonlarında yüz bin kişilik bir ordu ile Üsküdar'dan hareket etti. Rumeli askerleri de Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçirildi. Yolda Karaman Valisi Şehzade Mustafa ile Amasya valisi şehzade Beyazıt birlikleri padişahın ordusuna katıldılar.

Orduya Sivas'ta mola verdirilirken öncü kuvvetlerin başında Mihal Oğullarından Ali Bey ileriye gönderilmişti. Bunlar, hem düşmanın ileri hatlarından haber alacak, hem de ordunun ağırlık merkezine yön verdirecekti.

Uzun Hasan da gerekli savaş hazırlıklarını tamamlamış, çarpışma için Fırat boylarını seçmişti. İki tarafın öncü kuvvetleri birkaç kez karşı karşıya gelmiş, bir iki de karakol savaşı yapılmıştı. Mihaloğlu'nun kumandasında hafif öncü süvarisine kumanda eden Has Murat Paşa bu karakol savaşlarında elde ettiği başarıları ile gurura kapılmış daha ileri hatlara giderek yönetimindekilerle birlikte ölümü boylamıştı. Öncü kuvvetinin ölümden kurtulanlar esir edilerek Bayburt'a gönderilmişti.

Fatih Sultan Mehmet, bu ilk yenilgiden fazlasıyla üzülmüş, daha güvenceli hareket etmeyi öngörmüştü. Uzun Hasan'ın ülkesinde altı günlük yoldan sonra Tercan yakınlarında Otlukbeli tepelerinde Uzun Hasan'ın ordusu ile karşılaştı. Üç ağızlı denilen mevkide derhal savaş nizamını aldı. (Pazartesi 26 Temmuz 1473)

Temmuz sıcaklarının kavurduğu bu dağlık sahada iki Türk ordusu kıyasıya birbirine girdi. Otlukbeli dağ ve vadilerinde kılıç şakırtıları, at kişnemeleri, insan bağrıışmaları birbirine karışıyor,

oluk oluk kanlar akıtılıyordu. O günün akşamında savaşın yazgısı belli olmuştu. Akkoyunlular'ın sağ ve sol kanatları çökmüş, Türkmen ordusu perişan edilmişti. Savaşın utkusu bir kez daha Osmanlı'dan yana görünmüştü. Uzun Hasan, savaşı kaybettiğini anladığında etrafındakilerle birlikte savaş alanını terketme zorunda kalmıştı. Meydanlarda ise her iki taraftan binlerce ölü ve yaralı kalmıştı.

Fatih Sultan Mehmet, mutlu idi. Esirler toplattırılarak derhal yok edilmiş, Uzun Hasan'ın emirlerinden Alpagut Mehmet Bey ile Ömer Bey zincire vurulmuşlardı. Yine Uzun Hasan'ın kumandanlarından Titrek idam edilmiş, esirlerden üç bin Türkmen kılıçtan geçirilmişti. (95)

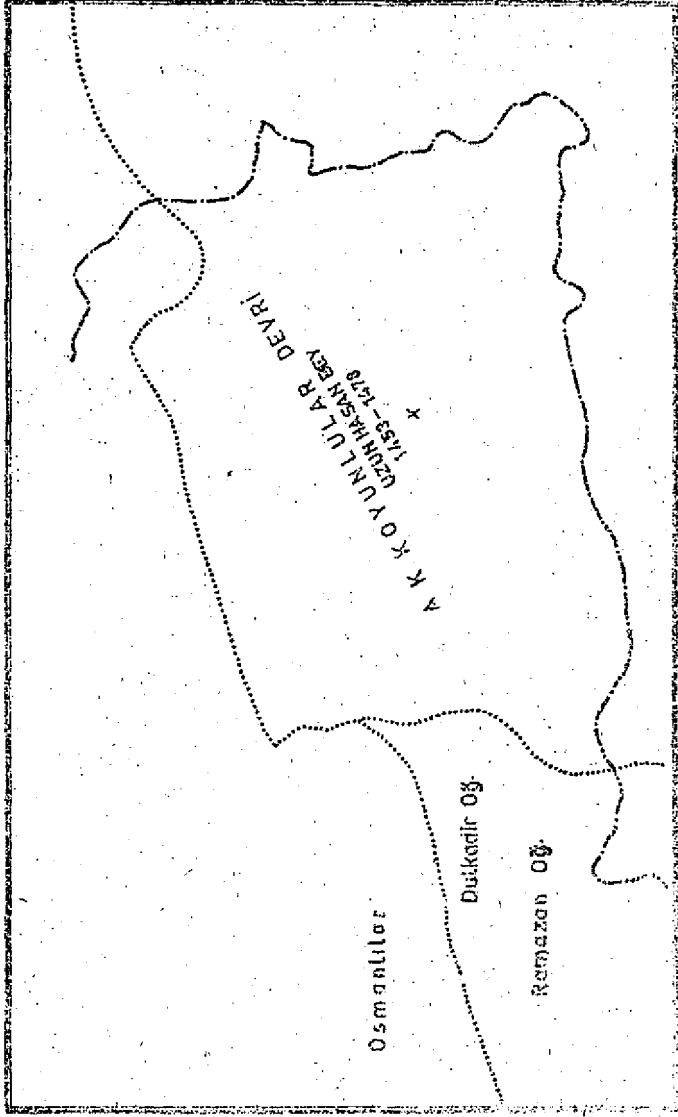
Ordu, Otlukbeli'nden döndükten sonra yol üzerinde Şebinkarahisar kalesi ile hâlâ direnen birkaç kaleyi de kuşatarak ele geçiren Fatih Sultan Mehmet, böylece Doğu Anadolu'yu bir kez daha Erzincan'a kadar olan yerleri Osmanlı topraklarına katmış oluyordu.

Akkoyunlular'ın siyasal egemenliği bu savaştan sonra sarsıldı. Beş yıl sonra Uzun Hasan'ın ölümü ile oğulları ve torunları arasında çıkan taht kavgaları sonucunda devlet parçalandı ve Akkoyunlular da tarihe karışmış oldular. Bir müddet sonra Akkoyunlular'ın yıkıntıları üzerine Safevi hanedanlığının kurulduğunu görmekteyiz.

ŞAH İSMAİL HANEDANLIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI

Akkoyunlu devletinin düzeni Otlukbeli savaşından sonra sarsılmış, hükmettiği geniş topraklar üzerindeki mutlak egemenliği azalmıştı. Daha sağlığında iken her ne kadar çocukları arasında birtakım huzursuzluklar başlamışsa da Uzun Hasan'ın 1478'de ölümü üzerine oğulları ve torunları taht kavgasına giriştiler. Sonunda hepsi teker teker bu kavgada öldüler. Akkoyunlu devleti de yıkılıp tarihe karıştı.

Akkoyunlu kalıntıları üzerinde sonradan kuvvetli bir Safevi devletinin kurulduğunu görmekteyiz. Şah İsmail hanedanlığının ortaya çıkışı ise özet olarak şöyledir:

2. Kırım Hanlığı'nın bulunduğu yer
T.C. sınırları

"Akkoyunlu hanedanlığının yıkıntıları üzerinde on altıncı yüz yılın başlarında -Avrupalılarca "Sofi" adı ile tanınan-Erdebilli Şah İsmail hanedanlığı kuruldu. Erdebil Şeyhleri ailesi tasavvufa eğilimleri ile tanınmış idi. Cengiz Han'ın halefleri zamanında yaşamış olan mistik Şeyhlerden Safiyettin Ebu İshak Erdebilli, XIV .y.y. başlarında vefat etmiş olup Erdebil'e gömülmüştü. Safiye hanedanlığı onun adına nisbet edilmiştir. Safiyettin oğlu Sadrettin Musa, torunu Hacı Ali, torunzadesi İbrahim onun tasavvuf mesleğini izlediler. İbrahim'in oğlu ve onun gibi şeyhlikle şöhret kazanan Cüneyt, bu aileden politik bir tesire sahip olan ilk şahsiyettir. Onun ikbal hırsı, Erdebil topraklarına hükmeden Karakoyunlu Cihan Şah'ın öfkesini üzerine çekti.

Cüneyt bu sırada, Cihanşah ile savaş durumunda olan Akkoyunlu hükümdarının sarayına sığındı. Uzun Hasan, Cüneyt'e sadece yardım ve himaye göstermekle kalmadı, hemşiresi (Kızkardeşi) Hatice Begüm'ü de onunla evlendirdi. Cihanşah, Uzun Hasan'a yenilince Cüneyt'ü Erdebil'e döndü. Akkoyunlu hanedanı ile kurulan akrabalık bağlarına güvenerek Şirvan Hâkiminin üzerine yürüdü. Fakat, giriştiği cenkte öldürüldü.

Uzun Hasan, gösterdiği sevgiyi oğlu Haydar'dan da esirgemedi. Kızı Alemşah Banu'yu onunla evlendirdi. Bir müddet sonra Uzun Hasan'ın ölümü üzerine etrafta karışıklıklar çıkınca Haydar da babasının cenkçi örneğine uymakta gecikmedi. Taraftarlarına bir dış görünüm ayırımı için kızıl külah giydirdiğinden sonraları, partizanlara ve hatta İranlılar'a "Kızılbaş" adı verilmiştir. İranlılar ise bu "Kızılbaş-Sürh-ser-" deyiminin vaktiyle giymiş oldukları altın serpuşlar dolayısıyla doğduğunu "Kızıl sözünün Kızıl Altın" anlamını kapsadığını söylemişlerdir.

Haydar, babası Cüneyt gibi Hristiyan Gürcüler'e sefer yapmak bahanesi ile asker topladı. Altı bin kişilik bir ordu ile Şirvan üzerine yürüdü. Gülistan kalesini kuşattı. Uzun Hasan'ın oğlu ve halefi Yakup, Şirvan prensine yardım için saray emiri Süleyman Bey'i yolladı. Haydar da yapılan çarpışmada öldürüldü. (1488) Bu olaydan sonra Haydar'ın iki oğlu Yar Ali ile İsmail (Şah İsmail) Yakup tarafından, İsfahan kalesi zindanlarına atıldılar. Yakup'un

yerine geçen Rüstern Mirza, bunların hürriyetlerini iade etti.

Yar Ali, bir ara Uzun Hasan'ın oğlu Rüstern'e sadık kaldı ise de sonradan isyan etti. Ancak, kanlı bir savaşta yenilerek hayatından oldu. Bu olaydan sonra henüz küçük yaşta bulunan İsmail, Geylan Hâkimi Şerif Hasan Han'ın himayesine verildi. İsmail, altı yıl Geylan hâkimi Şerif Hasan Han'ın himayesine verildi. İsmail, altı yıl Geylan prensinin yanında vakit geçirdikten sonra Lahcan'da taraftarlarını topladı. Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı Şeyh ve hayranları da ona katıldılar. Henüz on dört yaşında bulunan İsmail, yaklaşık olarak 7000 kadar Türk ve İranlı'dan kurulu bir ordu ile-babasının ve dededisinin orada öldürülmüş olmalarından dolayı öç almak için Şirvan'ı istila etti. (1500) Şirvan şahını kanlı bir savaşta öldürdü. Bu zaferin sonucunda Azerbaycan boğazlarına hakim olan vezirâzâm Şemseddin-i Geylânî, İsmail tarafına geçti ve onun veziri oldu. Bu olayda da İsmail gücünü arttırdı. Genç fatih, ertesi yıl da Akkoyunlu hanedanının son dayanağı olan ve İran hükümdarı bulunan Elvend Mirza'ya saldırdı. Ona üstün gelerek XVI.y.y.ın ilk yılında Azerbaycan'ın payitahtı olan Tebriz'de devletinin esaslarını kurdu. "(96)

Şah İsmail, Beyazıt döneminde Osmanlılar ile dost geçindi. Bu sıralarda Şehzade Selim, Trabzon'da vali bulunuyordu. Aralarındaki sınır anlaşmazlığından zaman zaman İstanbul'a elçiler göndermiş, tavizlerde bulunmuştu. Şehzade Selim, her bulduğu fırsatta hududu taşmış, Erzincan ve Bayburt'a kadar olan yerlere baskınlar yaptırmıştır. Ancak, bu sınır anlaşmazlıkları iki devlet arasında ciddi bir gerginlik yaratmamıştır. Bu dostluk havasını da Beyazıt'ın kişiliğine bağlamak gerekir.

Anadolu'da Şah İsmail taraftarı pek çok kişi vardı. Beyazıt, Tekke taraflarında Şah İsmail taraftarlarının İran'a geçmelerini önlemek amacı ile bu bölge halkının çoğunluğunu yeni fethedilen Koron ve Modon şehirlerine yerleştirmekle yetinmiştir.

Beyazıt devrinde Şah İsmail ile Osmanlılar dost yaşadılar. Trabzon valisi olan Şehzade Selim'in zaman zaman çıkış ve saldırganlıkları buna gölge düşürmeye zemin hazırlamışsa da karşılıklı gönderilen elçiler ve iyi anlayış sayesinde hiçbir savaş olma-

di. Trabzon'da vali olan Şehzade Selim'in Erzincan, Bayburt ve Kelkit havalisine saldırarak bu bölgeler halkını korkutup huzursuz etmesi, padişahlığa geçtikten sonra bir katliam yapacağının açık bir işareti olarak seziliyordu.

Şehzade Selim, emellerine ulaşmak için birkaç kez babasına karşı baş kaldırmış, sıkıştığında soluğu kayınbabası olan Kırım Tatar Hanı'nın yanında almıştır. (3 Ağustos 1511) Kırım'a firarından bir müddet sonra taraftarlarının gayreti ile Yeniçeriler isyan ettirildiler. Bu vesile ile tahta çıkınca, sadarettten indirilmiş olan babasını Yahudi asıllı olan özel doktoru aracılığı ile zehirletmekten de sakınmamıştır. 20 Mayıs 1512) Kimi tarihçiler, Şehzade Selim'in de Şah İsmail gibi Dulkadir Bey'i Alaeddin devle'nin kızımda gözü olduğunu, bu arzusuna ulaşamayınca, daha önce harekete geçen Şah İsmail'den nefretini gizleyemeyerek intikam almak için ülkesine saldırıp masum insanları katlettiğini yazar. Dulkadir Bey'inin kızının bu olayı, Çaldıran savaşının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Yapılmış olan savaşlarda sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerin yanı sıra kişisel ihtiraslar ve özel nedenler de yer almıştır.

Venedik elçisi Foskolo, şefine yolladığı bir raporda 1. Selim hakkındaki görüşünü şöyle belirtir. "Kırmızı yüzlü Selim, zalim görünüşlüdür." Yine Hammer de Selim hakkında şöyle der: "1. Sultan Selim'in merhametli olduğu söylenemez. Düşmanlarının, hatta dostlarının, en yakın akrabasının, kendisine bağlı vezirlerinin kanını akıtmaktan sakınmamıştır. "(97)

Hammer, yapıtının başka bir sayfasında Selim'in yegenleri ile kardeşleri Korkut ve Ahmet'in insafsızca idam edilmelerini şöyle belirtir:

"27 Kasım 1512 gün-ki divan-ı humayûnun akti için belirtilen günlerden biri idi- Sultan Selim, at üzerinde bir divan yaptıktan sonra askerlerine bir resmi geçit yaptırdı. Sonra Yeniçeri komutanlarından beşi Bursa'ya giderek, her biri orada tutuklu bulunan padişahın beş yeğeninden birini saraya getirmek üzere emir aldı. Bu şehzadeler, Mahmut Sultan'ın üç oğlu ile Alemşah'ın oğ-

lu Osman ve Şehin Şah'ın oğlu Mehmet idi. Mehmet henüz yedi yaşına basmış idi. Ötekilerinin yaşları ise on dört ile yirmi bir arasında bulunuyordu. Şehzadeler İstanbul'a getirildiklerinde beşi birden bir odaya kapatılarak ertesi günü idam edildiler.

Celladlar içeriye girdikleri zaman bu zavallı çocukların en küçüğü diz çökerek hayatının bağışlanması için yalvardı. Sonunda cellatlar hepsini acımaksızın boğdular.

Korkut, şehzadelerin idam haberine korkarak kaçtı. Kendisine bağlı mahremlilerinden Piyale ile yirmi gün bir mağarada saklandılar. Sonunda Teke Kasım, onları basarak esir etti. Selim, Korkut'un haremını kendisi ile beraber alıp Bursa'ya giderken bu haberi öğrendi. Hemen esirleri getirtmek üzere Karaçinoğlu'nu görevlendirdi. Şehre yaklaştıklarında kapıcı başı Sinan'ı görünüşte kardeşi adına Korkut'u selâmlamak, fakat gerçekte onu yok etmek üzere- karşılamaya çıkardı. Geceleyin Sinan, Piyale'yi efendisinden ayırdı. Korkut'u uyandırarak padişahın kendisi hakkında ısrar eylediği ölüm kararını bildirdi. Korkut, bir saatlik müsaade istedi. Bu zaman zarfında kardeşine sitemler taşıyan manzum bir mektup yazdı. Sonra da başını uğursuz ipe bıraktı. Ertesi gün, Korkut'un cenazesi kendisine arzedildiği zaman 1. Selim, ağabeyinin mersiyesini okurken-usul icabı gözyaşı döktü. Ayrıca üç gün için genel yas ilan etti. Sonra da kardeşinin sığınağını haber vermiş ve hizmetlerine karşılık önceden vaadedilmiş bulunan mükâfatı istemek üzere Bursa'ya gelmiş olan Türkmenler'in on beşini idam ettirdi. " (98)

Böylece saltanatına ortak bırakmamak için en yakınların en büyüğünden en küçüğüne varıncaya kadar gaddarca öldürtmesi, sonradan topluma karşı üzüntülü görünmek için üç gün genel yas ilan etmesi ve kardeşinin yerini ihbar edenleri, önceden vaat ettiği ödülü vermeyerek öldürtmesi, zalimliğin, gaddarlığın, despotluğun açık bir örneğidir.

Hele bütün bu olanlardan sonra masum Anadolu halkını katleden, bu toplu kıyımları yaptırmak için bütün illere fermanlar gönderterek listeler hazırlatan, günahlarından arınmak için sözüm ona Tanrı'yı ve dini, cinayetlerine ortak etmek amacıyla emri al-

tındaki müftülere düzmece fetvalar çıkartan katil bir tirana Yavuz lakabının takılması, 500 yıldan beri bu topraklarda yatan ve onun kurbanları olan yüzlerce, binlerce, masum insanın en azından kemiklerini sızlatmaktadır.

Şah İsmail ile 1. Selim arasında oluşan Çaldıran savaşının baş nedeni ve yine bu amaçla listeler çıkartılarak katledilen kırk binin üstündeki insanın tek kıyım nedeni mezhep ayrımıdır.

Siyasi, sosyal ve kişisel nedenler, bu savaşı yaratmakla beraber kavganın sonucu sonradan mezhep ayrımına dönüştürülmüştür.

Çaldıran savaşının temel sorununu ve savaş sonrası etkileri, tehcirleri, sürülmeleri kavramak bakımından İslâmiyet'teki bu ayırma, bu ayırımın oluşumuna değinmek, İslâm tarihi boyunca süregelen toplumsal olayları, oluk oluk akıtılan kanları ve nedenleri gözler önüne daha iyi serebilmek için Anadolu'da oluşturulan Şiilik ve Sünnilik ayrımına, büyük sosyal olaylara değinmek zorunluğu doğdu.

ÇALDIRAN SAVAŞI BAŞLARINDA ALEVİLER'İN KATLIAMI

Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde yönetici sınıf Sünni mezhebini benimsediğinden kendi yönetimleri altındaki Şii Aleviler'e karşı cepheler açmış, Sünni vatandaşlar Aleviler'e karşı kışkırtılmış ve zaman zaman bir takım baskılar yapılarak çağ dışı yaptırımlar uygulanmıştır.

Devletin ağır baskıları karşısında hor görülen, ezilen Aleviler, korunma olanakları daha çok olan dağ başlarına, sarp dağlar arasındaki vadilere, ıssız yerlere yerleşmek zorunluluğu duymuş, kimi zaman da artan baskılar karşısında birleşerek karşı koyma yollarını aramışlardır.

Bir kısım valilerin duygusal davranışları, resmi görevlilerden cesaret alan halkın eyleme geçmesi, camilerin -özellikle ra-

nazan aylarında bir dedikodu yuvası haline getirilerek imam ve uocaların halkı tahrikleri sonucu bir Şii ve Sünni çatışmasını her levirde kaçınılmaz hale getirmiştir. Kendi topraklarında bir üvey vîlât uygulamasını gören Aleviler, Hatayı mahlasıyla şiirler yazan Şah İsmail'i bir kurtarıcı olarak kabul etmişlerdir. Şah İsmail'in Şii olması ve 1. Selim'in Sünni mezhebini kabul etmesi sonucunda inanç çatışmasından çok siyasi çatışmanın oluşu, kendiliğinden mezhep kavgasına dönüştürülmüştür. Bunu fırsat bilen gözü dönmüş hoca ve mollalar Sünni halkı kışkırtarak cihat açmaya cabalaya dursunlar, bir tarftan da müftü diye geçinen Hamza, sözüm ona din adamı, her devirde lanetle anılacak fetvayı hazırlanaktan çekinmemiştir. Tıpkı İstiklâl Savaşı sıralarında vatan, millet ve özgürlük ruhundan yoksun müftülerin Atatürk'e karşı yazırladıkları fetva gibi, Ortaçağ'ın karanlık zihniyetli, insanlık dışı fetvası aynen şöyledir:

"Ey Müslümanlar, bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebil oğlu İsmail olan Kızılbaş topluluğu, peygamberimizin şariatını, külliyetini, İslâm dinini, din ilmini, iyiyi ve doğruyu beyan eden Kur'an'ı küçük gördüler. Yüce Tanrı'nın yasakladığı günahlara belâ gözû ile baktılar. Kutsal Kur'an'ı, öteki din kitaplarını tahkir ettiler. Onları ateşe atarak yaktılar. Hatta kendi mel'un reislerini Tanrı yerine koyup ona secde ettiler. Hz. Ebubekir'e, Hz. Ömer'e öğüp onların halifeliklerini inkâr ettiler. Peygamberimizin karısı Ayşe anamıza iftira ettiler ve sövdüler. Peygamberimizin şariatını ve İslâm dinini ortadan kaldırmayı düşündüler. Onların burada bahsedilen ve bunlara benzeyen öteki kötü sözleri ve hareketleri benim ve öteki İslâm dininin alimleri tarafından açıkça bilinmektedir. Bu nedenlerden ötürü şariat hükmünün ve kitaplarımızın verdiği haklarla, bu topluluğun kâfirler ve dinsizler topluluğu olduğuna dair fetva verdik. Onlara sempati gösteren, batıl fikirlerini kabul eden ve yardımcı olanlar da kâfir ve dinsizdirler. Bu gibi kimselerin topluluğunu dağıtmak bütün Müslümanlar'ın vazifesidir. Bu arada Müslümanlar'dan ölen kutsal şehitlerin yeri cenneti âlâdır. O kâfirlerden ölenler ise, hâkir olup cehennemde yer tutacaklardır. Bu topluluğun durumu, kâfirlerin halin

den daha kötüdür. Bu topluluğun kestiği veya gerek şahinle, gerek ok ile, gerekse köpek ile avladığı hayvanlar murdardır. Onların gerek kendi aralarında, gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeleri muteber değildir. Bunlara miras bırakılmaz. Sadece İslâm'ın sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp, mallarını, miraslarını, evlatlarını almak hakkı vardır. Ancak bu mallar, İslâm gazileri arasında taksim edilmelidir. Bu toplanmadan sonra onların tövbe ve nedametlerine inanmamalı ve hepsini öldürmelidir. Hatta bu şehirlerde onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tesbit edilen kimse öldürülmelidir. Bu türlü topluluk hem kâfir ve imansız, hem de kötülük yapan kimselerdir. Bu iki sebepten onların öldürülmesi vaciptir. Dine yardım edenlere Allah yardım eder. Müslüman'a kötülük yapanlara Allah da kötülük eder. (Bi saru görezi ismiyle marul Müftü Hamza.)" (99)

Müftü Hamza adı ile kaleme alınan yukarıdaki fetvası, o devrin karanlık ve korkunç görüşlerini ve zihniyetini acı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Sözüm ona kendisi ve onun gibi düşünenler Müslüman, karşısında olanlar da kafirler sayılıp yediden yetmişine hepsinin ölümünü istiyor, mallarını da kendilerine helâl sayıyor. İnsanlıktan nasibi olmayan böylesi canavarların ülkeyi ne hale getirdikleri bir kez daha bütün korkunçluğu ile ortaya çıkmaktadır.

Zamanımıza kadar devam edegelen ikiliğin, kardeş kavgasının nifak tohumları işte bu zamanda korkunç bir şekilde atılmıştı. Yer yüzünde hiçbir din yoktur ki kitle halinde insanları, bir ulusu ya da bir topluluğu katletmeyi, yok etmeyi emretsin. Ne acıdır ki bu devrin bir takım karanlık düşünceli yobazları, düşündüklerine din, kendilerine de din adamı diyerek safralarını kusmaktan çekinmemişlerdir.

Bu fetvaların kaleme alınmasından ve gerekli ortamın hazırlanmasından sonra Anadolu'daki Aleviler'e karşı büyük bir şiddetle harekete geçilerek listeler hazırlanmış ve korkunç katliam yapılmıştır.

Yazmış olduğu yapıtı 1. Selim'e ithaf eden Defterdar Mehmet Efendi, tarihimizin bu yüz karası sayfasını şöyle anlatıyor:

"Her şeyi bilen sultan, o kavmin uşaklarını kısım kısım ve isim isim yazmak üzere memleketin her tarafına bilgin kâtipler gönderdiği, yedi yaşından yetmiş yaşma kadar olanların defterleri divana getirilmek üzere emredildi. Getirilen defterlere nazaran, ihtiyar, genç kırk bin kişi yazılmıştı. Ondan sonra her memleketin hâkimlerine memurlar defterler getirdiler. Bunların gittikleri yerlerde kılıç kullanılarak öldürülen maktullerin adedi kırk bini geçti."(100)

Bu katliam Kırşehir- Ankara-Çorum-Yozgat-Amasya-Sivas-Malatya-Elazığ-Tunceli-Erzincan-Bingöl bölgelerinde yapılmıştı. 1. Selim bu katliam ile yetinmemiş, fetva gereğince harekete geçerek katlettiği bu insanların -ki kalanları da korkularından sarp dağlara sığınmışlardı- topraklarını, kendisini destekleyen Kürt beylerine vermiştir. Bu nedenle 1. Selim 40 binin üstünde olan bu masum insanların baş katili olduğu kadar aynı topraklar üstünde yaşayan bir toplumu birbirine düşüren, onları sonu gelmeyen mezhep kavgalarının içine sürükleyen baş sorumludur.

1. Selim, Çaldıran seferinden sonra İdris-i Bitlisi'ye yetkiler vermiş, kasıtlı ve maksatlı olarak Alevi kesimin topraklarını yağmalatmıştır. İsmail Beşikçi, bu toprak dağılımını şöyle belirtir:

"..., İdris'i sayesinde, Kürt aşiretlerine nüfuz etmek olanağı bulunmuş, onları kendisine bağlamak için özel fermanlarla toprak bağışlamıştır."(101)

Yine bu toprak dağıtımına Şerefname şöyle değinir:

"Selim'in Çaldıran savaşıdan sonra Diyarbekir'i istila etmesi üzerine, Süphan Bey de kahir kuvvetleri ile Çabakçur'u Aytukoğlu'nun elinden, Ağcakale'yi de Mansur Bey'in elinden aldı. Bunlardan başka, Zak ve Menşkurt nahiyelerini de Kızılbaş Kadir Bey'in elinden aldı. Bütün bunlardan sonra iki kardeş, vilâyeti kendi aralarında taksim ettiler. Çabakçur ve ona bağlı yerler Süphan Bey'in, vilâyetteki diğer kaleler de Sultan Ahmet Bey'in payına düştü." (....) "Cimşit Bey, Sultan Selim Han'ın tahtına bağlılık

ve itaatlerini bildiren Kürdistan Beyler'i arasında kendisi de bulunduğ u için, Sultan kendisine Palo vilâyetini alması için değerli yardımlarda bulundu. Palu'nun o zamanki yöneticisi ise Türkmen Arapşah adında birisiydi. Cimşit Bey bu görevi yerine getirdi ve özel kuvvetleri ile bu Kızılbaş topluluğ una karşı defalarca savaştı. "(102)

Bu toprak yağmacılığ ının binlerce örneğ i çeşitli kaynaklar yolu ile Malatya-Elazığ -Muş-Tunceli-Erzincan ve Sivas yörelerinden isim vermek suretiyle gösterilebilir. Örnekler çoğaltılabilir. Bunun içindir ki bu gün Alevi halkın çoğ unluk köyleri dağ başlarında ve sarp vadilerdedir.

Avusturyalı Joseph Von Hammer de Anadolu Alevileri'nin katliamını ve topraklarının yağmalanmasını şöyle yazar:

"I. Selim gerek Rumeli'de ve gerekse Anadolu'da Şiiilik'le itham edilenlerin ilk önce bir cetvelini hazırlatmıştır. Böylece, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar bu mezhebe mensup oldukları belirtilenlerin sayısı 40 bini bulmuştur. Bunların hepsinin ya boynu vurulmuş, yahut da süresiz olarak hapse mahkûm edilmeleri uygun görülmüştür. Bazı tarihçiler, bu hareketi engizisyon ve S.Bar-telemi katliamları ile bir tutmaya kalkışmışlardır. Sayı bakımından bunların Doğu tarihinde-Adil unvanı ile hazırlanan Nusîrevan zamanında vukua gelen elli bin Mazdekî'nin yok edilmesi ile sonuçlanan harekete benzediğ ini kaydedenler vardır. "(103)

1. Selim, Sünni Kürt kesimini kendisine bağlamak için onlara sonsuz siyasi haklar vermiştir. Ayrıca Anadolu'da elde ettiğ i topraklardan Aleviler'i kovarak buralara Aleviler'le sürekli çatışma halinde olan Şafii Kürtler'i yerleştirmiştir. Böylece sadece Van-Diyarbakır-Siirt-Bitlis-Hakkâri-Mardin-Urfa illerini kapsayan dar bölge, bu zamanda genişleme olanağ ını bulmuş, giderek tüm Doğu Anadolu'yu kaplamıştır. Orta ve Batı Anadolu ve diğ er uzak eyaletler (Has-Tımâr ve Zeâmet) sistemi ile yönetilirken Kürtler'e verilen, Doğu Anadolu'da (Asur-Pers-Part) Feodal sistemi olan bir nevi derebeylik hâkim kılınmıştır. Has-tımar sisteminde toprak mülkiyeti devletin olduğ u için buraları yönetenler, yö-

netilenlerin şikâyetleri ile veya yeni hükümdarlarla değiştiği halde feodal sistemdeki toprak mülkiyeti şahsın özel mülkiyetinde olduğundan babadan oğula geçerek günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu düzen içinde asırlarca buralarda çalışan köylüler de bu derebeylerin kulu-kölesi olmaktan kurtulamamıştır.

ÇALDIRAN SAVAŞI VE GÖÇLER

Bir kış boyu süren hazırlıklardan sonra 24 Nisan 1514 günü 1. Selim büyük bir ordu ile İstanbul'dan Anadolu'ya hareket etti. Bu hareketin başlamasından önce gerek Rumeli'nde ve gerekse Anadolu'da kırk binin üstünde insan katledilmiş, bir o kadar da zindanlara tıkılmıştı. Kalanlar da korkularından dağ başlarına, ıssız vadilere göç ederek saklanmışlardı.

Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa da askerlerini Çanakkale boğazından geçirerek Yenişehir ovasında padişaha katıldı. On günlük bir yürüyüşten sonra Konya üzerinden Kayseri'ye hareket ederken Dulkadir hükümdarı Alâaddevle'nin kuvvetleriyle orduya katılması istenilmiş fakat, Dulkadir hükümdarı bu isteği kabul etmeyerek tarafsızlığını bildirmişti.

Ordu, Doğu Anadolu'ya girdiğinde 1. Selim tedirgindi. Bu tedirginliğini gidermek ve askerlerinin kendisine bağlılığını arttırmak için bin akçelik maaşı olan her süvariye 50 bin akçe zam yapıldı. Anadolu'da kendisine katılan kuvvetlerle ordu gücü yüz kırk bin savaşı ve beş bin zahireciye yükseltildi. Ayrıca yiyecek ve her türlü ordu ağırlığı altmış bin deveyi buluyordu.

İki taraf karşılaşp savaş yapılmadan önce iki hükümdar arasında birkaç kez usulden mektuplaşmalar yapılmış, ikinci mektupla birlikte Şah İsmail'in şeyh ailesi soyundan geldiğini ve şahlıkla bir ilgisi bulunmadığını ima etmek için hırka, mişvak ve kuşak gönderilmişti.

Ordu Doğu Anadolu topraklarında ilerlerken İran elçisi de her üç mektubun cevabını getirerek Osmanlı hükümdarına sundu. Beraberinde içi afyon dolu bir altın kutu da vardı.

İran Şahi, bu mektubunda savaşı gerektiren bir nedenin bulunmadığını, kendisini buralara kadar getirenlerin afyon ile sarhoş olmuş vezirlerinin, sekreterinin ve dalkavuklarının olduğunu beyanla barış istiyor ama gerektiğinde topraklarını savunmak için bütün kuvvetiyle karşısında hazır olacağını da bildiriyordu.

1. Selim, kendisine gönderilen bu mektupların içeriğinden çok beraberinde gönderilen ve içi afyon dolu kutuya içerledi. Bu kırgınlık ile Şah İsmail'in elçilerini derhal öldürttü.

Yorucu ve uzun yolculuklar nedeniyle ordunun zaman zaman sızlanmasına ve hatta 1. Selim'in çadırına ok atılmasına rağmen aylarca süren yürüyüşlerden sonra 23 Ağustos 1514 günü Van'ın Çaldıran vadilerine varıldığında vadiye hakim tepelerde Şah İsmail'in ordugâhı ve çadırları görüldü. Vakit sabaha yaklaşıyordu. Derhal savaş nizamına geçildi. Savaşın zamanını belirlemek için kurulan divanda görüşmeler yapıldı. Ortada iki görüş vardı. Bunlardan birincisi derhal şafakla beraber savaşa başlamak, ikincisi ise ordunun yol yorgunluğu ve savaş düzeni kurmak için 24 saatlik bir süreden sonra savaşa girişmekti. Bütün vezirler ikinci fikir üzerinde duruyorlardı. (104) Defterdâr Piri Mehmet Çelebi birinci görüşü hararetle savunuyordu. Buna göre Yeniçeriler ve ordunun büyük bir kısmının Şah Hatayi mahlası ile deyişler yazan Şah İsmail'in mezhebine sempati beslediklerini, yirmi dört saatlik zaman bırakıldığında karşı tarafın casusları aracılığı ile Şah Hatayi'nin Şah İsmail olduğunu öğrenecekleri, dolayısıyla ya karşı tarafa geçebileceklerini veya en azından savaşta pasif davranacakları, bu hususların da tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini belirtiyordu. 1. Selim:

"İşte iyi görüşlü olan bir adam. Yazık ki vezir olamamış." diyerek derhal savaşa başlama emrini verdi. Savaş düzeni kurularak tepelerden Çaldıran ovasına ve vadilerine inildi. Şah İsmail, bu inişi hayretle izledi. Zira bulundukları yer savaş için en elverişli mevki idi. Vadilere inmek ve ovada savaşa girişmek bir çılgınlıktan başka bir şey değildi. Bu vadilerde savaşı kazanma şansı yüzde elli düşüyordu.

Şah İsmail'in ordusu sayı bakımından Osmanlılar'ın ordusundan azdı. Askerlerinin çelik miğferleri kırmızı tuğlarla süslenmişti. (105) Silahları demir topuz, mızrak, yay, ok ve kılıçtı, Şah İsmail, ordusuna pek güveniyordu. Pek çok savaşıla katılmış değerli kumandanları vardı. Ancak, ordusu Osmanlı ordusu gibi nizamlı ve eğitimli değildi. Askerlerinin pek çoğu savaş nedeniyle acele silah altına alınmış ve hemen cepheye sürülmüştü. Ayrıca Osmanlı ordusundaki gibi piyade askerleri olmadığı görülmüyordu. Öte yandan Osmanlılar'ın müthiş toplanına karşı koyacak bir tek tane toplanı bile yoktu.

Ağustos sabahının yaz serinliği vardı Çaldıran'da. Ova ve vadiler buram buram ot ve çiçek kokuyordu. Birazdan bunlar kana bulanacak, çiçek kokularının yerini kan ve ateş alacaktı. Birbirini izleyen dakikalar sonrasında insanlar ölecek, insanlar sakat kalacak ve insanlar kan kusacaktı.

Savaş İran süvarilerinin saldırısı ile başladı. Şah İsmail'in kesimi ilk anda başarı sağlayarak Azepler'i yerlerinden oynattılar. Osmanlılar'ın sol kanadı artçılara kadar geri püskürtüldü. Buna karşı sağ kanat, İran askerlerini bozulmanın eşiğine getirdi. Toplar bir anda ölüm kismaya başladı. Kısa zamanda savaş alanı ölülerle doldu. Çaldıran'ın kaderinde toplan büyük rol oynadılar. Ölenlerin arasında İranlılar'ın sağ kanat komutanı Ustacılı-oğlu da vardı. Sol kanatta ise Şah İsmail'in yıldırım saldırısı Osmanlıları geri püskürtmüştü. Ancak, arabalar ve develer arasında siper alan Osmanlı piyadeleri tüfeklerle ateşe başlayınca savaşın yazgısı ve utkunun kimden yana olacağı yavaş yavaş belli olmaya başladı. İranlılar'ın tüfekli piyadeleri ve Osmanlılar'ın ölüm kusan toplan gibi ağır silahları yoktu. Bu da onların yenileceklerinin ilk işareti idi.

Top ve tüfek saldırısı karşısında kısa bir anda eriyen İran ordusu, aradan uzun bir zaman geçmeden yenildi. Şah İsmail yaralanarak attan düşünce bir Osmanlı süvarisi elindeki mızrakla saldırıya geçti. O anda Şah gibi giyinmiş olan Mirza Sultan Ali "Şah benim" diyerek saldırıyı karşıladı. Bu fırsattan yararlanan Şah İsmail, Hızır adındaki seyisinin atına atlayarak bütün gücü ile

savaş alanından uzaklaştı. Sultan Mirza Ali ise Şah İsmail diye esir alındı. Akşama doğru Çaldıran ovası iki taraftan ölen insanların cesetleriyle dolmuştu.

Şah İsmail'in yenilgisiyle sağ kalan kuvvetleri İran içlerine çekildiler. Ancak savaşa katılan ordunun bütün ağırlıkları Osmanlılar'ın eline geçti. Ele geçirilen İran askerlerinin hepsi kılıçtan geçirildi. Çaldıran zaferinden sonra İran topraklarına doğru gidilseyse de asker ve komutanların isteksizliği nedeniyle daha fazla gidilmeyerek Tebriz'den geri dönüldü. Böylece Doğu Anadolu'nun tamamı da Osmanlı topraklarına katıldı.

ÇALDIRAN SONRASI DOĞU ANADOLU DÜZENİ VE KÜRTLER

Çaldıran seferinden sonra Doğu Anadolu'un siyasi durumu ve toprak düzeni temelinden değiştirildi. Öyle ki her şey alt üst edildi. 1514 yılının ikinci yarısı adeta karmaşa içinde geçti.

Birbirlerine kızanlar, düşman olanlar, fırsat bekleyenler bir diğerini jümal ediyor, bir birlerini ezmenin yarışı içine giriyordu. Kim öncelikle Osmanlı hükümdar ve komutanlarına, vali ve kaymakamlarına yaranmışsa, kim kimi daha önce şikâyet etmişse o baskın çıkıyor, bir diğerini topraklarından sürüyordu. Öyleki çoğu kez iki kardeşten biri derebeyliğini kazanmak için en yakını bile gammazlamaktan çekinmiyordu. Alevi oymaklar zaten savaş öncesinde ovalardaki topraklarından uzaklaştırılmış veya kendiliğinden terkederek dağ başlarına çekilmişlerdi. Hazırlatılan listeler, yapılan sürgünler, katledilen ve zindanlara tıkılan binlerce insanın kendi toprağına sahip çıkması zaten olası değildi.

Sonradan İranlılar tarafına geçen Bitlis hâkimi Şerafettin ile Şah'ın bizzat damadı olan Hisn-ı Keyf emiri Eyyubi Melik II. Halil. İmadiye hâkimi Sultan Hüseyin ve Hizan Meliki Emir Davut gibi aşiret liderleri ve ağaları böyle bir yarışın içine girerek Osmanlılar'a bağlılıklarını sunmuşlar, güvenliklerini garanti altına almışlardı. Çaldıran savaşı Doğu'ya yeni bir zihniyet getirmişti.

Kim hangi dönemde güçlü ise aşiret liderleri onun tarafına geçiyor, topraklarını elden çıkarmamak, ya da egemenliklerini sürdürebilmek için elden gelen gayreti gösteriyorlardı.

Çaldıran zaferinden sonra İdris-i Bitlisi, kendisine verilen yetkilerle Şafii Kürt aşiretlerini ayaklandırıyor, Alevi diye tanımlanan kişilerin ya da aşiretlerin topraklarını işgal ettiriyordu.

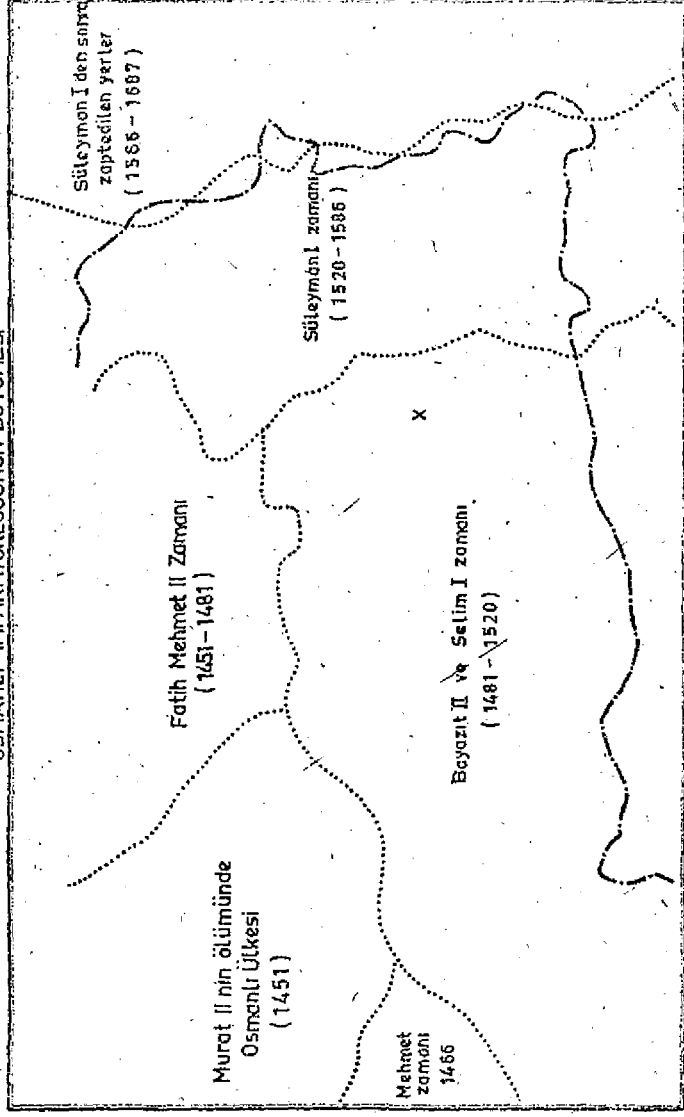
Siyasal ortam sonraki padişah döneminde zaman zaman ibre değiştirdi bir takım Kürt Beylerinin derhal İranlılar tarafına geçtiği görülmüştür.

1. Selim'in katliamı sırasında canlarını kurtaranlar Erzincan, Pülümür, Tunceli, Bingöl'ün dağlık bölgelerinde toplanmışlardı.

1. Selim'in gayretli valisi Bıyıklı Mehmet Paşa, birkaç kez bu dağlık bölgeye saldırıp geride kalan Aleviler'i yok etmeye çalışmışsa da başaramamış, güçlü bir savunma hattı ile karşılaşmıştı. Arazinin dağlık ve engebeli oluşu, aradan geçen zaman bu dağlık bölgeye sığınmış olan insanların can simidi olmuştu.

1. Selim'in fırtınalı ve kargaşalı döneminden sonra Kanuni Sultan Süleyman buralara şefkatle girmiş, bu bölgede sıkışmış bazı aşiretlerin eski bölgelerine ya da tanıma elverişli yeni yerlere gitmelerine ferman buyurmuştu. Bu yeni yerleşim bölgelerine dağıtım, Kanuni'nin Bağdat seferinden sonra yapılmıştır. Buna göre Koçgiri aşireti Sivas'ın Zara bölgesine, Şahdeli aşireti Palo ve Kiği taraflarına, İzol ve Hıran aşireti eski yerleri olan Pertek bölgesine, Balaban aşireti Balaban deresine, Şahveliyen, Kimsoran, Hamoçik aşiretleri de Tercan ovasına inmişlerdi. (106)

OSMANLI IMPARATORLUĞUNUN BÜYÜMESİ

Bu kısmi dağıtım ile buralardaki sıkışıklık tam giderilme-mişti. Kanuni, III. İran seferi sırasında Diyarbakır'a geçmeden ön-ce Kargapazar ovasında mola verdiğinde bir kısım aşiret ileri ge-lenleri kendisinin huzuruna çıkarak sorunlarını arzemişler ve bü-yük bir anlayış ile diledikleri yerlere yerleşmeleri için ferman bile almışlardı. Böylece Pülümür, Dersim, Bingöl yörelerindeki sarp vadilerde kalan bir kısım aşiretler Doğu'nun geniş ovalarına ve yaylalarına göç ettiler. Buna göre:

"Balaban aşiretine mensup Hıdıkanlı kabilesi Hınıs ilçesinin merkez kasabasına bağlı Başköy, Meydan, Kalecik ve Çiçekli köylerine ve Kırdım deresinde bulunan Çanklı aşiretinin "Sisan" kabilesi yine Hınıs ilçesinin Mirseyit, Mirgezer, Sağlam, Halafan köylerine, Pülümür ve Bingöl bölgelerinde oturan, Lolan aşiretin-den ayrılan Kacar ve Kasım kabileleri Varto kasabasının Halafan, Segir, Keçan, Kestemert (Çobandağı) ve Karaköy bucağının Sel-çuk, Dırban Kiranlık, Şeyhpir, İskender, Gakır, Aynan, Baltaş ve Sarınç köylerine, yine o çağda Tercan dağlarında bulunan Bütü-kan kabilesinin bir kısmı da Hınıs ilçesi Çavuş bucağının Karaa-ğaç, Beyyurdu ve diğer köylerine, Şahdeli aşiretinden ayrılan bir kabile yine Hınıs ilçesinin Şahverdi ve Künaf köylerine, Şahdeli aşiretinin bir kabilesi olan Cünan kabilesi ile Laloğulları da şim-diki Karlıova ilçesinin Lıcık, Kayık, Aktaş köyleriyle Korto mın-tıkasının Başköy ve Şılıkan köylerine gelip yerleştiler. Bu çağda Hornek kabilesi Nazmiye'nin Civarık, Balık köylerine, Alikan oymağı da Gülabioğlu Mut'un idaresinde olarak Erzincan'ın Şile-pur bucağının Büyükköy, Dalav ve Şevşek köylerinde otururlar-ken dört kol halinde:

1- Pircan kabilesi Hasanhan Ali emrinde Tercan ovasına ve oradan Varto ilçesinin Üstükran bucağına, Rakasan, Tatan ve Kü-zük köylerine,

2- Hornekliler'den ayrılan "Zormemet" kabilesi Üstükran bucağının Badan ve Civarık köylerine,

3- Hornek aşiretinin "Bali" kabilesi de Refahiye ilçesinin Kırıktaş-Gürelık-Alacahan köyleriyle Kuruçay ilçesinin Halitler, Gâvuryurdu ve Eskikonak köylerine,

4- Hormek aşiretinden ayrılan Karadavut kabilesi de Üstük-
ran bucağının merkezine gelmişlerdi" (107)

Böylece Çaldıran hareketi ile kıyılmış, sürülmüş, zindanlara
tıkılmış insanlardan arta kalanların kanayan yaraları, Kanuni dö-
neminde sarılmaya çalışılmıştır.

Gerek Kanuni ve gerekse IV.. Murat ile sonraki padişahlar
zamanında İran ile birtakım savaşlar yapılmış ise de Çaldıran se-
ferindeki kadar Doğu Anadolu insanı kıyılmamıştır.

16. y.y. Osmanlı devletinin en güçlü görüldüğü, fakat iç is-
yanların da hızla oluşarak yaygınlaştığı bir dönemdir. Tüm yüz
yıl boyunca, ülkenin her yöresinde sürekli isyanlar patlak ver-
mekte, bunlardan birisi bastırılırken bir diğeri yeni başlamaktadır.
Celâli diye adlandırılan bu ayaklanmalar, düzene karşı yönelmiş
bir halk muhalefeti idi.

İran'la yapılan savaş giderek gevşemiş, Ferhatpaşa antlaş-
masından sonra 1587 yılında Vezir Ferhat Paşa Erzurum'a dön-
müştür. Hükûmet, komşuları ile olan barış havasından ve ordunun
boşluğundan yararlanarak gittikçe yaygınlaşmaya doğru yüz tutan
Celâlîleri ezmeyi planlamaktadır. Bunun için valilere sıkı emirler
verilir. Böylece Osmanlı devleti içinde Celâlîlerin bastırılma ey-
lemi başlatılır. Bu anarşi ve ayaklanma, isyanların destek bölgesi
olan Sivas'ı da içine alır.

Osmanlı merkezi otoritesinin güçlü kalelerinden biri olan
Sivas'ta doğrudan doğruya isyanlar patlak vermemişse de bu ilin
kırsal alanları, Celâlî isyanları için önemli ölçüde destek yarat-
mışlardır. Bu nedenle de Celâlî isyanlarını bastırma eylemi sıra-
sında Sivas ilinde de birçok insan öldürülmüş ya da asılmıştır.

OSMANLININ ALEVİLERLE İLGİLİ FERMANLARI

1. Selim'in büyük kıyımından sonra denilebilir ki onu izleyen diğer padişahlar döneminde de Anadolu Alevileri pek huzurlu bir ortam bulamadılar. Her dönemin kendine özgü baskıları olmuştur. Sürekli takip altında tutulmuşlar, yargılanmışlar ve zindanlara tıkmışlardır.

Devletten gelen bu baskıların yanı sıra üst yönetimden alınan cesaretle medrese, cami, müftü, hoca ve benzeri kesim de aynı şekilde hakaretler, dedikodular, aslı astarı olmayan uyduruk iftiralar ve geniş halk kesimi arasında kışkırtmalar yapmaktan geri kalmamışlardır.

Bu hor görülmüşlükler nedeni ile kentlerde yer alan Aleviler ise kendilerini saklamışlar, ya da can ve mal güvenliği nedeniyle Alevi olduklarını inkâr etmişlerdir. Bu inkârcılık ve gizlenme zamanımıza dek süregelmiştir.

Oysaki Selçuklular döneminden günümüze dek Anadolu'nun her kesimindeki Aleviler, tarih sayfalarının her döneminde okumaya, yeniliğe ve güzelliğe, insanca yaşamaya ve insana saygı göstermeye özen göstermişlerdir.

Onların düşünce ve inançlarında yobazlık ve hurafe yer almamış, çağdaş ve hümanist bir yaşam adeta kendilerinin sembolü olmuştur. Bu nedenledir ki tarihin yaprakları çevrildiğinde gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar döneminde Alevi gençlerinin ve Alevi aydınlarının olagelen halk hareketlerinde önderlik yaptıkları görülür. Daha doğrusu halk hareketleri onlarla başlamış ve onlarla süregelmiştir. Tek amaçları, ezenle ezilene meydan vermemek, insanca, hakça bir düzen sağlayabilmektir. Ama sonuçta ezilen hep kendileri olmuştur. Ezilmelerinin ve kıyımlarının, ya da zindanlara tıkmalarının tek nedeni bu istemleridir.

Aydın, bilinçli, ilerici ve çağdaş olmanın verdiği özellikler nedeniyle çoğu kez haksızlıklara ve zulümlere boyun eğmemişler, kimi zaman da baskıcı rejimlere başkaldırmışlardır.

Selçuklular döneminde Baba İshak'ın önderliğindeki Babai

ayaklanması, Osmanlılar döneminde Simavna kadısı Şeyh Bedrettin, Antalya yöresinde Şahkulu, Niksar'da Nur Ali, Bozok'ta Baba Zennun, Orta Anadolu'da Kalender, Sivas yöresinde Pir Sultan, değişik zamanlarda irili ufaklı Celâli ayaklanmaları, Alevi toplumunun haksızlıklara karşı tahammülsüzlüğünü ve sonuçta ezilmişliğini göstermektedir.

Bu insanlar neden sık sık ayaklanmışlar, ya da neden ayaklanmanın eşiğine gelmişlerdir?... Bunun nedeni araştırıldığında her devirde büyük haksızlıklara maruz kaldıkları, ezildikleri, hor görüldükleri kolayca anlaşılabilmektedir.

Oysaki Alevi toplumu, yaşantılarının her evresinde gerek aile yapıları içinde ve gerekse dergâhlarında, cem ve cemaatlerinde ruhani önderleri baba ve dedelerinin hoşgörülü olumlu, yapıcı eğitiminden geçmişler, (eline, beline, diline) ilkelerini bir nakış gibi işleyerek kuşaktan kuşağa aktarmışlardır.

İnsanı Kâmil olmak, her Alevi'nin vazgeçilmez amacıdır. Hoşgörülük, sevecenlik, barış, adalet, hak, hukuk, nezaket, incelik, nükte, saz, söz, edebiyat, sanat ve sözün kısası doğanın en üstün varlığı olan insanın dünyasını süsleyen tüm güzel şeyler ve erdemler her Alevi'nin varlığını, kişiliğini oluşturan temel taşlarıdır.

İran ve Arap dünyasının Şiiliğinden çok farklı olan Anadolu Aleviliği, kendisine has güzel bir dünya kurmuştur. Bu dünyada karanlığın, gericiliğin, bağnazlığın ve hurafenin yeri yoktur. Işıl ışıl olan bu aydın dünyanın tek çiçeği insandır... Her şey ve tüm emekler, tüm uğraşlar bu çiçek için verilir.

Ezilmiş olmasına, kırılmasına ve sürülmesine karşın Türk Halk Edebiyatı ve Türk kültürü, kaynağını bu dünyadan almıştır. Yıllar yılı bu çiçekten beslenmiştir. Çünkü öz varlığın ta kendisidir o.. Ezildikçe filizlenmiş, hor görüldükçe büyümüştür. Onu ezenler şimdi yoktur ama, o geçmişte olduğu gibi bu gün de dimdik ayakta durmaktadır.

Yazar Ahmet Refik'in deryelerek bir kitap haline getirdiği "Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik" adlı yapıtında (1558-

1591) yılları arasındaki padişahların Anadolu Alevileri hakkındaki fermanları incelendiğinde baskıların ne kadar yoğun olduğu görülecektir.

Bu kadar baskıya karşın olağanüstü bir olgunlukla sabreden Anadolu Aleviliği hakkındaki fermanları okudukça görülecektir ki zamanımızın insanları, insanlıklarından utanır olurlar. İşte insanı kâmil olma niteliğini yitirmeyen Anadolu Alevi ve Bektaşileri, geçmişin bu kızgın potasında böylesine ezile ezile bu günkü aydınlık dünyaya varabilmişlerdir.

1. FERMAN: (Bozok'ta cuma namazı kılmak ve hutbe dinlemek istemeyenlerin cezalandırılması hakkında)

"Bozok Beyine emrimdir.

Hüseyinabad kazasında üç dört cami varken yalnız haftada bir olan **cuma hutbesini dinlemek ve cuma namazını kılmamak için mevcut camilerden birine gitmeyen Bozdoğan sipahisi Hüseyin ile Kaya Büken ve Yolkulu Yakup ve Hızırşah** tarafından bazılarının Rafizi oldukları gerçek ise bunların ve taraftarlarının **derhal yakalanarak hapsedilmeleri ve gereken cezanın verilmesi** ferman olunmuştur. 6. Recep 976 (1568) (108) (Osmanlı Padişahı 2. Selim)

2. FERMAN: (Amasya ve Merzifon'daki Kızılbaşlar'ın cezalandırılması hakkında)

"Amasya ve Merzifon Kadılarına

Makamlarınızdan bize gönderilen mektuplara göre bölgelerinizde ikamet eden **Vahap Dede ile Mehmet ve Veli** adlarındaki kişilerin **Kızılbaş oldukları**, bunların bölgelerindeki halkı etkiledikleri, onların liderleri durumunda oldukları, kendilerine bağlı halk grupları ile cem ve cemaat yaptıkları bildirilmektedir.

Sizlere hitaben yazılmış olan bu emrim gelir gelmez adı geçen kişilerin derhal yakalattırılarak gerekli soruşturmanın yaptırılması. **Bu kişilerin Kızılbaş oldukları, çevrelerindeki halkla birlikte cem ve cemaat yaptıkları gerçek ise muhakeme edilerek cezalandırılmaları** ferman olunmuştur. Fi, 2. Zilkade, 978 /1570" 2. Selim (109)

3. FERMAN: (Kastamonu - Küre ve Taşköprü Kadılarına

Taşköprü ilçesine bağlı Hamit Yugi halkı tarafından Yüce İlyas Dergâhı'na yakınlık duyan Hacı Yölük - Kırca Kaya ve Kızılca Viran köylerinde Kızılbaş olan kimselerin bu dergâha giderek ilişkiler kurdukları Recep adındaki Kızılbaş ile birlikte gece vakti bir eve giderek cem ve cemaat yaptıkları, saz ve çalgı çaldırdıkları, birlikte eğlendikleri, eğlence sonunda mum söndürüp birbirlerinin avratları ile ilişki kurdukları bildirilmektedir.

Gerekli inceleme ve araştırmanın yapılarak bildirilen cem ve cemaat gerçekten yapılıyor ise, yapılan cemlere anında baskın yapılarak ilgililerin tutuklanıp hapsedilmeleri, resimleri ile birlikte isim listelerinin bildirilmesi ferman olunmuştur. Fi. 8. Rebiülevvel. 979 (1571) 2. Selim" (110)

4. FERMAN: (Niksar'daki Kızılbaşlar'ın hapsedilmesi hakkında)

Niksar Kadısına

Mevlâna Seyit Mustafa tarafından bildirildiğine göre oradaki zaviyede (küçük tekke) şeyh olan Erdivan, Çırak Ali ve yandaşlarının Kızılbaş oldukları, bunların zaman zaman toplanarak cem ve cemaat yaptıkları şikâyet edilmektedir.

Bildirilen olaylar gerçek ise, adı geçen zaviyeye gidilerek veya oraya bir müfettiş gönderilerek gerekli araştırmanın ve incelemenin yapılması, adı geçen kişilerin gerçekten Rafizi oldukları, cem ve cemaatin yapıldığı tespiti durumunda bunların yakalanıp sürhüser (Kızılbaş) defterine kaydedilerek hapsedilmeleri ve kürek mahkumu olarak gönderilmek üzere isimlerinin bildirilmesi ferman olunmuştur. Fi. 24. s. 980 (1572) 2. Selim" (110)

5. FERMAN: (Amasya'daki Kızılbaşlar'ın tevkifi hakkında)

"Amasya Beyine, Ladik ve Havza Kadılarına

Koyulhisar kazasının sakinlerinden olup Mevlevi Dergâhı'na bağlı olan Muslihüddin adındaki birinin bildirdiğine göre Havza kazasına bağlı olan Muammer Ağaç köyünden Şaban ve Ramazan adlı kişiler, önceleri meşhur Kızılbaş iken Kızılbaşlar'ın takibi sırasında idam edilmek korkusundan kaçıp Halveti

Tarikatına giren, daha sonra eski inançlarına dönerek bir köyün mescidinde yellendikleri, her yellenmede "Sünnilerin yüzüne - Sünnilerin ruhuna" diyerek hakaret ettikleri öğrenilmiştir.

Adı geçenlerin ve yandaşlarının derhal yakalanarak hapsedilmeleri, yapılacak mahkeme sonunda gereken şekilde cezalandırılmaları ferman olunmuştur. F. 10 Muharrem 982. (1574) (Halil Çavuş'a verildi) 2. Selim." (111)

6. FERMAN: (Rafiziliğe ait kitapların toplattırılması hakkında)

"Çorum Beyine ve Ortapare kadısına

Daha önce de belirtildiği gibi Casus Kara Yakup tarafından verilen dilekçeye göre Ortapare kazasından Rafizi olarak bilinen Fakih Veli namındaki Kızılbaşın 34 cilt Rafizi kitaplarını getirttiği, bunları sakladığı veya bir kısmını gizlice Fakih Selim aracılığı ile Yunus ve Kilabi'ye vererek halka dağıttığı bildirilmektedir.

Adı geçen kişilerin derhal yakalattırılarak gerekli soruşturmanın yaptırılması ve söz konusu kitapların toplattırılarak imha edilmesi ferman olunmuştur. Fi. 19 Ramazan 984 (1576) 3. Murat (112)

7. FERMAN: (Elbistan'da bir Kızılbaşın katline dair)

"Zülkadirî'ye Beyi ve Elbistan Kadısına

Bölgendezde Yitilmiş Abdal adında bir Kızılbaşın, Alevilerin lideri olduğu, Elbistan'da Aleviliği yaydığı, Alevi toplum ile sıkı ilişkiler içinde olduğu, bu nedenle yakalattırılarak cezalandırılması için tarafınızdan bildirilen resmi yazıyla bizden izin istenilmektedir.

Bu fermanım elinize geçer geçmez derhal gerekli soruşturmanın yapılarak gerçekten yapılan şikâyetler doğru ise adı geçenin yakalattırılarak yapılacak muhakemeden sonra katledilmesi fermanımdır. Fi. 25 Recep 98 (1577) 3. Murat (113)

8. FERMAN: (Malatya'da Şah İsmail namı ile ortaya çıkan şahsa sadaka gönderenlerin katledilmesine dair.

"Malatya Beyine

Livanıza bağı İzlü - Rişvan - Eşkanlu - Solaklu - Şeyh Hüseyinli - Soydanlu - Eğirbüklü - Adaklu - Kalaçaklu - Bezki - Çakalu Mühriman - Karasaz - Kömürlü adlarındaki cemaatler (Aşiretler)in Şah İsmail adında ortaya çıkan şakiye (günahkar - haydut) nezir (adak) gönderip mutabat (Kulluk) etmişlerdir, diyerek bize kadar gelip şikâyet eden Mehmete'e aynı şekilde yazılı fermanımız verilerek gönderilmiştir.

Adı geçen Mehmet, fermanımızla birlikte oraya varır varmaz geciktirmeden yukarıda adları belirtilen cemaatlerin (aşiretlerin) içlerinden Rafizi olup maruf şakiye (Şah İsmail'i) bağlanıp nezir (adak) verenler kimler ise tamamen açığa çıkarıldıktan sonra yakalattırılarak cezalandırılmaları ve yazılı sicillerinin bize gönderilmesi ferman olunmuştur. Fi. 2. Recep 986 (1578) 3. Murat" (114)

9. FERMAN: (İran'la ilişkilerde bulunan Rafizilerin cezalandırılması hakkında)

"Artıkabad ve Zile Kadılarına

Kadılığınızca gönderilen yazıya göre bölgenizde **Rafiziliğin** çok yaygın olduğu, zaman zaman bir takım Rafizi köylerinde cem ve cemaatlerin yapıldığı bildirilmektedir.

Tarafınızdan yaptırılan gizli bir araştırma sonucunda düzenlenen rapora göre Arab köyünde Emir Ali oğlu Mansur Halife namına cem yapıldığı, aynı köyden Şah Ali oğlu Maksut - Mehmet oğlu Kuli - İsmail ve Hasan adlı kişilerin de evlerinde cem tertiplediği, bu cemlere katılanlardan toplanan 1500 sikkenin Şahbende (Şah taraftarı) olan Emir Ali oğlu Mansur Halife'ye teslim edildiği, bundan başka Bozok - Tokat ve Artıkabad kazalarında üç bin nefer (asker) için düzenlenen defterin, adı geçen Şahbende'ye verildiği, aynı Şahbende'nin tedbili kıyafet ile bölgenizde dolaştığı, halife adına kılıç ve kaftan getirip Akdağ'da cem ve cemaat yaptığı rapor edilmektedir.

Bu fermanım elinize geçer geçmez, yeniden gerçek bir araştırmanın yapılarak **Sünni mezhebe bağlı Müslümanlar'ın dışın-**

da cem ve cemaat peşinde koşan Rafiziler'in cezalandırılması ferman olunmuştur. Fi. 28 Şaban 987 (1579) III. Murat" (115)

10. FERMAN: (Amasya'daki Kızılbaşlar'ın cezalandırılması hakkında)

"Amasya Kadısına ve Amasya Beyine

Çorum - Zile - Turhal - İskilip - Osmançık - Artukabad - Hüseyinabad - Güleş - Ortapare - İnebazarı - Mecitözü, Kazaâbad - Katar - Karahisar - Demirli ve Havza Kadılarına

Yukarıda adları belirtilen kazalarda ve bu kazalara bağlı köylerde bazı dinden sapmış Kızılbaş toplumunun kimi gecelerde toplanarak cem yaptıkları, bu cemler sırasında Sünni Müslümanlar'a Yezit geldi diyerek hakarete bulundukları, ayrıca geceleri gizlice yaptıkları bu toplantılarda avratlarını ve kızlarını meclise getirip birbirlerinin avratlarına ve kızlarına tasarruf idüp (ilişkide bulunup) işret yaptıkları, salat (namaz) ve sevm (oruç) bilmedikleri, çocuklarına Ebubekir - Ömer - Osman isimlerini takmadıkları, içlerinde olan bazı kişilere Celâl Halife, Resûl Halife gibi lakapları takarak sözde din uğruna cem ve cemaat yaptıkları bildirilmektedir.

Bu konuda dergâh çavuşlarından Ahmet Çavuşa verilen ferman doğrultusunda hareket edilerek gerekli teftiş ve araştırmanın yaptırılmasını, yukarıda zikredilen kaza ve köylerde şeriata aykırı ve hâşâ çar yarı güzin şer'i şerife muhalif (Seçkin dört halifenin şeriatına aykırı) ibadet ettikleri gerçek ise; gazez ve kin tutmaksızın tarafsız bir şekilde sicil ve listelerinin yapılarak bildirilmesini, sicilleri çıkarılanların muhkem (sağlam) bir şekilde hapsedilmelerini ve bizden gelecek talimata göre hareket etmeniz emrolunmuştur. Ama, bu bahane ile masum Sünni halka dokunulmaması ve kendi hallerinde olanlara da zulüm edilmemesi gerekmektedir. (Bu ferman merkum 'adı geçen' çavuşun biraderi Hasan'a verildi. Fi. 28.b. 992 (1283) III. Murat" (116)

7. BÖLÜM

GERİLEME DEVRİNDE DOĞU ANADOLU

"Namuslu insanların, şerefsizler kadar yürekli olmadıkları bir memleketin sonucundan kuşku-
lanılabilir."

Roosevelt

1639 Kasrışirin antlaşmasından sonra birkaç sınır olayı hariç tutulacak olursa denilebilir ki İranlılar'la zamanımıza kadar önemli bir savaş yapılmamıştır. Bu uzun barış devri, doğu bölgesinin halkını zaman zaman her iki devlet arasında oluşmuş savaşlardaki gibi ayaklar altına ezilmişlikten kurtarmışsa da imparatorluğun gerileme devrine girişi, Osmanlı Rus savaşları, doğu aşiretlerinin birbirlerine karşı düşmanlıkları, devlet elinin buralara uzanmaması gibi nedenlerle sosyal yaşantıda hiçbir ilerleme olmamış, aksine gerileme göstermiştir. Bu bölgedeki gelişimi olumsuz bir şekilde etkileyen etmenleri şöylece sıralayabiliriz:

1 - Devlet eliyle yapılması gereken eğitim ve öğretimin sıfır noktada oluşu.

2 - Halkın, inanç bezirgânlarının elinde bırakılması,

3 - Tarikatların ve mezheplerin çağ dışı hurafelerle halkı uyutmaları,

4 - Aşiretlerin birbirlerine düşmanca davranışları yüzünden soygun, baskın, yağmacılık ve talanın meşrulaşması,

5 - Feodal kalıntılarının çıkarları uğruna halkı ezmeleri

6 - Devlet eliyle yapılması gereken alt yapı kurumlarının olmayışı,

7 - Üst yapı kurumlarının cahil, bilgisiz ve kalitesiz kişilerin yönetiminde oluşu,

8 - Halkın ekonomik krizin içinde bocalayışı ve tarımın ilkel yöntemlerle yapılması.

9 - İmparatorluğun son zamanlarında oluşturulan Hamidiye Alayları'nın zararlı duruma girmesi ve aşiretler arasında tahripler yapması,

10 - Toprak dağılımının âdilane olmayışı ve toprak ağalarının zorbalığı,

11 - Hak ve hukukun olmayışı, güçlünün güçsüzü, haksızın haklıyı ezmesi,

12 - Eşkiyaların, yol kesenlerin çoğalması, can ve mal güvenliğinin kalmayışı,

13 - Rüşvet ve irtikabın, vurgun ve tefeciliğin yasallaşması,

14 - Fakirlik ve yoksulluğun korkunç bir hızla artması.

1 - İklimin sert, doğanın acımasız koşulları karşısında teknolojinin olmayışı.

Ayrıntılarına inildiğinde gelişmeyi olumsuz yönde etkileyen nedenlerin yüzlercesini sıralamak olasıdır. Bu olumsuz etkilenimlerden ötürü zaman zaman birtakım ayaklanmalar olmuştur. Karayazıcı, Celâli, Ağrı, Hakkâri ve Sivas olayları bunların birer acı sonucudur.

"Celâli isyanlarına Osmanlı toplumundaki zümrelerin hemen hepsi değişik oranlarda katılmışlardır. İşin ilgi çekici yanı, zümrelerden her birinin bazen isyancıların, bazen de isyana karşı olanların safında yer almasıdır. Celâli hareketinin özelliği, kimin kimden yana olduğu pek anlaşılmayan bir kavgada herkesin birbirine saldırmasıdır. Fakat sonuçta hep köylünün ziyanlı çıkmasıdır.

İsyanların başlangıcında Celâli niteliği medrese öğrencilerine yani suhtelere verilmektedir. Ekonomik bunalımın arttığı oranda, köylü çocuğunu bu medreselere gönderip onların sağladığı imkânlardan oğlunu yararlandırmak istemiştir, 1575 yıllarına doğru bütün medreseler tıklım tıklım dolmuştur. Ne var ki suhtelerin eğitime devamlarına üst düzeydeki kuruluşların sayısı yetmediği gibi medreselerin kaynakları da böyle bir öğrenci kitlesini besleyecek güçten yoksundur. Bu durumda suhteler toplu olarak çevre köylerine saldırmaya, köylüden zorla vergi almaya, yol kesip eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Kısa sürede bütün Anadolu'yu kapsayan suhte birlikleri ilk Celâli dalgasını meydana getirmiştir.

İkinci büyük Celâli hareketinin temelinde Leventler vardır. Buna ekonomik darlık ve mültezim baskısı karşısında çifti, çubuğu bırakıp eşkıyalığa başlayan köylülerdir. Ancak, leventlerin önem kazanmaları, ehl-i örfün emrine girip büyük Celâli birliklerini meydana getirmelerinden sonra olacaktır.

Ehl-i Örf, topraklarının emniyet ve düzenini korumakla gö-

revli devlet memurlarına verilen toplu isimdir. Beylerbeyi, Sancak Beyi, Subaşı gibi (yüksek idare amirleri) Celâli isyanlarının kendine özgü niteliğinden ötürü önceleri suhtelere karşı köylüyü ehl-i örf, sonraları kendisi Celâli olarak köylülere saldırmış, en büyük talanı yapmıştır. Celâli isyanlarının çaresiz hedefi olan halka gelince: Özellikle ehl-i örf-ün ve Yeniçerilerin saldırılarına karşı halk büyük mücadele vermiştir. Kadıların ve Suhtelerin (Eski Celâliler) yardımıyla örgütlenerek iloğlanları denilen silahlı birlikler meydana getirmiş, çarpışmıştır.' (117)

İstanbul ricali çoğu kez Anadolu'daki derebeylerle birleşmiş büyük çiftlikler kurmuş ve sürü sürü hayvan besleyerek halkı soymuştur. Verimli büyük araziler haslara, tımarlara, verimsiz küçük araziler de zeametlere bölünmüştür. Bunlar çıkarları uğruna zaman zaman birleşmişler ve bazen de ayrılarak birbirlerine düşmüşlerdir. Devletten yüz bulamayanlar etraflarına bir çıkarıcı grup toplayarak isyan etmişler, halkı soymuşlardır. Vergi adı altında yaptıkları büyük soygunlarda halk kuşkulanmış, vergi vermek istemeyerek silaha sarılmıştır. "Devlet, derebeylerle uğraşmak şöyle dursun zayıfladığı oranda, onlardan medet umacak, ülkeyi yönetmek, vergi, erzak ve asker toplayabilmek için onlarla işbirliğine girecekti." (118)

Gerileme devrindeki keyfi yönetim, lüks ve safahat, büyük çapta bütçe açıkları ve beliren ekonomik krizler ile peş peşe birbirini kovalayan savaşlardaki yenilgiler, verilen savaş tazminatları ve uğranılan büyük toprak kayıpları, içten içe kaynaşmalar gideerek siyasi ve sosyal bunalımlar yaratmıştır. Bunun en tipik örneği: Has-tımar ve zeametliklerin, iltizam yoluyla pazarlık yapılarak en fazla parayı taahhüt edene verilmesidir. Böylelikle mültezimler halkı daha çok ezecek ve devlete verilene karşılık -vergi adı altında- kendi hisseleri için daha çok soygun yapılacaktır.

"1600 yıllarından sonra Anadolu köylüsü iki çıkmaz arasında kalmıştır. Ya ırgatlaşmaya, sömürüye, soyguna rıza gösterip yeni düzene, yani köleliğe ayak uyduracak, ya da köyünü terkedip kimsenin ulaşamayacağı uzak köşelere, sarp yerlere kaçacaktır. Nitekim Celâli olaylarının 1604'ten sonraki bölümü büyük koç-

gunluk dönemidir ve halkın her şeyini terkederek uzaklara, çok uzaklara kaçmasıyla ilgilidir." (119)

Doğu Anadolu'da ise durum tamamiyle değişti. Yöneticilerin değişmesi her zaman olası olan has-tımar yerine mülkiyetleri babadan oğula geçen büyük toprakların sahipleri ilk çağ sisteminin bir devamı olan doğal feodallerdi. Üst yapı kurumlarında söz sahibi olan Şeyhler ve Seyitler ise her devirde bu doğal feodallerle işbirliği yapmışlardır. Büyük aşiretleri ve derebeyleri küçük feodallere varıncaya dek ellerinde tutabilmek için onlarla daima beraber olmuşlar ve beraber görünmüşlerdir. Çıkarbirliği, halkı yüz yıllarca adeta çift taraflı cendereye almıştır. Öyle ki bu inanç bezirganları, halkı sürekli olarak manevi bir baskı altında tutarken,feodal kalıntılar da egemenliklerini rahatça sürdürebilmişlerdir. Bu çift taraflı cendere Alevi ve Sünni kesimler arasında daha farklı ve değişik bir şekilde seyretmiştir.

Sünni toplumlarda şeyh-hoca ve imam gibi üst yapı kurumlarının yöneticileri şeriatın da getirdiği katı, tutucu ve sert kurallarla halkı sürekli baskı altında tutup Ortaçağ Avrupa'sının teokratik ve totaliter yaşantısını sürdürürken, Alevi oymakların Pirrehber ve Dedeleri de çoğu kez halkının yanında ve halkla beraber olmuşlardır. Pir Sultan olayı buna en güzel örnektir. Bunun böyle olmasının iki önemli nedeni vardır.

Birincisi devletin ve toplumun sürekli olarak Alevi aşiretleri baskı altında tutması, zaman zaman katliamlara girişmesi ve bu yüzden halk ile dedeler arasında kader birliğinin doğması.

İkincisi ise Alevi ve Bektâşi tarikatların, şeriatın katı ve tutucu kurallarının tam tersine devrimci, yenilikçi ve daha insancıl oluşudur.

"Tarihimizin hiçbir döneminde Doğu Anadolu, Osmanlı bütününün kaynaşmış bir parçası olmamıştır. İmparatorluğa katılan topraklarda devletin geleneksel mülkiyet düzeni uygulanıp tımar sahipleri aracılığı ile devlet otoritesi uzak köşelere götürülürken, Doğu Anadolu bu sisteme bir istisna yaratmıştır. İmparatorluğa bağlanmakla beraber toprak mülkiyeti düzeni değişmemiş, feodal

özellik taşıyan beylerin egemenliği kesintisiz devam etmiştir.

Osmanlıların Doğu'ya bu ayrıcalığı tanımaları çeşitli nedenlerden ileri gelmektedir. Doğu, ırk ve mezhep önderliğinden ötürü merkezi devlete her zaman baş kaldırılabilecek nitelikte olduğundan Osmanlılar bu bölgede kendilerine sadık müttefik bulmak zorunda kalmışlardır. Bu müttefikler, bölgedeki Kürt ve Türk beyleridir. Osmanlı devleti Şii ayaklanmalarını bastırırken yararlandığı ve her zaman çekindiği beylere bir çeşit armağan ve taviz olarak topraklarını gönüllerince yönetmek imkânını vermiş, onların işine karışmamıştır. Bu armağan karşılığında savaşçı Kürt kabileleri merkeze baş kaldırmamış, bölgenin coğrafi şartlarını, ulaşım yollarının yetersizliğini, merkezden uzaklığını fırsat bilip imparatorluktan kopmamıştır. Bu koşullar altında devlet ile beyler arasında bir çeşit sözsüz mukavelenin yapıldığı söylenebilir.

Bu mukavele hemen her zaman yürürlükte kalacak, bölgenin evrimini geniş ölçüde etkileyecektir. Örneğin Batı'da bey ve ağalar 1. y.y. dan sonra ekonomik ve idare kuvvete dayanarak meydana çıktıklarından, güçlerini din ve kan sağlamlığı gibi faktörlerle pekiştirmeyecek, bu bakımdan nisbeten güçsüz olacaktır. Doğudaki beyler ise aralıksız devam eden bir derebeylik geleneğini sürdürmektedirler. Köklü feodal yapının ürünü olduklarından ekonomik güçlerini aşiret bağları ile akrabalık ve şeyhlik kurumlarıyla sağlamlaştırmışlardır.

Doğunun bu tarihsel özellikleri ve merkezle arasındaki sözsüz anlaşma, cumhuriyetten sonra da önemini ve etkisini korumuştur.

Batı'nın ve batılı hâkim zümrelerin evrimi devletle içli-dışlı bir ilişkinin etkisindeyken, doğu ve doğulu hâkim zümreler devletin nimetlerinden ve sınırlamalarından uzak, kendi başına buyruk bir ortamda gelişmiştir. Sözsüz anlaşma uyarınca devlet, doğulu beylerin hayat alanlarına karışmamaktadır. Doğudaki kanunu onların yapıp uygulamasına, hatta kanunu çiğnemelerine bile göz yummaktadır. Devlet bu şekilde davranarak bey çıkarlarını zedelemekten ve tehlikeli tiplere yol açmaktan dikkatle kaçınmaktadır. Geçmişteki olaylar, doğulu beylerin yabancı çıkarlara kolayca

alet olabildiklerini göstermiştir. Ancak, devletle doğulu hâkim zümreler arasındaki bu anlaşma, doğu halklarının her zaman zararına işleyecektir. Doğulu vatandaş, devletin nimetlerinden ve her şeye rağmen koruyucu kanadından uzak kalacak, bir çeşit üvey evlat gibi beylerinin keyfine terk edilecektir." (120)

TANZİMATIN GELİŞİ VE DOĞU ANADOLU'DAKİ ETKİLERİ

Tek kişi iradesindeki erkleri dağıtmak, Osmanlı İmparatorluğundaki karışıklığı gidermek ve keyfi yönetime bir son verebilmek için Tanzimatın ilanı artık zorunlu hale gelmişti. Böylece bundan böyle imparatorluğun geniş coğrafyasındaki toplumlar, ön görülen parlamentodan çıkarılacak anayasa ve yasalar doğrultusunda yönetilecek, vatandaşın ana hakları teminat altına alınacak, mahkeme kararları olmaksızın rastgele insanlar idam ettirilmeyecek, mal güvenliği korunacak, kanunsuz vergiler alınmayacak ve vatandaşın din, ırk farkı gözetilmeksizin her türlü insanlık hakları güvenlik altına alınacaktı. Böylece bu vesileyle dış devletlerin birer bahaneyle olası baskılarına da bir set çekilmiş olunacaktı.

Mustafa Reşit Paşa 03 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda atılan 101 pare topla meşhur Hattı Hümayünü'nu okumuş, artık bundan böyle Osmanlı imparatorluğunun tanzimatla yönetileceğini bütün dünyaya ilan etmiş oluyordu.

Tanzimatın ilan edilmesinde başta Fransa olmak üzere dış devletlerin olduğu gibi buralarda okuyan ve eğitim gören hürriyetçi ve devrimci aydınların büyük rolleri oldu. Bu silkinışı, bu yenileniş ve toparlanışı hazmedemeyen ve bir an önce yıkılmasını, dağılmasını bekleyen Rusya harekete geçti. Sözde imparatorluk içindeki Ermeniler'in ve Ortodokslar'ın haklarını korumak amacıyla Osmanlı imparatorluğuna savaş açtı.

Doğu Anadolu toprakları Erzurum - Pasinler - Hınıs ve Malazgirt bir anda işgal edildi. Bu saldırı ve işgal üzerine Doğu Anadolu'daki tüm aşiretler, aralarındaki kardeş kavgalarını bırakarak birleştiler.

Malazgirt'ten Hasanan, Hınıs'tan Zirkan, Varto'dan Lolan-Hormek - Abdalan ve Cibran aşiretleri askeri güçlerimizin yardımına koşarak oluşturdıkları milis kuvvetleriyle Çarlık Rusya'nın ordusunu Hınıs'ın Halilçavuş bucağında karşıladılar. Vatan topraklarının savunması için kıyasıya bir savaş başladı. Ruslar'ın düzenli ordusu bu kahraman milisler karşısında çekilmek zorunda kaldı.

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikler arasında beylik ve derebeylik artık son buluyordu. Ruslar'ın püskürtülmesinden sonra birleşik milis güçleri, ilan ettirilmiş olan Tanzimat Fermanı'ndan aldıkları güçle harekete geçerek Muş ve çevresinde ağır vergi ve baskıları ile halkı ezen ve sömüren Alaettin Paşaoğulları saltanatına karşı koydular. Muş'un Çiris köyü yakınlarındaki konakları yakılıp yıkıldı. Beyliğin bütün mallarına el konularak aşiretler arasında taksim olundu. Yakalananlar öldürüldüler. Bu aileden kaçanlar Hınıs ve dolayındaki yakınlarına sığındılar. Böylece hükûmetçe de İstanbul'dan gönderilen fermanlarla Doğu illerindeki beyliklere son verildi. Kaldırılan beyliklerin yerine Doğu bölgelerinde uygulanmaya başlatılan mutasarrıflıklar kuruldu. Varto'ya kaymakam, Muş'a mutasarrıf atandı. Köylerde ise muhtarlıklar kuruldu. Mutasarrıflıklar tarafından uzak köyler arasında kurulan bucaklara bucak müdürleri ve resmi kolluk kuvvetleri gönderildi.

Yeni yönetim birimlerine gönderilen fermanlarla öteden beri Doğu ve Güneydoğu aşiretleri arasında derebeyi ve beylerin çıkarıcı çabalarıyla oluşturulan düşmanlıkların giderilmesine çalışıldı. Ayrıca o güne kadar var olmayan ya da düzenli kuruluşları olmayan ve sadece yarım yamalak bir şekilde derebeyliklerce yürütülen adli kuruluşların temelleri atılarak il ve ilçelerde mahkemeler kuruldu. Arazi ve toprak anlaşmazlıkları, her türlü davalar ve sürtüşmeler bundan böyle bu kuruluşlarca çözümlenecekti. Böylece güçlü, güçsüzü ezmeyecek, birtakım zorbalara geniş halk kitlelerini sömüremeyecekti.

Can ve mal güvenliğinin sağlanmasından ve gerekli mülki düzenden sonra yetişmekte olan nesil için de il ve ilçelerde devlet

eliyle okullar açıldı. Bütün bunlar tanzimat rejiminin tüm ülkeye getirdiği yeniliklerin Doğu'da görünenleri idi. Kızıl Sultan II. Abdülhamit'in istibdatı başlayıncaya dek bu böyle gitti. Ne var ki bu filizler, 1876 yılına kadar geçen 37 yıllık süre içinde yapılanlar veya yapılmak istenenler tam bitirilmeden, ya da tam geliştirilmeden II, Abdülhamit'in istibdatıyla yeniden tarihe karışıyordu. Abdülaziz "halledilmiş" yerine getirilen V. Murat da deli olduğundan 93 gün sonra sadareten indirilerek Meşrutiyetin ilanı vaadi ile II. Abdülhamit başa geçirilmişti.

Sadrızamlığa getirilen Mithat Paşa'nın hazırladığı Teşkilatı Esasiye kanunu bir yıl sonra rafa kaldırılmış, 1877 Osmanlı - Rus savaşını bahane eden Abdülhamit, meclisi dağıtmış, ülkeyi, otuz yıl devam edecek olan koyu bir istibdatın içine sokmuştu. Çıkamazlar bundan sonra birbirini kovalayacak, felaketler bundan sonra ülkeyi kemirip bitirecekti.

Ayastafanos antlaşmasıyla Doğu'da bir kısım illerin elden çıkarılmasından sonra siyasi otorite sarsıldı. Doğu'da bir kısım aşiretler yeniden birbirlerine girdiler. Bu yüzden Palandöken - Şerafettin ve Bingöl dağlarında eşkıyalar türedi. Yollar kesilerek kervanlar ve insanlar soyulmaya, can ve mal güvenlikleri yeniden sarsılmaya başlandı.

İSTİBDAT DEVRİNDE HAMİDİYE ALAYLARI VE KÜRT AŞİRETLERİ

Doğu ve Güneydoğu aşiretleri arasında siyasi, dini ve ekonomik nedenlerle kavgalar sürüp gidiyordu. Mezhep ayrımları yüzünden aşiretler giderek iki büyük kutba ayrılmıştı. Özellikle Sünni aşiretlerin birleşmeleri ve etkin duruma geçmeleri, Doğu'yu büyük bir ayaklanmanın eşiğine getirmişti. Dağ başlarında eşkıyaların yol kesmeleri, kanlı çarpışmalar, kanunsuzluklar ülkeyi tedirgin ediyordu. Batı'da ise Jön Türkler'in ve aydınların direnişi, Abdülhamit'i koyu bir istibdat rejimine sürüklemişti. Herkes birbirinden korkuyor ve kuşkulunuyordu. İki kişi bir arada olmaktan çekiniyordu. Jurnalcilik batıda olduğu gibi doğuda da alıp yürümüştü.

Ordunun Doğu'da çıkacak her hangi bir olayı bastırmaya gücü yetmiyordu. Patlak verecek bir ayaklanma ise dikenler üstünde oturan II. Abdülhamit'i saltanatından rahatlıkla uzaklaştırabilirdi. Kökü dışarıda olan faaliyetler artık belirgin hale gelmişti. Bu nedenle olası bir ayaklanmayı önlemek ve doğu aşiretlerini elde tutabilmek için etkin durumda olan Sünni aşiretlere bir nevi federatif sistem olan olağanüstü yetkiler verildi. Bu yetki, kendiliğinden oluşmuş olan Kürt aşiretlerinin silahlı birliklerini resmen tanımak ve onları yararlı duruma getirmek için nizamileştirmekten başka bir şey değildi.

Böylece gayri resmi olan silahlı birlikler nizamileştirilerek (Hamidiye Alayları) şekline dönüştürüldü. Okuma yazması ve hiçbir eğitimi olmayan aşiret liderleri, şeyhleri ve ağaları birden bire paşa, mirli va ve alay kumandanları oluverdiler. Böylesi ucuz paşalık ve rütbe dağılımına dünyanın hiçbir yerinde ve tarihin hiçbir devrinde rastlanılmamıştır. Ama o devrin Abdülhamit kafası bunu yapabiliyordu. Sayın İsmail Beşikçi'nin belirttikleri gibi amaç "egemen sınıfların çıkarlarını sürdürmelerini sağlamaktır."

Hamidiye Alaylarının kurulmasının bir diğer nedeni de Doğu Anadolu'nun şehir ve kasabalarında ticaret ve sanatla ekonomik güçlerini tamamlamış olan Ermeniler'in siyasi birlik haline gelmelerini önlemektir. Ancak, böylesine bir uygulama, hem amacına ulaşmadı ve hem de astarı yüzünden pahalı olmaktan öteye gidemedi. Zira, Hamidiye alaylarını kurmak demek, Doğu'da resmen aşiretler arasındaki kavgada birinin elini kolunu bağlayıp, diğerini serbest bırakarak onu yok etmeye göz yummak anlamına geliyordu. Nitekim, icraatları boyunca Hamidiye Alayları bu belirttiğimiz gerçekleri ortaya koymuşlar ve Doğu Anadolu tarihinin bir yüz karası sayfası olmaktan öteye gidememişlerdir. Hamidiye Alayları, Ermeniler'in hiçbir gücünü kıramadığı gibi çoğu kez iç kavgalara neden olmuşlardır. Bu amaçla Alevi aşiretlere baskılar yapmışlar, saflarına çekemedikleri zaman da iktidarın verdiği güçle her buldukları fırsatta onları ezmişlerdir. Böylece Kızıl Sultan Abdülhamit'in bu yanlış kararı, Doğu Anadolu'da dengeyi tek taraflı bozmuş, huzur yerine anarşi ve kargaşalığı, birlik yerine

ayrılmayı ön plana getirmiştir. Merhum M. Salih San'ın belirttiikleri gibi "Kürt evlatlarım, ben sizin babanızım. Ne işiniz olursa olsun, doğrudan doğruya bana geliniz." (121) demek suretiyle tahtı ve saltanatı uğruna yağ yakmıştır. Böylece "Padişah'tan aldıkları kuvvetle halka ve civar aşiretlere türlü zulümlerde bulunan Hamidiye alayları ve kumandanları olan cahil ağaların ellerinde bu bölge halkı bizar olmuştur." (122)

"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan otuz altı Hamidiye Alaylarının her biri 200 silahlı süvariden meydana getirildi. Her alayın başına, onu meydana getiren aşiretin başkanı (reisi) kaymakam olarak atandı. Bunların çoğunun okuma - yazmaları yoktu. Aşiret ağasının akrabasından iki binbaşı, aşiret ileri gelenlerinden dört yüzbaşı ve teğmen rütbesinde sekiz kişi alay kaymakamına yardımcı olarak verildi. Bunların da hiçbir tahsil ve eğitimleri yoktu. Bunun için, yazışmaları yapmak kaydı ile birer katip görevlendirildi. Atınlarına damgaları vurulan atlar ise aşiretin öz malı idi. Alayın silahları, subay ve kumandanların elbise, giyim, kuşam, rütbe, nişan ve maaşları devlet tarafından veriliyordu.

İki ayrı partiden oluşturulan Hamidiye Alayları, bölgelerine göre şu şekilde yerleştirilmişti.

1. MİL PARTİSİ (Milan Aşireti Reisi İbrahim Paşa)

<u>Aşiretin Adı</u>	<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>Alay Sayısı</u>
Cıbran	: Karlıova-Varto-Bulanık	4
Hasenan	: Malazgirt	6
Zirkan	: Hınıs-Tekman-Karayazı	2
Milan	: Viranşehir	5
Karakeçili	: Urfa	1
Berezan	: Suruç	2
Toplam:		20

2. SİLİF PARTİSİ (Haydaran aşireti başkanı Miriliva Hüseyin Paşa)

<u>Aşiretin Adı</u>	<u>Bulunduğu Yer</u>	<u>Alay Sayısı</u>
Haydaran	: Muradiye-Patnos-Van	5
Ademan	: Ağrı	1
Tokariyan	: Ağrı	1
Zılan	: Ağrı	2
Celali	: Ağrı	1
Şıpkan	: Eleşkirt	1
Zılanlı Selim Paşa	: Ağrı	1
Babakürdi Mistoyu Miran Aşireti "Tutak		1
Bölge Alay Kumandanları Alayları"		3
Toplam:		16

Mil Partisi Alay Sayısı: 20 Alay

Silif Partisi Alay Sayısı: 16 Alay

Toplam Alay Sayısı: 36 Hamidiye Alayı" (123)

Aşiretin oluşumu ve yapısı hakkındaki görüşü ve sonradan İstanbul'da açtırılan aşiret okulu hakkındaki geniş bilgiyi Haydaran aşireti alay kumandanı merhum Mehmet Sıddık Bey'in oğlu ve Van eski Milletvekili Hasan Sıddık Hayderani şu bilgiyi verir:

"Bir Müşir Mehmet Zeki Paşa vardı. Meşhur Kafkasyalı mücahit Şeyh Şamil'in torunlarından olan bu zatı, Sultan Hamit de pek severdi. Fikrine ve düşüncesine kıymet verirdi.

Doğu'da Van - Erzurum - Bitlis taraflarında yaptığı bir seyahatten dönüşünde huzura kabul olunduğu zaman padişahın "Anadolu'yu nasıl buldunuz?" hususundaki sualine cevaben: "Padişahım demiş, Anadolu her bakımdan ihmal edilmiştir. Hududumuzun öbür tarafındaki Moskoflar ise, bize örnek teşkil edecek derecede gayret göstermektedirler. Mesela bir Kazak teşkilatları var ki, hakikaten örnek edinilmeye değer. Ruslar, hudutları için-

deki aşiretlerden çok istifade ediyorlar. Bunları, silah altına almıyorlar, yılda bir-bir buçuk ay belli yerde topluyorlar. Kazak teşkilatları kadroları içinde talim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini yine serbest bırakıp evlerine gönderiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkânını veriyorlar.

Müşir Zeki Paşa'nın bu izahatını dinleyen Sultan Abdülhamit, kısa bir zaman sonra, tarihe aynı ad ile geçmiş (Aşiret Alayları)nın kurulmasını irade buyurdu.

Bu iradeyi telakki eden de yine Müşir Zeki Paşa idi. İbrahim ve Kerim Paşa'ların da yardımı ile -Rus Kazak Teşkilâtı örnek alınarak-kurulan aşiret alaylarının her biri 700 ile 1000 mevcutlu idi.

O zaman Doğu'da mevcut Kürt aşiretlerinin hepsi büyüklük, küçüklüğüne göre alaylar teçhiz ederek hükümetin emrine vermişlerdi.

Meselâ, İran'ın "Culfa"sından Bitlis'e, Karaköse'den Erzurum'un Hasankale dolaylarına kadar alabildiğine uzanan çok geniş bir sahaya yayılmış bulunan bizim Hayderani aşireti -Reisi benim babam Mehmet Sıddık Bey ve amcam Hüseyin Paşa'ya yedi alay verdiler. Malazgirt'teki (Hasenanlı) ve Diyarbakır'daki İbrahim Paşa'nın (Milan) aşireti ikişer ve sırasıyla (Cibrani) ve Tuta'aki (Sıpkani) ve (Mukuri Takuri) aşiretlerine de birer alay verdiler. Doğubayazıt Celâliiler'inden iki alay, bir de Hoşap'taki Dırbaz Hanzade Sadun Bey'in Şemsikidem aşiretinden bir alay aldılar.

Aşiretin bütün alayları süvari idi. Atları bizzat kendileri tarafından temin edilir ve eşkali alay defterlerine kaydedilir ve damgalanırdı. Aşiret alayları, zabitan maaşları ile iâşe ve silahları devlet tarafından verilirdi. Her bir alayın damgası başka başka olup o alayın defterine kaydedilirdi.

Bu aşiret alayları kurulduktan iki yıl sonra, zannederim yine Müşir Zeki Paşa'nın teşviki ve Sultan Abdülhamit'in iradesi ile İstanbul'da, Kabataş'ta aşiret reislerinin çocuklarını okutmak üzere (Aşiret Mektebi) açıldı. Bu mektebe Kürt aşiret reislerinden başka Arabistan'ın Suriye, Irak, Ürdün, Hicaz, Trablusgarp

v.b. yerlerdeki Arap ve Müslüman aşiret reislerinin çocukları getirilmişti. Gelen bu Arap çocuklarının hemen hiçbiri Türkçe bilmezdi. Mektepte yedi-sekiz ayda Türkçe konuşmayı mükemmel öğrenirlerdi. Bu mektep, Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın idaresi ve muavini Rıza Paşa'nın emirleri altında idi.

İki yüz mevcudun yandan fazlası Kürt, mütebakisi Arap ve bir kaçı da Çerkes, Arnavut çocukları idi. Bilahare Arnavutlar'ı çıkardılar.

Mektep çok muntazamdı. Her türlü tesisler ve tedris vasıtaları mükemmeldi. Yatakhane ve yemekhaneleri çok muntazamdı. Her gün sabah kahvaltısı, öğlen ve akşam yemekleri verilirdi. Mektep üniformasının kolları kadifeli ve kaplı yakasında "Aşiret, Mektebi Hümayunu Talebeleri" kelimeleri işlenmişti.

Tahsil beş sene idi. İki senede bir, gidip gelme yol masrafı da devlet tarafından verilmek suretiyle memleketimize sılaya gitmemize müsaade edilir ve bu gidişte mutlaka yanımıza mürebbi durumunda bir zabıt terfîk edilirdi. Derslerden başka talim ve cîmnastik de vardı.

Cuma ve sair tatil günleri onar kişilik postalar ve yanımızda bir postabaşı bulunduğu halde izinli çıkar, Mahmutpaşa ve Aksaray kahvelerine, yahut İhlamur mesiresine gider ve akşamları mektebe dönerdik. Mektep, tabii parasızdı. Yatar, kalkar, yer, içer, belli zamanlarda üst baş ta alırdık. Gündeliğimiz iki kuruştı. Ayda altmış kuruş eder ve her ihtiyacımıza fazlasıyla yeter ve artardı.

Ramazanlarda iki defa Yıldız Sarayı'na iftara davet edilirdik. İftar bittikten sonra, padişah ta balkona çıkar, şöyle bir görünüp "Nasılsınız evlatlarım?" diye hatırmızı sorar, biz de edilen tembih gereğince ayağa kalkar hep bir ağızdan üç defa "Padişahım çok yaşa" diye bağırırdık. Saraydan ayrılırken de birer altın lira ihsan ederdi.

Bayram günlerinde ve bilhassa sürre aylarına yeni elbisele-rimizle katılır, saf saf dizilir, padişahı selamlardık. Bayramlarda mektebe saraydan gelen kuzular, yedi kişiye bir tane olmak üzere sofralarımıza konurdu.

Hocaların çoğu, Hasan Fehmi Bey ve Abdullah Azmi Efendi-ki sonraları Eskişehir mebusu olmuştur- gibi Türk'tü. Yıl sonunda Zeki Paşa'nın huzurunda imtihan olurduk. Beş yıl tahsilden sonra, muvaffak olanlar, altı ay da Harbiye'de staj yapar ve mülâzım (Teğmen) rütbesiyle memleketine dönüp aşiret alaylarında vazife alırlardı. Bir kısım mezunlar da yine Doğu'da aşiretlerin bulunduğu bölgelerde mülkiye hizmetine verilir nahiye müdürlüğünden işe başlatılırdı. "(124)

Hamidiye Alayları'nı kurdurmasıyla Kızıl Sultan Abdülhamit, 1. Selim'den sonra etnik oluşumu hızlandıran padişah oluyordu. Saraydan büyük destek ve teşvik gören bu okumasız ve yazmasız Hamidiye Alay Kumandanları, babaları ve koruyucuları olan Kızıl Sultan Abdülhamit'ten nişan ve rütbelerini bizzat alıp İstanbul'dan döndükten sonra şımarıkça edalarıyla kin ve düşmanlık besledikleri aşiretleri, halk kitlelerini ve özellikle Alevi kesimini ezmeye başladılar. Dağ başları, yollar, köy ve kasabalar yeniden eşkiyalarla dolup taşı. Her gün Hamidiye Alayları tarafından ayrı ayrı köyler basılıyor, adamlar öldürülüyor, soygunlar, yangınlar ve yaylalardan koyun kaçırmalar birbirini kovalıyordu.

Devletten maaş, rütbe, nişan ve silah alan bu diplomasız paşalar, askerlerini giydirmek ve kuşandırmak için halkı soymaktan başka bir yol bilmiyorlardı. Elde ettikleri ganimetlerin fazlasını aşiretlerine ve aşiret halklarına peşkeş çekiyorlardı.

Öteden beri mezhep çatışmalarının doğurduğu düşünüş, inanış ve etkilenme ile Alevi katliamını sevap ve mallarını yağmalamayı da helâl sayıyorlardı. Böyle bir yetki onlar için bulunmaz bir fırsattı. Abdülhamit'in bu gafleti, yıllardır birbirine düşman olan aşiretleri birleştireceğine daha çok kanın akmasına yol açmış oluyordu. Neşter vurulmuştu bir kez. Devlet eliyle, fakir fukaranın verdiği vergilerle kanlı çeteler beslenilmiş, eli kolu bağlı masum halkın ezilmesine, soyulmasına ve katledilmesine bilerek ve ya bilmeyerek yol açmış oluyordu.

Eğitimsizlikten doğan rütbe farkı ve disiplinsizlik, aynı zamanda alaylar arasındaki bağımsızlık ve uyumsuzluklar kısa za-

manda sürtişmelere ve giderek birbirleriyle kanlı kavgalara dönüştürüldü. Hükümetin zaman zaman gönderdiği nasihatçı paşalar, hiçbir olumlu sonuç alamadan dönmek zorunda kalıyorlardı. Böylece devlet, kendi eliyle kendi başına içinden çıkılmaz belalar açmıştı. Merhum M.Şerif Fırat da kendi zamanlarında yaşanılmış bir olay olduğu için bu konuda şu bilgiyi vermektedir.

"Her iki aşiret livası ve kaymakamlar, döktükleri kanlardan ötürü hiçbir mahkeme ve adalet divanında hesap vermeye mecbur değillerdi. Bunlar, bütün aşiret halkının mukadderatında birer mutlak hâkimdi. Aşiretin adli, idari, içtimai, hukuki tüm yetkileri aşiret reislerinin elindeydi. Aşiret reisi, başka bir aşiretten öldürdüğü bir çok adamların kanına karşılık, kendi aşiretinden ölümlerine sebebiyet verdiği bir sürü insanların kanlarını bir dehalet (rica) ve barışma ile bağışlıyor, evine gelen hasım aşiret ağasının bir merhabasına feda edebiliyordu. Bir aşiretin malı, canı, ırzı, o aşiret reisinin öz malı sayılırdı. Reis, huylandığı ve şüphelendiği bir adamı öldürtebilir, bir suçluyu hapsedebilir veya affedebilirdi. Sevdiği bir kadınla buluşur, bunlar için hiçbir makam veya mahkeme, reis hakkında tahkikat yapamazdı." (125)

Bu açıklamalar ve bu görüşler, o devrin karanlık politikasını, zulmünü, devletin azcini, yönetim boşluğunu, insan hak ve hukukunun nasıl çiğnendiğini, keyfi yönetimleri, dengesizlikleri ve sözün kısası hukuku tanımayan derebeylik sisteminin kaba gücünü ve bu gücün neden olduğu sosyal çalkantıları en açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Geçmişimiz buydu. Bu ilkellikler ve bu kargaşalarla savaşım vere vere bu günlere gelebildik.

Hamidiye Alayları'nın soygunlarına, resmileştirilmiş silahlı ve atlı çetelerle baskınlarına, karşılarındaki masum halkı ezmelelerine ve öldürmelerine karşılık can ve mal güvenliğini sağlamak için hiçbir devlet dayanağı arkalarına almadan mücadele veren alaysız aşiretlerin o karmaşa dönemindeki direnişleri övgüye değer. Hamidiye Alaylarının o karanlık günlerde işledikleri cinayetleri, yaptıkları soygunları, neden oldukları sosyal çalkantıları özetlediğimizde belirgin olarak şu eylemleri yaptıkları göze çarpar.

1- (1894) Cibranlılar ve dağı bulundukları Hamidiye Alayları Hormek ve Lolan köylerine baskınlar düzenleyerek mallarını yağmaladılar. Hükûmete yapılan şikâyetler olumlu bir sonuç vermedi. Resmi kuruluş oldukları için Cibranlılar'ın davranışları göz ardı edildi. Bu suskunluklar üzerine karşı cepheler açıldı. Bir kısım mazlum vatandaş ve Hormek lideri İbrahim Talu, yandaşları ile birlikte Hamidiye Alayları'nca katledildi.

2- (1895) Aşiretlerin birbirlerine düşmelerinden yararlanan Ermeniler, Doğu Anadolu'da yer yer örgütlenerek Van - Muş - Çapakçur - Kiği ve Pasinler'de silahlı birlikler kurup soygun ve eşkiyalığa, şiddet ve teröre başladılar.

3- (1897-1898) Hamidiye Alayları ve kaymakamları birbirlerine düştüler. Karşılıklı çatışmalar, halkı ve diğer aşiretleri etkiledi. Varto'daki Hamidiye alay kumandanı Cibranlı Mahmut Bey katledildi.

Karşılıklı bu çatışmalar, diğer aşiretlere de sıçrayarak huzur ve güvenlik adına hiçbir şey kalmadı. Bu çatışmalar karşısında Varto'daki Hormekliler-Lolanlılar ve Abdalanlılar, bu baskın ve soygunlardan az zararla çıkabilmek için birleşmek zorunda kaldılar. Birinci cihan savaşı sonlarına kadar süren bu kargaşalar giderek kan davasına dönüştüğünden uzun yıllar durulamadı.

4- (1905) İlkbahar aylarında Cibran aşiretinden 700 kişilik bir kuvvet, Varto'nun Mengel gediğinde Hormek aşiretini sarıp lideri Selim Efendiyi katledince, çevredeki gerginlik daha da fazlaştı. Dayanışma içine giren aşiretler, Cibranlılar'a karşı cepheler açtılar. Bu çatışmalar giderek Sünni-Alevi çatışmalarına dönüştürüldü. Görüntünün bu şekliyle çatışmalar büyüyünce Lolan-Hormek ve Abdalanlar'a karşı bütün Sünni aşiretler de Cibranlılar ile birleşti. Yörede artık güvenlik adına hiçbir şey kalmadı. Teksas gibi her kes silahlı gezmeye başladı. Bu başıbozukluk içinde kavgalar Lolan ve Hormek bölgelerinde düzenlenen baskınlarla sürüp gidiyor, karşılıklı pusular kurulup katliamlar yapılıyordu. Bu sırada Lolan aşiret lideri Mehmet Ağa Varto'da meclis azası olarak hükûmet nezdinde uzlaşma ararken kardeşleri Selim ve Hasan

efendiler, Cıbranlılar tarafından hunharca öldürüldüler. Yapılan bu baskınlar ve katledilmeler karşısında hükûmet seyirci kalıyor, zorbalıklar sürüp gidiyordu. Can ve mal güvenliği kalmamış, çoğu kez, ezilen halk kesimi dağlarda ve mağaralarda yaşamak zorunda bırakılmıştı.

Aynı durum Hınıs'ta, Kiği'de, Karlıova'da, Bingöl'de, Elazığ'da, Urfa'da, Van'da, Ağrı'da ve aşiret alaylarının bulunduğu tüm il ve ilçelerde devam ettiğinden memleket adeta bir kan çanağına çevrilmişti. Abdülhamit'in bu istibdat yönetiminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu, içinden çıkılmaz bir anarşiye, karışıklığa, soygunluğa ve eşkiyalığa sürüklenmişti. Bir insanı öldürmek, bir tavuk öldürmekten daha kolaydı. Halk fakir ve yoksuldu. Yiyeceğinden çok canını, malından çok güvenliğini düşünür olmuştu. Böylesi bir kargaşada ilk çağ yaşantısının katı yoksulluğu, vahşiliği ve barbarlığı vardı Doğu ve Güneydoğu'da.

Biçilen ekinler, yığın yığın otlar her yılın sonbahar aylarında durmamacasına, göklere çıkan koyu dumanların alevleri arasında yanıp kül oluyor; alınteri, dökülen bunca emekler yok olup gidiyordu. Zulüm, gözyaşı ve ağıt dinlemiyordu. Bunun içindir ki halk, ekinden çok silaha sarılıyordu. Abdülhamit'in basiretsiz yönetimi Doğu'yu böylesi bir karanlığa sürüklemişti.

Doğu ve Güneydoğu insanını birbirine düşürerek seyirci kalan bu yönetim, kimi aşiretleri Kürt diye tanımlayarak aşiret alaylarına bağlamış, kimisini de Alevi ve Kızılbaş diye dışlayarak kırıp geçirmişti. Bu kargaşalı ve karanlık dönem, Kızılısultan Abdülhamit'in "halledildiği" 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanına dek sürüp gitti.

MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU VE KÜRTLER

Vatansever aydınların sonsuz çabaları, devrimci komutanların azimli kararları ile Kızıl Sultan Abdülhamit'in şiddet, korku, baskı, soygun, zulüm ve jurnal dolu karanlık yönetimine son verildi.

lerek 10 Temmuz 1908'de ikinci kez Meşrutiyet ilan olundu. Bütün ülkede olduğu gibi Doğu Anadolu'da da ve özellikle ezilen aşiretler arasında bir bayram havası yaşandı. Yıllarca kan kusanlar, jumallerden zarar görenler, sürülenler, ezilenler ve keyfi bir fermanla kurban verenler, özgürlüğün bu berrak havasını doya doya teneffüs ettiler.

Acının, ızdırabın yerini birden bire sevinç gözyaşları aldı. Bir karabasan gibi gelip geçti 33 yılın koyu istibdatı. Bu özgürlük sarhoşluğunda sanki herkes, bir kâbustan kurtulur gibi olmuştu. "Hürriyetin ilanı, bütün ülkede, önceden tahmin edilmeyen, günlerce sürüp giden coşkun, heyecanlı gösterilere yolaçtı. Bilhassa şehirlerle, başlıca kasabalarda halk, sanki 33 yıl kapalı tutulduğu bir kafesten, yahut bağlı bulunduğu zincirlerden boşalmış gibi çılgın taşkınlıklar yaptılar. Aslında ne olduğu, neyin değiştiği ve neyin geleceği pek bilinmezdi. Ama yıllar yılı süren, uyuşturulan halk yığınlarının, bir gün ellerini kollarını bağlayan kayıtlar, böylece birden silkinmesinden ve aklına ne eserse o türlü gösterilere, taşkınlıklara, kendini vermesinden daha tabii bir şey olamazdı. "(126)

1908 Meşrutiyetinin temeli, 1876 Meşrutiyetine dayanır. Zira o zaman hazırlanmış kanuni esasi, ancak bu zamanda uygulanma olanağını bulacaktı. O zamanın hürriyet şehidi Mithat Paşa, azledilerek sürgüne gönderilmişti ama, hazırladığı kanuni esasi yokedilememişti. 1876 Devriminin temel ilkeleri de 1858 Avrupa ihtilallerine ve 1789 Fransız İhtilalinin insan hak ve özgürlüğü temel prensiplerine dayanıyordu. Aslında güneş batıdan doğup gelmişti. Anadolu'nun sisli ufuklarına.

Bundan böyle toplumların yönetimine kişilerin buyrukları değil, halkın temsilcileri olan meclisin çıkardığı yasalar egemen olacaktı. Bu egemenlik, toplumların öz malı olacak ve kitlelerin içinden kopup gelecekti.

Bu özgürlük havası kısa zamanda, yurdun en uzak bölgelelerine dalga dalga esip gitti. Bir takım değişiklikler oldu, birtakım değişiklikler olacaktı. Doğu'nun asırlar boyu sürüp gelen derebey-

lik sistemi yıkılmıyordu ama, aşiretler, aşiretlere ezdirilmeyecekti bundan böyle. Birinin eli-kolu bağlanıp, diğeri silahlandırılmayacaktı. O havayı yaşamış merhum Mehmet Şerif Fırat, Meşrutiyetin Doğu'daki yankısını ve etkisini şöyle anlatır:

"Meşrutiyet idaresinde yer alan hürriyet, adalet, müsavat, uhuvet (kardeşlik) maddeleri, derebeylik, eşkiyalık ve zorbalığın ortadan kalkmasını sağlamış, Doğu illerindeki köylüye huzur içinde çalışma fırsatını vermişti. Artık köyleri basacak, dağlarda kervan soyacak ve adam öldürecek hiçbir şaki çetesi ve aşiret akınları yoktu.

Varto ilçesi halkı, bu devirde huzur ve güven içinde yaşıyor, affa uğrayıp evlerine dönen Hormek ve Lolan halkı, aile ocağında çiftçilik ve koyunculukla uğraşıp çocuklarını Varto'da yeni açılan rüştiye mektebine gönderiyorlardı.

Bu suretle değişen Doğu illerinin özgür havası içinde yer yer dersaneler, mektepler açılmış, memleket, servet ve saadet kaynağı olmuştu. Hamidiye alay ağaları, çocuklarını okutmaya vermiş, medeni bir şekle girmişlerdi. Bu durumdan en fazla seven, eski mülkiye adı altında yaşayan halk ve köylülerdi. Bunlardan, Hınıs'taki Çarekli Hasan Ağalar, Varto'daki Zeynel, Lolan Ağaları ve Kârer'deki Hormekli Küçük Ağa, en başta halka önder olmuş köy ve bölgelerinde bulunan okuma çağındaki çocukları, yakın kasaba ve vilâyetlerin mekteplerine göndermişlerdi." (127)

Meşrutiyet'in gelişinden ve meşrutiyetin getirdiği bu özgürlük havasından hoşnut olmayan gruplar vardı. Bunlar, çıkar sahibi kişiler ile Kızıl Sultan Abdülhamit'i babaları gibi bilen aşiret alayları mensupları idiler. Bunlar, konaklarında matem tutuyor, Abdülhamit için ağıt yakıyorlardı. Yer yer başkaldırımlar bunun içindi. Rejim değişikliği olur olmaz anında bu alayların başlarına üniformalı kumandanlar atanmış, okumasız-yazmasız paşaların yetkileri kısıtlanmış ve az da olsa nizami bir düzene yaklaştırılarak disipline edilmişlerdi. Ya da disiplin altına alınmaya çalışılmıştı. Görevleri, aşiretleri ve halkı, halkın içinde bulundukları köyleri basıp soymak değil, sadece bir deneme idi. Islah edilme-

dikleri ya da düzene sokulamadıkları takdirde, ileride tamamen kaldırılmaları ve lağvedilmeleri de söz konusu olabilecekti.

Meşrutiyet, tüm ülkede olduğu gibi Doğu ve Güneydoğu'da da birtakım değişiklikler getirmeyi amaçlıyordu. 21 Maddelik programında ekonomik kalkınma, amele ve patron ilişkileri, çiftçilerin topraklandırılmaları, ırk, din, dil, derebeylik, ağalık gibi konular, gerçi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ele alınmıştı ama yapılan ihtilal, Şevket Süreyya Aydemir'in belirttikleri gibi "sahipsiz bir ihtilâldi." Zira, meşrutiyet ilan edilmişti ama, II. Abdülhamit hâlâ tahtında oturuyor, kurduğu yönetim sisteminin mevcut çarkları olduğu gibi işliyordu. Resmen bir ihtilâl komitesi mevcut değildi. Bu nedenledir ki getirilmek istenen düzenden, vatandaş pek emin değildi. Büyük kuşkularla bakıyordu bu değişime. Gerçi terörist hava değişmiş, dağdaki eşkiya susmuştu ama, egemen sınıflar sinsî bir bekleyiş içinde idiler.

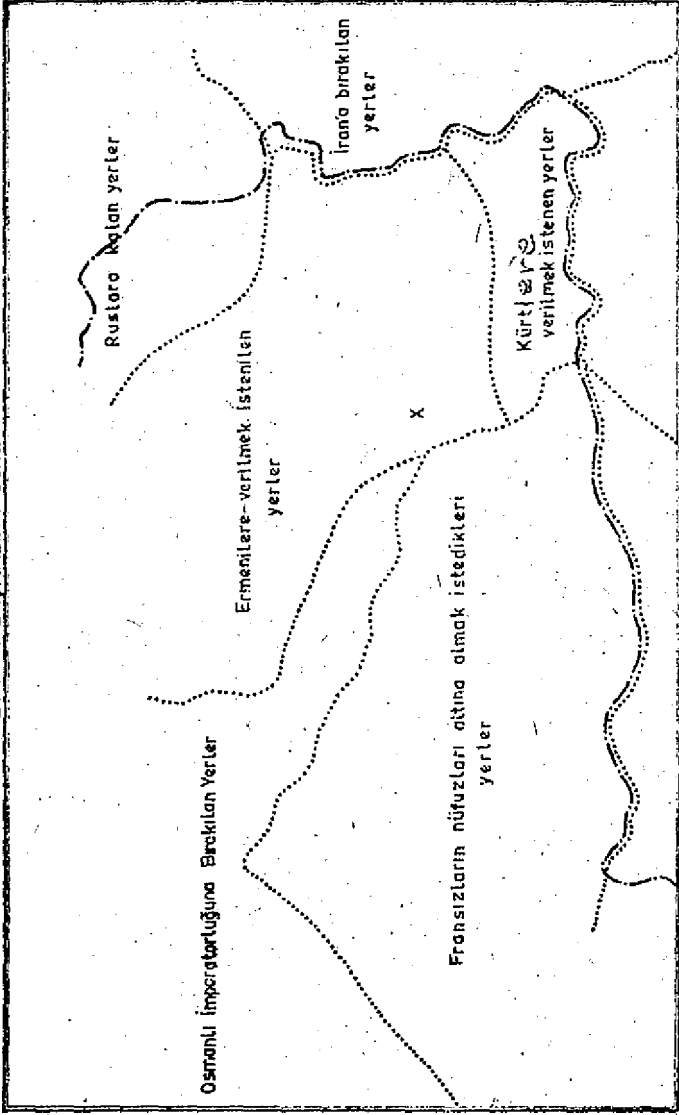
Yapılan eylem gerçek mi yoksa bir oyun mu idi? Neler getirecek, neler olacaktı?. Bunlar kesin olarak bilinmiyordu. Bu geçici susma, gerçek durumu anlamak, nabız ve tansiyonu ölçmek içindi.

Doğu'da bir yıl sonra başkaldıran aşiret ağaları, İstanbul'daki 31 Mart 1919 irtica olayı, bu suskunlukların patlayan bombaları oldu. Şeriatçılar seslerini duyurmaya, kanlı dişlerini göstermeye başladılar.

Çarıklı kol ağaları, uzatmalılar ve alaydan yetişmeler ile din elden gidiyor diye bağırان ve gerçekten din ile ilgisi olmayan çıkarıcılar, el ele vererek ülkeyi yeni baştan karanlıklara ve çıkmazlara sürüklemek istediler.

Bu çatışmalar ve bu kargaşalar durulmadan, halk huzura ve güvene kavuşmadan kısa bir müddet sonra patlak veren Balkan savaşı, arkasından bir karabasan gibi gelen 1. Cihan Savaşı, devletin yıkılıp parçalanmasına ve halkın yeniden onulmaz çilelere sürüklenmesine, neden oldu.

SEVR ANLAŞMASINA GÖRE

X Muş'un bulunduğu yer
 --- T.C'nin şimdiki sınırı

8. BÖLÜM

KÜRTLER'İN KÖKENLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

"Bilelim ki, milli benliğini bilmeyen milletler, başka milletlerin şikâridir." (Avidır)

Mustafa Kemâl

Binlerce yıldan beri Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye, Yukarı Mezopotamya denilen Kuzey Irak ve Batı İran'ın dağlık kesimlerinde yaşayan ve Kürt diye tanımlanan halk topluluğunun kökenleri hakkında bu güne dek değişik görüşler ileri sürülmüştür. Birtakım yerli ve yabancı bilim adamları, yazarlar ve tarihçiler, sıraladıkları görüşlerle bu konuyu gün ışığına çıkarmaya çalışmışlardır. İleri sürülen savlarda birleşilen noktalar olduğu gibi birbirinden farklı görüşler de vardır. Değişik görüş ve yapıtlarda sergilenen bu savları toparladığımızda önümüze şöyle bir tablo ortaya çıkar.

1 - Ksenofon'un "On Binlerin Dönüşü"nde belirttiği Karduklar'ın, bu günkü Kürtler'in ataları oldukları konusunda bir kısım yazarlar birleşmektedir. Ancak, giyim, kuşam ve yaşam benzerliği olmasına karşın Th Nöldeke (128) M. Hartmann (129) Weissbach (130) gibi doğu bilimciler, dil bilimsel nedenlerle Kurd ve Kardü biçimlerinin eş anlamlı sayılamayacağını, tersine klasik yazarların ve özellikle Strabon'un Kyrtioi ya da Cyrtii diye söz ettikleri küçük Medya ve Persis ülkesinde oturan toplulukların, Kürtler'in ataları olduğunu kabul etmektedirler.

Çarlık Rusya'sının C.F. Lehmann (131) ise Karduklar'ın Kürtler değil, Gürcü Karteveliler'in ataları olduğunu göstermekte ve bunların sonradan kuzeye, Kafkasya'ya göç ettiklerini, Kardukhoi, çoğul olarak Ermenice Kardukh'un karşılığı olduğunu, Kardukh'un da Gürcistan İberyası'nda oturan yerli halkın Kartveli (Kartveli) ile yakın bir uyum halinde olduğunu bildirmektedir.

2 - Rus bilgili N. J. Marr (132) ise zamanla gerçek olguların, şimdi birbirinden binlerce tarihle ayrılmış bulunan Kardukhlarla Kartlar arasında köken birliği olabileceğini ve ayrıca dillerinde bir takım kelimelerin benzerlik içinde olduğunu belirtmektedir.

3 - Gerek Med ve gerekse Kardukhlar'ın kökeninden bu günkü Kürtler gelseler bile konuştuıkları dilin Hint-Avrupa dili yani, tartışma götürmez bir şekilde İranî oluşu, onları Fars kökenine yaklaştırmaktadır. (133) Aslında Med ve Persler'in birleşimi Farslılar'ı oluşturur.

4 - Ortaçağdaki Batı Avrupa bilimi, Marko Polo, Michaelis ve Schlötzer gibi 18. y.y. sonunun büyük tarihçi ve dilcileri, Kürtler'in dili ve kültürüne değinerek Kürtler'in ilk çağda Mezopotamya'da uygarlıkları görülen Kaldeliler'in kökeninden oldukları görüşünde birleşmektedirler.

5 - 1787'de yayınladığı Kürtçe grameri ile Garzoni, Kürtler'i İranlılar'ın yakın akrabaları ve dillerini de Farsça'nın bir lehçesi olarak kabul etmektedir. (134)

6 - 19 y.y. dil bilimcilerinden E. Rödiger ve A. E. Pot, yaptıkları araştırmalar sonucu Kürt dilinin Farsça ve her ikisinin de ortak kökeni olan Zend dili ile ilişkilerini ortaya koyarak Kürt dilinin İranî bir dil olduğu varsayımını kabul ederek Kalde kökenli olma olanağının kesinlik kazanmadığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda bütün Küçük Asya uygarlığının da İranî, dolayısıyla Ari kökenden olduğu sonucuna varmışlardır.

7 - 1938'de Brüksel'de yapılan XX. Uluslararası Doğubilimciler Kongresi'nde Kürtler'in Kardukh, Kartvel, Khald, Kalde gibi ulusların adlarındaki ses benzerliğine ve bunların bu günkü Kürdistan'da oturmuş olmalarına dayanılarak, bu ulusların Kürtler'in ataları mı, yoksa daha çok Kürtler'in adaşları mı, konusu tartışılmış, kesin bir sonuca varılamamakla beraber büyük tarihçi Herodot'un belirttiği şekilde Bohtan diye söylenen Beth-Kardu bölgesinde uygarlıkları görülen Paktuesler'le yakın bir ilişkinin olabileceği görüşü ağırlık kazanmıştır. (135)

8 - Şerefname'ye göre tezlerden biri de Kürtler'in Boht ve Baçan adlı iki kardeşin soyundan geldikleri varsayılmaktadır.

9 - Pennsylvania Üniversitesi profesörlerinden E. A. Speiser Mezopotamyalılar'ın kökenleri konulu eserinde Kürtler'in Gutiler'le ve Zağros Hulubileriyle aynı ırktan olduğunu ileri sürmekte-

dir. Aynı şekilde Prof. A. Smieszek (Rocznik A Orientalistyazny) birtakım Fonetik kanıtlara dayanarak benzer isimlerin insanı gerçekten düşündüren bir işaret olduğunu göstermektedir. Örneğin (Keltai-Galatai ve Galli Galatoi - Galt - Oi - Galli) 1925'de Hititler adlı makalesinde gerçekçi benzerlerinden söz etmekte ve yazısının sonuç bölümünde Keltler'in adını da üç farklı biçimde gördüğünü belirtmektedir.

10 - Rus bilginlerinden N. J. Marr ile Minorsky, Kürtler'in kökenlerine farklı açıdan bakmaktadırlar.

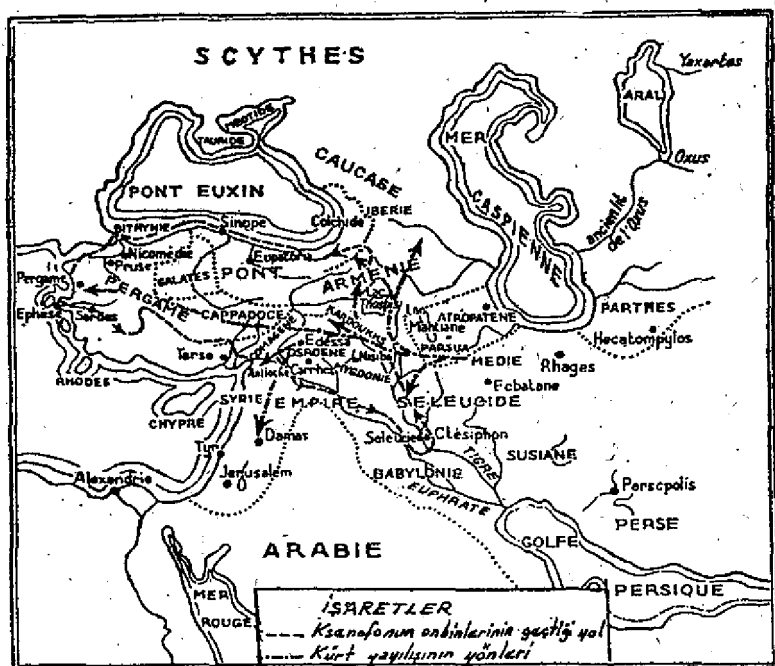
N. J. Marr (136) Binlerce yıllık bir tarihle birbirinden ayrılmış bulunan Kardukhlr (Eğer Kürtler'in ataları olarak kabul edilirlse) ile Kart (Gürcüler)in başlangıçta bir olmalarının muhtemel olduğunu, Kürtler'in dillerini değiştirdiklerini, Ari dilin sürecine uğradığını, Kürtler'in, Küçük Asya'nın dağlık bölgelerinin yerlileri olduklarını, Kürt dilinin de dünyanın başka bir yerinde değil, burada oluştuğunu, ön Asya bölgesinin yerlileri olarak Khaldlar'ın Gürcüler'in, Ermeniler'in, Kürtler'in birbirlerine yakın oldukları varsayımı ile Marr, Kürtçe ile Medce arasında ayrıca çok sıkı bağlar bularak Kürtçe'yi bazı kısımlarında Medce'nin doğrudan mirasçısı gibi gördüğünü belirtmekte ve Minorski'nin "Kurmanç" terimini, onun anladığı şekilde yorumlayarak Ermeni adı olan (Harmen - Karmenç - Kar-menç/Kurmanç) arasında bir yakınlık görür, kimi zaman da onu Kimmerce'ye benzetir.

Minorsky ise Kürtler'in kendilerine verdikleri Kurmanç adının iki ayrı kökenli heceden oluştuğunu, birinci heceyi Kur (d) olarak, ikinci hece olan -man(ç)ı da Medya olarak veya Mannalılar'ın/Montianoil ile ilgili görmektedir. Mardlar, Mannalılar'ın torunları olduğu takdirde tarihi ve coğrafi olgular gözönünde tutularak Kürt ulusunun, iki soydaş aşiret olan ve Med lehçeleri konuşan Mardlarla-Kyrti'lerin bileşiminden oluştuğu görüşünü ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Arap yazarı Mesudi'nin 10. y.y. da Kürtlerin isimleri ile ilgili (Kurd-bin-Mard-bin Şa'sa's-bin-Harb-Bin Hawazin) şeceresi, Minorsky'nin tezine destek olmaktadır.

Aslında Minorsky ile Marr, aynı yaklaşım içindedirler. Her iki yazar, dolaylı da olsa Kürtler'in-Medler'e kökence bağlanabi-

leceğini kabul etmektedirler. Gerek Medler, gerek Persler ve gerekse Ön Asya'nın irili ufaklı kavimleri (Gürcüler - Kürtler - Ermeniler ve Ararat kavimleri), kökence Ari ırkına bağlı olduklarına göre temelde bir ayrılık görmemektedirler.

Böylece Minorsky, Kürtler'in İrani (Hint-Avrupalı) kökenden olduğunu ve İ.Ö. 7. y.y. da Urmiye gölü bölgesinden Botan'a (Kentrites) doğru göç ettiklerine inanmasına karşın, Mar ise (137) Kürtler'in buranın yerlisi olduklarını, Khaldlar, Gürcüler, Ermeniler gibi Asyanik (Ön Asya Yerlisi) kavimlere akraba olup vaktiyle bunların dilini kullanmaktayken sonradan İrani bir dil benimzediklerini ileri sürer.

HARİTA I. - İlkçağda Kürtler

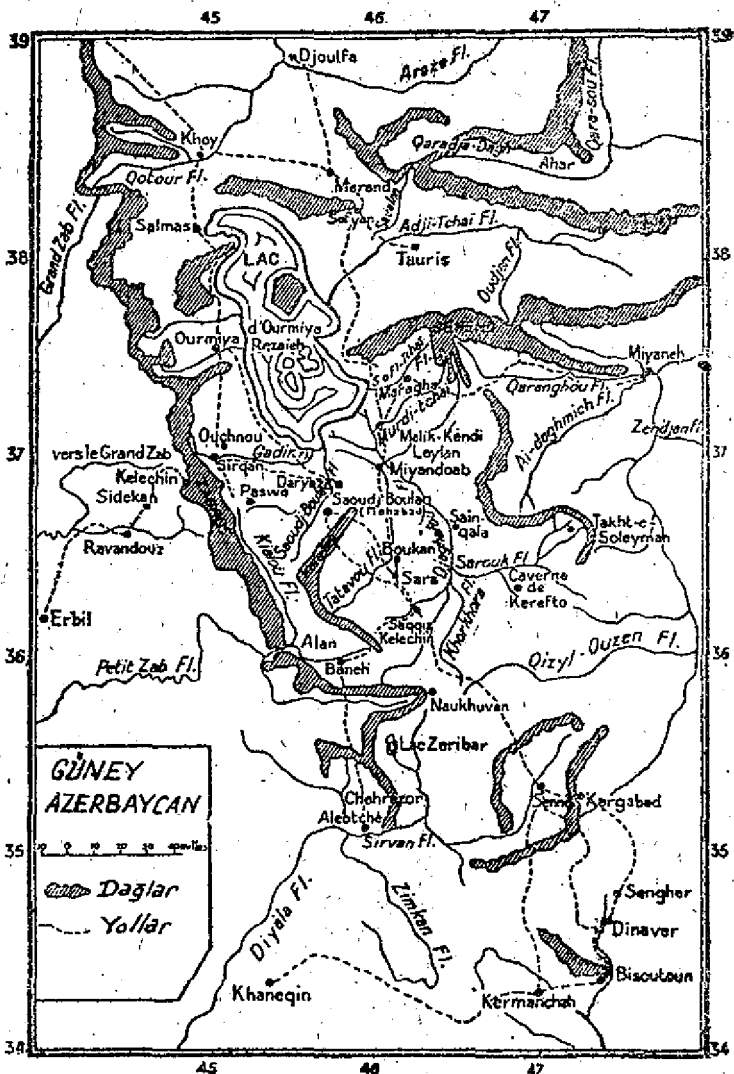
Minorsky'nin tezinde daha gerçekçi bir yaklaşım bulunmakla beraber "Kurmanç" teriminin çözümlenmesinde bir yanlışlığı içinde olduğu görülmektedir. Şöyleki, "Kurmanç" teriminde "Kur(d)" hecesi, kelimenin asıl kökünü oluşturup ulus varlığı olan Kürt'ü, "Man (ç)" ise bir adam, bir insan anlamına gelip ikisinin bileşimi olan "Kur-manç" da Kürt olan bir adamı belirtir. "Kurmanç" kelimesinin sonuna "i" getirildiğinde "Kurmanci" şekliyle çoğul olup kendi başına bir ulus olan Kürtler'i veya konuşulan dili anlatmak ister. Kürt olan bir kişiye sen kimsin? Nesin. diye sorulduğunda çoğu kez "-Ez Kurmancım" der. Yani ben Kürt'üm demek ister. Böylece "Kurmanç" terimindeki "ım" eki de birinci şahıs eki olmaktadır.

Bu görüşün ışığında hareket edildiğinde Kürtler'in Kyrtio'lerle yakın bir köken birliği içinde olabilecekleri düşünülebilir. Çünkü Asur kaynaklarında Kurti-i diye bir ulusun varlığına rastlanılmakla beraber Ermeni ve İran kaynaklarında da aynı isim "Kort, Kortia, Korçeh, Karduh, Kordih" şeklinde söylenebilmektedir.

Sayıli Kürt kaynaklarına göre Kürtler'in hangi kökenden geldikleri kesinlikle bilinmemekle beraber, doğudan geldikleri bildirilmekte ve çıkarılan sonuca göre Kyrtio-Kürtler'in yayılışlarında Urmiye gölünün kıyısından Botan'a doğru bir hat izledikleri görülmektedir. Nitekim 4. y.y. dan sonra burada Mahkent Kürt prensliğine rastlanılmıştır.

11 - "Musul ovasından ayrılıp Yukarı Büyük Zap yöresindeki dağlara göçen dağlı Nesturiler, bir çok bakımdan komşuları Kürtler'e benzemişlerdir. Nesturiler'de Kürt masal ve şarkıları da revaçtadır. Bu gün, vaktiyle Hristiyan olan birtakım Kürt aşiretleri vardır. Dilleri, karşılıklı olarak birbirlerinden kelime alıp vermişlerdir. Aynı zamanda her iki dili de konuşan gruplar vardır." (138)

12 - Şerefname'deki (Dahhak) tezi "Morier'e göre" her yıl 21 Martta Demavend'de İran'ın zalim Dahnak'tan kurtuluşu kutlanıyor. Bu bayram Ayd-ı Kürd'i-Eyd Kürd (Kürt bayramı) adını alıyordu. Şeyhnamedeki efsanede rivayet ediliyor ki, zalim Dah-

HARİTA 3. — Profesör V. Minorsky'nin haritasına göre
(Bos. cilt XI, kısım II, sayfa 1, s. 230).

nak, omuzlarından çıkan yılanları doyurmak ve acılarını dindirmek için her gün iki gencin beynini çıkartıp omuzlarına sürmüş. Bir yıl içinde yüzlerce genç öldürülmüş. Bu katliam ve cinayetlere bir son verebilmek için Dahhak'ın sarayına aşçı olarak giren iyiliksever Armail ile Kermail günde iki hayvan kesip beynini Dahhak'a verirken gençleri de salıverir, dağlara gönderirmiş. Yıllarca devam eden bu olaylarla dağlarda saklanarak biriken bu gençler zamanla çoğalarak Kürt ulusunu oluşturmuşlardır.

13 - Bir başka efsaneye göre Kürtler, Hz. Süleyman'ın kovduğu odalıklarla Şeytan Casad'ın torunlarıdır. Bu efsane "kovmak" anlamına gelen Arapça "karrada" fiilinin etimolojisine dayanır. Çoğu zaman halk etimolojisi Kürt adını Farsça'da "kahraman" demek olan gurt kelimesine bağlar. (139)

14 - Bir Ermeni efsanesi de Kürtler'in X. y.y. Doğu Anadolu'nun dağlık kesiminde göründüklerini belirterek şöyle der:

"X. y.y. da Arap egemenliği sarsılmaya yüz tutup çeşitli ülkeler de emirler çoğalınca, Hazar denizinin ötesinde bulunan ve Türk diye adlandırılan İskitler, kitle halinde Pers ve Medya ülkesine akın ettiler, bir çok yerleri ele geçirdiler ve buradaki inançları benimseyerek din ve dil yönünden onlara benzediler. Bunlar arasından birçokları da Med prensleri ile birleşerek Kardukhlar'la Mosklar'ın sınırları içindeki Ermenistan'a akın ettiler. Bu ülkeleri ele geçirdiler ve buralara yerleştiler. Daha sonra onlarla kaynaştılar" diyerek Kürtler'in kökenlerini Türkler'e bağlamakta ve Türk-Kürt ulusunun aynı ulus olduğunu, zamanla bunların Farslar'ın etkisinde kaldıklarını bildirmektedir. (140)

1 - Dil ve tarihi araştırmalar yayınında antropolojik araştırmalar ve bu konudaki kanıtlar da Kürtler'in kimliklerini ortaya koymakta etkin bir rol oynar.

"Stolze'in fotoğraflarını çektiği Doğu Kürtler'inin hepsi bölgelerindeki İran halkıyla tam bir benzerlik taşıyan esmer ve son derece brakisefal tipler olarak görüyorlardı. (141) Von Luschan'ın Nemrud ve Zencirli yöresinde (Karakuş yakınındaki Kommagene'de) antropolojik yönden titizce incelediği Batı Kürtler'i ise bambaşkadırlar. Bunlar arasında hayli büyük oranda sarışın ve

Harita. 15 - Ehli Hak'ların dağılışı. (A-Minorsky'ye göre)

Harita 15 — Ehli Hak'ların dağılışı.
(A. Minorsky'ye göre).

dolikosefal (endeksi 74-76 arasında) tipler vardır. Von Luschan'ın bu gözlemlerden çıkardığı sonuç şudur: "Kürtler başlangıçta mavi gözlü ve dolikosefal bir kavimdirler", o şekilde ki bunlar arasında ve bazı bölgelerde esmer ve brakisefal unsurların ortaya çıkmasının Türklerle, Ermenilerle ya da İranlılar'la kaynaşmasının sonucu olması gerekir." (142) Von Luschan, bu sarışın ve dolikosefal Kürtler'in Avrupa'nın kuzeyinden geldiklerini, fakat yüzde yüz Cermen asıllı unsurlar olduğu varsayımı üzerinde durmamakta, sarışınların oranını Karadeniz'deki Karakuş'ta % 62, Van gölü bölgesinde Nemrud'da % 58, Zencirli'de % 39 olarak göstermektedir.

"A. Basmakof ise bu nordik tipin Ön Asya'ya geldiği zaman, dilinin Kürtçe olmaması ve Kürtçe'nin ona, kendisini boyunduruk altına alan İrani unsurlarla temasa gelmesi sonucunda kabul ettirilmiş olması mümkündür. (143)

16 - Marc Sykes, Milli Kürtlerini (Arap Tipi), Girdi Kürtleri'ni (Mukri Tipi), Şemdinan Kürtleri'ni (Nesturi ve Hakkari Tipleri), Kuzey Kürtleri'ni (Türkmen Tipi) olarak göstermekte ve bunlar arasında ortak nitelik ve nicelik bulmanın bir hayal olduğunu belirtmektedir. (144) Aynı zamanda Bazıl Nikitin de bu görüşe aynen katıldığını belirterek bu günkü İranlılarla Kürtler'in, Ermeniler'in ve bir kısım Türkler'in bu antik krallıklara mensup halkların yerlerinde kalmış olan torunları oldukları düşünülebilir" savım ileri sürmektedir. (145)

Genelde Kürtler'in fiziksel tasviri yapıldığında bölgelerine göre çok ilginç ve enteresan sonuçlar ortaya çıkar. Bu incelemeler sonucunda saptanabilen tek şey, Kürt etnik tipinin çok karışık karakterde olmasıdır. Bu değişik tip biçimi, Kürtler'in pek çok kavmin karışımından oluşabileceği yargısını ortaya koymaktadır. Yapılan incelemeler, önümüze şu tipleri ortaya çıkarmaktadır.

Kuzey Kürtleri zayıf ve uzun boylu, çoğu zaman biraz kavisli uzun burunlu, küçük ağızlı, oval ve uzunca yüzlü kişilerdir. Erkekler genellikle uzun bıyıklıdır ve istisnasız hepsi traşlıdır. Aralarında birçok mavi gözlü sarışın insanlar vardır. (Doğu Kürtleri) ve bu tipteki Kürt çocuğu, İngiliz çocukları arasına bırakılsa

onlardan ayırt edilemez. Çünkü, beyaz tenlidir, Güneyde yüz tipleri bazen daha geniştir ve yürüyüşleri daha hantaldır. Güney aşiretleri arasında rastgele alınan kırk insandan dokuzunun boyu her ne kadar bazı aşiretler arasında ortalama boy 5 ayak, 9 inç ise de genelde 6 ayağın altındadır. Bu tiplerin adımları geniş ve ağırdır. İşe dayanıklılıkları büyüktür. Duruşları, yalnız dağlıların becerebileceği biçimde mağrur ve diktir. Görünümleri kim olduklarını yansıtır. Birleştikleri takdirde yeniden büyük bir savaşçı ulus olabilecek, korku telkin eden ve azimli karakterleri sayesinde aralarında yaşadıkları aşağı ırklara hâkim olabilecek çağdaş Medler"dir. (146)

Kürtler'in tipi, Millî Kürtler'inin (Arap Tipi) Girdi Kürtler'inin (Mukri Tipi) Şemdinan Kürtler'inin (Nesturi ve Hakkari tipleri) oldukları, fotoğraflarını ya da Lynchin (Armenia II. eserinde 109. şekil (Türkmen Tipi) ve 114. şekil (Çok belirgin bir tip olarak) verdiği kuzey Kürtler'i tiplerini karşılaştıırırsak Kürt tipi için ortak bir formül bulma düşüncesinin bir hayal olduğunu kolayca söyleyebiliriz." (147)

"Ara'sın yukarı yatağından ve Mezopotamya ırmaklarının kaynaklarından eski Pers ülkesi dağlarına kadar, Asya dünyasının ilk zamanlarında pek belirli bir etnik tip olan bir avcı göçebeler topluluğu yaşamış olsa gerektir. Uzun bir boy, brakisefal bir kafa, koyu renkli gözler ve saçlar, düz ya da kartal gagası biçiminde çoğu zaman iri ve ucu kıvrık bir burun" (148) Kürdistan adı ilk defa 12. y.y. da B. Selçuklu sultanı Sencer zamanında ortaya çıkar. Bu sultan tarafından kurulan ve merkezi Hemedan'ın kuzey batısındaki Bahar kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zağros sıra dağlarının doğusunda Hemedan, Dinavar ve Kermensah'ın vilayetleri, batısında ise Şehrizur ve Sincar vilayetleri kapsıyordu. Moğol istilası sırasında da hemen hemen coğrafi durum aynı idi.

17. y.y.ın sonuna doğru ortaya çıkan Türkiye Kürdistan'ına gelince, Osmanlı idari coğrafyası Kürdistan eyaleti adı altında sadece üç liva tanıyordu. Bu livalar Dersim - Muş ve Diyarbakır livaları idi. Denilebilir ki Ağrı - Van - Hakkari bölgeleri İranlıların ellerinde idi.

İşte Kürt, yüksek doruklar ve yaylaların, derin boğazlar ve güleç vadilerin nöbetleşe sıralandığı bu gönlüne uygun doğal çerçevede içinde oldum olası yurt tutmuştur. Fırat'ın yukarı yatağı ve Van Gölü Havzası, Kürtler'in hayli erkenden yerleştikleri bölgeler olmuşsa da öyle görünüyor ki tarih çağındaki anayurtlarını, Güney Toroslar'ın kollarında ve Dicle'nin sol kıyısındaki dağlık bölgede (Botan - Habur - Büyük Zap) aramak gerekir. Daha da gerilere gidip tarihin şafağına doğru çıkarsak, ilk Kürt yurdunu bu bölgenin daha doğusunda ve güeyinde bulmamız gerekir.

Kürtler'in hayatları, dağlarında besledikleri sürülerdir. Tek geçim kaynakları bu hayvanlara dayanan hayvansal ürünleridir. Ayrıca Kürtler'de at da önemlidir.

Kişilikleri yönünden Kürtler, sarsılmaz bir dürüstlük, verilen söze bağlılık, yakınlarına karşı soylu bir şefkat, kadına karşı diğer Müslümanlar'inkinden daha insanca bir davranış, canlı bir ebedi duygu ve şiir sevgisi, aşireti için kendini seve seve feda etme, yurdu ve ırkı için içten bir gurur duygusu içindedirler.

Kürtler tutkulu, ansızın parlayıveren bir karaktere sahiptirler. Bu da yine engebeli arazilerinde dalgalı ve beklenmedik olaylarla dolu yaşamlarının bir sonucu olsa gerek. Aynı zamanda onlarda mizah duygusu da çok gelişmiştir. Kürtler ne kadar vahşi olsalar da yine büyük bir onur duygusuna sahiptirler.

Dr. H. Christoff, Kürtler'in giyimindeki etkiyi de şöyle belirtir: "Kuzeyde Kafkas kavimlerinin, doğuda İran'ın, batıda Türkler'in, güneyde de Araplar'ın etkisi, giyimleri üzerinde egemendir. Bu etkiler Ermeniler'de kendini daha fazla hissettirir.

Kürtler'de sosyal yaşamın temeli, aşiret sistemine dayanmaktadır. Bir aile kan bağıının sınırından öteye taşıp daha geniş bir alana açıldığı zaman doğal olarak aşirete dönüşür. Aslında aşiret yapıları, kan bağıını içeren ve uzun bir zaman sürecinde çoğalan ailenin genişletilmiş bir şeklinden başka bir şey değildir. Aile çemberinin genişlemesiyle zayıflayan sevgi ve alışkanlık bağları, bu kez aşiret yapısı içinde gelenek, görenek, din ve ortak çıkar bağlarına dönüşür.

"Türkiye Kürdistan'ındaki aşiretler, reisin ailesinin oturduğu

bir esas aile ile az çok yakın akraba olan bir dizi başka aileden meydana gelirler. Kürdistan'daki aşiretler, biri devamlı, biri yüzen ve gezen olmak üzere iki ayrı unsurdan oluşurlar. Devamlı unsur, aile reisine akraba olan bir dizi ailenin oluşturduğu bir çekirdekten ibarettir. Yüzen ve gezen unsurlar ise, bazen bir aşirete, bazen de başka bir aşirete bağlanan bir maceracılar grubundan meydana gelir." (149)

Kimi yazarlar Kürtler'i sürüleri olan savaşçılarla, Guran denilen köylüler olmak üzere iki ana bölüme ayırırlar." Bu Guraneler, soylu kasta mensup Kürtler'den sayılmazlar. Çünkü, çehreleri ve şiveleriyle savaşçılardan ayrılan köylüler hemen kendilerini belli ederler." (150)

Rawlinson'a göre Guran aşireti, Kelhur aşiretinden gelmekte olup Sultan 4. Murat'ın buralara yerleştirdiği Bacılan Kürtler'i, bu Kelhurlar'ı 1639 da Batı'ya doğru terke zorlamışlardır. Ancak lehçeleri arasında bir farklılaşma söz konusu değildir.

Minorsky, en az iki bin yıllık Guranlılar'ı, kökenleri bakımından çok sıkı bir tahlilden geçirmiştir. Ayrıca Guranlılar'a ait bazı edebi kaynaklar ve metinler de vermiştir. Guran adı, dar anlamıyla alınırsa, Bağdat Kermehşah yolunun kuzeyi ile kuzeydeki Şirvan (Diyala) ırmağı ve Aoraman yüksek yaylaları arasındaki dağları kaplayan aşiretin adıdır. Ayrıca Elazığ - Bingöl - Dersim - Piran - Lice - Siverek'deki Zazaca konuşan Dımıliler'in konuştukları lehçenin Gurani lehçesinden başka bir dil veya lehçe olmadığı, Gurani lehçesinin ta kendisi olduğunu belirtmektedir. Guran adının, en eski olan "Ga(v) -"bara(k)" kelimesinden geldiği, bunların ilk yurdunun da Hazar denizi eyaletleri ve Hazar denizinin doğusundaki bölgelerden olması gerektiği ileri sürülmektedir. Nitekim bu eyaletlerde 645-660 yıllarına doğru bu adı taşıyan bir hanedana rastlanılır. (151)

Bazıl Nikitin Kürt soylu zümresini beş sınıfa ayırmaktadır.

1 - Mollazadeler (Erbil'de Molla Heyder soyundan gelen Heyderiler) ve (Revanduz'da Molla Ömer Efendi soyundan gelen Hilanizadeler)

2 - Şeyh soyundan gelenler

3 - Begzadeler (Botan ve Revanduz emirleri) ve Mukri serdarları (Baba Miri) Süleymaniyeli Bebe paşaları

4 - Ağazadeler (Daha az önemli olanlar)

5 - Kutsal kişi aileleri (Zevedarlar) (152)

ŞEMDİNAN AŞİRETLERİ

1 - Abbasi Begzadeler Ailesi: Kurucuları Emir Şemsettin'dir. Bölge adı olan "Şemdinan" adının bu zattan alındığı sanılmakta ve söylenmektedir. Köken olarak da kendilerini Arap soyuna bağlamaktadırlar. Varsayımlara göre Musul yörelerinde göçebelik etmekte iken başka bir Arap aşireti olan Şammarlar ile geçinemeyince Musul'un kuzeyindeki Kürt dağlarına aşireti ile sığınmıştır. Harkî aşireti arasında kalarak Stuni köyüne yerleşmiş ve zamanla zekası sayesinde bölgeyi nüfuzu altına almayı başarmıştır. 3-4 kuşak sonra ise aynı aşiret, Mir Zeynettin zamanında daha kuzey kesimde Hamarû denen bölgede Harunan köyüne yerleşmişlerdir. Mir Zeynettin orada adını taşıyan bir de kalecik yaptırmıştır. İki oğlu vardı. Bunlardan Mir İmameddin, babası ile bozuştugu için Urmiye'ye giderek Avşar hükümetince (Berdezur ve Tergever) bölgesine yerleştirildi. İkinci oğlu Mir Seyfettin ise babasının yerine geçerek ilk defa resmen Şemdinan miri oldu. Daha sonraları Mir Behram Beg zamanında Nehri'ye yerleşen aile efradı ve mirleri Şeyh Übeydullah dönemine kadar Şemdinan'ı yönettiler. (19. y.y. ortası) Bundan sonra yönetim, peygamber soyundan geldiklerini iddia eden Nehri Seyitlerine geçti. Yönetim, daha sonraları da (Ağavatı Zersan) Zerzan aşireti ağalarına geçmiştir. Zerzan aşireti, biri İran'ın Uşnu bölgesinde, diğeri Şemdinan bölgesinde oturanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Her iki kol da kendilerini aslen Arap olan ve "Allah'ın Kılıcı" diye adlandırılıp 7. y.y. da Mezopotamya ve Suriye'yi fethetmiş olan Halit bin Velit'e bağlamaktadırlar.

2 - Taifei Paşmîri Aşireti: Zerzan ailesi bir müddet sonra çevredeki itibarını yitirince Şemdinan yönetimi bu kez "Taifei Peşmîri" aşiretinin liderlerine ve mollalarına geçti. "Paş" Kürtçe'de arka demektir. Mir de yönetici kişi olduğuna göre "Paşmîr"

terimi, mirin vekili anlamına gelmektedir.

3 - Girdi Aşireti: Kendi aralarında çekişen bu aşiretin kökeni de çelişmelidir. Ancak, diğer aşiretler gibi bu aşiret halkı da kendilerini Halife Ömer ile Halit bin Velit'e bağlamaktadırlar. Kimileri de Van yöresindeki bir Hıristiyan ile Sincar'dan gelme bir Yezit'e bağlanmaktadır. Çekişmeli kollarından biri Begzade Zerine, diğeri Begzade Bençiya'dır. Buna karşın bu aşiretin mirleri 500 yıldanberi bu aşiretin yönetimini ellerinde bulundurmaktadırlar. Ancak, bir y.y. dan beri Begzade Bençiya önemini yitirdiğinden Begzade Zerine kolu insiyatifi eline geçirmiştir.

Kendilerini Arap soyundan şuna buna bağlayan mirlere ve aşiret reislerine kızan Molla Sait, geçmişlerini yitirmek isteyen bu beylere şöyle der:

"Kim beg olursa, ben Abbasi soyundanım. Ömer'i soyundanım, Halit'i veya filanın soyundanım, felani (falanın) soyundanım, bevani ya da şalgam boyundanım (silgi), pevaz soyundanım (soğan), gizeri soyundanım. (yerelması) Der durur da Kürt'üm demeye bir türlü dili varmaz." (153)

ORTA KÜRDİSTAN'A BU GÜNE DEK EGEMEN OLANLAR

Orta Kürdistan'ın Güneydoğu kesimine sırasıyla şunlar ege-men olmuştur: Ahemenidler'e bağımlı Ermeni Haykan Hanedanı, B. İskender, Ermeni Arsakiler'i, Markus Antonius'la Kleopatra'nın oğlu Aleksandros, kâh Partlar'a, kâh Romalılar'a tabi olan Arsakiler, Ardeşir ve Şapur Sasaniler'i, Galerius'tan Jovianus'a kadar Roma İmparatorları, sonra yine Sasaniler, Bizans imparatoru Theodosius, Sasaniler'in bağımlılığındaki Ermeni Arsakiler'i yeneden Bizans'a bağlaması ile tekrar Bizanslılar, daha sonra ilk Arap fatihleri, Araplar'a tabi olan Ermeni Artzruni prensleri, nihayet 990-1096 yılları arasında hüküm süren ve ilk bağımsız Kürt hanedanı olan Mervaniler. Bu hanedanın yerine Hlat (Ahlat), Diyarbakır ve Erzurum'da Şaharmenler sülalesi geçmiş (1100-1207), Transkafkasya'daki Ani (Kars) Mervaniler'in çağdaşı Şeddadiler

egemen olmuştur. (951-1088) Sonra ard arda doğulu fatihler gelmiş, buralar zaman zaman el değiştirmiştir. 11. y.y. da Selçuklular sahneye çıkarlar. 1049'da Selçuklular, Dersim adını alan Hordzen ormanlarına kadar ilerlemişler ama Bizans valisi Philaretos Varajnuri tarafından geri püskürtülmüşlerdir. Selçuklular, vasalları haline gelen Kürt emirlerine yurtluk olarak tımarlar (iktalar) dağıtıyorlardı. Selçuklular, Şaddadiler'i Gence'den attılar ve bunlara Ani'yi bıraktılar. Daha sonra Kürtler Moğollar'la döğüşmek zorunda kaldılar. Önce XII. y.y. da Hülâgu Han'a, sonra da 1400'e doğru Timurlenk'e karşı. Yapılan savaşlarda bir keresinde Timur, Kürdistan'da Amadiya (İmadiye) yöresinde çok kötü bir durumda kaldı.

14. y.y. da Kuzey Mezopotamya'dan Güney Ermenistan'a ve Zagros sıradağlarına doğru bir Kürt akını oldu. 15. y.y. da Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenler'i zamanında Bitlis emiri, kızını Kara Yusuf'la evlendirip onun müttefiki oldu. Ama Akkoyunlu Uzun Hasan zamanında Kürdistan (Hasankeyf), Bitlis, Cezire, Seert (Siirt) ve Hakkari 1460 ile 1470 yılları arasında işgale uğradı. Nihayet 16 y.y. da batıdan yeni istilacılar olarak Osmanlı Türkleri geldi ve 1514'de Urmiye gölünün kuzey batısındaki Çaldıran'da Türkler'in İranlıları yenmelerinden bu yana Kürdistan'ın kaderi Osmanlılar'a bağlanmış oldu.

Şerefname'ye göre Kürtler dört kısma ayrılmaktadır.

1 - Kurmanclar (Asıl Kürtler)

2 - Lorlar (Luristan'da oturanlar ve Kürtleşen uruklar)

3 - Kelhurlar

4 - Guranlılar (Kürtleşen Türkler)

Doğubilim uzmanlarına göre Lorlar da Kürt sayılmayıp Guranlar gibi ayrı bir lehçe konuşmaktadırlar. Gerek Guranlılar ve gerekse Lorlar, Zazaca denilen bir dil konuşmakta ve uzun bir zaman süreci içinde Kürtler'in kültürlerini özümseyerek Kürtleşmişlerdir.

Tarihçi ve Kürdoloğ Bazıl Nikitin, P. Rondot'un incelemelerine değinerek Kürtler'in Miller ve Ziller diye iki gruba ayrılmasından başka Lur, Kelhur, Suran ve Guran gibi dört temel grubun

da varlıklarının söz konusu olabileceğini ancak dilleri yönünden birbirlerinden ayrıldıklarını işaret eder.

"P. Rondot, daha önce de kaç kez sözünü ettiğim titiz ve yararlı incelemesinde küçük aşiret topluluklarını iki büyük ana bölüm olan Miller'e ve Silivler'e (Zilanlılar) bağlama yönünde ilginç bir sorun ortaya atmaktadır. Ben aslında bu bölümlerin Rondot'un dediği gibi "klásik" olduğu kanaatında değilim. Bilinen başka bölümler de vardır. Bu bakımdan bana özellikle lehçeleriyle birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılan dört temel gruptan söz edilmiştir. Lur, Kelhur, Suran ve Guran. Yine de Rondot, Kürdoloji'deki bu sorunlara parmak basmakta haklıdır. Rondot, şöyle devam eder:

Bununla birlikte, Milli aşiretinin reisleri tarafından Milanlar ve Silivanlılar hakkında Sir Mark Sykes'a ve başka gözlemcilere verilen bilgilere değinilebilir. Bu kaynaklara göre Milanlar'la Zilanlılar'ı baştan beri temelinden ayrı ve çok farklı biçimde gelişmiş gruplar olarak görmek gerekir. Doğudan gelmiş olan Zilanlar, yüksek dağlarda sert mizaçlı göçebeler olarak kalmışlardır ve eski Kürt geleneklerine bağlıdırlar. Arap aslından gelen Milanlar ise, daha ince ruhlu ve zeki olup bu nitelikleri sayesinde daha nüfuzludurlar. Bu ikinci grubun, kardeş kavgaları yüzünden Ganuri ve Banuri diye iki parçaya bölündüğü söylenir. Birincisine Yukarı Kürdistan'daki Hasenan, Hayderan gibi aşiretler, ikincisine ise güçlü yabancı grupların(özellikle Rwala Arapları'nın) bir araya gelmesinden oluşmuş Milli aşireti konfederasyonuna dahildir." (154)

Yukarı Zap kıyısındaki Culamerg'de (Çölemerik) oturan Hakkâri aşiret reisleri, Abbasi soyundan geldikleri inancı içindedirler. Bu sülalenin Şerefname'de geçen ilk pransi İzzeddin Şir'dir. Hakkari'nin bu ilk sülalesi Domboli aşireti tarafından devriliş mülkü elinden alınmıştır. Ama sonra Nesturiler'in yardımı ile yeniden bir başka mahalli prens ailesi başa geçmiş ve Şembo unvanını almıştır. Kuzeyde bu ailenin iktidarı, merkezi Başkale olan Albak ilçesine kadar uzanıyordu.

Buna karşılık Bitlis prensleri, soylarının İranlı Sasani hanelerinden geldiğini iddia etmektedirler.

Nitekim, bu feodal şef, Kürt, Kürtleşmiş, hatta Hıristiyan unsurlardan oluşabilen birçok aşiret üzerinde hüküm sürer. Aşiret reisi olması, yalnız kendi aşireti için söz konusudur. Zaten iktidarını yürütmesi için gereken silahlı gücü de çoğu zaman bu aşiretten sağlar. Hatta kendisinin Kürt olmaması da mümkündür. Örneğin, Erivan serdari gibi bir Kacar da olabilir. "Kacar aşireti, İran tahtını ele geçirmeye çalıştığı zaman, Senneh ailesi kadını bu aşirete bağlayıp onunla bir dostluk ve ittifak anlaşması yaptı." (155)

ERMENİSTAN'DAKİ KÜRT AŞİRETLERİ

Kürtler'in Ermenistan'a kitleler halinde yerleşmesi, 1514'de Osmanlı'nın Çaldıran ovasındaki zaferinden sonra İdrisi, Heyderanlılar'ı ve onlarla birleşmiş aşiretleri, Osmanlı'nın İran ve Gürcistan'la olan yeni sınırlarını savunmaları için bu sınırlar boyunca kuzeyde Ermenistan'a nakleder. Bu aşiretler, Osmanlı devletinin hizmetinde bir çeşit devamlı milis meydana getirmeleri şartıyla vergiden bağışık tutulurlar. Lynch "Ne türü olursa olsun, şurası belli ki, Kürtler'in Ermenistan'a yerleşmesi o dönemden başlamıştır" demektedir. Ancak, Minorsky'nin kanısınca Kürtler, kuzeye çok daha önceki bir tarihte yayılmışlardır. En başta göçebe oluşlarının, kısmen de Hıristiyanlar üzerinde baskısını gösteren Müslümanlığın yandaşları oluşlarından, bu yayılışları 10-11 y.y. larda olması gerekir. Böylece Kürtler, Ermeni krallığının bazı kısımlarını azar azar ele geçirmişlerdir. Bu krallık 11. y.y. da ortadan kalkmıştır.

Lynch'e göre Ermenistan'daki Kürt aşiretleri şunlardır: Zireki, Cibran, Zirkan. Hasanani, Heyderan, Ademan, Şipkan ve Mamakan. (Bu Mamakanlılar'ın "Mamıkonyan" Ermeni aslından geldikleri ileri sürülmektedir.) Rus yazarı Averianov, aynı aşiret adlarını sayar ve ayrıca şunları ekler: Cemadanlı, Celâli, (ileri sürüldüğüne göre bu aşiretler de Kürtleşmiş Ermeniler'den olup Kotanlı, Soranlı, Sağanlı, Hasananlı, Keçanlı, Dutkan-

lı, Kapdekanlı ve Cinankanlı olmak üzere sekiz boya ayrılmıştır. (156) Ayrıca Çarekî (Çarekî olması gerekir), Balaban, Bal-uşağı, Keçilan ve Lolan aşiretleri de bu bölgede yer alırlar demektedir.

Bazıl Nikitin, Veteriner Dr. M. Nuri Dersimi'nin Kürdistan tarihinden esinlenerek Hakkâri yakınlarında Dersim kasabasında Zaza Kürtleri vardır ki bunlar, yüz yıllardan beri kendi dağlarında oturmakta olduklarından ayrı bir aşiret oluştururlar. Soane, bu konuda şunları söyler: Bu Zazaları ziyaret edemediğime çok üzülüyorum. Çünkü, bunların lehçesi, Farsça ve Kürtçe ile aynı Ari gruptan olmakla birlikte ne birine, ne ötekine benzer. Bunlar, Yukarı Dicle'de otururlar. Gezginler, bu aşiretten "Ufak boylu, garip bir kavimcik" diye söz ederler. Bunlardan benim rastladıklarım, gerçi ürkek, güvensiz davrandılar ama, bana her zaman rastladığım tipte ufak boylu, mert ve çalışkan insanlar olarak göründüler. Aralarında mavi gözlü, sarı saçlı olanların oranı da yüksekti" der. (157)

Aslında Dersim, Hakkâri'ye yakın bir yer değildir. Aralarında Elazığ, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinin toprakları olup kilometrelerce mesafe vardır. Ayrıca Dersim'de bir aşiret değil, pek çok aşiret olup bunların hepsi aynı inanç bütünlüğü içinde Alevi olup Şafii Kürtleri'nin aşiretlerinden de hem inanç, hem de gelenek, görenek, kıyafet, fizyonomi ve insan isimleri yönünden ayrılırlar. Sayılan Kürt aşiretlerinden tamamiyle farklıdırlar. Bazıl Nikitin'in Rus yazarlarından Lynch'nin yapıtından esinlenerek Ermenistan bölgesindeki Kürt aşiretleri arasında saydığı Çarekî, Balaban, Baluşağı, Keçilan ve Lolan gibi aşiretlerle Celâli adı altında saydığı pek çok aşiretleri, kendisi de tereddütlü olduğu için hem Kürt kökenli aşiretler arasında saymakta ve hem de Celâli aşiretinden oluşan sekiz boyu, Ermeni kökenli saymaktadır. Bu varsayımı ile tam bir yanlışlığa düşmüştür. Her iki yazar da Dersim aşiretlerinin, 1. Selim'in hareketi sonucu ödüllendirilmiş gibi şimdiki topraklarına yerleştirildiklerini bildirmektedirler. Oysaki özellikle Dersim Aşiretleri, Alevi oldukları için 1. Selim'in hareketiyle belirtilen Ermenistan topraklarına yerleştirilmemiş, tam aksine ceza-

landırılmışlar, öldürülmüşler ve hapsedilmişlerdir. Bingöl, Erzurum ve Hınıs'taki dağlık bölgelerine korktuklarından göç ederek sığınmışlardır.

Dersim aşiretleri, Selçuklu akınları ile Hazar ve Horasan boylarından 11. y.y. da gelip yerleştirildikleri için zaten bu yerler 1. Selim'den 400 yıl önce kendi yerleri idi. Dolayısıyla oralara, 1. Selim'in hareketinden sonra yerleştirilmeleri söz konusu olamaz. İdrisi Bitlisi'nin marifetiyle yaptırılan yeni yerleşim alanları, Ermeniler'e karşı değil, Şiiler'e ve Aleviler'e karşı yapılmıştır. Malatya, Elazığ-Erzincan ovaları ve verimli alanlar Alevilerden alınıp Şafii Kürtler'e dağıtılmıştır.

Guti ve Lolobiler'e gelince: Lolobiyum ülkesinin adı Gutium, Asur padişahı Sargon (Sarkun) devrinde yazılanlar da (M.Ö. 2700) de görülüyor. Her ne kadar Lolobiler, Lurlar'm ataları olarak görünüyorsa da Luristan, Enzan bölgesinin bir bölümüydü ki eski yerlileri Kusular idi. Bunlar miladi zamana dek yerlerinde idiyse de sonradan o yörede görünmez olmuşlardır.

III. Salmasar zamanına dek hüküm süren Lolobiler'in haki-miyetine M.Ö. 828'de Asur Devleti tarafından son verilmiştir. Bili-diği gibi Lolobiler'in bir kısmı sonraları Kardular'a karışmışlar-dır. Kürt aşiretlerinden bir tanesi bu gün dahi "Lolo" adıyla Ker-man vilayetinde çadır hayatında göçebe tarzında yaşarlar.

Lur adı, Dzful adlı şehirden alınmış olup onun doğu bölge-sindedir. Yagutê Hemewi, şöyle yazıyor: "Lur,bir Kürt aşireti olup Xuzistan-İstefan arasındaki dağlarda yaşarlar" "Bubdetu'l-Tewarix" (Zubdatu'l-Tevarih) de bu konuya ilişkin "Lur'a, Lur denmesinin nedeni şudur: Manrud vilayetinde Kurd diye bir köy bulunmaktadır. O yörede Lur dilinde Pul denen bir vadi vardır. Vadinin bir kesimine Lur denmektedir. Çünkü bu bölgedeki top-luluğun asıl geldiği yerin adı Luran'dır.

Gutiler M.Ö. 26. y.y. ortalarında Akad, Sümer ve Elam'ı iş-gal edip 120 yıl kadar Babil'de saltanat sürdürdüler. Sonra Erux (Eruh) şehrinin padişahı olan ve adından Gutiler'den olduğu anla-şılan Oton Lugal devrinde Trikan, Guti padişahını yenerek Guti devletine son verdi. Elam'ın kuzeydoğusunda Enzan Bölgesinde

bazı hükümdarlıklar doğdu. Enzan, dağlık demek olan Kürtçe'de Zozan şeklinde görülür. Bextiyari (Bahtiyari) dağlarında Şimaştı bağımsızlığını ilan eden Gir adında bir emir vardı. Hitit padişahı-Şubilkuma, Kitabelerinde Gurdeler'in tapındıkları Tanrılardan birinin adının "Gir" olduğu belirtiliyor. Böylece Bextiyari dağları yerlilerinin Tanrıları'nın adı da Gir'dir denilebilir. Emir, adını bu Tanrı'dan almış olup Gurde insanlarıyla aynı soya mensuptur.

Çünkü Karda adı, Trikan yenilgisinden sonra doğmuştur. Bu yenilgi sırasında Dicle'nin yukarı kesiminde bir kısım Gutiler, Karda adını aldılar. Akad ve Sümerler savaşçı, pehlivan, kahraman anlamında kullanıyorlardı Karda'yı. Bu sözcük sonradan Xurdu (Gurdu) Kurdu olmuştur.

Bugün bile bu bölgedeki Kürtler, yiğit gençlerine "Xordo" (Horto) derler ki bunun da Gurdo sözcüğünden kaynaklandığı düşünülebilir. "Asur kralı Tugulti İnör (Tiglet Eynur) bir olayla ilgili olarak iki safhada açıklama yapıyor. Birinde Kutı sözcüğü, diğerinde Kutı yerine Kurti sözcüğünü kullanıyor. "Mezopotamya Kavimleri" adlı eserin yazarı, açık belgelerle Kürtler'in Guti soyundan geldiklerini saptamıştır.

Doğu bilimci Drawer'e göre Guri ile Kurti adı, tek kavme aittir. Ya da Kurtiler, Gutiler'in en büyük bölümüdür. Çünkü Kurti sözcüğü ilkin tüm (Gutiler) için kullanılmıştır" (158)

Diğer yüz yıllarda "Guti" adı her yerde Karda, Kurti, Kutsi, Kusi şekillerinde görülür. Kürtçe yazılan Mijuy Edebi Kurdi (Kürt Edebiyatı Tarihi) adlı kitapta Dr. Kontinov, "M.Ö. 4000 yıllarında Güney Sibirya ve Rusya halklarının Zagros dağlarına doğru göç ettiklerini ve gittikleri çeşitli yerlerde kendilerine Azyatik (Asyai) - Asyalı dendiğini, M.Ö. 3000'de bu yerlerden ikinci bir göçün başladığını, Zagros dağlarına varan bu topluluklara eski bilginlerin Ari veya Hint-Avrupalı dediğini, bu iki göç sonunda bir kısmı Mezopotamya'ya gelip kaynaşan toplulukların Guti, Kusi diye anıldığını" nakleder. (159)

Diğer bir yerde Ojen Pitar'ın görüşlerini Fon Loşan şöyle yazıyor. "Bu gün Sovyet Türkistan'ında toplu bulunan Aryaniler'in bir kısmı Güney İran'a doğru hareket etmişler ve orada ikiye

ayrılmışlardır. Bir kısmı Himalaya dağlarını aşarak Hindistan'a gitmiş, Hint ulusunu meydana getirmiş, diğer kısmı İran'a yerleşmişlerdir. Buraya da genel olarak İran adı verilir. Bunların geliş tarihi M.Ö. 2500 yıllarına doğru olabilir. Gelenlerin bir bölümü de Zağros dağlarına doğru grup grup gitmişlerdir. Zamanla Lolo, Guti, Kusi, Mamai, Karduş, Xaldi, Karđu ve Mad (Med) adlarını almışlardır." (160)

Yukarıda Doğu bilimcilerin yazdığına ek olarak yapılan incelemelerin saptadığına göre Gutiler, en eski Aryani kavimlerindendirler. "Mazdeist Edebiyatı" adlı eserinde Zent-Avesta dili mütehassısı İran bilimcisi (İranolog) Prof. Por Dawut, kutsal kitap Avesta'nın tercümeli baskısının arkasında şu açıklamada bulunur: "Giutme adına ilişkin bu kitapta belirtildiği üzere Zerdüş'tün rakiplerinden biri Guitme adını almıştır. Sanskritçe'de (Hintliler'in Hint-Avrupa dil ailesinden olan eski kültür dili)de ilahi söyleyenler zümresinde Wida veya Gutme adı verilmiştir.

Budizmin kurucusunun bir adı da Gutme olmuştur. Guti, yazarın görüşüne göre Guti (Kuti) sözcüğünden kaynaklanmıştır. Guti, aynı zamanda (Gab) anlamındadır. (Türkiye'deki tüm Zazalar, öküze "Ga" derler) Zerdüş'tün Gatha'sında sayın Prof. Por Dawut şöyle yazar: "Şimdi Guş dediğimiz Gius Urwan, öküz (Gab) demektir. Avesta'da her geçen ayın 14. günü bu melek yardımıyla Gius Urwan, Ahuramazda'nın yarattığı ilk ruhtur. (Ahuramazda, Zerdüş dini ve Mazdeizm'de iyilik Tanrısı, gök ve ışık Tanrısı olup kendisinden kopan karşıt güç, Ehriman (Angra Mainyu) adındaki yer altı ve karanlıklar Tanrısı'ndan korkar.) (161)

Lolobi padişahı ve "Anubanini" yüz yıllar sonra Guti ve Kusi padişahı sayılıyor. Bundan da anlaşılıyor ki Guti, zamanla bazı yerlerde Kusi, Kasi, Kesi şeklinde telaffuz edilmiştir. Alman araştırmacısı Hertsfeld, "Hazar Denizi'nin Avrupa dillerinde adı "Kaspın"dir. Adını bu topluluktan alır. Bu topluluk M.Ö. Hazar denizinin güneyinde ve doğusunda oturan Kusi, Kasu, Kesesi (Kesisi) adındaki topluluktur. Kasu sözcüğü Kasp, Kesp, Kespın sözcüklerinin çoğuludur. Hazar denizinin adı, Bu Kespın'den alınmadır" der. (162)

Bazı araştırmacılar ve özellikle Rus ve İran araştırmacıları; "Hint - Avrupa kavimlerinden bir kısmı M.Ö. 2000 de Türkistan ovalarından, Kafkasya ve Hazar Denizi kuzeyinden kalkıp İran'a, Kasu'lar'ın memleketine doğru geldiler ve onlarla karıştılar" demektedirler. Bir bakıma bu varsayımlar doğru olabilir. Çünkü Hun İmparatorluğu döneminde "Lu-Lan" diye bir prensliğin varlığı görülmektedir. (163) Ayrıca İngiliz arkeologları, Türkistan'daki bir kazıda çıkarılan belgelerden, yazılı taşlardan "Lu-Lan" kentini ortaya çıkarmışlardır. Hun imparatorluğu içinde yalnız Türkler yer almamakta, yerli başka kavimler de dönemimizde olduğu gibi bu imparatorluğu oluşturan konfedere topluluklar olmuşlardır.

İhsan Nuri, eserinin bir yerinde "Muşki ve Nayriler'den sonra Araratiler, lolobiuler devrinde bağımsız yerel devletler kuruldu. M.Ö. 18-19 y.y. daki Asur yöneticileri, Lolobi kavminden idiler" demektedir. Yazar, burda çelişkiye düşmüştür. Zira aynı eserin 37. sayfasında Kasi, Guti, lolo ve Subari orduları ile Asur padişahı Adalnirani'nin savaştığını ve onları yenilgiye uğrattığını belirtmektedir. Doğrusu da budur. Çünkü, Loloların Asurlular'la hiçbir garabetleri yoktur. Suriye'de yaşayan Lolobiler devrinde de padişahlardan biri İmaş Guş adını taşır. (164) Dış baskı ve saldırılarda yerli kavim olan oymakların birbirlerini desteklemeleri doğaldır. Nitekim Kusiler, Babil'e saldırdığında Guti ve Lololar'ın yardımını almıştır.

Bütün bu açıklamalardan sonra özet olarak denilebilir ki İran'ın batısındaki dağlık kesim, Suriye ve Irak'ın kuzey kesimlerindeki Araratiler'in egemenliği, Gutilerle başlamıştır. Şehname'nin içeriğindeki Batı İran olaylarının genel durumu bunu göstermektedir. Buna göre Şehname kahramanı Cemsit, Araratiler'den olan Kasit padişahıdır ve bağlı bulunduğu ulus da Kusiler'dir.

Zerdüşt inancına göre o devirde İranlılar, peygamberlerine sarı ışıklı güneş anlamına gelen (Zertuşra) diyorlardı. Üç ayrı kelimeden oluşan "Zer-tuş-ra" bileşik kelimesinde "Zer" sarı, "tuş" ışın, "ra" güneş anlamına gelmektedir. Bu gün de Kürtler, güneşe

"ro" derler. "Zer" altın ve sarı anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde günümüzde Guranlılar'dan geldikleri varsayılan Zazalar da güneşe "roc" demektedirler. "Roc" aynı zamanda gün anlamına da gelmektedir.

Kürtler, ışına "ti" derler. Zazalar ve Lololar da güneş ışığına 'tici' derler. "Gandiş-Frortiş" adlarında görüldüğü gibi Farsca'da "diş", "şid" olmuştur. Daha sonra Canşid ve Yemxeşit (Yemheşit) sözcükleri Cemşit şekline dönüşmüştür. Böylece ışık ruhlu sonsuz bir varlık anlamına gelen Cemşit, bu günkü Kürtler'in ataları olan Guti ve Kasitler'in padişahı olarak Şehname'deki olayların kahramanlık sembolü olmuştur.

Şehname'deki açıklamalara göre Guti ve Kusiler'in saltanatından sonra Yukarı Mezopotamya dahil bütün İran'ı egemenliği altına alıp güçlü bir devlet kuran ve Asular'ın etkinliğine son veren kişi Frortiş'tir. Frortiş, Kürt bir lider olan Feridun'dan başkası değildir". Frortiş ailesinin adları genellikle Gaw (Giw) ve diğer bir kelimeden meydana geliyor. İxtovikiw (İhtovi-kiw Diyakiw) gibi kaydedilmişlerdir.

Yukarıda öküz (Gaw) ün sadece tarımda kullandığı açıklanmıştı. Mad taifeleri bol miktarda hayvan sürülerine sahiptirler, hatta Avesta'da Yem ve Teraiton (Cemşit ve Feridun'u) çok sayıda hayvan sahibi diye tanıtır. Zorunlu olarak kışlak ve yaylalara giderlerdi. Bazen de uzun süre sarp dağlık arazi ve ovalarda dolaşıyorlardı. En güçlü araçları bu günkü halefleri Kürtler'de olduğu gibi genellikle öküz olmuştur." (165)

Günümüzde Doğu Anadolu'daki tüm Alevi aşiretleri, sabah güneşinin ilk ışıkları yer yüzünü aydınlatığında güneşe dönüp dua ederler. Bu inanç ve gelenek çok eskilere dayanır. Tarihsel gerçekler, bu ibadet şeklini Zerdüş dinine bağlar.

"Zerdüştler'in güneşe yönelik ibadet ettiklerini göz önüne alırsak, bu nedenle peygamberlerini sarı ışıklı güneş (Zer-tuş-ra) diye lakaplandarmaları kabul edilebilir.

Zerdüş dini 1. Darius devrinde İran'da devlet dini olmuştur. İslâmiyet'in yayılmasına dek, hatta bazı yerlerde daha sonra da İranlılar ve Kürtler arasında yaşamıştır. Örneğin Darius'un Behis-

tan dağında bir kayaya oyduğu söylevinde Zerdüşt dininin izlerine rastlanılır. Zerdüşt, Magianizm (Mecusilik) düzene sokmuştur. Soyut bir felsefeye dayanan Zerdüşt dininin Zent-Avesta adında kutsal bir kitabı vardır. Asıl kitap Avesta olup Zent adı verilen yorumlar eklendiğinden bu adı almıştır. Kimileri, Avesta'nın Zerdüşt'tan binlerce yıl önce var olduğunu, kimileri de Zerdüşt'ün ölümünden sonra düzenlendiğini belirtirler.

Bu dinin kökeninde İran halklarının inançları ile uyuşan aydınlık (iyilik-doğruluk) temsilcisi Ahura Mazda (Hürmüz) ve karanlık (Kötülük, yalancılık) yaratıcısı Angra Manyu (Ehrimen) dualizmi yatar. Zerdüştlik, tek Tanrı'lı dinlere yakındır.

Zerdüşt dininin temel ögesi sevgidir. Bir diğerk önemli öge çalışmaktır. Zerdüşt, tarımı teşvik etmiş, çiftçiliğın yerleşmesine yardımcı olmuştur." (166)

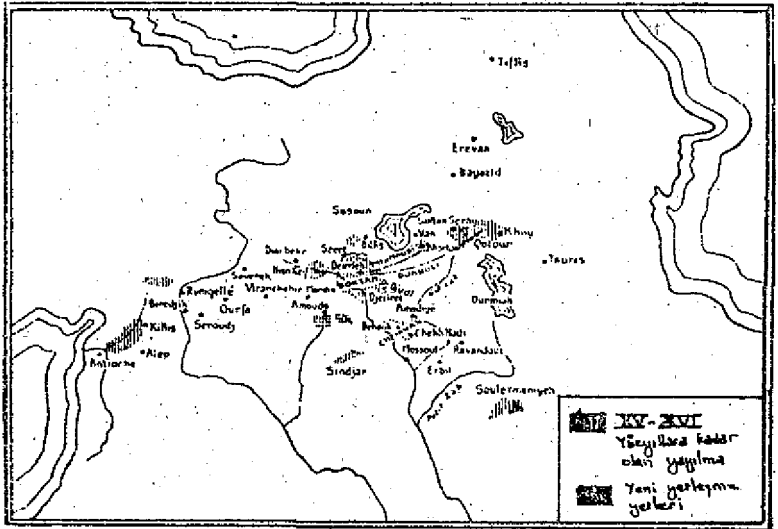
Zamanımızda Zerdüşt dininin izlerine Yezidi Kürtler'inde rastlanılmaktadır. Doğu'daki Alevi aşiretleri arasında ise daha çok Şamanizm izleri görölmektedir. Örneğın dinsel ayinlerde, cem ve cemaatlerde sema yapılması, yıl içinde ölenlerin mezarlarının ilkbahar aylarında yemekli, çörekli ve çerezli törenlerle yapılması gibi benzer gelenekler, tam anlamıyla Şamanizm'in ilkelerine uymaktadır. Bu arada görölebilen (sabah güneşine karşı dua etmek gibi) Zerdüşt kültürüne de rastlanılır.

Alevi Zazalar'ında Menuş adı pek yaygındır. Bu "Menuş", tarihlerin belirttiğine göre Ararat padişahıdır. İhsan Nuri, yazdığı yapıtında bu konuya şöyle değinir: "Zerdüşt'ün soyu, Feridun'un torunu Menuçehr'e dayanır. Şehname'deki şah adlarını incelediğimizde şu sonuca varırız. Menuçehr-Menuş (Minwaş) Ararat padişahı idi. Mannai topraklarını ele geçirmişti." (167)

Uzun bir zaman aşımından sonra yapılan akınlar sonucunda Kardü ve Ararat aşiretleri birbiriyle kaynaşmışlardır. Aynı kökenden gelmeleri nedeniyle aşiret ve soy adları, milli bir çehre ile "Kardü-Kurd" biçiminde bütünleşmiştir. Ermeni tarihçileri Kardular'ın saldırıları, Kurçix (Kurcih) halkını aralarında tüketti" demektedir. "Kurçik" adına aynı biçimde Varto'nun bir köyünde rastlanılmaktadır.

İlk çağ ırkları üzerinde araştırmalar yapan Ric (Rich), Kürtleri, yapı bakımından iki ana bölüme ayrılır. Biri çadır yaşamını sürdüren göçebe, silahlı sürü sahipleri ve çobanlarıdır. Bunlara, Asirta adı verilmiştir. Diğerleri ise köylerinde yerleşik çiftçilerdir. Bunlara da "Guran" adı verilmektedir. Guranlılar ile ilgili olarak genel kanı şudur:

İrani bir kavimdir. Gerek fiziki tipleri ve gerekse konuştukları dil bakımından Guranlar, Kürtler'den ayrılırlar. Daha çok İran'ın kuzeybatı, Hazar ve Horasan bölgelerinde yer almışlardır. Yapılan göçlerden sonra, kısmen Yukarı Mezopotamya ve Yukarı Fırat dağlık kesiminde yerleşip yayılmışlardır. Köylerinde yerleşik bir yaşam sürdürdükleri için göçebe, yarı göçebe ve çadır hayatındaki Kürtler'e tepeden bakmışlar, onları (Re'aya) diye aşağılamışlardır.

Harita 14 - Yazidiliğin Yayılışı (R. Lescot'a göre).

Bazıl Nikitin, "Bazı yazarların Guran'dan bunu anladıklarını, bazılarının da Guran'ı bir Kürt aşireti olarak kabul ettiğini hatırlatır, Vagner (1852) Rich, N. Marr, Jisti, Mirahoryan (1885) ile Minorski'nin bu konudaki görüşlerini aktarır. Daha sonra da Guran'ın ikinci anlamıyla ilgili olarak Dersim Zazalar'ı ve (diğer Zazalar) tarafından konuşulan dili hatırlatır. Başka yazarlar da Guran-Zaza yakınlığından söz ederler. Yine Zazalar arasında gözlemlediğimize göre bazıları aşiret mensubu olmakla övünüp, aşiret mensubu saymadığı ve "Şari dewekan - Köycükler ahalisi" dediği köylüleri aşağılarlar." (168)

Zazalar adı verilen ve Guranlar'dan geldikleri varsayılan geniş halk tabakaları Hınıs, Varto, Bingöl, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Ergani, Diyarbakır, Lice, Maden, Çermik Piran, Urfa, siverek ve Antep bölgelerinde yerleşik olarak bulunurlar. Ancak, Hınıs, Varto, Bingöl (Palu Hariç) Erzincan, Tunceli bölgelerindeki Alevi Zazalar, diğer bölgelerdeki Şafii Zazalar'dan şive yönüyle dilde ufak bir farklılık fakat, şekil ve biçimde (fiziki yapı) tam bir ayrılık gösterirler. Dilde köken bakımından aynı olmakla beraber şive ve ağız farklılığı net bir şekilde göze çarpar. Mezhep farklılığı nedeniyle aynı dili konuşan bu insan grupları, sürekli anlaşmazlık içindedirler. Alevi Zazalar bilinçli ve hoşgürülü olurken, Şafii Zazalar, tam tersine daha tutucu ve katıdırlar. Bu katılık ve hoşgörülük farklılığı, birbirleriyle çelişkili olan mezhepsel düşünüş ve inançtan kaynaklanmaktadır.

İhsan Nuri ise, Kürtler'i genel olarak dört büyük topluluğa ayırır.

1 - Lur ve Bahtiyariler

2 - Kelhurlar

3 - Guranlar

4 - Kurmançlar

Aynı eserin dipnot kısmında şu açıklamalara yer verilmektedir:

"Kürtler arasındaki bu sınıflandırma aslında Kürt dilinin

lehçelerine göre yapılmış olan klasik sınıflandırmadır. Lehçe ve diğer özellikleriyle kendine özgü bir yapı taşıyan Türkiye'deki Dimili (Zaza) topluluğu da genellikle bazı yazarlarca bu Guran kesimine dahil edilir.

Kemal Badıllı'nın belirttiğine göre Mehmet Mihri (Hilav) Mukaddimetu 1- İrfanında Kürtçe'yi, Kürdi ve Gorani diye ayırdıktan sonra Gorani'yi Hewrami ve Zazayi kolarına, Kürdi'yi de Fili ve Bılbasi diye ayırır. Ayrıca Bılbasiler'i de asıl Bılbasi ve Kurmanci kısımlarına ayırır. Yine Badıllı, kendisinde bulunan yazanı meçhul bir yazma Kürtçe Gramerinde Kürtçe'nin Asli, Eyubi ve Zazai diye üç bölüm şeklinde gösterildiğini; Asli'nin Boti veya umumi adıyla da anıldığını belirtir.

Bu lehçeler içinde en çok işlenen, yazı diline geçen Kurmanç lehçesi olmuştur. Hewrami (Goran) lehçesinde de eskiden önemli edebi eserler verdiği belirtilmişse de bu gün pek kullanılmamaktadır. En az yazılan Zazaca'da ise ancak bir iki eser verildiğini biliyoruz. Bu gün Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler, Kurmanç lehçesiyle, Irak Kürtleri ise Sorani (Süleymani) ve kısmen Kurmanç (Behdinani) Kürtçesiyle sınırlı da olsa yazabilmektedirler. Diğer yerlerdeki Kürtler ise dilleriyle okuyup yazma hakından yoksundurlar" (169)

Kimi tarihçiler Medler'i ve Guranlar'ı bu günkü Dimili denilen Zazalar'ın ataları olarak kabul ederler. Gerek Medler'in ve gerekse günümüzdeki Zazalar'ın konuştukları dil yapılarına baktığımızda Medler'le Zazalar arasında konuşulan dilde bir benzerlik olduğu göze çarpar. İhsan Nuri yapıtının bir notunda şu bilgilere yer verilmektedir.

Medler'in ana vatanına "Ma" denildiği bilindiğine göre Der-sim Zazalar'ı öz anneye "ma" ve Medler'in dilinden adama "mur-dem", nikâh ve başlığa "mar" yükseğe barış (berz) dendiği gibi, Zazaca'da bu kelimeler aynı anlamda ve aynı şekilde kullanılır. Kahraman anlamında olarak kadınlar, kocalarına "mêr" derler. Cesaret anlamında: Ez mêrim, tu mêri derler. Bu kelimeler Med dilinde de aynı anlamdadır. Zaza lehçesinin % 50 sinde bu eski

ana dilinden kalan öz Ari kelimeleri vardır. Ancak buradaki ifade biraz Kürtçe'ye kaydırılmıştır. Aslı, "Ez jihatıya-tı jihatıya" denilmektedir.

Tarihçi Juste, eski kitabelerinden bir taş üzerinde Zaza kelimesini okumuş ve bu kelimenin eski Kürt dilini kasedettiğine inandığını söylemiştir. Rus tarihçilerinden Griyev, Medler için şöyle diyor: Bunlar, Kürtler'in atalarıdır. İranlı kavimler arasında ilk yeri alırlar. İranlılardan daha önce Asurlular'ın yazı ve edebiyatını biliyorlardı. Kürtler'in aslı olan Med yani Marlar, taşlar üzerine çivi lazısı yazmayı ve heykeller yapmayı biliyorlardı. İranlılar (Fars) (Pers) Medler'i yenince Guros (Kurus), Kürtler'in edebiyatını almıştı." (170)

* * *

M.Ö. 4000-3000 yıllarından günümüze dek süregelen ve bu gün Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Batı İran, Kuzey Irak ve Suriye ile kısmen Kafkasya-Hazar Denizi'nin kuzey kısımları, Afganistan ve Blucistan topraklarında yer alan, kökenlerini, geçmişlerini değişik yazarların, tarihçilerin ve araştırmacıların yapıtlarından örnekler göstererek özet halinde sergilediğimiz ve Kürt denilen Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkının "6000" yıldan beri bu bölgelerin yerli insanları olarak oturdukları topraklarının öz sahibi oldukları "6000" yıllık kültürlerinin bu süreç içinde birlikte yoğrulduğu, yemeklerinden giyinişlerine, inançlarından folkloruna kadar bu hareketlilik içinde şekillendiği görülmektedir.

İnsanların var olduğu günden günümüze dek kitleler halinde bir takım karışımların doğal olabileceği, eski devirlerden irili ufaklı Ararat kavimlerinin karışımları ile birleşmeleri gibi uzun zaman süreci içinde Kürt-Türk karışımlarının da olduğu, aynı şekilde kültür ozmozunun da yapıldığı ve birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu görülmektedir.

Zaza denilen topluluğun Guran-Guti-Hitit-Kimmer ve İskit gibi kısmen Türk asıllı kavimlerle Ararat kavimleri ve sonradan Horasan yöresinden göç edip gelen Türkmenler'in karışımından oluştukları, iç içe ve yan yana inanç ve gelenekleri ile bir bütün

olan kùltürlerinin etrafında birleştikleri gör÷lmektedir.

Sayın Doğan Avcioğlu'nun belirttiikleri gibi "Bu memleket niçin bizim?.. Dört yüz atlıyla Orta Asya'dan gelip fethettiğimiz için mi?.. Böyle diyenler, gerçekten benimsemiyor, anayurt saymıyorlar bu memleketi. Gurbette biliyorlar kendilerini yaşadıkları yerde. Hititler, Frigyalılar, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Gutiler, Medler, Araratiler, Moğollar fethetmişler Anadolu'yu. Ne olmuş sonunda? Anadolu onların değil, onlar Anadolu'nun olmuş." (171)

Bu memleket bizim olduğu için bizim. Fethettiğimiz için değil. Aramızda dışarıdan gelmeler çoğunlukta olsa bile kaynaşmış, halleşmiş hepsi. Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten de biziz, eriyen de... Biz bu toprakları yoğurmuşuz, bu topraklar da bizi... Onun için en eskiden en yeniye ne varsa yurdumuzda hepsi öz malımızdır bizim. Halkımızın tarihi Anadolu'nun tarihidir. Anadolu'nun tarihi de halkımızın tarihi ve geçmişidir.

Yeni T÷rkiye, din ve ırk kavramları ÷st÷ne değil, yurt ve ulus kavramları, b÷t÷nleşen kùlt÷r ve dil kavramları ÷st÷ne kurulmuştur. Uygarlık yolunda bu kavramlarla ilerlemelidir.

9. BÖLÜM

AŞİRETLER

"Dil, bir ulusun aynasıdır. Bu aynaya baktığımız zaman, orada kendimizin gerçek yankısını görürüz."

Schiller

AŞİRET SİSTEMİ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin yapılarına geçmeden önce aşiret sistemi hakkında bilgi vermeyi uygun bulduk. Çünkü, pekçok kişi "Aşiret" ile "Ağalık sistemi"ni birbirine karıştırmakta ve ikisini aynı görmektedirler. Oysaki aralarında yapısal yönden büyük farklılıklar vardır.

Her iki sistem de "Feodal" yapı sistemine girmekle beraber, oluşum ve sosyal yaşantıları birbirine benzemez. O yaşantının içinde olmayanın, bu iki kurum arasındaki farklılığı görmesi olası değildir.

Çoğu kez feodalite ile aşiret sistemi yapısal yönden birbirine karıştırılır. Bu nedenledir ki bir aşiret reisi ile bir feodal bey aynı biçimde görülür. Birbirlerinden farklı bu iki kurumu açıklığa kavuşturmakta yarar vardır sanıyorum.

Feodal bir düzende aristokrat sınıf, geniş halk kitlelerini etkisi altına alır. Bunların büyük toprakları olup topraksız olan geniş halk çoğunluğunu karın tokluğuna çalıştırarak yönetirler. Başka bir deyişle feodal bir düzende toplum: Yöneten ve yönetilen olmak üzere iki sınıftan oluşur. Feodal bir toplumda temel üretim aracı topraktır. Geniş toprak sahibi olan beyler, kendi topraklarında çalıştırdıkları serflerle (topraksız köylüler) daha geniş bölgeleri etkileri altına alan derebeylere, derebeyler de krallara bağlıdır. Orta Çağ Avrupası bunun tipik bir örneğidir. Doğu'da da binlerce yıldan beri bu düzen süregelmıştır. Batının krallığına karşılık Doğuda da derebeyi ve beyler, şahlara veya padişahlara bağlanarak bölgesel güvenliklerini sağlamışlardır. Feodal beyleri yalnız geniş toprak sahipleri olarak bilmek eksik bir tanım olur aslında. Bir üst yapı kurumu olan dini, araç ederek bu etkinliği ellerinde bulunduran şeyhler ve seyyitler de birer feodal beydir. Ortaçağ Avrupası'nda geniş toprak sahibi olan kilise, bu etkinliği inanç ve toprak olmak üzere iki yönlü olarak elinde bulundurmıştır. Çoğu kez dini feodallerle toprağa dayalı feodallerin çıkar tartışması olmadığından

birbirlerinin tamamlayıcıları olmuşlardır. Biri mistizmle uyutmuş, öbürü de korku ve sindirme ile sömürmüştür. Yani kısaca asıl sömürüye dinsel bir kılıf uydurulmuştur. Özellikle dinsel feodaliteyi, kendi çıkarını sağlama bağlamak amacı ile bir yan destek olarak toprağa dayalı feodalitenin yarattığını, ama kimi bölgelerde bu dinsel feodalitenin daha ağır bastığını söylemek yanlış olmasa gerek.

Hristiyan kesimin dışında -ki bunlar Doğu Anadolu'da çok az bir gruptur- dinsel yönden Doğu Anadolu halkı genel olarak Kafkas ve Azeri göçmenlerini ayrı tutacak olursak geride kalan yerli kesim Alevi ve Sünni olmak üzere iki büyük grup oluştururlar. Yerli halkın Sünni kesimini şeyhler, Alevi kesimini de seyyitler ve dedeler ellerinde bulundurarak mistizm yolu ile dinsel feodaliteyi yaratmışlardır. Bu dinsel feodaller, dinsel hizmetlerinin karşılığı olarak aldıklarını, zamanla kurumlaştırarak zorunlu bir vergi şekline dönüştürmüşlerdir. Ancak, günümüzdeki etkinliklerini sürdüren Sünni kesimin şeyhlerine karşılık Alevi kesimin dedelerinde bu etkinlik kalmamış, bu dinsel feodalite yıkılmış denilebilir. Bunun tek nedeni Aleviler'de okuma oranın yüksek oluşudur. Daha doğrusu şeyhler, kendi nüfuzlarındaki halkın okumasına, bilinçlenmesine yönelik evrimini kösteklerken, Alevi dedeleri bu gerici tutumunun aksine halkın okumasını teşvik etmişlerdir. Şeyhler, kendi çocuklarını üniversitelere kadar okutmalarına karşın halkın yeni yazı okumalarını kafirlikle ve dinden çıkma ile nitelerken, Alevi dedeleri, halkın çocuklarını okutmalarını ve ilerde söz sahibi olmalarını Aleviler'in genel anlamda ezilmişliği nedeni ile bir kuruluş yolu olarak görmüşlerdir.

Biraz önce belirttiğim nedenlerden ötürü Alevi dedelerinin dinsel feodalitesi kalmamış denilebilir. Günümüzde artık Alevi dedesi nüfuz sahibi değildir. Aksine, çoğu topraksız yoksul kişilerdir. Dedelik adını geleneksel bir ünvan olarak taşırlar. Bunlar feodal sayılamazlar ve bu alanda sömürücü değildirler.

Günümüzde şeyhler, geçmişteki sömürü çarkına çok partili zamandan bu yana bir de politikayı eklemişlerdir. Şeyhe verilen yağ, peynir, yün, halı, kilim ve hayvan gibi maddelerden başka

şeyhin evinde çalışmak , şeyhin emrinde oy kullanmak kutsal ve zorunlu bir şekle sokulmuştur. Yani şeyhler, zamana uyarak bugün de müritlerine ve kendilerine bağlı geniş halk kitlelerine birer oy deposu gözü ile bakmaktadırlar. Örneğin her seçimde diğer komşu illerde olduğu gibi Muş'ta da 1950'den bu yana şeyhsiz milletvekilinin olmayışı ve son seçimde iki şeyhin birden milletvekili seçilişi bunun açık bir kanıtıdır.

Güneydoğu Anadolu'ya oranla Doğu Anadolu'da dini feodallerin yanı sıra toprağa dayalı feodaller, yani toprak ağaları daha azdır. Doğu Anadolu'da bir toprak ağasının Güneydoğu'da olduğu gibi kırk kadar köylü veya içinde oturan, çalışan insanı ile birlikte satılan veya satılığa çıkarılan köyleri yoktur. Basını sürekli izleyenler bunu rahatlıkla anımsayabilirler. Bunun tek nedeni de Doğu'da aşiret sisteminin daha yaygın olmasıdır.

Aşiret Sistemi: Aşiret sistemi ile toprağa ve dine dayalı feodaliteyi birbirine karıştırmamak gerekir. Çoğu kişi bu iki yapıyı birbirine karıştırdığı gibi bu görüşün etkisinde kalarak aşiret reisi ile toprak ağasını da bir bilir. Oysaki aralarında yapısal yönden büyük farklar vardır. Aşiret yapısı kan bağına, soy ve sopa dayanır. Bir aşiretin tüm fertleri birbirinin en yakın akrabasıdır. Birinin diğerinden üstün veya farklı yanı yoktur. Feodalitede olduğu gibi aşiret sisteminde yöneten ve yönetilen yoktur. Toprakları babadan, dededen kalma ve ailelerdeki çoğalmalara göre bölünmüştür. Yani aynı aşiretten olanların hepsinin kendilerine göre toprakları vardır. Eğer o aşiret göçebe bir aşiret değilse. Aşiret reisi, aynı aşiretin tüm fertlerince seçilir ve sayılır. Zamanımızda olmasa bile eskiden bu böyle idi. Çoğu kez yaşına, olgun davranışlarına kültürüne ve becerisine bakılarak aynı aşiret içinde saygınlık uyandıran biri aşiret reisi olurdu. Aşiret reisliği, babadan oğula geçmediği gibi feodal sistemdeki efendi-köle, bey ile hizmetçi kavramı ile de bağdaşmaz. Sayın C. Aladağ: "Aşiret, toplumda egemen unsurları, yani beyleri değil, köylüler arasındaki ilişkileri kapsayan bir sosyal organizasyon olarak sürmüştür ve feodal toplumun siyasi kurumu sayılamaz" demektedir.

Görülüyor ki feodalite ile aşiret sistemi benzer veya aynı

şeyler değildir. Aşiret sisteminde birinin diğerini sömürmesi söz konusu olamaz. Aksine birbirlerini dış etkenlere karşı koruyucu bir nitelik taşır. II. Abdülhamit devrinde kasıtlı ve maksatlı olarak "Doğu Anadolu'daki aşiretler; böl, parçala ve yönet" yöntemi ile birbirine düşürüldü. Bu gün de aynı oyunları, iktidar hırsı ile kıvranan faşizan güçler oynamak istemektedirler. Maraş, Malatya, Sivas, Elazığ, Erzincan illerinde tezgahlanan olaylar bunun bir kanıtıdır.

Yurtsever devrimci gençlerimize ve devrimci kuruluşlara düşen görev Doğudaki halkımızın ve aşiretlerin arasındaki birliği beraberliği ileriye yönelik bir şekilde güçlendirmektir. Alevi ve Sünni ayrımı yapmadan halkımızın evrimi için gerekli eğitimi sağlamaktır. Zamanla bağnazlıklar yok edilirse mutlu bir birlik sağlamak mümkün olacaktır kanısındayım. Aşiretler arasındaki ilişkiler inanç, gelenek, görenek ve zamanla kökleşmiş töreler bakımından birtakım özellikler taşır. Asgari müştereklerde birleşmek, hoşgörü içinde olmak, faşizan oyunları bozmanın tek koşuludur. Geçen bunca zaman ve sergilenen dramlar aynı yörede yaşayan insanların artık kader birliği yapmasının zorunlu olduğunu göstermiştir.

Önemli olan aşiretler arasındaki birlik ve dayanışmayı sağlamaktır. Demokratik yaşamın gereği budur. Aşiretler arasındaki birliği bozmak için olumsuz propagandalar yapmak; körüklemeleri sürdürerek gergin bir ortam yaratmak hiç kimseye hiç bir zaman yarar getirmez. Bundan ancak halkımız zarar görür. Bu bilince ermenin artık zamanı gelmiştir.

Bütün araştırmacılar, Kürtler'in bölgelerindeki etnik durumlarına göre dört ana grupta toplandığı görüşünde birleşirler.

Dil yapılarına göre incelendiğinde ise, Kürtler'in iki temel gruba ayrıldığı görülür.

1. Ana grup: Kürtçe konuşan Kürtler'dir. Bunlar Türkiye'de Irak'ta - İran'da - Suriye'de ve Rusya'da olmalarına karşın ufak şive ve ağız farklarıyla aynı dili konuşurlar.

2. Grup ise Zazaca konuşan ve Guranlar'dan, Medler'den, geldikleri varsayılan gruptur.

Türkiye'de esas konuşulan dil, Kürtçe'dir. Zazaca ise ikinci dildir. Her iki dilde konuşulanlar, birbirlerini anlamamaktadırlar. Yarı buçuk anlasalar bile birbirlerinin dillerini rahatça konuşmamaktadırlar.

1. GRUP KÜRTLER

Hakkari bölgesindeki Kürtler'in aşiret yapılarına, konunun başlarında değinilmişti. Yukarı Fırat havzalarındaki Kürtler'de aşiret yapılarına göre genelde iki ana bölüme ayrılırlar.

1 - Milanlar (Mil Partisi)

2 - Zilanlar (Silif Partisi)

Bu her iki gruba bağlı aşiretlere 2. Abdülhamit döneminde Doğu Anadolu'da Ermeniler'e karşı kullanılmak üzere aşiret alayları kurma izni verildi. Her alayın başına aynı aşiretin reisi getirildi. Daha sonra bu alaylara subay yetiştirilmek üzere İstanbul'da aşiret alayı okulu açıldı.

1 - Milanlar: (Mil Partisi) Bu gruba bağlı aşiretler, Urfa'dan Erzurum'a kadar olan saha içinde yaygındırlar. Şafii mezhebe bağlı Kürtçe konuşan bu aşiretlerin dağılışı şöyledir:

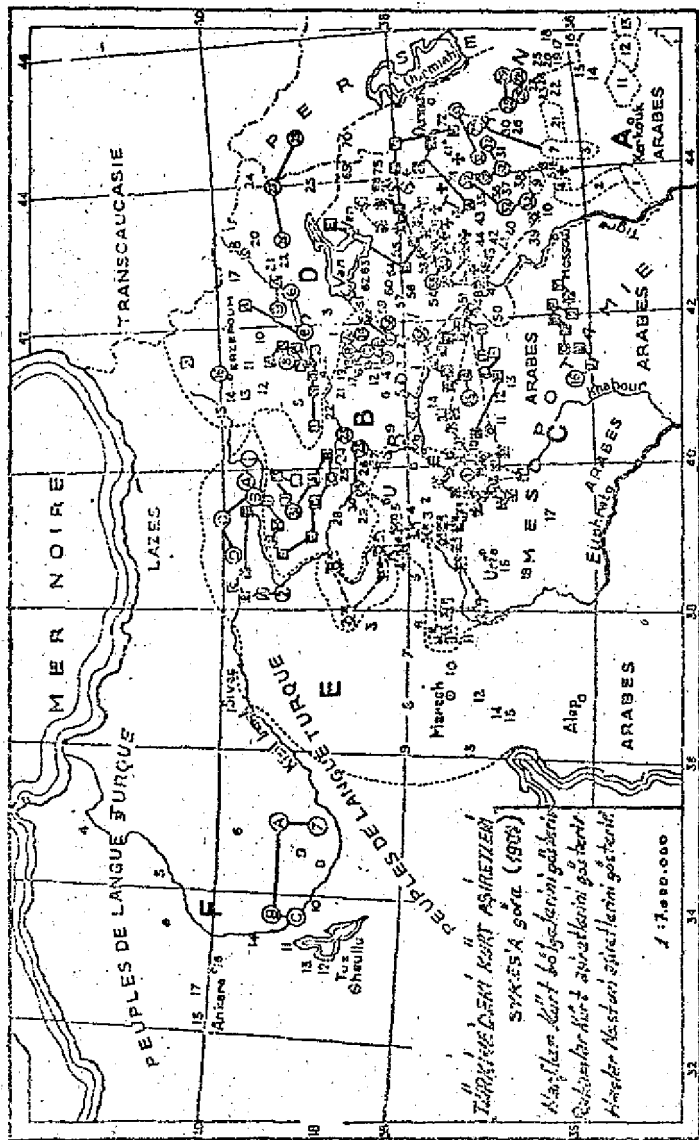
a) **Cibran Aşireti:** Büyük bir aşiret olup Karlıova, Bulanık, Varto ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Van tarihine göre Tekede otururlarken Hicri 10. y. yılda Urfa'ya gönderilmişler, oradan da Viranşehir'e. Daha sonra İl Ağaları Şehsuvar'ın yönetiminde Doğu illerine gelmişlerdir.

M. Şerif Fırat da yaptığı olan "Varto Tarihinde" Cibranlılar hakkında şu bilgiyi vermektedir. Bunlar, büyük genel savaştan önce Bulanık İlçesinin Karaağaç, Konak, Akak köyleri ile Varto ilçesinin merkez ve Darabi, Alagöz, Kalecik, Aher köylerinde topluca bulunmaktadırlar. Padişah 2. Abdülhamit'in kurmuş olduğu Hamidiye atlı alaylarına 31, 32, 33. sayılarında alaylar vermişti:

Bu oymaklar, yakın zamanlara kadar konar - göçer oymaklarındandı. Bingöl dağlarında yaylarlar, kışın da Hormek ve Lolan oymaklarının köylerinde sığıntı olarak kışarlardı. 1243-1827 yılında Hormekliler kışlık otlarına ve zahirelerine ortak olan Cibranlılar'a artık kendilerine kışlak olarak köyler kurmalarını, aksi halde köylerine bırakmayacaklarını ihtar edince aralarında uzun süren kanlı savaşlar olmuş ve nihayet kışlak için köyler yapmaya mecbur kalmışlardı. Bu tarihten sonra Varto ovasında Leylek, Karkarut, Alagöz gibi köylerle Şerafettin dağları eteklerindeki boş köyleri işgal edip buralarda yurtlanmışlardır.

Başka bir söylentiye ve Ahmet Refik'in Anadolu'da Türk aşiretleri dergisinde belirttiğine göre bunlar ilk öne Kuzey Suriye sınırlarına sürülmüşlerdir. Halep, Antep, Urfa ve Raka birer sürgün yeri olmuştur. Buralardan zaman zaman kaçarak Konya, Ankara, Kayseri, Sivas taraflarına yayılan bu oymak, Osmanlılar'ın takipleri sonunda tekrar Raka'ya gönderiliyorlardı. Daha sonraları diğer Kürt oymakları ile birlikte Diyarbakır'da toplanıyorlardı.

Bu gün Halep'in 10 kilometre batısında Cibrin ve Kilis'in 20 kilometre güneyinde yine başka bir Cibrin köyünün bulunuşu bunların, yukarıda belirtildiği şekilde Halep, Maraş, Urfa ve Cizre köylerinde kaldıkları, daha sonraları Doğu'ya giderek Bulanık, Varto, Karlıova ve civarına yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Cibranlılar, Doğu Anadolu'ya geldikleri zaman hangi mezhepten oldukları belli değildi. Sonraları Bağdat'ta öğrenim yapmış v Şafii mezhebi telkini ile yetişmiş bir Şeyh olan Dümbeli Zazaların dan Şeyh Ali'nin bu Kurmanço konuşan aşiretlerle birlikte Cibranlı lar'ı da Şafii yaptığı kimi kaynaklar belirtmektedir.

b) Hasenan Aşireti: Malazgirt ve köylerinde yerleşik büyük bir aşirettir. Adlarını, ilk dedeleri Hasan'dan alırlar. Malazgirt'tek Hasenan aşireti ile Dersim'deki Şeyh Hasenan aşireti arasında herhangi bir bağ veya garabet yoktur. Dersim'deki Şeyh Hasenanlılara Alevi iken, bunlar, Şafii mezhebindendirler. Benzerlik, bir rastlantı eseri olarak sadece isimden kaynaklanmaktadır. Kürtçe konuşurlar Sıveleri Süleymaniye Kürtçe'sinin aynıdır.

c) Zırkan Aşireti: Hınıs, Tekman, Karayazı ve köylerinde toplan halde bulunurlar. Yörelerinde büyük ve etkin bir aşirettir. bu nedenle 2. Abdülhamit tarafından kendilerine iki alay verilmiştir. Şafii mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşurlar.

d) Milan Aşireti: Adını Milan grubundan alan milan aşireti Urfa'nın Viranşehir ilçesi ile köylerinde yerleşik büyük bir aşirettir. Bu nedenle 2. Abdülhamit tarafından kendilerine 5 alay verilmiştir. Alay sayısının çokluğu aşiretin büyüklüğünü göstermektedir. Milan aşireti, kendilerine bağlı aşiret gruplarına adını vererek Miller grubunu oluşturduğu da söylenebilir. Ahmet Refik'in (Anadolu'da Türki Aşiretleri) belirttiği şekilde Hicri 991 yılında bunların Alaiye sancağında Milton Karayörük tairesi olarak adlandırıldıkları belirtilmektedir. Şafii mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşurlar.

e) Karakeçili Aşireti: Urfa ve köylerinde yer alan bu aşiret Şafii mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşur. Abdülhamit tarafından kendilerine bir alay verilmiştir. Kimi tarihçiler, bu aşiretin Türk olduğunu, Karaman'dan göç ederek Urfa'ya yerleştiklerini ve sonradan Kürtleştiklerini belirtmektedir.

f) Berezan Aşireti: Urfa'nın Sıruç ilçesi ve köyleriyle kısmen Ağrı yöresinde yer alan büyük bir aşirettir. Urfa ve Ağrı'da yer alanları bir kısmının sonradan Ağrı'ya göç ederek yerleştiklerini göstermektedir. Büyük bir aşiret olmaları nedeniyle de 2. Abdülhamit tarafından kendilerine iki alay verilmiştir. Şafii Mezhebine bağlı olup Kürtçe konuşuyorlar. Kuzey Irak'ta Musul yöresindeki Barzani aşireti ile ilişkileri düşünülmektedir. kimi kaynaklar da böyle göstermektedir.

2 - Zılanlar (Silif Partisi) Kürtçe konuşup şafii mezhebini

bağlıdır. Aşiret sayıları çok olmakla beraber Miler kadar geniş ve yaygın değildir. Aynı şekilde Zilan grubuna bağlı aşiretler de şöyle sıralanır.

a) **Hayderan Aşireti:** Zilanlar içinde en yaygın ve en etkin olan büyük bir aşirettir. Muradiye, Patnos, Van ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Geniş yaylaları ve büyük köyleri vardır. Bölgedeki etkinlikleri çok fazladır. Ağrı, Bayazıt yöresinden Van'a kadar yayılan ve kendilerine bağlı kolları olan geniş bir oymaktır. Bunlara bağlı kollar Hamdiki, Ademi, Lâçiki, Mahirhoran, Milli, Azizi ve Sade Haydarilerdir. Bunlardan güneye inenlerin İdris'i Bitlisi'nin etkisi altında Şafii mezhebine girdikleri ve Kurmanç dili ile konuştukları belirtilmektedir. Zilanlı Hayderanlar'ın Dersimli Hayderan aşireti ile bir ilişkileri yoktur. Aşiret adları da ilk dedeleri Haydar'dan gelir. Büyük bir aşiret oldukları için 2. Abdülhamit tarafından kendilerine 5 alay verilmiştir.

b) **Ademan Aşireti:** Kendisinden bilgi aldığımız sayın Hakkı Kutlu, aşireti hakkında kısa ve öz bir açıklamada bulunarak Adem Ademan aşiretinin bir başka adının "Atmaneki" olduğunu belirtmektedir. Daha doğrusu çevre halkı bu aşirete kendi aralarında ATMA-NEKİ demektedirler. Adem Ademan aşireti, ilk önceleri Hazar Denizi'nin kuzey ve doğu taraflarındaki bölgelerden, çok eski bir zamanda göç ederek Süleymaniye yöresine gelip yerleşmişlerdir.

Süleymaniye bölgesinde bir müddet kalan Atmaneki aşireti, hayvanlarına geniş otlaklar bulmak amacıyla buradan da kısmen göç ederek bir grubu Midyat, Savur, Mardin, Diyarbakır ve Kulp üzerinden Bitlis derelerine, buradan da Ağrı ili hudutlarındaki Aladağ yöresine yerleşmişlerdir. Bu göç yolu üzerinde kendilerinden izler bırakarak Kulp yöresi ile Bitlis derelerine, buradan da Ağrı ili hudutlarındaki Aladağ yöresine yerleşmişlerdir. Bu göç yolu üzerinde kendilerinden izler bırakarak Kulp yöresi ile Bitlis derelerinde bir kısım köyler de kurmuşlardır. Rivayetlere göre deniliyor ki, göç anında yüklerini öküz, at ve eşeklerle taşırlarken Bitlis deresindeki rampalarda bir kısım ailelerin öküzleri yorulup gidemediklerinden zorunlu olarak bu aileler buralarda yüklerini indirerek yerleşmişlerdir. Bu nedenle halk arasında buralarda kalan bu aşiret halkına Kürtçe şekliyle öküzleri yorulmuş anlamında "Ga Vestiya" aşireti denilmektedir. Zamanla buralarda kurulan köyler çoğalmış ve eski adıyla "Kasrik", yeni adıyla "Narlidere" olan ilk konak yeri merkez köy durumuna gelmiştir.

Diyarbakır, Kulp ve Bitlis dereleri ile Ağrı'ya göç edenlerin dışında bir grup da Kastamonu ile Antakya'ya giderek yerleşmişlerdir. Ancak buralarda yerleşenlerin oranı Ağrı - Bitlis ve Kulp'taki kadar yoğun değildir. Böylesi dağınık ve değişik yörelerdeki aşiret halkı, günümüzde de birbirlerine gidip gelmekte ve ilişkilerini sürdürmektedirler.

Atmaneki aşireti yöredeki diğer aşiret halkları gibi geleneksel olarak hayvancılık ile uğraşmakta ve bu nedenle de kışın köylerinde yazın da yaylarında kalmaktadırlar.

Sayın Hakkı Kutlu, aşiretinin tarihçesi hakkında verdiği bilgiden sonra dedelerinden geriye doğru 11-12 sini sayabilmektedir. İlk dedesi Mehmet Efendi'den başlamak suretiyle diğer dedelerini şöyle sıralamaktadır:

- 1 - Mehmet Efendi
- 2 - Abdülsamet efendi
- 3 - Mustafa Efendi
- 4 - Mirza Efendi
- 5 - Abdi Efendi
- 6 - Timur (Teymur Efendi)
- 7 - Ahmed Efendi
- 8 - Salih Efendi
- 9 - Resul Efendi
- 10 - Yusuf Efendi
- 11 - Ömer Efendi

c) Tokariyan Aşireti: Bu aşiret halkı da Ağrı ve köylerinde toplu halde yerleşmişlerdir. Aynı şekilde diğer aşiretler gibi Kürtçe konuşup hayvancılık ile geçinmektedirler. Mezhep olarak da Şafiidirler. 2. Abdülhamit tarafından kendilerine bir alay verilmiştir. Giyiniş, yaşantı, gelenek ve görenek bakımından diğer aşiretlerden farksızdırlar. Ağrı'nın dışında ayrıca Van, Erciş, Muradiye ve Patnos'ta da yerleşik Tokariyan köyleri vardır.

Van tarihi, Şerefname'den aktararak bunları Şikak aşireti içinde göstermektedir. Şikaklar arasındaki kanlı savaşlar döneminde tarafsız kalarak tamamen bağımsız duruma geçmişlerdir.

d) **Zilan Aşireti:** Büyük bir aşiret olup Ağrı ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Zilan aşireti, Kürtler'in Silif topluluğu içinde yer alar. Başka bir deyişle Ziller grubuna, kendi adını veren bir aşirettir. Çevrelerinde etkin ve yaygın oldukları için 2. Abdülhamit tarafından kendilerine iki alay verilmiştir.

Şerefname'deki Zilan aşireti, Bayazıt sancağında gösterilmekte, arada bir İran ve Erivan'a geçtikleri belirtilmektedir. Aynı şekilde İran ve Erivan dolaylarında kendi akrabaları vardır. Bu aşirete bağlı Ridiki, Dilkhiri, Gelturi, Beruki, Sevidi, Pire Halil, Kürdiki, Cemaldini, Diliki Namzidi gibi irili ufaklı boy ve aşiretler vardır.

Van tarihi de yukarıda sayılan boy ve aşiretlerin dışında ayrıca Mısıkkâni, Berhikâni, Dılıkâni, Alomehili, Hasohalekanlı boylarını da Zilanlar'a bağlamaktadır.

Kimi araştırmacılar Dersim yöresindeki bazı aşiretleri de yöredeki dağ, ova, ırmak ve köy adlarından esinlenerek Ziller'e bağlamaktadırlar. Oysaki Dersimli aşiretlerden hiçbirinin Zillerle uzak yakın bir ilişkileri yoktur. Arada dil ve mezhep farkı vardır. Dersimliler Alevi olup Zazaca konuşurlarken, Zilanlılar Şafii olup Kürtçe konuşurlar.

e) **Çelali Aşireti:** Ağrı ve köylerinde yerleşiktir.

f) **Sıpkan Aşireti:** Eleşkirt ve köylerinde yerleşiktir.

g) **Babakürdi Aşireti:** Tutak ve köylerinde yerleşiktir.

Birbirlerine bağlı ve kendi aralarında iki ana gruba ayrılan Miller ve Ziller'in dışında bağımsız birtakım aşiretler de vardır. Bunların kimisi genişletilmiş klan aile biçiminde, kimisi de yine aşiret yapısı içindedirler.

1 - **Kürümoğulları Ailesi:** Bitlis ve yöresinde etkindirler.

2 - **Şerefhan Ailesi:** Bitlis ve yöresinde etkindirler.

3 - **Burukan Aşireti:** Uzun yıllar milletvekilliği yapmış Kınas Kartal'ın bağlı bulunduğu aşirettir. bu aşiret Rusya'dan gelip Van'da yerleşmiştir.

4 - **Motki Aşireti:** Muş ve köylerinde yerleşiktirler.

5 - **Şego Aşireti:** Muş'un Sason bölgesinde yer alır.

6 - Bedirhani Aşireti: Muş ve köylerinde otururlar.

7 - Muskan Aşireti: Muş ve köylerinde otururlar.

8 - Moholli Aşireti: Tunceli'den gitme olup Varto ve köylerinde yer alırlar. Küçük bir aşirettir.

9 - Norşin ve Bitlis Şeyhleri: Bölgelerindeki tüm aşiretler bu şeyh ailesinin etkinliği altındadır.

10 - Hertöşi Aşireti: Reisleri Ebubekir efendi olup Ankara - Haymana ilçesi köyleri ile Konya'nın Cihanbeyli ilçesi ve köylerinde yer alır.

11 - Şeyhbızni Aşireti: Bu aşiret halkına Ağrı ve köylerinde rastlanılmaktadır.

Yukarıda belirtilen aşiret grupları, kendi bölgelerinde yerleşik olup sürekli oturdukları köyleri ve geniş arazileri vardır. Ancak bunların dışında hiç arazileri olmayan, kışın sıcak bölgeler olan Diyarbakır ve Urfa yörelerinde çadır yaşamında, yazın ise sürülerine otlak ve mera bulmak için Nemrut, Süphan, Bingöl ve Şerafettin yaylalarına sürüleriyle birlikte göç eden, yaz süresince de bu yaylalarda kıl çadırlarda kalan göçerler vardır. Bunların sayısı pek fazla değildir.

1 - Alikan Aşireti: Hiçbir yerde tapulu arazileri yoktur. Geniş sürüleri vardır. Hayvanlarını otlatmak için yerden yere göçerler. İslamiyet'in Sünni kesiminde yer alıp Şafii mezhebine bağlıdırlar. Kışın Diyarbakır ve Urfa yörelerinde, yazın ise Nemrut ve Süphan yaylalarında yaşarlar.

2 - Beritan Aşireti: Kendilerinin anlatımlarına göre 500-600 yıl önce Konya civarında otururlarken Karamanoğulları ile Osmanogulları'nın çatışmaları sonucu sürüleri ve tüm oymak halkı ile birlikte Urfa yöresine göç ederler. Burada yarı göçebe, yarı yerleşik durumda çadır yaşamını sürdürürler. Kışın Urfa yöresinde, yazın da sürüleriyle Şerafettin Dağları, Bingöl ve Karlıova yaylalarında büyük çadır ve obalar halinde yaşarlar.

Yaz boyu bu yaylalarda kiraladıkları mera ve otlaklarda, kış mevsiminde de tekrar Urfa'ya dönmek üzere göçebe yaşamını sürdürürler.

Bu yayla yaşamı boyunca süregelen sıkıntılar nedeniyle zamanla Bingöl'ün Palo bölgesinde kışlaklar satın alarak ekonomik durumu iyi olanlar yerleşik duruma geçerken ekonomik durumu iyi olmayanlar da göçerlik yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle nüfus kayıtları halen Palo'nun Sorikan ve Kirvan köyleri üzerinde görünmektedir. Bu duruma göre Urfa ile Elazığ illeri doğal uğrak ve merkezleri görünümündedir. Ekonomik durumu çok daha iyi birkaç aileden de Elazığ içinde otel ve apartman alarak yerleşik duruma geçmişlerdir.

Beritanlar, aslında diğer aşiretler gibi bir koldan olmakla beraber zamanla nüfuslarının çoğalması ile üç kardeş olan Ömer, Karakulak, Kosan kabilelerine ayrılmışlardır. Bu üç kabilede Ömer (Ammar) kabilesi: Diyarbakır Ergani kazası Canik köyüne. Karakulaklar Kirvan köyüne, Kosan Kabilesi de Sorikan köyü ile Varto'nun merkez ve Özkonak (Karagiviç), Küçüktepe (Çağlak), Çayçatı (Gündemir) köylerine yerleşirler.

Beritan aşireti hakkında kendisinden bilgi aldığımız aynı aşiret mensubu Hasan oğlu merhum Hayri Palaoglu, Beritanlılar hakkında ayrıca şu bilgiyi de vermektedir: 1. Cihan Harbi döneminde Atatürk'ün emri ile Beritanlılar'ın da gönülden teklifleri ile 120 bin baş küçük hayvan, üç taksitte orduya verilmiş ve bu hayvanlarla ordunun et ihtiyacı giderilmiştir. Bu olumlu girişimden ötürü Atatürk'ün Beritan Aşiret reisi Hacı Ali'ye hem bir teşekkür ve hem de karşılık olarak Bingöl yaylasının bir otlağı bağışlanmıştır. İlgili telgraf, kendilerinde olduğu gibi bu belge milli mücadele arşivlerinde de yer almaktadır."

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA DİĞER AŞİRETLER

Her ne kadar bu aşiretler, günümüzde şimdiki adları ile anılıyorlarsa da bunların pek çoğu daha önce verdiğimiz büyük aşiretlerle ilintilidirler. Akan zaman içinde yeni kuşaklardaki önemli kişilerin adlarını alarak ayrı ayrı dallar halinde yeni birtakım aşiretlerin türelemerine neden olmuş olabilirler.

KAHRAMANMARAŞ

1 - ATMALAR AŞİRETİ: Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesinin sınırları içinde yer alıp 15 köyü ile büyük bir aşiret görünümünde. Atmalar aşireti, adından da anlaşıldığı gibi Türkmen kökenli bir aşiret olup Alevi inanca sahiptir. Yöresinde Sinemilliler aşireti ile yakın ilişkiler içindedir.

ŞANLIURFA

1 - BUCAK AŞİRETİ: Siverek sınırları içinde yer alan büyük bir aşirettir. Şafii mezhep inanca bağlı olan bu aşiret, çevresinde etkin bir görünüm arzeder. Seçmen sayısının çokluğu ile zaman zaman liderlerini parlamentoya kadar gönderebilmişlerdir. Ana dili Zazaca'dır.

2 - KIRVAR AŞİRETİ: Siverek, Çermik, Gerger ilçeleriyle Şanlıurfa'da dağınık köyler halinde olan bu aşiret, büyük bir görünüm arzetmektedir. Şafii bir inanca sahiptir. Günümüzdeki lideri Ahmet Kırvar, aynı şekilde soyadını bu aşiretten alıp tutucu ve katı yapısıyla Refah Partisi çizgisinde hareket etmektedir. Kapalı ekonomi ve yaşantısı dışına çıkamayan Kırvar aşireti, hayvancılık ve ziraatla geçinen tipik bir Kürt aşiretidir.

3 - İZOL AŞİRETİ: Tunceli yöresindeki İzollu aşireti ile bir ilgisi yoktur. Sadece isim benzerliği bulunmaktadır. İzol aşireti Siverek ve Şanlıurfa'da yerleşik, Şafii inanca bağlı tipik bir Kürt aşiretidir.

4 - TIRKANLAR AŞİRETİ: İsim olarak Türkmen kökenli olduğunu çağrıştırmakta ise de Şafii inanca bağlı, Kürtçe konuşan tipik bir Kürt aşiretidir. Siverek ve Karacadağ yöresinde dağınık köyler halinde bulunurlar.

5 - MALABAVO AŞİRETİ: Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi sınırları içinde dağınık köyler halinde olan bu aşiret, babanın evi anlamına gelen Kürtçe ismiyle özelliğini korumakta ve Şafii bir inançla bağlı tutucu ve katı bir yaşam sürdürmektedir.

6 - SEYMAN AŞİRETİ: Viranşehir, Şanlıurfa ve Siverek

dolaylarında çokça köyleri bulunan, Kürtçe konuşan, büyük bir Şafii Kürt aşiretidir.

7 - KURAN AŞİRETİ: Siverek ve Viranşehir'de yaşayan büyük bir Kürt aşiretidir. Anadili Kürtçe olup Şafii inanca bağlıdır. Bu aşiret aynı zamanda birçok boydan oluşmaktadır.

VAN

1 - ŞEREFHAN AŞİRETİ: Bitlis, Van, Başkale sınırları içinde dağınık köyler halinde yer alan büyük bir aşirettir. Bitlisli Şerefhan'ın 1500 yıllarında yazdığı ŞEREFNAME adlı kitabında bu aşiret hakkında geniş bilgi verilmektedir. Şafii bir Kürt aşireti olup Osmanlılar ile İranlılar arasında uzun süre baş çekmiştir.

2 - GEVDAN AŞİRETİ: Gürpınar ve Beytülşebap ilçelerinde dağınık köyler halinde yaşayan, Kürtçe konuşan, Şafii inanca bağlı büyük bir Kürt aşiretidir.

3 - ALAN AŞİRETİ: Tunceli'ndeki Alan aşireti ile bir ilgisi yoktur. Gürpınar ve Çatak ilçelerinin köylerinde yaşayan 15 bini aşkın bir nüfusa sahip, Kürtçe konuşan Şafii bir Kürt aşiretidir. tarihte yer almış Alanlar'la bir ilgileri de yoktur.

4 - EZDİMAN AŞİRETİ: Van ve Çatak ilçe ve köylerinde toplu halde yaşayan tipik bir Kürt aşiretidir. Adından da belli olan bu Kürt aşireti Kürtçe konuşup Şafii bir inanç içinde tutucu ve kapalı bir sosyal kültüre sahiptir.

5 - MEHMETPIRAN AŞİRETİ: Adını eski liderleri Mehmet Piran'dan alan bu aşiret, Gürpınar ilçesi ve köylerinde yaşamaktadır. Kürtçe konuşup Şafii bir inanca sahiptir.

6 - BURUKAN AŞİRETİ: Van ve Gürpınar ilçe ve köylerinde toplu halde yaşayan büyük bir aşirettir. Liderleri Kınas Kartal ve Nadir Kartal ile uzun süre parlamentoda görünmüş, Kürtçe konuşan, Şafii inanca bağlı bir Kürt aşiretidir.

7 - MÜKÜSAN AŞİRETİ: Gevaş, Çatak, Bahçesaray ilçe ve köylerinde toplu halde yaşayan büyük bir aşirettir. Ana dili Kürtçe olup Şafii inanca bağlıdır.

8 - MERZİKAN AŞİRETİ: Butan aşireti ile birlikte iç içe yaşayan Başkale ve köylerinde toplu, Hınıs ve Varto dolaylarında dağınık olan bu aşiret kimi yerde Alevi, kimi yerde de Şafii inanç içinde bir kültüre sahiptir. Ana dili Kürtçedir.

MARDİN

1 - ÖMERYAN AŞİRETİ: Batman'da öldürülen Mardin Milletvekili Mehmet Sincar'ın aşiretidir. Yoğun olarak Mardin - Kızıltepe ilçe merkez ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Ana dilleri Kürtçe olup Şafii bir inanca sahiptirler.

2 - GURS AŞİRETİ: Mardin - Kızıltepe ilçe ve köylerinde toplu halde bulunan orta büyüklükte olan bir aşirettir. Şafii olup Kürtçe konuşur.

3 - HASENİKİ AŞİRETİ: Hınıs ve Malazgirt yöresindeki Hasenan aşireti ile bir ilintisi olsa gerek. Kızıltepe ilçe ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Kürtçe konuşan Şafii bir aşirettir.

4 - TAT AŞİRETİ: Mardin'in Gökçe beldesinde yaşayan küçük bir aşirettir.

5 - DIRBASİLER: Kızıltepe köylerinde toplu halde yaşayan küçük bir aşirettir. Kürtçe konuşup Şafii bir inanca bağlıdır.

6 - ÖMERAKA - HATE AŞİRETLERİ: Mardin ve Kızıltepe köylerinde toplu halde yaşayan orta büyüklükte Şafii birer Kürt aşiretleridir. Kürtçe konuşurlar.

7 - METİHAN VE DÜNDARLAR AŞİRETLERİ: Mardin - Derik ilçeleriyle, Mahalmi - Şüküriyeler, Şeyhler, Şiloşidalar köylerinde toplu halde yaşayan bu aşiretler büyük birer aşiret olup diğer aşiretlere göre kısmen aydın, çağdaş bir yaşama gönül vermiş, Kürtçe konuşan Şafii inanca bağlı birer aşirettirler.

SIIRT

1 - BATUYAN AŞİRETİ: Siirt ve Şımak'ta ve köylerinde toplu halde yaşayan küçük bir aşirettir.

2 - ETMANKA AŞİRETİ: Soran - Alikan - Siirt ve Baykan dolaylarında yaşayan, Kürtçe konuşup, Şafii inanca bağlı küçük bir aşirettir.

3 - GARİSYAN AŞİRETİ: Dudiran - Keşkolıyan - Siirt - Kurtalan - Baykan - Pervari ve Eruh dolaylarında yaşayan büyük bir aşirettir. Ana dilleri Kürtçe olup Şafii bir inanca bağlıdır. Çevre Aşiretlere göre ileriye gören aydın ve etkin bir aşirettir.

4 - SÜLOKAN AŞİRETİ: Adını Süleyman adlı bir kişiden alan Siirt - Baykan ve Şirvan ilçe ve köylerinde toplu halde yaşayan büyük bir aşirettir.

5 - MEHMEDİYAN AŞİRETİ: Adını yine Mehmet adlı liderlerinden alan bu aşiret, Siirt - Şirvan ve Kurtalan dolaylarında yaşayan büyük bir aşirettir.

6 - CEYHANLAR AŞİRETİ: Mala Foro, Muradiler, Sevgililer - Seyidi Bado ailelerinden oluşan bu aşiret, Kurtalan ve köylerinde toplu halde yaşamaktadırlar.

7 - BİLENLER VE BATURLAR: Pervari dolaylarında yaşayan bu aşiretler orta büyüklükte olup Kürtçe konuşurlar.

BATMAN

1 - HAMİDİLER AŞİRETİ: Batman - Beşiri ve köylerinde toplu halde yaşarlar. Kürtçe konuşan, Şafii inanca bağlı büyük bir aşirettir.

2 - HABİZBİNİ AŞİRETİ: Batman - Gercüş - Hasankeyf ilçe ve köylerinde yer alan Şafii inanca bağlı, Kürtçe konuşan büyük bir aşirettir.

3 - RAMAN AŞİRETİ: Batman ve köylerinde toplu halde yaşayan, Raman ve dolayına adını vermiş olan bu aşiret yörenin en büyük aşiretidir. Ana dili Kürtçe olup Şafii inanca bağlıdır.

2. GRUP.. ZAZALAR

Guran-Med ve Türkler'in karışımlarından geldikleri varsayılan (172) Zazalar'ın asıl vatanları Kuzeybatı İran, Horasan ve Hazar denizinin doğu bölgeleridir. Uzun bir zaman süreci içinde-Yukarı Mezopotamya'daki Ararat kavimleriyle kaynaşmışlardır. Gerek dil ve gerekse fiziki olarak şekil ve biçim yönüyle Kürtler'den ayrılmaktadırlar. Rus yazarlarından Minorsky ve kimi yazarlar da Zazalar'ı İrani bir kavim olarak göstermektedir. Selçuklular'ın Anadolu'ya akınları sırasında Horasan bölgesinden Doğu Ahadolu'nun kuzey kesimlerine gelip yerleşmişlerdir.

Tarihçiler Zazalar'ı iki ana bölüme ayırmaktadır:

1 - Zazalar

2 - Dömbeli Zazalar

Genelde aynı dili konuşmuş olmalarına karşın Zazalar ile Dömbeli Zazalar arasında şekil, biçim, insan ismi, inanç, gelenek, görenek farklılığı vardır.

Dömbeliler (Dımılı), ileri sayfalarda değinileceği gibi Erzincan, Tunceli, Hınıs, Varto ve Bingöl'ün bir kısım halkının dışında yer alanlardır. Bunlar Şafii mezhebine bağlı olup Bingöl'ün Palo, Diyarbakır'ın Lice, Piran, Ergani, Elazığ'ın Bakırmağden'i ve Urfa'nın Siverek ilçe ve köylerinde yer alıp Alevi Zazalar'ın konuştukları dilde şive ve ağız farklılığı gösterirler.

Alevi Zazalar da kendi aralarında ikiye ayrılırlar. A-Şeyh Hasanlılar, B-Dersimliler. Şeyh Hasanlılar iki bölümde gösterilmektedirler. 1- Şeyh Hasanlılar 2- Seydanlılar

A) I- Şeyh Hasanlı Oymaklar (Tümü Alevi ve dilleri esas olarak Zazaca, ikinci dil Kürtçedir)

1 - Abbas Uşakları

7 - İksorlu (İkisurlu)

2 - Bahtiyar Uşakları

8 - Karaballı Uşağı

3 - Beyt Uşakları

9 - Kari Kali Uşağı

4 - Butikanlar

10 - Kormeşliler

5 - Ferhat Uşağı

11 - Laçın Uşağı

6 - Gülabi Uşağı

12 - Seyit Kemal Uşağı

A - II. Bölümde yer alan Seydanlı Oymaklar

1 - Arslan Uşağı	7 - Koç Uşağı
2 - Aşuranlı Uşağı	8 - Maksut Uşağı
3 - Bal Uşağı	9 - Refik Uşağı
4 - Birim Uşağı (Birmanlı)	10 - Şam Uşağı
5 - Gav Uşağı (Gevanlı)	11 - Süleyman Uşağı
6 - Keçeli Uşağı	12 - Topuz Uşağı
- (Bezgar-Bezgevir)

İki bölümde yer alan Şeyh Hasanlılar'a bağlı 24 oymak, Erzincan ve Tunceli'nin ayrı ayrı köylerinde toplu halde yaşamaktadırlar. Bunların dışında Erzincan, Tunceli, Bingöl, Karlıova, Varto ve Hınıs'ta yer alan Dersimli aşiretler de genelde şöyle sıralanır.

B) Dersimli Oymaklar (Tümü Alevi, esas dilleri Zazaca ikinci dil Kürtçedir)

1 - Abdalan Oymağı	13 - Karsanlı Oymağı
2 - Alan Oymağı	14 - Kemanlı Oymağı
3 - Arelli Oymağı	15 - Kobanlı Oymağı
4 - Balaban Oymağı	16 - Kureyşanlı Oymağı
5 - Caferan Oymağı	17 - Lolan (Loulan) Oymağı
6 - Çarekli Oymağı	18 - Pilvenkli Oymağı
7 - Demenan Oymağı	19 - Rutanlı Oymağı
8 - Elhanlı Oymağı	20 - Silanlı Oymağı
9 - Hadikan Oymağı	21 - Sisanlı Oymağı
10- Haydaran Oymağı	22- Şavalanlı Oymağı
11- Hormekli Oymağı	23- Yusufanlı Oymağı
12- İzollu Oymağı	24- Zimtekli Oymağı

Sınıflandırması yapılan Dersim oymaklarının oluşum ve yapılanmaları incelendiğinde her birinin oymak adlarını, ya ilk dedelerinden veya geldikleri yer ve tarihi oluşum biçimlerinden aldıkları görülür. Genelde Dersimli Oymaklar, İran-Horasan ve Türkistan bölgelerinden Anadolu'ya akın eden Türkmenler'le gelip şimdiki bölgelerine yerleşmişlerdir. Selçuklular'ın beylikler

döneminde Saltukoğulları ve Eratna Beyliği içinde toplu halde güç birliği yapmışlardır. Bizanslılar döneminde bu oymakların hiçbiri bu bölgelerde yoktu. Şimdiki Erzincan-Dersim ve Bingöl yörelerinde Bizanslılar'a bağlı Ermeni krallıkları vardı. Malazgirt zaferinden sonra bu bölgeler, adları geçen oymakların yerleşimi ile yer ve el değiştirmiştir. Akan zaman içinde sosyal denge Ermeniler'in aleyhine ve Türkmenler'in lehine değişime uğramış günümüze dek giderek ağırlık kazanmıştır. Olayların akışı ile yerli Ermeniler'in bir kısmı göç etmiş, kalanlar da Müslümanlığa şeklen dönüşüm yaparak çoğunluğa uymuşlardır. Günümüzde bile kalan Ermeni kalıntılarına dönme denilmektedir.

ŞEYH HASANLI OYMAKLAR

1 - Abbas Uşakları: Bu oymak, adını ilk dedeleri Abbas'tan alır. Osmanlılar'ın son dönemlerinde a) Aşağı Abbas b) Yukarı Abbas veya Kör Abbas olmak üzere ikiye ayrılırlar. Sosyolojik olarak Gurlar'a dayanırlar. Bir kısmı Pülümür ve Gurik köyü ile Ovacık ilçesinin Lertik köylerinde oturmaktadır. Aşağı Abbas kısmı genelde, Hozat ve Ovacık köylerinde toplu halde yerleşiktir. Abbas Uşakları büyük ve etkin bir oymaktır bölgelerinde. Okumaya ve eğitime önem veren ve aynı zamanda Seyitlikten gelmeleri nedeniyle de çevre oymakları üzerinde geçmişte ve günümüzde büyük etkisi olan bir oymaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Dersim harekâtının lideri Seyit Rıza, döneminde bu oymağın reisi olduğundan Dersim bölgesine damgasını vuran bir oymaktır. Çok partili dönemde tüm Dersimli oymaklar gibi C.H.P. saflarında yerini almış, liderleri Girlevikli Hüseyin Efendi milletvekili seçilmiştir.

Abbas Uşakları'nın İslâmiyet'teki Abbasiler'le bir ilgisi yoktur. Gurani bir oymak olup yukarıda belirtildiği gibi oymak adını ilk dedelerinden alır. Köylerinden birinin "Gurik" olması, bunları Gurlar'dan gösterir.

2 - Bahtiyar Uşağı: Büyük çoğunluğu İran'da kalan bu oy-

mak genelde Tunceli'nin Hozat kazası ve köylerinde toplu halde yerleşiktir. Ana dilleri Zazaca olan Bahtiyar Uşağı, İran'ın Luristan bölgesindeki tarihi Lurlar'a dayanırlar. Genelde Tunceli oymaklarının konuştuğu Zazaca da Lur dilinden başka bir dil değildir. Dr. Fruç yapıtında Bahtiyar Aşiretinin Lur dili ile konuşan topluluğun en büyük üç bölümünden biri olduğunu, Batı İran'da etkinliğini sürdüren ve Luristan, Sebzguh, Zerdguh, Şuster, İsfahan, Kermanşah bölgelerinde ve Elvend dağlık kısmında toplu yaşayan bir aşiret olduğunu belirtmektedir. (173)

3 - Beyt Uşağı: Bu oymağın kökeni "Gav"lara dayanmaktadır. Bu duruma göre Beyt uşağının köken bakımından Guti ve Gurlar'a dayandığı söylenebilir. İranlılar'ın kutsal kitabı Zent-Avesta'ya göre "Gab" - "Gav" öküz anlamına gelmektedir. Zazaca'da da öküz "Ga" denilir. "Ga", "Gab" veya *Gav"ın kısaltılmış şeklidir.

Bu oymağın Arslan ve Maksut uşakları ile birlikte Gav'ların birer boyu olduğu belirtilmektedir. Doğu Anadolu'daki irili ufaklı oymaklar genelde birbirlerinden ayrılmaktadır. Geçmişe doğru gidildiğinde oymakların birleştiği ve daha az sayıda oymakların boylara bağlandığı görülür. Aynı şekilde Beyt uşaklarının geçmişte Arslan ve Maksut uşaklarıyla birlekti Gav'lara bağlandığı veya bunlara bağlı bir boy olduğu doğal görülebilir.

Beyt Uşağı, Tunceli ve Erzincan'ın köylerinde kimi yerlerde toplu, kimi yerlerde de değişik köylere serpilmiş vaziyette dağınık yaşamaktadırlar.

4 - Butikanlar: Bu oymağın halkı Tunceli - Erzincan - Varto - Hınıs ve Karlıova'nın köylerinde dağınık halde yaşarlar. Adları geçen her il ve ilçede bu oymak halkından birkaç köye rastlamak olası.

Bütikanlılar, Şeyh Hasanlılar arasında bir oymak olarak gösterilmektedir. Köken olarak da Gurlar'a bağlanırlar.

5 - Ferhat Uşağı: Adını ilk dedeleri Ferhat adından alarak bir başka oymaktan ayrılmış ve zamanla çoğalmaları sonucu oymak haline gelmişlerdir. Tunceli - Ovacık - Pülümür ve köylerin-

de topluca yaşamaktadırlar. Bazı tarihçiler bu oymağı da Şeyh Hasanlılar grubunda göstermektedir.

6 - Gülâbi Uşağı: Adlarını ilk dedeleri Gülâbi Ağa'dan alırlar. Şeyh Hasanlılar grubuna bağlı olup Tunceli'nin değişik ilçe ve köylerinde otururlar. İran kaynakları Dersim oymaklarının hepsine birden Tujik adını vermekte ve bunlardan Gülâbi - Balabanlı - Kuris oymakları başta gelmektedir. Dujik (Tüjik) Baba, Tunceli yöresinde bir tepenin başında yer alan ve halkın zaman zaman ziyaret ettiği ünlü bir yatırdır. Tüjik Baba, zamanında büyük ün yapmış ve tanınmıştır. İranlılar da haklı olarak bu bölgedeki oymak ve boyları kendisine bağlamaktadır. Tujik Baba, bu gün ünlü bir yadır olduğuna göre zamanında halkına dinsel liderlik de yapmıştır. Kelime anlamı olarak da Gülabi, gül suyu anlamına gelmektedir.

7 - İksorlu Uşağı: Şeyh Hasanlılar grubuna dahil olup değişik köylerde oturan küçük bir oymaktır. Kürtçe'de sor kırmızı anlamındadır. İksorlar da diğer oymaklar gibi Şeyh Hasanlılar grubundaki oymakların kullandığı dili kullanırlar. Dil yapısı bakımından da kökenlerinin Gurlar'a dayandığı varsayılır.

8 - Karaballı Uşağı: Tunceli'nin Ovacık ve Hozat ilçelerinde ve de köylerinde toplu halde, diğer ilçe ve köylerinde dağınık halde bulunurlar. Tarihsel gelişimleri bakımından Lolan - Balaban ve Karaballı oymakları genelde birlikte hareket etmişlerdir. İran ve Horasan bölgelerinde de birlikte kader birliği yapmışlardır. Karaballılar, değişik kaynaklarda Şeyh Hasanlar grubuna bağlı olarak gösterilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi Selçuklular ile birlikte gelip bu bölgeye yerleşmiş bir oymaktır.

9 - Karikali Uşağı: Tunceli'nin değişik ilçe ve köylerinde toplu halde yaşarlar. Kürtçe'de "Kali" ihtiyar ya da kardeş anlamındadır. Kari, Luristan'da Karilan kasabasının adına benzerlik göstermektedir. Onun kısaltılmış bir şeklidir. Bu oymak, kaynakçalara göre Horasan'dan Luristan'a, oradan da bir kısmı Dersim yöresine gelmiştir denilebilir. Karikali oymağının konuştuğu Zazaca dili Luristan'da konuşulan dilin aynısıdır.

10 - Kormeşliler: Şeyh Hasanlılar grubuna bağlı olup Erzincan'ın Alibey, Hurrempaşa, Kırmama ve Mihar köylerinde toplu olarak bulunurlar. İlk zamanları köyleri birer orman köyü idi. Meşe ağaçlarının kütüklerinden yanarak kor haline gelmiş anlamını vermektedir. Küçük bir oymaktır.

11 - Laçın Uşakları: Adından da anlaşılacağı gibi ilk dedeleri Laçın'den adlarını alırlar. Laçın uşakları toplu olarak Tunceli'nin Hozat ve Ovacık kazalarında ve köylerinde bulunmaktadır. Şeyh Hasanlılar grubuna bağlı olup Zazaca konuşurlar.

12 - Seyit Kemal Uşağı: Erzincan ve Tunceli'nin değişik köylerinde toplu halde yaşayan küçük bir oymaktır. Bal uşaklarından ayrıldıkları varsayılır. Bu oymağın kurucusu, adından da anlaşılacağı gibi Seyit Kemal adında biridir.

II - Şeyh Hasanlı Grubuna bağlı Seydanlı Oymaklar

1 - Arslan Uşağı: Adını ilk liderleri Arslan'dan alan bir Türkmen oymağıdır. Tunceli'nin ilçe ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Küçük bir oymaktır.

2 - Aşuranlı Uşağı: Tunceli'nin ilçe ve köylerinde kısmen toplu kısmen dağınık halde yaşayan küçük bir oymaktır. Kelime anlamı bakımından aşırın veya aşure anlamında veya aşure yapan bir oymak anlamında görülmektedir. İlk liderlerinin Aşur adında biri olduğu, bundan ötürü Aşuranlı adını taşıdığı anlaşılmaktadır. Başka bir anlama göre de Zazaca'da içinde ayran götürülen hayvan derisi demektir.

3 - Bal Uşağı: Tunceli'nin ilçe ve köylerinde yer alan küçük bir oymaktır. Selçuklular'dan önce Horasan yöresinde Karaballı - Lolan ve Balabanlar'la birlikte yaşadıkları, Anadolu'nun fethi sırasında bu oymaklarla birlikte buralara göç eden köklü ve eski bir oymaktır.

4 - Birim Uşağı: Tunceli köylerinde yer alan küçük bir oymaktır. Birmanlı, bir yer adından alınan bir isimdir. Aynı zaman-

da birli anlamına da gelmektedir.

5 - Gevanlı Uşağı: "Gav" İran'ın kutsal kitabı Zent-Av-seta'da belirtildiği şekilde öküz anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Zazaca'da da öküz "Ga" denilir. Bu duruma göre adını Gav dan alan bu oymak İran'dan gelme olup köken olarak Gurlar'a dayanan bir oymaktır. Aynı şekilde Tunceli dağlarında yetişen dikenli bir çeşit ota geven denilmektedir. Bu ot dağlardan toplattırılarak yaprakları hayvanlara yedirilir, kökü de yakılır. Bu nedenle bu işle uğraştıkları için veya köylerinde bu ot bolca yetiştiği için bu oymak adını bu şekilde de almış anlamına gelmektedir.

Gevanlı Uşağı, Tunceli köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır. Ana dilleri Zazaca'dır.

6 - Keçeli Uşağı: Tunceli ve köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır. Keçe yapan veya keçe ile uğraşan anlamına gelmektedir. Aslında Doğu Anadolu'da son zamanlara dek bütün oymaklar kendi gereksinimleri olan keçelerini kendileri yaparlardı.

7 - Koç Uşağı: Erzincan - Tunceli ve köylerinde yerleşik bir oymaktır. Bir kısmı da Sivas yöresine göç etmiştir. Koçgiri oymağı ile bir bağlantıları vardır. Adından da anlaşılacağı gibi koyun ve koçlarla uğraşan, koç başlarını kendilerine simge edinmiş bir oymaktır. Akkoyunlu ve Karakoyunlu beyliklerinde de koç başı kutsaldır. Mezar taşları Koç başları ile süslenmiştir. Aynı zamanda Zazaca'da hayvanların boynuzlarına koç denildiğinden bu isimden çağrışım olunabilir.

8 - Maksut Uşağı: Adını ilk liderleri Maksut'tan alır. Küçük bir oymaktır. Tunceli ve köylerinde toplu halde bulunurlar.

9 - Reşik Uşağı: Zazaca'da "res" koyun yününden eğirilmiş ip anlamına gelir. Aynı şekilde yünü eğiren ağaçtan araca da restik denilir. Bu duruma göre bu oymak restik ile yün eğirdiği için veya bu işle uğraştığı için oymak adı olarak bu ismi almış olabilir. Tunceli ve köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır.

10 - Şam Uşağı: Suriye'deki başkent ile bir bağlantısı yoktur. Orada Arapça konuşulur. Oysaki Şam Uşağı, Zazaca konuşur. Şam, eski Türkler'in dini lideri Şaman'ın kısaltılmış bir şeklidir.

Aynı yörede ve Varto'da "Şëman" adını taşıyan köyler vardır. Şam Uşağı, Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır.

11 - Süleyman Uşağı: Adını ilk liderleri Süleyman'dan alır. Genelde Doğu Anadolu'daki oymakların pek çoğu adını ilk dedelerinden alırlar. Süleyman uşağı Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır.

12 - Topuz (Bezgevir) Uşağı: Küçük bir oymaktır. Kullanıldıkları sopaların uçları topuz şeklinde olduğundan bu ad verilmiş olabilir. Topuz Türkçe bir kelimedir.

DERSİMLİ OYMAKLAR

(Anadilleri Zazaca ve İnanç olarak Alevi'dirler)

Dersim, kelime anlamı bakımından gümüş diyarı veya gümüş derleyen anlamına gelir. Sim, Kürtçe, Zazaca ve Farsça'da gümüş demektir. Der-de diyar veya derleyen, toplayan anlamındadır. Dersim dağları genelde demir, gümüş, bakır, krom madenleri ile yoğrulmuştur. Yeni adı olarak değiştirilen Tunceli de anlamı açık, tunç diyarı şeklindedir. Sarp dağlarla çevrilidir Dersim. İklimi sert ve katıdır. İnsanları da iklimden etkilendikleri için serttirler ama dost doğrudurlar. Yalan, hile, riya nedir bilmezler. Değişken değil, sözlerinin eridirler.

Dersim'in en eski adı Mameki'dir. Daha sonra Kalan ve ondan sonra da Tunceli oldu. Onun içindir ki pek çok kişi, ozan ve yazar Dersim'e, Mameki'den Kalan Tunceli der. Dersim ise o bölgenin adıdır. Yani bir kentin adından çok ilçe ve köylerini kapsayan bölge demektir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Dersim olayı oldu. Yoksulluğa, zulme ve baskıya bir başkaldırı idi. Çok kan döküldü o yıllarda. Kemal Burkay o acı öyküyü şöyle dile getiriyor dizelerinde.

DERSİM

Bir eski öyküdür bileceksiniz
Masallardan kalmıştır Dersim

Ülkemin ortasında gizli
Yanık bir türküdür Dersim
Yıl otuz sekizdi dağlarda
İri ceviz ağaçları ve atım vardı
Belki bir gökyüzü savaşçısıydım
Bir arpa ekmeği kadar sıcaktı
Toprağım, karım ve çocuklarım.
Oysa soğuk bir kuştur
Parıldar süngü,
Bana niçin uzaksın düşündün mü?
Bu sulara ölüm bile güzel
Sen hiç kurşunların anlamını düşündün mü?
Yıl otuz sekizdi dağlarda
İri ceviz ağaçları ve atım vardı
Güneş ve sular ülkesinde orda
Orda bir eski öyküdür Dersim.

Dersim dendi mi Munzur gelir akla: Köptük köpük soğuk suları ile doğasına bir güzellik verir. Munzur ve Tujik Baba, damgasını vurmuştur adeta Mameki'den Kalan Dersim'e.

Koçgiri Aşireti: İlk zamanları Pülümür'e yerleşmelerine rağmen daha sonraları buradan çıkarak Refahiye ve İmranlı bölgelerine yerleştikleri için Dersimli oymaklar arasında sayılmazlar. Ancak, Doğu'da etkin ve büyük bir aşiret olduklarından ve aynı zamanda cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan bir ayaklanmaya katıldıklarından, ya da neden olduklarından özgeçmişlerine değinme gereğini duyduk.

Koçgiriler, Selçuklular zamanında Horasan'dan göç ederek Pülümür bölgesine gelip yerleşen büyük bir aşirettir. Ancak buralarda pek fazla kalmamışlardır. Kendileri de tarihçelerinde böyle belirtirler. Bunlar, Dersim ve Erzincan'daki diğer oymaklar gibi Alevidirler.

Hayvanlarına yeni meralar ve otlaklar bulmak amacıyla ortalama 250 yıl önce liderleri Fincan Ağa'nın başkanlığında Pülümür'dan çıkarak Refahiye'nin Koçgiri köyüne yerleşirler. Daha

doğrusu bu köye kendi adlarını verirler. Zamanla burada geniş ve etkin bir çevre oluşturlar. Bu etkinlik, oymak olarak kendi yapılarından kaynaklanmaktadır. Nüfuslarının kısa zamanda çoğalması sonunda yeni yerler bulmak zorunluğu doğar. Fincan Ağa'nın ve oğlu Diyar Ağa'nın ölümlerinden sonra Boz Ağa, kendisine yakın büyük bir grupla Sivas'ın İmranlı ilçesi Karataş köyü ve çevresine gidip yerleşirler. Refahiye'deki etkinlik aynı şekilde İmranlı'da da kendisini gösterir. Bu etkinlik özellikle Boz Ağa'nın oğlu Gül Ağa zamanlarında daha fazla gelişir. Yeni yeni köyler oluşur. Koçgiri aşireti artık Pülümür'den - Refahiye ve İmranlı bölgelerine kadar olan sahada pek çok köy sahibidir. Bu köylerle birlikte etraflarındaki köyler de Koçgirilere tabi olurlar.

Geniş zaman dilimi içinde çevrelerine yayılan Koçgiri aşireti böylece Hafik, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık ve Kuruçay ilçeleriyle birlikte Hamo ve Zımara bucaklarını çevreleyen 135 köye yayılmış büyük bir aşirettir. Bu köylerin 16'sı öz olarak çekirdek Koçgirili'dir. Bunlar arasında Refahiye'de Koçgiri, İmranlı'da Karataş, Kevelli, Ağızger, Koyunkaya, Sıddıklar, Boğazveren, Karahüseyin, Görünmez kale, Gemecik köyleri en eski Koçgiri köyleridir.

Koçgiri herakâtına adı karışan Alişan Bey, aslında Koçgirili değildir. Aslen Şafidir. Oysaki Koçgirililer ise Alevidirler. Kimileri Alişan Bey'in Malazgirtli, kimileri de Aşkaleli olduğunu söylemektedir. Alişan Bey, Gül Ağa ve oğlu Mahmut Bey zamanlarında gelerek Koçgiriler'e sığınır. Yeteneği ve farklı kişiliği sayesinde kısa zamanda kendisini sevdirek Gül Ağa'nın kızı Hacı Hanım'la evlenir.

İmranlı'nın Boğazveren köyüne yerleşen Alişan Bey, zamanla Koçgiri aşiretinin ileri gelenleri arasında yerini alır. İstiklâl Savaşı yıllarında Topal Osman çetesi tarafından Mahmut Ağa öldürülünce, Alişan Bey de kendiliğinden lider durumuna gelir.

Ayaklanma sırasında Koçgiriler'in bulunduğu bölgelerde sıkıyönetim ilan edilir. Yapılan harekâta pek çok kan dökülür. Atılan bombalarla Alişan Bey öldürülür. Harekâtın bastırılmasından

sonra Mahmut Ağa'nın oğulları Haydar Bey ile Abidin Bey Balıkesir'in İvrindi ilçesine, Hüseyin Diyaroğlu ve kardeşi Maksut Çavuş ile birlikte Bursa'ya sürülür. Bu sürgün bir süre devam eder. Ancak, 1947'de (C.H.P.) nin son yıllarında çıkarılan af kanunu ile ortadan kalkar. Kimi aileler eski bölgelerine tekrar geri dönerler. Pek çoğu da yerleştikleri sürgün yerlerinde kendilerine bir düzen kurduklarından yerlerinde kalırlar.

Dersimli oymaklar sıra ile şöyle sıralanırlar

1 - Abdalan Oymağı

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde dağınık ve Doğu Anadolu'nun bir kısım yörelerinde (Tunceli - Varto - Hınıs - Bingöl) toplu halde bulunan Abdalanlar, Çin, İran ve Türk kaynaklarına göre köken bakımından bir Türk oymağıdır. Doğu Anadolu'da toplu halde bulunan ve bu gün Zazaca konuştukları halde Afganistan ve Tacikistan'da olanlar Türkçe ve Hindistan'da olanlar da tarihi kaynakların belirttiğine göre Farsça ile karışık Hinduca konuşmaktadırlar. Aynı ayrı bölgelerde böylesine birbirinden farklı dil konuşan bir oymağın yerel bölgeye göre ırksal bakımından sınıflandırılmasını antropoloji bilimi kabul etmemektedir. Kafa yapısı, kültür, tarih ve dil gibi etmenlerin ortak oluşumları sonucu bir yargıya varmak olasıdır.

Aşağıda sıralanan tarihi kaynaklar ve belgeler bu oymağın kökenini şöyle ortaya koymaktadır.

Emekli Vali Edip Yavuz, yapıtında konuya şöyle değinir:

1 - "Türkçe sözlük Abdal için: "Afganistan taraflarında bulunan bir Türk topluluğu ve bu topluluktan olan kimse.

2 - Anadolu'da göçebe bir halkın adı.

3 - Eskiden bazı dervişlere verilen ünvan" denilmektedir. Birçok oymaklar gibi bunların da Gurlar yurdundan gelmiş oldukları anlaşılmaktadır. Araplar, bunlara Heftal ve çoğuluna da Heftalit demişlerdir. Rumeli'den Anadolu'ya gelen yörükler arasında da "Anadolu'da Türk Aşiretleri" adlı eserde gösterilen Yeniil kazasında Abdal Bey (s. 74) Abdalkuyumcu (s. 191) İfraz-ı

Zülkadiriye'den Abdallu, Küçük Abdallu (s. 107) oymakları da sözlüğün bu bildirisini doğrulamaktadır. Adları sayılan bu Abdal oymakları Türkçe konuşmaktadırlar. Rumeli'nde kalanlar da aynı şekilde bu yörük Türkmen dilini kullanmaktadırlar.

Anadolu'nun birçok yerlerinde Abdal, Abdallar, Abdalan, Abdallu köyleri de Türkçe konuşan köyler olup bu Abdalan oymağının varlığını ve yaygınlığını kanıtlamaktadır.

Bunlar Doğu Anadolu'da toplu olarak Köpükler, Hoşan, Kalçık köylerinde, dağınık olarak da Hınıs ve Tercan ilçelerinde bulunurlar. Doğu Anadolu'da yer alan Abdalanlar Zazaca, Rumeli ve Anadolu'nun yukarıda belirtilen yerlerinde oturanlar da Türkçe konuşmaktadırlar. Doğu Anadolu'da yer alan Abdalanlar aşiret kuruluşunu kaybetmiş ve tamamen çiftçi bir oymaktır. 174)

T Yılmaz Öztuna Ak-Hun denilen Abdalanlar'a: "Guptalar'dan (320-535-215) sonra Hindistan'da iktidara VII. imparatorluk hanedanı Akhunlar gelmiş, 496-567'de 71 Ganj vadisi, Pencap, Afganistan, Harzem, Horasan ve Doğu Türkistan'a hakim olmuşlardır.

Akhunlar'a Çinliler "Ye-ta-Huta" Araplar "Haytal" ve çoğul şeklinde "Hayatila", Hindular (Sanskrit dilinde) "Huna" yani "Hun", Yunanlılar "Heftalit" demişlerdir. Akhunlar, Orta Asya'da iktidarı Tabgaç hanedanına bıraktıktan sonra dünyaya dağılan Hun boyundan bir zümredir. (Z. Velidi Togan ve bir kısım tarihçilere göre Hunlar, Oğuzlar yani bu günkü Türkiye Türklerini teşkil eden bir Türk boyudur.) Bol Moğol unsuru ile karışık olarak Hindistan'a gelen ve Hind-İran asıllı Gupta hanedanını iktidardan düşüren Akhunlar, Hindistan'ı ele geçirmişlerdir. Hind kaynaklarında Hindistan'daki Ak-Hunlar'a "Turuşka" yani Türk denilmektedir. Franke Chinnesischen Quelleh Zur Keentnis der Türkvölker, Berlin-1904 s. 60) 175)

"Talas boylarına yerleşen Hunlar'ın eski İran ve Sarmat kültüründen geniş ölçüde yararlanmış olmaları doğal sayılmıştır. Hatta burada Akhunlar'ın ataları sayılan bazı kavimlerle ya da bazı İran kabileleriyle karışmış olmaları da çok olasıdır' (176)

Akhunlar denilen Hun-Avar karışımı Uar-Hun'ler M.S. 350 yılında batıya göçer, Güney Kazakistan'a varırlar. Atilla'nın ataları olan Hunlar'ı Rusya'ya doğru kaçırdıktan sonra, yerli halkın İranlı olduğu Toharistan bölgesine egemen olurlar. Sasanilerle sıkı ilişkiler kurarlar. 359 yılında Diyarbakır kuşatmasına İran askerleri ile birlikte katılırlar. Eftalit, Kermikhion, Ye-da lar için şunlar yazılıdır:

Adetleri hemen hemen Türkler'inkine benzer. Zenginlerin mezarına taş yığılır. Fakirler toprağa gömülürler. Deve ve atları çoktur. "Fakat, bunlar Helenizm ve Budizm kültürlerinin birleştiği Afganistan'da yerli boylarla kaynaşarak İran ve Orta Asya içlerinde genişleyen güçlü bir devlet kurarlar. Bir Çin gezgininin 520 yılında yazdığına göre, yine de göçebeliği bırakmamışlardır. Fakat, Heftalit hükümdarları yün halılarla kaplı çok büyük çadırda yaşar, altın işlemeli ipek elbiseler giyer, altın bir tahtta oturur. Hatun da yerlerde sürünen altın işlemeli ipek elbiseler giyer ve beş renkli değerli taşlarla süslü sekiz ayak uzunluğunda bir boy-nuz taşır. Kanlı et yiyicisi ve acımasızdırlar. Bizans kaynakları ise Heftalitler'in Hun olduklarını, fakat öteki Hunlar'dan uzak yaşadıklarını, onlara karışmadıklarını, onlar gibi göçebe ve çirkin olmadıklarını yazar." (177)

Hindistan'ı etkileri altına alıp orada güçlü bir devlet kuran Akhunlar (Heftalitler) aynı anlarda İran'ı da etkilerler. Kimi İran boyları ile karışırlar. Afganistan yöresindeki Abdalanlar Akhunlar) burada da güçlü bir devlet kurarlar. T. Yılmaz Öztuna da Afganistan yöresindeki Akhunlar'a şöyle değinir:

"Bu ilk siyasal birlik denemesi, Ak-Hun (Heftalit), Juan-Juan (Avarlar) ve Çin baskısı altında güçlükler içinde geçer. Uar-Hun kökenli Heftalitler, daha önce de belirttiğimiz üzere, Doğu Afganistan'da yerli boylarla kaynaşarak güçlü bir devlet kurarlar. Tarım ovası kentlerindeki bütün ufak devletçikleri egemenliklerine alırlar. Orta Asya ticaret yolunun denetimi için Çin'le mücadele ederler.

İşte ilk Kao-kü siyasal birliği, bu güçlü Ak-Hun devletinin

kuzeyindedir. Ak-Hunlar, ilkin Kao-kü güney bölümünü çöktirirler. Güneydeki "Küçük Kral" öldürülür. Oğlu mi-Wu-tu'u tutsak alınır. Güney Kaokü boyları da parçalanarak dağılır. Dağılan boyların bir kısmı Juan Juanlar'a, ötekiler de Tabalar'a sığınır. Kuzeydeki Kao-kü birliği de iç karışıklıklar ve Ak-Hun baskısı altında bocalar." (178)

"Tamir nehri ve Ötüken dağı gibi yerler, Göktürkler'de kutsal sayılır. Bunlara "iduk yer sub" denir. Buralardaki bitkilere ve hayvanlara dokunulmaz. Onlardan yararlanılmaz. Zira bu bitki ve hayvanlar o yerlerin sahibi ruhlara ayrılmıştır. Bu rahip ruhlar, bir cins Tanrısallık kazanır ve Orhun yazıtlarında adı Gök Tanrı ana ve yavruların koruyucusu Tanrıça Umay ile yan yana geçer. Gök Tanrı, Tanrıça Umay ve "İduk yer sub" Türk buduna hep birlikte zafer kazandırır." (179) Bu gün de Doğu Anadolu'da Dımilli Zazaları, Tanrıya "Homay" derler. Bu Homay adı Tanrıça Umay'dan gelmedir.

"Kağanın çadırının kapısı, güneşin doğduğu yöne saygı için, doğuya açılır. Kağan oturduğunda sürekli Doğu'ya, yani güneşe döner. Hun Tanhu'sunun her sabah güneşe tapması gibi, bu sürekli "Doğan güneşe dönüş" dinsel bir anlam taşır." 180) İranlılar'ın eski dini Mazdeizm de güneşi ve güneşten gelen ateşi kutsal bilir. Bu gün de Doğu Anadolu'da yer alan Abdalan oymağı ile onlara komşu diğer Alevi oymaklar aynı şekilde her sabah güneş doğarken veya güneşin ilk ışıkları dünyaya yayıldığı anda güneşe taraf dönerek ellerini kaldırıp dua ederler. Bu inanç ve gelenek Mazdeizm'den kaynaklanmaktadır.

O tarihlerde Akhunlar'ın oturdukları köylerin adları da bugünkü bazı köy adlarını anımsatır veya aynı isimlerle bir benzerlik içindedir. Örneğin Akhunlar kaldıkları yerlerde Hotan, Kuça, Hoşan ve Aksu gibi kasaba ve köylerini kurmuşlardır. Hoşan adı Varto'da bir Abdalan köyüdür. Hotan ise Varto'da Abdalan köylerine yakın bir yerin adıdır.

2 - Alan Oymağı Selçuklular döneminde Azerbaycan ve Horasan bölgelerinden gelerek Erzincan ve Tunceli yöresine yer-

leşen bir oymaktır. Hazar denizi ile Aral gölü arasında Mesa tepesinde Alandüzü-Alan Kasabası ve Alan tepesi vardır. Büyük bir olasılıkla bu adların o zamanki Alanlar tarafından verildiği sanılmaktadır. Anadolu'nun fethi döneminde Alanlar, lolanlar ve Balabanlar birlikte hareket etmişlerdir. Geliş yolları, şimdiki ve önceki yerleşim bölgeleri hep aynıdır. Aynı dili konuşurlar ve aynı kültürün potasında yoğrulmuşlardır.

3 - Arelli Oymağı Tunceli ve Erzincan'ın il ve ilçeleri ile köylerin kimi yerlerinde toplu, kimi yerlerinde dağınık olarak yerleşmiş büyük bir oymaktır. İran, Horasan bölgelerinden göç ederek gelmişlerdir. Bir kolları da Afganistan'a kadar uzanır. Konuşulan dil, Horasan ve Afganistan'da konuşulan Zazaca'nın aynısidir.

Arelli kelimesi anlam bakımından (Ar-elli) olabileceği gibi Arılı şeklinin bozulmuşu olarak da düşünülebilir. Arı ile uğraşan veya Arelli olarak da onurlu, eli onurlu olan şeklinde de düşünülebilir. Ayrıca Zazaca'da değirmen anlamına da gelir.

4 - Balaban Oymağı: Kimi yazarlar Balabanlar'ın Dimetoka'dan gelebileceklerini varsaymakla beraber genelde Horasan yöresinden gelip Tunceli ve Erzincan yöresine yerleştikleri üzerinde birleşirler. Balabanlar, Selçuklu tarihinde görülebileceği gibi Alan, Lolan ve diğer komşu oymaklar gibi Anadolu'nun fethi sırasında Horasan bölgesinden göç ederek gelip yerleşmişlerdir. Ortak dilleri Zazaca'dır. Dr. Friç'in de belirttiği şekilde bir kollarının Halep, Maraş, Urfa yörelerinde bulunuşu, Balabanlar'ın yaygınlığını göstermektedir. (181) Aynı şekilde Şerefname, Balabanları, Dersim yöresinin sayılı üç oymağından biri göstermektedir.

5 - Caferan Oymağı: Adını ilk dedeleri Cafer'den alır. Alevi ve Caferi mezhebine bağlı olmakla beraber Caferi mezhebinin kurucusu ile soyca bir ilişkileri yoktur. Büyük bir olasılıkla İran'daki Caflarla çok yakın bir bağlantıları düşünülebilir. Ancak, adlarını ilk dedeleri Cafer'den alırlar. Tunceli yöresinde yerleşik olup ana dilleri Zazaca'dır.

6 - Çarekli Oymağı: Pülümür'ün Deşt bucağı ve köylerinde

toplu halde bulunan Çarekliler diğer komşu oymaklar gibi aynı şekilde Horasan ve Afganistan yöresinden kopup gelerek buralara yerleşmişlerdir.

Kelime anlamı bakımından Çarekli-dörtlü anlamına gelmektedir. Zazaca'da Çar, dört demektir. "Li" eki ile birlikte dörtlü oymak anlamında Çarekli olmuştur.

Çarekli oymağı, 1915-16 yıllarındaki Rus işgali sırasında büyük yararlıklar göstermiştir. Çarekli reisi Şah Hüseyin Bey'in oğlu Mustafa Bey, oymağı ile birlikte Sekrat köyünde İsmet İnönü'nün huzuruna çıkarak görev istemiş ve ordumuz saflarında Çarlık ordusuna karşı büyük mücadeleler vermiştir.

7 - Demenan Oymağı: Emekli Vali Edip Yavuz, yapıtında (182)_ "Dersim'in en çetin ve çok cesur bir oymağı" diye tanımlar. Demenanlar, Tunceli'nin Nazmiye, Haydaran bucağı ve köylerinde toplu halde bulunurlar. Diğer komşu oymaklar gibi ana dilleri Zazaca olup, köken bakımından Gurlar'a dayanırlar. Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi dönemlerinde İran ve Horasan bölgelerinden gelip Tunceli ve Erzincan yöresine yerleşmişlerdir.

8 -Elhanlı Oymağı: Baykal gölünün batısında yapılan bir kazıda ve mezar taşında Kürt Elhan adı ve bu adla VII. yüzyılda bu yörede yani Balkal gölü yöresinde Kürt Elhan devleti ortaya çıkmıştır. Yine aynı mezar taşında "Altunlu keşigim bandım belde. İlim dokuz, kırk yaşıım." Bu sözle "altın okluğumu belime bağladığımda dokuz ilin sahibi idim. Kırk yaşımda başa geçtim anlamı doğmaktadır.

Böylece Elhanlı oymağı, kökü eskilere dayanan ve Hazar Denizi'nin doğusunda Kürt Elhan tarafından kurulan devlete veya beyliğe dayanır. Komşu oymaklar gibi Anadolu'nun fethi döneminde Kuzey İran yöresinden gelip şimdiki bölgelerine yerleştikleri ortaya çıkmaktadır. 183)

9 - Hadikan Oymağı: "Doğu illeri ve Varto Tarihi" yazarı; Hadikan oymağını Balaban oymağından ayrılmış bir kol olarak göstermektedir. (184) Hınıs ilçesi Başköy, Meydan, Kalecik, Çiçekli köylerinde Hıdıkanlı oymağı yaşamaktadır. Hadikanlar'ın,

Hıdıkanlı olması da olasıdır. Hıdıkanlılar da adlarını kurucuları veya ilk liderleri Hıdır'dan almış olabilirler. Hadikanlılar Tunceli - Pülümür köylerinde toplu halde bulunup anadilleri Zazaca'yı konuşurlar.

10 - Haydaran Oymağı: Muradiye, Van, Patnos yöresindeki Zılanlı Haydaran oymağı ile bir ilişkisi yoktur. Zılanlı Haydaranlar Kürtçe konuşurlar ve Şafii'dirler. Dersimli Haydaranlar ise Zazaca konuşurlar ve Alevidirler. Yüz ve çehre yapıları da birbirine benzemez. Sadece isim benzerliği vardır.

Dersimli Haydaranlar, adlarını ilk dedeleri Haydar'dan alırlar. Haydar, aynı zamanda Hz. Ali'nin bir başka adıdır. Haydaranlar Dersim, Pülümür, Kutî Deresi köy ve kasabalarında toplu halde yaşayan ve Dersim üzerinde de büyük bir etkinliği olan eski ve büyük bir oymaktır. Köken olarak Gurlular'a dayanırlar.

11 - Hormekli Oymağı: M. Şerif Fırat, Doğu illeri ve Varto Tarihi adlı yapıtında kendi oymağı hakkında geniş bilgi verdiğinden fazla değinmeyeceğiz. Kendisinin belirttiği şekilde Varto ile Karlıova arasındaki Şorik köyünde çıkan şecereye göre Harizmliler'e dayandığı varsayılmaktadır.

Hormek oymağı, bünyesinden ayrı ayrı oymaklar, dallar ve familyalar çıkarmış büyük bir oymaktır. Tunceli, Erzincan, Bingöl, Varto, Hınıs, Karlıova, Kiğı il, ilçe ve köylerinde kimi yerlerde toplu, kimi yerlerde de yaygın ve geniş sahalara yayılmış eski ve köklü bir oymaktır.

Ana dilleri Zazaca olup Selçuklular döneminde İran Horasan'ından gelip şimdiki yerlere yerleşmişlerdir. Hormekli, Lolan, Abdalan, Balaban, Alan oymakları, tarihin her döneminde birlikte yaşamışlar, olaylara birlikte göğüs germişlerdir.

Tarihi bulgulara göre Hormekliler de Dersim'deki diğer oymaklar gibi Gurlular'a kadar uzanırlar. Ana dilleri, Luristan'da konuşulan ya da Gurlar'ın konuştuğu dilin aynısıdır.

Osmanlılar'ın son dönemlerinde ve özellikle II. Abdülhamit zamanı ve sonrasında Hamidiye Alayları ve Cibranlı oymağı ile uzun mücadelelerde bulunmuşlardır. İstiklâl Savaşı yıllarında

Doğu'da Çarlık Rusyası ordularına karşı Oğnut muharebesinde milis birliğinin başında bulunan Küçük Ağa oğlu Mehmet Efendi büyük yararlıklar göstermiş, ordu komutanları Faik Paşa ile Ahmet İzzet Paşa'nın takdirlerini kazanmıştır.

Aynı şekilde Bolşevik ihtilalinden sonra Rus orduları D. Anadolu'dan çekildiği sıralarda Ermeni birliklerine karşı kurdukları milislerinin başında Hormek ileri gelenlerinden Ali Haydar Dikmen, M. Şerif Fırat ve M. Halit Fırat, Varto ve çevresinde büyük yararlıklar göstermişlerdir.

12 - İzollu Oymağı: "Tarih boyunca Türk kavimleri" yapının yazarı Edip Yavuz'un İzollar'ın Hazol'dan değiştiği veya ayrıldığı varsayımı doğru değildir. Hazollu Oymağı, Diyarbakır - Siverek arasında yerleşmiş Kürtçe konuşan Şafii Mezhebine bağlı bir oymaktır. İslâm tarihi boyunca sürekli Aleviler'le Şafii'ler çatışmışlardır. Bırakın birinden birine geçmeyi, yakınlaşmaları bile söz konusu değildir.

İzollu oymağı Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. Diğer komşu oymaklar gibi Anadolu'nun fethi dönemlerinde İran ve Horasan'dan gelip yerleşmişlerdir.

13 - Karsanlı Oymağı: Şadili oymağı ile akrabalık bağları olan Karsan oymağı Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. Anadolu'ya geliş yolu olarak aynı şekilde İran ve Horasan'dan Kars üzerinden gelip yerleşmişlerdir. Muhtemelen Kars adını oradan alarak Farsça bir ek olan -an ekinin de ulanmasıyla Karsan ortaya çıkmıştır. Karsan ve Karsak adında pek çok köy adı vardır. Bursa'nın Orhangazi ilçesinde de Kars ve Artvin'den gelip yerleşmiş ve adı Karsak olan bir köy vardır. M. Şerif Fırat'ın belirttiği şekilde Şorik yöresinde çıkan şecerede bu oymağın ilk liderinin Mustafa olduğu belirlenmiştir.

14 - Kemanlı Oymağı: Pülümür ve köylerinde yerleşik küçük bir oymaktır. Diğer oymaklar gibi Zazaca konuşurlar. Kökenleri bakımından Gurlar'a dayanırlar.

15 - Kobanlı Oymağı: Tunceli yöresinde küçük bir oymaktır. Muhtemelen başka bir oymaktan ayrılarak bu adı taşımakta-

dır. Ana dilleri Zazaca olup inanç ve gelenekler yönünden diğer oymaklardan farklılık göstermemektedir.

16 - Lolan Oymağı: Erzincan, Tunceli, Pülümür, Bingöl, Kiği, Varto merkez ve köylerinde topluca yaşayan Lolanlılar, yerleştikleri bölgelerin etkin ve büyük oymaklardan biridir.

Lolan kelimesinin anlamı ne kitaplarda vardır ve ne de yaşayan büyükler arasında bilinmektedir. Ancak, Lolan dendi mi bir büyük oymağın veya boyun adı olarak bilinmektedir. "an" eki Türkçe gramerde yer almakla beraber genelde Farsça'dan geçen işlek bir ektir. "Lol" kökü ise oymağın kimliğini simgeler. Aynı zamanda "lol" yalnız olarak da o oymaktan bir kişi anlamına gelir.

Yerli halk Lolan oymağının halkına ve bu halktan olan kişilerine "Lol" veya "Lolic" demektedir. "Lolic" ise Lolan oymağından bir fert veya o soydan gelen kişi anlamını taşımaktadır. Çin kaynakları "Lolan" kelimesini "Lu-lan" veya "Lou-lan" olarak göstermektedir. 1985 yılında televizyonda yayınlanan "İpek yolu" dizisinde de "Lu-Lan", "Lou-lan" olarak yayınlandı. Halk, lolanlılar'la meskun olan bölgeye de "Lola" demektedir. Bu gün de Varto'da, Pülümür'de, Bingöl'de ve Kars'ın Göle, Selim köylerinin yer adları ile kabile halkının soy adlarında görüldüğü gibi İç Asya'da "Lou-lan" Doğu Avrupa'da "Neu Danzig" Polonya'nın kıyı kentinde "Danzig", Pülümür-Bingöl ve Varto'da aynı şekilde "Danzig" adında köy ve bucaklarının bulunuşu, Lolan oymağının Hun göçleriyle birlikte bu yerlere gittikleri ve yaşadıkları yerlere kendi adlarını verdiğini göstermektedir.

Kabilenin bütün büyükleri Erzincan'ın ve şimdiki Tunceli'ye bağlı Pülümür-Danzig bölgesinden Varto'ya gittiklerini, bunu da babalarından, dedelerinden duyduklarını söylemektedirler. Danzig bölgesine ise İran'ın Horasan bölgesinden göç ettiklerini, bu göçün Malazgirt zaferinden sonra veya o sıralarda olduğunu belirtmektedirler. Halen Pülümür'ün Danzig bucağı ile Bingöl, Göle Selim ve Varto'daki Lolanlılar birbirlerine gidip gelmekte ve birbirlerini yakından tanımaktadırlar.

Doğu Anadolu kabilelerinde olduğu gibi Lolan kabilesinde de dededen toruna verilen isimler hâlâ öz benliklerini korumakta ve kökenlerini göstermektedir. Örneğin Varto'da yüzlerce sene önceki Bal-Kali, Mirza-Ali v.b. isimler, Erzincan'da iken yaşayan dedelerinin adını taşımaktadır. Danzig de Varto Lolanlıları'nın atasının adı Kal-Bal ve onların da babalarının adı olan Dede Mirzali (Mirza Ali) isimleri, Lolanlılar'ın Balhan ve Bal uşakları ile garabetlerini göstermektedir. Ayrıca bu gün Varto'daki Lolanlılar'ın bir kısmı Bal'dan gelen Ballıkaya soyadını aldıkları gibi kendilerine bağlı olan bir köyün adı da Baltaş'tır.

T. Yılmaz Öztuna, Hun Türkleri'nin Mete'den sonraki durumlarını anlatıp 10. Hükümdarı Hu-lo-ku (Hulugu-Hol) M.Ö. 96-85 ya geldiğinde şu bilgiyi vermektedir.

"Hulugu Yabgu'nun üç erkek ve iki kız kardeşini daha biliyoruz. Bunlardan biri "Doğu ÇJuki" ülkesinin prensi olup M.Ö. 96 İmparatorluk naibi olmuştur. Berehenşan adında bir de oğlu vardı. Diğer kardeşi M.Ö. 85'te öldürüldü. Üçüncü erkek kardeşi de Batı (Loli-Kali) prensi idi" demektedir. Yine aynı eserin 132. sayfasında da Batı Loli (Kali) hakkında şu bilgiyi verir: "Bu Yabgu'nun küçük kardeşinin de "Batı Loli (Kali) denen ülkenin prensi olduğu malumdur" demekle iç Asya'da "Lu-Lan" şehrinden başka "Doğu Loli" ve "Batı Loli" bölgelerinin olduğunu, buralarda Lu'lanlıların yaşadığını göstermekle beraber açıklandığı şekilde Hun İmparatorluğu içinde bir prenslik olan "Lu-lanlılar'ın Batı Hunlar'ı ile birlikte Ön Asya ve Doğu Avrupa'ya göç ettikleri, Ön Asya'ya gelenlerin Balhan ve İran Horasan bölgelerine yerleştikleri, buralarda hayvancılık yaptıkları ortaya çıkmaktadır. (188)

Varto'da bu gün de yerli halk, Lolan oymağı ile meskun olan bölgelere "Loli" veya "Lola" demektedir. Yine "Kali" ismi de Lolanlılar'da bir erkek adı olarak kullanılmaktadır. Soy seçerisinde 3. ile 6. dedelerinin adlarının "Kali" olması bunu kanıtlamaktadır.

Erzincan'da olan Yabgular'dan Baranlı oymağının bugün Lolan, Balhan-Baranlı ve Alanlar'la yan yana oturmaları, aynı gelenek ve töreyi sürdürmeleri, bütün bu oymakların aynı kökenden

geldiklerini ve köklerini Hun imparatorluğu içinde yer alan 32. Kavim veya ulustan birine dayandığını göstermektedir. O zaman ki Hun imparatorluğu bünyesinde değişik ırklardan oluşan bir federasyon düzeni vardı.

T. Yılmaz Öztuna, yapıtının bir başka yerinde Hun İmparatorluğunda 32 prenslik ve hanedanlıktan oluşan bir kanfederasyonunun kurulduğunu, Asya'daki büyük imparatorluğun bu konfederasyondan oluştuğunu belirttikten sonra bu prenslikler arasında "Lolan-Lu-lan" "Lou-lan" prensliğinin bulunduğunu yazmaktadır. Bu durum rastlantılı bir isim benzerliği değildir. Göçün Hun İmparatorluğunun parçalanmasıyla Hazar kıyılarına, Horasan ve oradan da Urmiye gölünün güney batısındaki Yukarı Mezopotamya'nın dağlık sahaları ile Anadolu'ya, bir başka koldan da Hazar Denizinin kuzeyinden Avrupa içlerine, Baltık kıyılarına yapılması, Doğu Avrupa'da "Lu-Lan" kasabasının bulunuşu, aynı yörede "Doğu loli" - "Batı-Loli" bölgelerinin olması ve bu bölgelerde "Lu-Lan" veya "LOU-LAN" prensliğinin kurulması birbirini zincirleme izleyen gerçekler (189)

T. Yılmaz Öztuna, Hun İmparatorluğunu oluşturan 32 prenslikten 25. prenslik olan "LU-LAN" prensliği hakkında şu bilgiyi vermektedir. "Lu-Lan (Lou-lan) Prensliği loli bölgesinde olup başkenti Lop gölü yakınlarında Kan-Ni-Çing idi. M.Ö. 177'de Kunlar (Hunlar) tarafından büyük Türk hakanlığına katılmış, M.S. 72'de Çinliler'in egemenliği altına girmiştir. MS IV, yüz yılda bir grubun Hazar kıyılarındaki Balhan bölgesine göç ettiği anlaşılmaktadır." (190)

Görüldüğü gibi Lolanlılar - Alanlılar'la birlikte yaşamış, büyük bir imparatorluğun içinde birlikte ayrı ayrı prenslikler kurmuş ve yine birlikte göç ederek Hazar kıyılarına yerleşmişlerdir. Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi sıralarında Horasan üzerinden Erzincan - Pülümür - Dersim bölgelerine gelmişler, Osmanlılar'ın 1. Selim harekâtıyla da bir kısmı Bingöl ve Varto'ya göçmüştür,

Gerek Horasan ye gerekse İç Asya'da olduğu gibi Anadolu'da da çiftçilik yapmışlar, sürülerce hayvan beslemişlerdir. Ot-

lakların yetersiz oluşu nedeniyle yazın yaylalarda, kışın kışlıklarda yarı konar göçer bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

17 - Pilvenkli Oymağı: Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. "Pil" Zazaca'da büyük anlamındadır. "Venk" ise ses anlamına gelmektedir. Bu duruma göre Pilvenkler, büyük ses veren oymak anlamındadır. "Venk" sözcüğünün Zazaca'da Manastır ile ilgisi yoktur. (191)

18 - Rutanlı Oymağı: Tunceli'nin çeşitli bölgelerinde dağınık hâlde yaşayan küçük bir oymaktır.

Zazaca'da kelime anlamı bakımından çıplak anlamına gelmektedir. Bu çıplaklık bir bakıma yoksul, fakir anlamına da gelebilir. Ancak, bölgelerinin ve Rutanlılar'la meskun köylerin doğal arazi örtüsünün olmayışı nedeniyle de çıplak yerde kalanlar veya yaşayanlar şeklinde de yorumlanabilir.

Ali Kemali; Rutanlılar'ı Şeyh Hasanlılar grubundan sayarak aynı grupta yer alan Bahtiyer Uşakları'ndan ayırdıklarını veya önceleri onlarla bir olduklarını belirtmektedir.

19 - Silanlı Oymağı: Tunceli yöresinde yerleşik küçük bir oymaktır. Ana dilleri Zazaca'dır. Silanlılar'ın Şafii Kürt Oymaklarından olan Zılanlılarla hiçbir ilgileri yoktur. Zılanlılar Kürtçe konuşur, koyu Şafii mezhebine bağlıdır. Oysaki Silanlılar, zazaca konuşup Şafiilerin tam tersine Alevidirler. Bağnazlıkları yoktur.

Zazaca'da şilan, Yabani gül ağacı demektir. Nevruz zamanı şilanın dallarından çember yapıp günahlardan arınmak için içinden geçerler. Bu gelenek hemen tüm Alevi olmalarda vardır. Silanlı oymağı da adını bu şilan gülünden almış olabilir.

20 - Sisanlı Oymağı: Kelime olarak Zazaca'da beyaz anlamına, temiz anlamına gelmektedir. Türkçe'de ise bir doğa olayı olan sis anlamını vermektedir. Sisanlı oymağı, Tunceli yöresinde küçük bir oymaktır. "Sis" veya "Siso" aynı zamanda Zaza oymakları arasında bir adam adı olarak yaygın bir şekilde görülür. Başka bir varsayım ile Sisan oymağı ilk dedeleri olan "Siso" adlı kişinin adından da gelebilir. Aynı şekilde kadınlar arasında da "Sise" adı pek yaygındır.

21 - Şevalanlı Oymağı: Tunceli yöresinde küçük bir oymaktır. Kelime olarak Kürtçe'de "gece", Türkçe'de "bayır" anlamına gelmektedir. Alan ekinin ulanmasıyla Kürtçe olarak gece alan, Türkçe'de ise bayır alan demektir. Şevalan oymağı Dersim'deki diğer oymaklar gibi Zazaca konuşup onlarla birlikte Horasan'dan gelen bir oymaktır.

22 - Yusufanlı Oymağı: Adından da anlaşıldığı gibi ilk dedeleri Yusuf'tan adını alan bir oymaktır. "-an" eki Farsça'dan dilimize geçen yaygın ve işlek bir ektir. Ana dilleri Zazaca olup Tunceli'nin merkez ve Mazgirt ilçe ve köylerinde toplu halde bulunurlar.

23 - Zimtek Oymağı: Tunceli ve Bingöl'ün Kiği ilçe ve köylerinde toplu halde yaşayan küçük bir oymaktır. Kiği yöresinde 13 köy Zimtek oymağına mensuptur. Ana dilleri Zazaca'dır.

Tüm Dersimli oymaklar arasında konuşulan bu günkü Zazaca, kısmen Farsça'nın etkisinde kalmış bir dil olup ilk zamanları Afganistan ve Hindistan'da yerleşen ve orada devletler kuran kavimlerin konuştuğu bir dildir. Aynı dil, ufak bir şive veya ağız farkı ile Palo, Lice, Siverek bölgelerindeki Şafii oymaklar arasında da konuşulmaktadır. Ancak buralardaki oymaklar Kürtçe konuşanlara göre azınlık durumundadırlar.

Yapılan bu çalışmada adı geçen aşiretler eldeki verilere göre esas alınmışlardır. Kendi aşiretlerini bu araştırmada bulamayanlar bizi bağışlasınlar. Zamanla elimize yeni bilgiler geçtiğinde onlar da eklenerek ve mevcut aşiretler hakkında yeni baskılara doğru gidilecektir.

OCAKLAR

Doğu Anadolu'daki Alevi Toplumunu inançsal yönden etkileyen, yönlendiren, onlara pirlilik, dedelik, rehberlik eden ruhani kesim, kendi aralarında dallara ve kısımlara ayrılırlar. Bu tür sınıflandırmada genelde şöyle bir tablo göze çarpar.

A - KUREYŞANLILAR: Her ne kadar oymak görünümünde ise de bu kesime oymaktan çok ocak denilir. Doğu Anadolu'daki halk arasında Kureyşanlılar'a kutsal bir ocak gözü ile bakılır. Adından çağrışımla bu ocağı Arabistan'daki Arap kabilesine bağlamak yanlış olur.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki Kureyşanlılar dahil tüm ocaklar Horasan'dan gelmedir. Dede durumunda olanlara genelde Horasanlı Baba Kureyş denilir.

Kureyşan ocağı genelde toplu olarak Nazmiye, Erzincan, Pülümür ve Mazgirt'te bulunurlar. Kimi yer ve köylerde dağınık olarak aileler halinde de bulunurlar. Kiği, Varto, Hınıs ve yöresinde yerleşenler de vardır.

Tunceli, Erzincan, Bingöl, Varto, Hınıs, Karlıova ve Kiği bölgelerindeki Alevi halk kesimi, Kureyşanlı dedelere ulu kişiler olarak bakarlar. Bütün halk kesimi Kureyşanlılar'ı Seyit olarak kabul eder. Bu ocaktan gelenler hakkında kötü düşünmezler. Düşünenlerin de çarpılacağı inancı yaygındır. Aynı inanç Malatya, Elazığ ve Maraş Alevileri arasında da vardır.

Diğer oymaklar Kureyşanlı ocağından gelen dedelerin müritleridir. Daha doğrusu buralardaki geniş halk kesimi Kureyşanlı aileler arasında paylaşılmıştır. Her dede kendisine bağlanan oymak ve aileleri ziyaret eder, yol gösterir. Cem ve cemaatini yaparak hakkulahını alıp gider. Bu ziyaretler her yılın belli zamanlarında yapılır.

Kureyşanlı Dedeler, Horasanlı olduklarını kabul eder ve söylerler. Hz. Ali soyuna dayandıkları veya o soydan geldikleri inancı içindedirler. Bu inançta şöyle gelişmiştir. Tarihsel olgulara göre:

"Abbassiler döneminde Arabistan'da Abbassiler'in kanlı terörü esmektedir. Hz. Ali soyundan ve torunlarından İmam Musa-i Kazım'ın Bağdat'ta Harun Reşit'in emri ile katledilmesi üzerine oğlu İmam Ali Rıza önce Mekke'ye, daha sonra oradan Horasan'a, ikinci oğlu İbrahim El-Mucap da Nişabur'a göç ederek Türkmenler arasında yaşamlarını sürdürürler. Onlardan kız alarak

akrabalık gibi güçlü bağlar oluşturlar. Böylece zamanla sürdürdükleri nesillerine Kureyş ve Seyit denilmiştir.

İmam Ali Rıza'nın soyunun Türkmenler arasında yaşaması, çoğalması ve yayılması, Türkmenler'in Türkistan'da iken Şii olmalarına ve mürit olarak anlara bağlanmalarına neden olmuştur. Anadolu'da Bektaşilik'in yayılmasında baş rolü oynayan Hacı Bektâş Veli'nin anne tarafından Türkmenler'e, baba tarafından da Hz. Ali'ye ve soydan gelen El Mucap'a dayanması ayrı bir değer ve kolaylık sağlamıştır. Bektaşilik'te dedelik yoktur. Ama Doğu Anadolu'daki Aleviler arasında soydan gelen Dedelik inancı vardır.

Seyitler'in Horasan'da çoğalmaları sonucu, gerek orada iken ve gerekse Anadolu'ya oymaklarla birlikte göç ettikten sonra her biri ayrı ayrı oymakta, daha sonra aynı oymak içinde bir grup aileye pirlik ve dedelik yapmıştır. Bu gelenek ve yaşantı zamanımıza kadar süregelmiştir.

Seyitler, nüfuz ve kudretlerine göre merkezdeki en büyük ve etkin postnişine daima bağlı kalarak halkı kurulan dergâhlarda eğitmişler, işlemişler ve yol göstermişlerdir. Bu gün hâlâ Doğu Anadolu'daki Dedelik ve Seyyitliklerini sürdüren tarikat pirleri, Horasan'dan geldiklerini ve soy itibariyle Horasan'a gidip yerleşen İmam Musa Kâzım'ın oğulları İmam Ali Rıza'ya dayandıklarını söylemektedirler. Seyyitlik kuralları gereğince kendilerine bağlı taliplerden kız alıp vermezler. Bireysel evlenmeler dışında genellikle bir Seyit, başka bir Seyid'in kızı ile evlenir.' (185)

Dersim yöresinde Kureyşan Ocağından başka Baba Mansur v.b. başka ocaklar da vardır. Bu dede ocakları da kendi aralarında birbirlerine bağlıdır. Bu konuda Prof. Dr. Fuat Bozkurt, dedelik olayına şöyle değinir.

"Ocaklar birbirlerinden kız alıp verirler. Soylarının müridlere karışmamasına özen gösterirler. Ocağa bağlı köyler, obalar vardır. Bu belli ölçülerde bir örgütlenme biçimidir. Anadolu'da Aleviler üzerinde en yoğun baskı dönemlerinde bile bu dedelik

örgütü işlevini sürdürmüştür. Dinsel töreni başarı ile yerine getirmişlerdir.

Dede ocakları da birbirine bağlıdır. bu örgütlenme biçimi bir zincirin halkalarını andırır. Her dede ocağının görülebileceği başka bir dede ocağı bulunur. Böylece gerektiğinde dedeler de toplumdan bir birey gibi dinsel törende bulunurlar. Başka dedeler önünde hesap verirler, yargılanırlar. Alevi inancındaki "el ele, el hakka" ilkesi dedelik örgütünde kandisini gösterir.

Bütün Anadolu'da köylerin, obaların dedelere, dedelerin de birbirine bağlı olduğu bir örgütlenme biçimi kurulmuştur. Bu örgütlenme biçimi ile Alevi toplumu her zaman birbirinden haberi olan, birbirini tanıyan kurum olarak yaşayagelir. Bu nedenle uzak bölgelerdeki Aleviler de birbirini bilip tanırırlar.

"Keramet göstermekle ünlü dedeler vardır. Keramet gösterdiğine inanılan dedelerin bir bölümüne "Budala - Divane" denilir. Aleviler arasında dedelerin doğa güçlerine egemen olduğuna inanılır. Günümüze değin gelen pir ocaklarından bir bölümünün doğrudan ateşe egemen olma gücüne sahip olduğuna inanılır. Bu konuda en ünlü ocak Kureyşan Ocağıdır.

Ocak, çoğunlukla Erzincan-Tunceli yöresinde yayılmıştır. Ocaklı dedelerin bir bölümü kızgın demir, kızgın sobayı dilleri ile yalayarak söndürürler. Alevi Dedelere bu gücün doğuştan Kureyşanlı ocağına verildiğine inanılır.' (186)

Erzincan'da valilik yaptığı dönemlerde yaptırdığı araştırmalar sonucu yazdığı Erzincan tarihinde Ali Kemali, Kurayşanlılar'ı birtakım dallara ve şubelere ayırır. Buna göre Kureyşanlılar: A) Hüseyinan b) Gülnan c) Kalyan, d) Valyan, e) Aliyan, f) Heman, G) Süleymaniyan, h) Çitan, ı) Gudan,i) Seyhan, k) Gaziyan" (187) Muhtemelen ayrı ayrı şubelere ayrılan bu Kureyşan dalları adlarını taşıyan kişilerden çoğalıp almışlardır.

B - BABA MANSURLAR: Erzincan'ın Kismikör, Erdene, Pülümür'ün Gersinot Seyitler, Kapiri ve Tahsini köyleri ile Mazgirt kazasında bulunurlar. Öyküye göre "Baba Mansur" bindiği

duvarı yürüttüğü için fazlasıyla ünlenmiş ve diğer ocakzade dedelere dedelik ve liderlik yapmıştır.

C - PİRSULTANLAR: Sivas'taki Pir Sultan Abdal ile ilişkileri yoktur. Bu sadece bir isim benzerliğidir. Bunlar da bu isimle anılırlar. Pülümür'ün Hacılar köyünde otururlar.

D - AĞU İÇENLER: (Ağuçanlar) Dağınık durumdadırlar. Çoğunluğu Kemah, Elaziğ ve yöresinde yerleşiktir. Malatya ve Erzincan'ın Kismikör köyünde ocakları vardır. Adından da çağırışım yapıldığı gibi bu ocak hakkında söylenegelen bir rivayet vardır.

Sultan Mecit döneminde (Mahmut) adında bir dede, kendini keramet sahibi olarak tanıttığından etrafına pek çok talip toplanmış ve çevresinde büyük bir nüfuz sahibi olmuştur. Onu çekemeyenler Mahmut Dede'yi, Osmanlı Sarayına kadar şikayet ederler. Sultan Mecit'de bu işin gerçeğini ortaya çıkarmak için Mahmut Dede'yi bir kısım müridi ile birlikte İstanbul'a çağırarak deneme için zehir vermek ister. Olay şöyle cereyan eder:

Biri ağulu, biri temiz iki kâse şerbet hazırlattırılarak getirtilir. Mahmut Dede ağulu kaseyi alıp içer. Temiz şerbet kâsesini de müritlerine verir. Zehirli kâseyi bilerek seçtiğini söyler. Sonunda beklenen zehirlenme olmaz ve Mahmut Dede ölmez.

Sultan Mecit, önce etkili zehirin Mahmut dede'ye hiçbir şey yapmadığını görünce hayrette kalarak ona inanır ve her sene hazineden Mahmut Dede'ye iki yüz altın verilmesini emreder. Yazılı fermanı da Mahmut Dede'ye verir. Bu ferman, Sultan Mecit'in ölümüne kadar yürürlükte kalır.

E - SARI SALTIKLAR: Bu ocağa Sarı Sultan da denilir. Etkin bir ocaktır. Bulgaristan'da ve Tuna boyunda da Sarı Saltıklar'a rastlanır. Osmanlılar'ın Rumeli'ye açılmalarından sonra oralara giden Yeniçeriler'in başlarındaki ocakzade dedelerden birinin Sarı Saltık olduğu söylenegelmektedir.

Sarı Saltıklar'ın Anadolu'ya gelişleri Selçuklu akınları zamanında olmuştur. Horasan'dan gelmedirler. Adlarından çağırışım

ile beylikler döneminde Doğu Anadolu'da Saltukoğulları beyliği kurulmuştur. Sarı Saltıklar, genelde Tunceli'nin Hozat kazası ve köylerinde oturmaktadırlar.

F - ÜRYAN HIZIRLAR: Kelime olarak çıplak Hızır lar anlamına gelmektedirler. Üryan HIZIRLAR, Kureysanlılar gibi pek geniş ve etkin olmamakla beraber kısmen dağınık bir şekilde Harput dolaylarında da bulunurlar.

G - SEYİTSABUNLAR: Nazmiye kazası ve köylerinde topluca bulunurlar. Diğer Ocaklar gibi pek fazla ünlenmemişlerdir.

H - SİNEMİLİLER: Erzincan'ın Vaver, Kemah'ın Dere Köyü, Malatya'nın Akçadağ ilçe ve köyleri ile Kahramanmaraş'ın Elbistan ve Pazarcık ilçelerinin sınırları içinde yer alan ve özellikle Pazarcık köylerinde 35 köyü oluşturan büyük bir aşirettir.

Alevilerin dedelik sınıfına mensup Sinemililer, yörelerinde diğer ocaklara göre pek ünlenmemişlerdir. Ancak, Pazarcık yöresinde etkin bir görünüm arzeder. Bu aşiretten olan sayın Ali Kemal Küncülü'nün bize verdiği bilgiler araştırmalarımızı teyit etmektedir.

I- ŞEYHAHMET DEDELER: Tunceli'nin Mazgirt ve Erzincan'ın Tercan kazasında ve köylerinde toplu halde yerleşiktiler. Malatya ve köylerinde dağınık halde bulunurlar. Yukarıda sıralanan bu ocaklar, genelde Kureysanlı ve Babamansurlar'ın müritleri durumundadırlar. Onlardan icazet alarak pirliklerini sürdürmektedirler.

İ - KARGIN DEDELER: Selçuklu akınları ile Anadolu'ya geldiler. Diyarbakır'ın merkez köylerinden Büyük Kadıköy ve Küçük Kadıköy köylerinde yerleşik Türkmen bir oymaktır. Malatya ve Elazığ yöresinde yerleşenler de vardır.

Karginedeler oymağı Anadolu'ya ilk geldiğinde Doğu Anadolu'da Diyarbakır yöresinde yerleşirler. Kargin Dede lideri o sıralarda Kuzey Iraklı bilgin bir Kürt olan Ebul Vefa'nın Alevi

inançlı tarikatını benimser. Horasan'da iken yaygın olan Şiilik görüşünde yoğrulmuş, oymağı ile bu cephede yer almıştı. Diyarbakır'da bir süre Ebul Vefa'nın halifelliğini yürütür.

Dede Karkın'dan sonra halifelik Baba İlyas'a geçer. Baba İlyas'ta daha sonra ünlenerek Kayseri'ye kadı olur. Arkasından Mesudiye Dergâhına çekilerek aynı çizgideki tarikatın adını Babailiğe dönüştürür.

Babailiğin Selçuklular dönemindeki başkaldırısı ve tarikatın ikinci piri Baba İshak'ın etkinliği ise Anadolu Aleviliği üstünde ayrı bir yer tutar.

Karkın Dedeler, çevrelerindeki baskılar sonucu pek fazla etki gösteremezler. Günümüzdeki dedeleri Halil Karkın Dededir. Uzun yıllar Kırıkkale'de kaldıktan sonra İzmir'in Balçova ve Narlıdere semtlerine aileleriyle birlikte göç etmiştir.

L - DERVİŞ CEMAL OCAĞI: Doğu Anadolu'da kısmen yaygın ve etkin bir ocaktır. Derviş Cemaller, Tunceli'nin Ovacık kazasından, Erzincan'ın Zorun, Pülümür'ün Askirik - Danzig - Pañıras köyleriyle Erzurum'a bağlı Hınıs ve Aşkale'nin Bir kısım köylerinde bulunurlar. Bunlar da Horasan'dan gelmedirler. Derviş Cemal Ocağı'nın mensupları genelde Erzincan'ın Kemah ilçesi ve köylerinde yerleşiktirler. Ancak, Tunceli'nin bir kısım köyleri ve ilçeleri ile Erzurum'un Hınıs ilçesinde bir-iki köy ve Varto'nun bir köyüne serpilmiş ocakzade aileler de vardır.

Bu ocak adını, Hacı Bektaş Halifelerinden "Derviş Cemal"den alır. Kaynakların belirttiğine göre Derviş Cemal, imamlar soyundan geldiğinden kendisine "Seyyid Derviş Cemal" denilirmiş. Bu nedenle Hacı Bektaş Velayetnamesi'nde "Seyyid Cemal" olarak tanımlanır.

Tarihsel verilere göre: Hacı Bektaş Veli, etrafındaki derviş ve halifelerinden en çok Seyyid Cemal'e sempati gösterir, yapılan toplantılarda onu baş köşeye oturturmuş. Diğer halifeler de bundan ötürü Derviş Cemal'e saygıda kusur etmezlermiş.

Hacı Bektaş Veli, sık sık dervişlerin huzurunda, Derviş Ce-

mal'in sırtını sıvazlayarak, "Cemal'imdir, Cemal'imdir, Cemal'imdir, Cemal'im" diyerek onurlandırılmış.

Derviş Cemal bir gün dervişlerle sohbette iken: "Acep Hünkâr, bize bir yurt gösterirmi ki, biz de oraya varıp dergâhımızı kuralım?" der. Bu söz, Hünkâr'a malum olur ve söz üstüne geldiğinde Derviş Cemal'e hitaben şöyle der: "Cemal'im, biz varlık yurduna göçtükten sonra bir merkep al, yola düş. Merkebinin neredede kurt yerse, orasını sana yurtluk verdik. Var git orada dergâhını kur" der.

Bir müddet sonra Hacı Bektaş Veli, Hakka varınca, Derviş Cemal de bir merkep alarak yola koyulur. Günler, haftalar ve aylar sonra vara vara Çayırılı-Çimenli Altıntaş'a varır. Merkebinin çayırda salar ve yorgunluğunu çıkarmak için biraz kestirir. Uyandığında, merkebinin kurtlar tarafından yenildiğini görür. O an, Hünkâr'ın sözleri aklına gelir. Bu vasiyet üzere orada yerleşir, yurtluğunu kurar. Anlatımlara göre bu yer, Erzincan'ın Kemah yöresi olsa gerek.

Burada yerleşen Derviş Cemal, evlenir, çoluk çocuğa karışır. Kısa bir süre sonra çevredeki etkinliği de giderek artmaya başlar. Öyküye göre; Derviş Cemal'in oğullarından "Asıldoğan" baba ocağından ayrılarak Kırşehir üzerinden Çanakkale'nin yolunu tutar ve oradan Rumeli yakasına geçer. Buradan Gelibolu yakasına geçişi ve kerameti ayrı bir öykü ile betimlenmektedir.

Derviş Cemal, Hakka yürüdükten sonra "Tökelci" köyünde defnedilir. Orada yaygınlaşan soyu da böylece günümüze kadar devam edegilir.

DİPNOTLAR

- 1 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye Tarihi, 1. Cilt
- 2 - R. Leakey - İlk İnsan Hakkında Yeni Bulgular "Bilim - Teknik, Sayı 71, s. 31
- 3 - Bilim ve Teknik Dergisi - Sayı: 112, Cilt 10. Mart 1977 S. 2.
- 4 - E. Alok "Yeni Kaya Resimleri Peşinde" Türkiye'miz, Sayı 18, 1976 s. 17
- 5 - L.S.B. Leakey, İnsanın Ataları, Ankara 1971, s. 131
- 6 - K.P. Oakley: man The Tool Maker, Chicago, 1966 s. 129, Resim 27-37
- 7 - M. Uyanık. Türkiye'nin Güney Doğusunda Prohistorik Araştırmalar, Belleten 32
- 8 - O. Belli: Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler, Van Yedisalkım (Put) köyü Boyalı Mağara Resimleri Tarihi Dergisi, Sayı. 28-29 197.
- 9 - Bilim ve teknik Dergisi. sayı 112, Cilt: 10 Mart. 1977 sayı: 4-5
- 10 - İhsan Nuri - Kürtler'in Kökeni s. 94
- 11 - a.g.e. S. 68
- 12 - a.g.e. S. 40-41-42
- 13 - 1936'da General Abdullah Alpdoğan, Dersim'e özel yetkilerle atandıktan sonra T.B.M. Meclisine Dersim adının Tunceli olarak değişimi için öneride bulunması ile Tunceli olarak değiştirildi. Kutı deresi de aynen kaldı.
- 14 - Urfa'da o zamanlar "Aram" olan bu ovanın adı zamanla değişerek Harran olmuştur.
- 15 - a.g.e. S. 164
- 16 - Araplar, buralarda yaşayan kavimlere iki inehir arası anlamına gelen Nayri adını vermişlerdir.
- 17 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye tarihi - 1. Cilt S. 30-31.
- 18 - Doğubilimci Madisan Grayent - Xrayent
- 19 - Ojen Pitar-Fon Loşan ve İhsan Nuri Bey (Kürtler'in Kökeni s. 25)
- 20 - Doğu Anadolu'nun çeşitli yörelerde dağınık halde yaşayan Zazalar arasında öküze, kısaltılmış haliyle "Ga" denilir.
- 21 - Prof. Por Dawut (Mazdeist Edebiyatı ve Zent-Avesta)
- 22 - İhsan nuri - a.g.e. S. 84
- 23 - Firdevs - Şehname 1. Cilt - M.E.B. Klasığı.
- 24 - İhsan Nuri - a.g.e. S. 88
- 25 - a.g.e. S. 197
- 26 - a.g.e. S. 102
- 27 - a.g.e. S. 102

- 28 - a.g.e. S. 103
- 29 - a.g.e. S. 177
- 30 - Demir düğümlü ve baş kısmı topuzlu sopalar, hâlâ Doğu Anadolu'da kullanılmaktadır.
- 31 - Horasanlılar olsa gerek
- 32 - Bohti aşireti olsa gerek.
- 33 - Doğu Anadolu'da yer alan Pircanlı aşireti adını anımsatmaktadır
- 34 - Edip Yavuz, Türk kavimleri kitabında bunları Birgurlar veya Birgitler diye tanımlar
- 35 - Erzurum'un Kolhisar bölgesinde Kolhisar aşireti
- 36 - Tarık Dursun Kut - Heredot Tarihi s. 209
- 37 - Tarık dursun Kut - a.g.e. S. 55-122-123
- 38 - İç işlerinde serbest eyalet veya il beyliği
- 39 - İhsan Nuri - a.g.e. - s. 21. (Bilindiği gibi lolobiler'in bir kısmı, sonraları Kardular'a karışmışlardır. Kürt aşiretlerinden bir tanesi bu gün dahi "lolo" adıyla Kermen vilâyetinde, çadır hayatında göçebe tarzında yaşarlar) demektedir.
- 40 - İhsan Nuri, a.g.e. 111
- 41 - İhsan Nuri, a.g.e. s. 113
- 42 - a.g.e. S. 117
- 43 - Tarık Dursun Kut - a.g.e 122-123
- 44 - Ksenophon - Anabasis (On Binlerin Dönüşü) Çev. Tanju Gökçil s. 11-134
- 45 - a.g.e. s. 121-126-127
- 46 - İhsan Nuri - a.g.e. 53-54
- 47 - İhsan Nuri - a.g.e. 54-55
- 48 - Havar Dergisi s. 42
- 49 - Jacques Piran - Büyük Dünya tarihi 1. Cilt s. 147
- 50 - Jacques Piren a.g.e. s. 246
- 51 - Mani, mezhep değil, başlı başına bir dindir. Orta Asya'da Türkler, Şamanizm'den Mani dinine geçmişlerdir.
- 52 - Jacques Piren a.g.e. s. 246-247
- 53 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye Tarihi 2. Cilt S. 57
- 54 - E. Behnan Şapolyo - Selçuklu İmparatorluğu s. 70
- 55 - E. Behnan Şapolyo, a.g.e. S. 18
- 56 - E. Behnan Şapolyo, a.g.e. S. 28
- 57 - a.g.e. S. 247
- 58 - Prof. Dr. Osman Turan - Selçuklular Tarini S. 214
- 59 - Şeref Han - Şerefname s. 189
- 60 - T. Yılmaz Öztuna - a.g.e. 75-76-77
- 61 - Prof. Dr. Osman Turan - a.g.e. S. 188-189
- 62 - Murat Sertoğlu - Hacı Bektaş Veli 1. Cilt S. 262

- 63 - a.g.e. S. 260
- 64 - İsmail Beşikçi - Doğu Anadolu Düzeni S. 230-231 - E. yayınları 1970
- 65 - Cumhuriyet Gazetesi 9 Mayıs 1990 Gencay Şaylan
- 66 - Cemal Şener - Alevilik Olayı
- 67 - Cumhuriyet Gazetesi - 8 Mayıs 1990
- 68 - Cumhuriyet Gazetesi - 6 Mayıs 1990
- 69 - Doğan Avcıoğlu - Türklerin Tarihi 1. Cilt s. 150-151.
- 70 - Katledilenlerin arasında H. Bektaş Veli'nin kardeşi Mentеш'te vardı.
- 71 - Selçuklu Sultanlarından Keykavus'un oğlu olduğunu söyleyerek isyan etmişti.
- 72 - Abdülbaki Gölpınarlı - Mevlana Divanı . 18
- 73 - Özgür İnsan Dergisi Sayı: 6 Kasım 1972, S. 62-63
Çıkarar ve Yöneten: Bülent ecevit, C.H.P eski Genel Başkanı
- 74 - Prof. Dr. Osman Turan - a.g.e S. 212-213.
- 75 - a.g.e. S. 214-216
- 76 - Zekeriya Kazvini - Aşar ül-bilad s. 379 Neşir yeri: Üstefeld, Leipzig
- 77 - İbn Bibi S. 01-699
- 78 - N. Gragorgas I. S. 137
- 79 - Mevlana Divanı s. 9 Abdülbaki Gölpınarlı
- 80 - İ. Hakkı Uzunçarşılı - Osmanlı Tarihi 1. Cilt s. 40-41.
- 81 - M. Şerif Fırat - a.g.e. S. 86
- 82 - T. Yılmaz Öztuna - a.g.e. S. 227-232
- 83 - Şeref Han - a.g.e. S. 418-527
- 84 - Prof. Dr. Osman Turan - a.g.e. S. 318
- 85 - E. Behnan Şapolyo - a.g.e. S. 17
- 86 - a.g.e. S. 136
- 87 - a.g.e. S. 228
- 88 - Jozef Von Hammer - Osmanlı Tarihi Çeviren: Mehmet Ata ve günümüz Türkçesine göre özetleyen Prof. Dr. Abdülkadir Karahan S. 8-9
- 89 - Jozef Von Hammer - a.g.e. S. 10-12
- 90 - a.g.e. S. 12-15
- 91 - a.g.e. S. 45
- 92 - a.g.e. S. 46
- 93 - İstanbul Barosu Dergisi Cilt XLVI, Eylül-Ekim 1972 sayıları
- 94 - Hammer a.g.e. S. 47
- 95 - a.g.e. S. 50
- 96 - a.g.e. S. 240
- 97 - a.g.e. S. 241

- 98 - a.g.e. S. 243
- 99 - Tarih Dergisi - Sayı 22 Mart 1967 Sayfa: 54-55 ve Doğu Anadolu Düzeni Sayfa 232 İsmail Beşikçi
- 100 - İsmail Beşikçi - a.g.e. S. 234
- 101 - a.g.e. S. 234-235
- 102 - Şeref Han - Şerefname - S. 211-287
- 103 - J. V. Hammer - a.g.e. S. 251
- 104 - İsmail Hakkı Uzunçarşılı - Osmanlı Tarihi 2. Cilt s. 226
- 105 - Kızılbaş deyimi, bu kırmızı tuğlardan ve kırmızı külahlardan söylenegelmiştir.
- 106 - M. Şiref Fırat - a.g.e. S. 119
- 107 - a.g.e. S. 120-121
- 108 - Ahmet Refik (Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektâşilik) S. 28 Beyazıt Kütüphanesi - Kitap Kayıt No: 32905
- 109 - a.g.e. S. 29
- 110 - a.g.e. S. 29
- 111 - a.g.e. S. 31
- 112 - a.g.e. S. 34
- 113 - a.g.e. S. 36
- 114 - a.g.e. S. 37
- 115 - a.g.e. S. 37
- 116 - a.g.e. S. 38
- 117 - a.g.e. S. 40
- 118 - İsmail Cem - Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarini S. 171
- 119 - a.g.e. S. 182
- 120 - a.g.e. S. 184
- 121 - a.g.e. S. 419
- 122 - M. Salih San Doğu Anadolu ve Muş'un Kronolojik Tarihi s. 212
- 123 - a.g.e. S. 212
- 124 - Burhan Kocadağ Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi S. 94-95
- 125 - Yakın tarihimiz Cilt 2 - S. 147 Anlatan: Hasan İddık Hayderani (Van eski Milletvekili)
- 126 - Mehmet Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi S. 148-149
- 127 - Şevket Süreyya Aydemir - Enver Paşa II. Cilt S. 45
- 128 - M. Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi S. 165
- 129 - F. H. Kieper - Kardu Und Kurden - Berlin 1898
- 130 - Bohtan Mitt d. Vorderasiat Gasell 1892/2
- 131 - Bazıl Nikitin -01897/1 Kaduokhi ve Kyritioi (Kürtler)
- 132 - Gürcüler'in Kökeni Üzerine - Georgica'nın 4. ve 5. sayıları (İngilizce)
- 133 - Bazıl Nikitin - Kürtler s. 24 - Çarlık Rusya'sı Arkeoloji Bülteni 1937 (XX. Cilt 2. 3. Fasiküller)

- 171 - İhsan Nuri a.g.e. S. 167-168
172 - Doğan Avcıoğlu - Türkler'in tarihi Cilt 1. S. 34-35-36
173 - Medler'in Doğu Anadolu ve Batı İran'da egemenliklerini sürdürdükleri dönemde hükümdarları Keyaksar zamanında kuzeyden İskit Türkleri'ni büyük bir kol halinde gelerek yerleşmiş ve kaynaşmışlardır.
174 - Dr. Friç - Kürtler s. 33-40
175 - Edip Yavuz - Tarih Boyunca Türk Kavimleri S. 369-370
176 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye'nin Tarihi 1. Cilt S. 236-237
177 - Bahattin Ögel - Türk Kültür Tarihi S. 92
178 - Eberhard Çin'in Şimal Komşuları S. 99-105
179 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye Tarihi - II. Cilt S. 584-585
180 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye Tarihi S. 593
181 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye Tarihi S. 594
182 - Dr. Friç - Kürtler S. 55
183 - Edip Yavuz - a.g.e. S. 375
184 - Edip Yavuz - a.g.e. S. 375
185 - M. Şerif Fırat Doğu İlleri ve Varto Tarihi S. 26-79
186 - Burhan Kocadağ - a.g.e. S. 41-42
187 - Prof. Dr. Fuat Bozkurt - Sabah Gazetezi Şubat 1990 dizi yazısı
188 - Ali Kemali - Erzincan Tarihi S.184
189 - 218 T. Yılmaz Öztuna a.g.e. 1. Cilt S. 130-176-177-178-179
190 - T. Yılmaz Öztuna - Türkiye Tarihi 1. Cilt S. 177-178-179
191 - Hun İmparatorluğu'nun bünyesinde çeşitli kavimler vardı.
192 - Edip Yavuz a.g.e. S. 391.

- 134 - a.g.e. S. 20
- 135 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 20
- 136 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 30-31
- 137 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 32-33 Rus Çarlık ve Arkeoloji Derneği Bülteni 1911 XX. Cilt II-III. Fasiküller.
- 138 - a.g.e. S. 43
- 139 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 44
- 140 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 47-48
- 141 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 49'dan naklen Marr'ın Çelebi adlı makalesi
- 142 - A. Başmokof - Paris Etnoğrafya Derneği Bülteni 1930
- 143 - Millingen - Kürtler Arasında Vahşi Hayat - 1870
- 144 - Bazıl Nikitin a.g.e. 1. Cilt s. 49
- 145 - Marc Sykes - Halifenin Son Mirası S. 321-425-429-243
- 146 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 53 1. Cilt
- 147 - E. Soane - Gizli Kisve Altında Mezopotamya ve Kürdistan Gezisi
- 148 - Marc Sykes - Halifenin Son Mirası s. 321-343-425-429
- 149 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 54
- 150 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 144-175-215
- 151 - Vagner - İran ve Kürt Ülkesinde Gezi - Leipzig 1852 Cilt II - S. 233
- 152 - Minorsky - B.S.O.A.S. The Guran V. Cilt XI Kasım 1-1943
- 153 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. Cilt 1 S. 229
- 154 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. Cilt 1 S. 231-268
- 155 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 279
- 156 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 284
- 157 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 286
- 158 - Bazıl Nikitin a.g.e. S. 287-288
- 159 - İhsan Nuri a.g.e. S. 23
- 160 - Dr. Kontinov Kürt Edebiyatı Tarihi
- 161 - İhsan Nuri a.g.e. S. 24-25
- 162 - İhsan Nuri a.g.e. S. 26-27
- 163 - İhsan Nuri a.g.e. S. 30
- 164 - Burhan Kocadağ - Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi - S. 12-13-14-16
- 165 - İhsan Nuri a.g.e. S. 36
- 166 - İhsan Nuri a.g.e. S. 85-86
- 167 - İhsan Nuri a.g.e. S. 113
- 168 - İhsan Nuri a.g.e. S. 136
- 169 - İhsan Nuri a.g.e. S. 139
- 170 - İhsan Nuri a.g.e. S.142-143

KAYNAKÇA

- 1 - AVCIOĞLU Doğan - Türklerin Tarihi - Cilt 1, Tekin yayınevi, 1979
- 2 - AYDEMİR Şevket Süreyya - Enver Paşa II, Cilt - Remzi Kitabevi, 1971
- 3 - A. Başmakof - Paris Etnoğrafya Derneği Bülteni, 1930
- 4 - BEŞİKÇİ İsmail, Doğu Anadolu Düzeni - E Yayınları 16 - 1969
- 5 - BELEN Gn. Fahri - 1. Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri.
- 6 - BELEN Gn. Fahri - Türk Harbi - 1917 Yılı Hareketleri
- 7 - BELEN Gn. Fahri - 1. Cihan Harbinde Türk Harbi III. Cilt.
- 8 - BOZKURT Prof. Dr. Fuat - Sabah Gazetesi 1990 Dizi Yazıları
- 9 - CEM İsmail - Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi - Cem Yayınevi Dizi: 11
- 10 - ÇAKMAK Fevzi, Şark Cephesi Hareketleri
- 11 - Dr. Kontinov - Kürt Edebiyatı Tarihi
- 12 - Dr. Friç - Kürtler
- 13 - EBERHARD - Çin'in Şimal komşuları Ank. 1942
- 14 - ECEVİT Bülent - Özgür İnsan (Dergi) Sayı: 6 Kasım 1972
- 15 - FIRAT M. Şerif - Doğu İlleri ve Varto tarihi
- 16 - FİRDEVSİ Şehname 1. Cilt M.E.B. Klasik Yayınlarından
- 17 - GASSELL Vorderasiat - Bohtan Mit 1892/2
- 18 - GÖKALP Ziya: Türk Medeniyeti Tarihi, Ank. 1976
- 19 - GÖLPINARLI Abdülbaki - Mevlana Divanı
- 20 - HAN Şeref - Şerefname
- 21 - HAMMER Jozef Von - Osmanlı Tarihi - Çev. Mehmet Ata - Prof. A. Karahan.
- 22 - HAYDERANİ Hasan Sıddık - Yakın Tarihimiz Cilt. 1 (Anlatan)
- 23 - KASIM Naci - Pir Sultan Abdal
- 24 - KAZVINİ Zekeriyya - Aşar ül-Bilad-Neşir yeri: Wüstenfelo - Leipzig
- 25 - KEMAL Ali - Erzincan tarihi
- 26 - KOCADAĞ Burhan - Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi - Taş Matbaası, 1987.
- 27 - KIEPER F. H. Kardu Und Kurden Berlin 1898
- 28 - KSENOPHON Anabasis (On Binlerin Dönüşü) Çev. Tanju Gökçil
- 29 - KURDAKUL Şükran - Şairler ve Yazarlar
- 30 - KUT Tanık Dursun - Herodot Tarihi
- 31 - MARR - Çelebi adlı makalesi
- 32 - MORIER İkinci gezi 1812
- 33 - MILLİNGEN Kürtler Arasında Vahşi Hayat 1870
- 34 - MINORSKY The Guran V. Cilt XI. Kısım 1-1943
- 35 - NİKİTİN Bazıl - Kürtler - Çarlık Rusyası Arkeoloji Bülteni
- 36 - NİKİTİN Bazıl - Kardoukhöi ve Kyrtioi 1897/1

- 37 - NURİ İhsan - Kürtler'in Kökeni - Yöntem yayınları 33, Haziran 1977
- 38 - ÖGEL Bahattin - Türk Kültür Tarihi
- 39 - ÖZTELLİ Cahit - Pir Sultan Abdal - (Bütün Şiirleri) Milliyet Yayınları.
- 40 - ÖZTUNA T. Yılmaz - Türkiye Tarihi 1. Cilt
- 41 - PİREN Jacques - Büyük Dünya Tarihi 1. Cilt
- 42 - Prof. Por Dawut - Mazdeist Edebiyatı ve Zent Aveste
- 43 - REFİK Ahmet Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik - Beyazıt Kütüphanesi
- 44 - SAN M. Salih - Doğu Anadolu ve Muş'un Kronolojik Tarihi - T.K.A. Enstitüsü
- 45 - SERTOĞLU Murat - Hacı Bektaş Veli 1. Cilt Şadırvan Yayınları No. 2
- 46 - SOANE E. Gizli Kisve Altında Mezopotamya ve Kürdistan Gezisi
- 47 - SYKES Marc - Halifenin Son Mirası
- 48 - ŞAPOLYO E. Behnan - Selçuklu İmparatorluğu
- 49 - ŞENER Cemal - Alevilik Olayı - ANT Yayınları, Haziran 1990.
- 50 - TURAN Prof. Dr. Osman - Selçuklular Tarihi
- 51 - UZUNÇARŞILI İ. Hakkı - Osmanlı Tarihi
- 52 - VAGNER - İran ve Kürt Ülkesinde Gezi - Leipzig, 1852, 2 Cilt.
- 53 - YAVUZ Edip- Tarih Boyunca Türk Kavimleri - Kurtuluş Matbaası 1968
- 54 - Havar Dergisi
- 55 - Gürcüler'in Kökeni Üzerine - Georgica'nın 4. ve 5. sayıları (İngilizce)
- 56 - İbn-i Bibi El Evâmiru'l-Alaiye Fi'l Umuri'l Alaiyye, Ank. 1956
- 57 - N. Gregoras
- 58 - Cumhuriyet Gazetesi 6-7-8-9 Mayıs 1990
- 59 - Tarih Dergisi Sayı 22 Mart 1967
- 60 - Cumhuriyet Gazetesi 5 Temmuz 1980
- 61 - Hayat Dergisi 64. sayı 16 Şubat 1928
- 62 - Tarih Dergisi XI. Cilt - İstanbul Edebiyat Fakültesi
- 63 - Mühimme Defteri No: 80 Başbakanlık Arşivi
- 64 - Dost Dergisi - 1970
- 65 - Genel Kurmay Harp Dairesi Resmi Yayını No: 1
- 66 - Türk İstiklâl Savaşı III. Cilt Doğu Cephesi - G. K. Harp Dairesi Yayını.
- 67 - Bilim ve Teknik Dergisi Sayı: 112 Cilt 10 Mart 1977
- 68 - Türk İstiklal Harbi III. C. 1918 - 1919 Yılı Hareketleri.

DİZİN

- A -

- Abdalanlar : 69 - 82 - 104 - 152 - 161
 Abdalan Alayları : 82 - 103 - 104
 Abdalan Oymağı : 104 - 217 - 226 - 227 - 232
 Abdal Musa : 55 - 77 - 102 - 103
 Abdal Murat : 108 - 109
 Abdullah Azmi Efendi : 158 - 159
 Abdülhamit : 153 - 154 - 155 - 156 - 157 - 162 - 165 - 201 - 206 -
 208 - 209 - 232
 Abbasiler : 60 - 61 - 63 - 64 - 71 - 73 - 75 - 181 - 239 - 240
 Abbasi Begzadeler : 180 - 181
 Abbas Uşakları : 216 - 218
 Acem Hanlığı : 111
 Acem Kültürü : 85
 Adaklu : 142 - 143
 Ademan Aşireti : 156 - 184 - 206
 Ademi : 206
 Adıyaman : 10 - 12 - 13 - 69 - 83
 Adıyaman Çobanları : 89
 Afganistan : 27 - 66 - 72 - 111 - 112 - 195 - 226 - 227 - 228 - 229
 - 230 - 238
 Afşarlar : 68 - 82
 Afşar Türkmenleri : 72
 Afşin : 68 - 82 - 67
 Ağcakale : 128 - 129
 Ağuçanlar : 9 - 241 - 242 - 243
 Ağrı : 22 - 73 - 94 - 147 - 156 - 162 - 20 - 206 - 208
 Ahamenidler : 32 - 33 - 38 - 39 - 47 - 181
 Ahlat : 53 - 73 - 91
 Ahmet Bey : 128
 Ahmet Celayir : 112
 Ahmet İzzet Paşa : 233
 Ahmet Refik : 20 - 21 - 139 - 203 - 205
 Ahmet Şah : 68
 Ahi : 76 - 82 - 103 - 106
 Ahilik : 55 - 71
 Ahi Evren : 102 - 103
 Ahi Şeyhi : 76
 Ahura Mazda : 40 - 47 - 48 - 188 - 189 - 191
 Akdeniz : 15 - 70 - 71 - 72 - 73
 Akad : 186 - 187
 Ak-Hun : 72 - 227 - 228 - 229 - 230
 Akşehir : 114 - 115
 Akkoyunlular : 8 - 94 - 95 - 105 - 116 - 119 - 121 - 182
 Aladağ : 206
 Alaaddevle : 123 - 130 - 131

Alaaddin Camii	: 100
Alaaddin Ertena	: 95 - 96
Alaaddin Keykubat	: 82 - 83 - 84
Alagöz	: 203 - 204
Alman	: 39 - 68
Alamut Kalesi	: 24 - 72
Alan	: 69 - 213 - 217 - 229 - 230
Alanya Tekfuru	: 83 - 84
Alkame	: 64 - 65
Alarodialılar	: 36 - 37
Alemşah Banu	: 121 - 122
Alevi	: 8 - 42 - 45 - 60 - 76 - 77 - 78 - 106 - 125 - 127 - 133 - 138 - 139 - 140 - 141 - 161 - 185 - 186 - 199 - 201 - 205 - 209 - 224 - 225 - 229 - 230 - 233 - 237 - 241
Alevi Zazalar	: 193 - 195 - 196
Ali	: 60 - 61 - 62 - 63 - 73 - 112 - 113 - 114 - 238 - 239 - 240
Ali Haydar Dikmen	: 233
Alikan Kabilesi	: 136 - 210
Ali Kemal	: 241
Alp	: 15 - 16
Alpagut Mehmet Bey	: 119
Alparslan	: 67 - 68 - 71
Alp Erenler	: 55 - 56
Alptekin	: 67 - 68
Alişan Bey	: 225 - 226
Alişiroğlu Muzaffer	: 85 - 86
Ali Rıza	: 74 - 75
Alyat	: 30 - 31 - 32
Amasya	: 67 - 69 - 76 - 84 - 85 - 86 - 87 - 88 - 89 - 128
Amasya Kızılbaşları	: 140 - 141 - 142 - 144
Amr-İbnül-As	: 61 - 62
Anabasis	: 42 - 43
Anadolu	: 7 - 10 - 14 - 25 - 31 - 34 - 50 - 54 - 61 - 67 - 69 - 82 - 84 - 85 - 86 - 87 - 88 - 90 - 91 - 93 - 100 - 106 - 116 - 124 - 125 - 127 - 129 - 130 - 131 - 147 - 148 - 154 - 156 - 163
Anadolu Aleviliği	: 73 - 74 - 75 - 129 - 133 - 138 - 139 - 140 - 141 - 149
Anadolu Selçuklu Devleti	: 69 - 72 - 73 - 76 - 77 - 78 - 82 - 83 - 84 - 87 - 90 - 91 - 93
Andra Varuna	: 20 - 21 - 22
Angra	: 40 - 45
Ankara	: 51 - 54 - 102 - 106 - 118
Anşan (Anzan)	: 33 - 34
Antakya	: 76 - 85 - 208
Antalya	: 51 - 90 - 100 - 139
Anatolik Teması	: 51 - 52

Ani	: 24 - 43 - 44 - 169 - 170 - 171
Ani Teması	: 53
Anonim	: 57
Anabanini	: 188 - 189
Anuştekin	: 73 - 74
Antep	: 51 - 76 - 85 - 193 - 203
Antonius	: 47 - 48
Arabistan	: 75 - 76
Arbela	: 38
Arbiyanas	: 32 - 33
Ardasir	: 47 - 181
Ardini	: 25 - 26
Argisti	: 20 - 25
Aral Gölü	: 66
Arelli	: 217 - 230
Arame	: 26 - 51
Aram Ovası	: 22 - 23
Aram Neharun	: 22
Armağan Şah	: 85 - 86
Armail	: 174
Armeniler	: 37 - 38 - 43 - 44
Arnavutluk	: 77 - 78 - 108
Arap Köyü	: 143
Araplar	: 8 - 35 - 39 - 50 - 51 - 59 - 60 - 85
Ararat Kavimleri	: 8 - 10 - 17 - 19 - 22 - 24 - 26 - 189 - 195 - 196 - 215
Ararat Padişahları	: 191
Aras Köprüsü	: 9
Ari	: 185
Arsakiler	: 38 - 45 - 47 - 181
Arslan Uşağı	: 217 - 221
Arslan Yabgu	: 66
Arseyüs	: 32 - 33
Artaban	: 47
Artenüş	: 32 - 33
Artibarnas	: 32
Artiyas	: 32 - 33
Artvin	: 54
Aryakis	: 28 - 32 - 139
Aryani	: 20 - 27 - 28 - 29 - 39 - 40 - 187
Aryas	: 44
Arzaşkin	: 25
Aslan	: 71
Assam Dili	: 45
Asur	: 186 - 187 - 189
Asurlar	: 16 - 19 - 20 - 22 - 24 - 25 - 28 - 31 - 39 - 45 - 129 - 172
Astiberas	: 32
Astiyağ	: 31 - 32 - 33

Asya Krallığı	: 45
Asya Kıtası	: 10 - 15 - 24 - 235 - 236
Asirta	: 192
Aşiret Mektebi	: 157
Aşuranlı	: 217 - 221
A. E. Pot	: 169
A. Basmakof	: 176
Atatürk	: 126 - 211
Atilla	: 227
Atmalar Aşireti	: 212
Atsız	: 60 - 71 - 73
Avar Türkleri	: 54 - 55 - 227 - 228
Avgustos	: 47
Avrupa	: 27 - 39 - 149 - 176
Avesta	: 28 - 45 - 187 - 189 - 190
Averianov	: 184
Aydın	: 112
Ayestefanos Antlaşması	: 153
Ayşe	: 61 - 126
Aytukoğulları	: 128
Azerbaycan	: 38 - 60 - 66 - 71
Azeri	: 199

- B -

Baba Aybey	: 86
Baba İlyas	: 84 - 86 - 87 - 88 - 101 - 243
Baba İshak	: 84 - 86 - 87 - 88 - 89 - 101 - 138
Baba Mansurlar	: 9 - 240 - 241
Babailer	: 16 - 19 - 28 - 31 - 34 - 138 - 189
Babailik	: 86 - 91
Babakürdi Aşireti	: 156 - 209
Baba Zennun	: 139
Babekiye Mezhebi	: 41 - 42
Bacılan Kürtleri	: 178 - 179
Baciyan	: 82 - 83
Baçan	: 169
Badan Köyü	: 136
Bağdat	: 64 - 74 - 76 - 90 - 134 - 205
Bahçecik Kale	: 14
Bahtiyari	: 187 - 193
Bahtiyar Uşağı	: 216 - 218
Bakteryalar	: 34 - 35
Bal	: 233 - 234 - 235 - 236
Bal Uşağı	: 185 - 217 - 221
Balaban Deresi	: 134 - 135
Balaban Oymağı	: 69 - 134 - 136 - 185 - 217 - 230 - 131 - 232
Balçova	: 244

Bahhan	: 235 - 236
Ballıkaya	: 233 - 234 - 235 - 236
Baltaş	: 136 - 137
Banuri	: 183
Başköy	: 136 - 231
Batı Anadolu	: 34 - 35 - 70 - 129
Batman	: 9 - 215
Barzani	: 214
Baturlar Aşireti	: 215
Barzani	: 205
Bayburt	: 76 - 91 - 118 - 121 - 123
Baycu Noyan	: 90
Baykam	: 215 - 216
Bazıl Nikitin	: 176 - 179 - 182 - 185 - 193
Bedirhani Aşireti	: 209
Bedlis	: 38
Begdüliler	: 82
Begzadeler	: 179
Begzade Bençiya	: 181
Begzade Zerrin	: 181
Bektaşılık	: 55 - 58 - 60 - 71 - 76 - 77 - 78 - 87 - 100 - 102 - 107 - 109 - 140 - 149
Beotlar	: 37
Berdezur	: 180
Berkyaruk	: 72
Beruki	: 209
Berhikâni	: 209
Beritan Aşireti	: 210
Berezan Aşireti	: 155 - 205
Beşiri	: 215
Beyt Uşağı	: 216 - 219
Beyazıt	: 107 - 113 - 121 - 206
Beyşehir	: 86
Beyazıt Sancağı	: 209
Bezki	: 147
Bezazini	: 64 - 96 - 97 - 100
Bingöl	: 12 - 19 - 69 - 93 - 94 - 116 - 128 - 134 - 162 - 178 - 186 - 193 - 211 - 216 - 234 - 238 - 239
Bingöl Dağları	: 153 - 203
Binea	: 24
Bilenler Aşireti	: 215
Birim Uşağı	: 217 - 221
Birigialılar	: 36
Bitlis	: 7 - 25 - 37 - 38 - 70 - 90 - 129 - 157 - 182 - 206 - 225
Bitlis Beyleri	: 75 - 76 - 97 - 133 - 156 - 183 - 208
Bizanslılar	: 8 - 10 - 37 - 50 - 54 - 56 - 70 - 106 - 181
Bıyıklı Mehmet Paşa	: 134
Boğazveren Köyü	: 225

Bokhtan (Botan)	: 37 - 169 - 171 - 172
Bolu	: 51
Bozan Ağa	: 225
Bozok	: 139 - 140 - 143
Bucak Aşireti	: 212
Budala	: 241
Budizm	: 27 - 228
Buğra Han	: 59
Buka	: 53
Bukaleryen Teması	: 51
Bulanık	: 38 - 155 - 203
Buldacı Bey	: 69
Blucistan	: 195
Bulgaristan	: 9 - 54 - 67 - 68 - 107
Burak Baba	: 86
Burukan Aşireti	: 209 - 213
Bursa	: 114 - 123 - 124
Butükanlar	: 136 - 216 - 219
Büyük Selçuklular	: 69 - 70 - 72 - 84

- C -

Cabalılar	: 36 - 37
Cafer Bermeki	: 73 - 74
Caferan Oymağı	: 217 - 230
Can Yayınevi	: 9
Canik Dağları	: 88
Casus Karayakup	: 142
Celal Halife	: 144
Celaleddin Harzemşah	: 73
Celali	: 137 - 138 - 139 - 147 - 148 - 184=
Celali Aşireti	: 156 - 209
Celayiroğulları	: 94 - 95
Cemadanlı	: 184
Cemşit	: 20 - 44 - 189 - 190
Cemel Olayı	: 61
Cengiz Han	: 75 - 110 - 121
C. Aladağ	: 200
Ceyhanlar Aşireti	: 215
Ceyhun Atıf Kansu	: 81 - 87
Cermen	: 39 - 176
Cezne Tol Hıldan	: 31
Cezire	: 182
Cıbran Aşireti	: 152 - 155 - 161 - 162 - 184 - 203 - 205 - 232
Cıbranlı Mahmut Bey	: 161
1. Cihan Harbi	: 165
Cimri	: 87

Amışlı Bey	: 128 - 129
Cizre Beyleri	: 95 - 96 - 97
Cissia	: 35
Cyrtii	: 168
Colhisler	: 36
Cudi Dağları	: 95
Cünan Kabilesi	: 136
Cüneyt	: 121
C.F. Lehnan	: 168

- Ç -

Çabakçur	: 128 - 161
Çağatay	: 75 - 76
Çağatay Han	: 110
Çağrı Bey	: 54 - 66 - 71
Çakdaş	: 69
Çakalu	: 143
Çaldıran Savaşı	: 8 - 123 - 124 - 125 - 128 - 129 - 130 - 131 - 132 - 133 - 134 - 137 - 138 - 182 - 184
Çaldıran	: 131 - 132 - 133 - 137
Çamışlı Köyü	: 7 - 13 - 14
Çanakkale Boğazı	: 130
Çarekli Oymağı	: 217 - 230
Çarıkli Aşireti	: 136 - 185
Çarlık Rusyası	: 168 - 231
Çemişkezek	: 69 - 70 - 83
Çepniler	: 91
Çermik	: 193 - 212
Çiçekli Köyü	: 136
Çifteminare	: 7
Çin	: 50 - 59 - 227 - 228
Çiris Köyü	: 152
Çırak Ali	: 141
Çorum	: 69 - 76 - 84 - 88 - 128 - 142 - 143 - 144
Çorum Türkmenleri	: 85
Çubuk Bey	: 69
Çukurova	: 55

- D -

Dadicalılar	: 35
Dahhak	: 20 - 28 - 31 - 44 - 111 - 172 - 174
Dalav Köyü	: 136
Danzig	: 95 - 234 - 244
Danışmendoğulları	: 69 - 82
Darabi	: 203
Darius	: 37 - 38 - 40 - 190
Dede Karkın	: 84
Defterdar Mehmet Efendi	: 120 - 131

Demenan Oymağı :	217 - 231
Demirtaş :	94
Demirlu :	144
Denizli :	91
Derik :	214
Dersim :	20 - 136 - 177 - 178 - 179 - 181 - 185 - 186 - 205 - 209 - 216 - 217 - 234 - 235 - 236 - 237 - 238
Dersim Beyliği :	69 - 70
Dersim Oymakları :	104 - 185
Dersim Zazaları :	193 - 223 - 227 - 228 - 229 - 230 - 231 - 232 - 233 - 234 - 235 - 236
Derviş Abdal Murat :	77
Derviş Cemaller :	9 - 11 - 244 - 245
Derviş Turud :	108
Deşti Kıpçak :	112
Dicle :	20 - 22 - 24 - 37 - 45 - 178 - 187
Dicle Kürtleri :	37 - 38
Dilmaçoğlu :	67 - 68
Dilkhini :	209
Dimetoka :	230
Dinaver :	177 - 178
Divriği :	225
Diyarbakır :	7 - 12 - 13 - 25 - 45 - 50 - 70 - 93 - 94 - 95 - 96 - 106 - 128 - 129 - 136 - 193 - 203 - 205 - 206 - 208 - 228 - 243
Diyakis (Divkis) :	32
Diyar Ağa :	224 - 225 - 226
Dıllıkan :	209
Dımıli :	179 - 194 - 229 - 230
Dırban Köyü :	136
Dırbasiler :	214
Doğlu Baba :	55 - 77 - 104 - 107 - 108 - 109
Doğan dede :	79
Doğu Anadolu :	7 - 8 - 9 - 15 - 16 - 17 - 19 - 22 - 24 - 27 - 28 - 31 - 36 - 37 - 38 - 39 - 41 - 42 - 43 - 44 - 45 - 50 - 54 - 66 - 69 - 70 - 116 - 118 - 133 - 137 - 149 - 151 - 154 - 161 - 163 - 165 - 168 - 199 - 200 - 201 - 229 - 243
Doğu Beyazıt :	157
Doğu İlleri :	164
Doğu Kıyafeti :	34 - 35
Doğu Kürtleri :	176 - 177
Doğu Roma :	50 - 51
Dulkadiroğulları :	95 - 123 - 130
Dutkanlı :	184 - 185
Dümbeli Zazaları :	216 - 217
Dündarlar Aşireti :	214
Dysialılar :	36
Dzful :	186

- E -

Eba Müslim	: 60 - 61
Ebubekir	: 126 - 144
Ebul Kasım	: 69 - 82
Ebu Sait Bahadır	: 94
Ebul Vefa	: 84 - 243 - 244
Ege	: 7 - 12 - 34 - 37 - 71 - 73
Eğün Kakrın	: 19
Eğirbüklü	: 143
Ehlibeyt	: 77
Ehriman	: 188 - 191
Elam	: 19 - 186
Elazığ	: 7 - 76 - 94 - 95 - 116 - 128 - 162 - 185 - 186 - 193 - 201 - 211 - 239 - 240
Elbistan	: 9 - 95 - 242 - 243
Elhanlı Oymağı	: 217 - 231
Eleşkirt	: 91 - 156
Elvendi Mirza	: 121
Emeviler	: 59 - 60 - 61 - 73 - 75 - 76
Emir Şemsettin	: 179
Enver Behnan Şapolyo	: 103
Enzan Bölgesi	: 186 - 187
Enzan	: 33
Erciş	: 209
Erdebil	: 121 - 126
Erdeşir	: 28
Eredna	: 93 - 94 - 95 - 106 - 218
Ergani	: 10 - 193 - 216
Ermenistan	: 25 - 47 - 50 - 111 - 112 - 184 - 185
Ermeniler	: 24 - 26 - 36 - 43 - 45 - 50 - 70 - 83 - 112 - 151 - 154 - 161 - 18 - 170 - 171 - 172 - 181 - 185 - 186 - 202
Ermeni Krallığı	: 38 - 43
Ertuğrulgazi	: 85
Erivan	: 184 - 209
Eruh	: 95 - 186
Erzeni Rum	: 69 - 70
Erzincan	: 25 - 37 - 50 - 67 - 69 - 72 - 73 - 76 - 83 - 84 - 85 - 86 - 87 - 91 - 112 - 114 - 116 - 118 - 119 - 121 - 123 - 128 - 129 - 134 - 136 - 186 - 193 - 201 - 216 - 218 - 219 - 229 - 230 - 231 - 232 - 233 - 234 - 235 - 236 - 239 - 240 - 241 - 242 - 243 - 244 -
Erzurum	: 7 - 25 - 50 - 67 - 69 - 73 - 83 - 86 - 90 - 93 - 94 - 100 - 137 - 151 - 156 - 157 - 179 - 186 - 202 - 244
Eskişehir	: 76 - 102 - 106 - 159
Eskikonak Köyü	: 136
Esperdass	: 32
Eşkanlı	: 143

Eyubi Aşireti	: 215
Eyubi	: 194
Eyubi Melik Halil	: 133
E. Pittard	: 10
E. Rödiger	: 169
Ezdıman Aşireti	: 213

- F -

Fakih Selim	: 142
Fakih Veli	: 142
Farlar	: 10 - 42 - 169 - 196
Farsça	: 27 - 40 - 72 - 85 - 86 - 87 - 100 - 174 - 185 - 223
Fatih Sultan Mehmet	: 106 - 118 - 119
Fatimiler	: 64 - 71 - 73 - 84
Fenakent	: 90
Feridun	: 20 - 27 - 28 - 31 - 44 - 190
Fergana	: 54
Ferhatpaşa Antlaşması	: 137
Ferhatpaşa Uşağı	: 216 - 219
Fetret Devri	: 110 - 114 - 116
Filistin	: 17 - 22
Finik Kürtleri	: 96
Fincan Ağa	: 224 - 225
Firigyalılar	: 10 - 36 - 196
Firdevsi	: 28
Fırat	: 17 - 20 - 24 - 177 - 178
Fon Losan	: 187
Frenk	: 86 - 87 - 88 - 89
Fransız	: 14 - 11 - 39
Franko Kantabri	: 14
Frortiş (Fevertiş)	: 28 - 32 - 44 - 190
Fuat Bozkur	: 240
Fütüvetname	: 102

- G -

Gab	: 27 - 188
Gakır Köyü	: 136
Gandiralılar	: 35
Ganisyen Aşireti	: 215
Ganuri	: 183
Garzoni	: 169
Ga Westiya	: 206
Gav Uşağı	: 217
Gavgamela	: 38
Gaw	: 190
Gave	: 112
Gazneli Mahmut	: 60

Gelturi	: 209
Gemecik Köyü	: 225
Gence	: 182
Gence Gölü	: 25
Gencay Seylan	: 79
Germiyan Türkmenleri	: 91 - 112
Gerciş	: 215
Get Hanedanı	: 111
Gevanlı Oymağı	: 221
Gevdan Aşireti	: 23
Gevatük Köyü	: 12
Gevaş	: 97
Gevher	: 68
Geylan Hâkimi	: 121
Geyikli Baba	: 55 - 77 - 103 - 104 - 108 - 109
Girdi Kürtleri	: 176 - 177 - 181
Giresun	: 37 - 69
Giutme	: 187
Gius Urvan	: 188
Gir	: 187
Girlevikli Hüseyin Efendi	: 218
Gıyasettin Keyhüsrev	: 83 - 84 - 85
Gorani	: 194
Goto Hitit	: 53
Göktürkler	: 229
Görünmez kale Köyü	: 225
Göreme	: 55
Gurlar	: 179 - 180 - 182 - 183 - 189 - 192 - 193 - 194 - 218 - 231 - 232
Gur	: 27 - 28 - 39 - 215
Gurdeler	: 187
Guran	: 195 - 202 - 226
Gurik Köyü	: 218
Gurt	: 174
Gurs Aşireti	: 214
Gutme	: 27 - 187 - 188
Gurs Aşireti	: 214
Gutme	: 27 - 187 - 188
Gutiler	: 10 - 20 27 - 28 - 39 - 44 - 169 - 187 - 188 - 189 - 190 - 196
Gül Ağa	: 225
Gülhane Parkı	: 151
Güllabi Uşağı	: 216 - 219
Gümüşhane	: 69 - 76 - 77
Güneydoğu Anadolu	: 7 - 8 - 9 - 14 - 17 - 19 - 20 - 22 - 24 - 50 - 1 - 70 - 102 - 165 - 168
Günz Mindel	: 13

- H -

- Habaşlar : 24
Habizbini Aşireti : 215
Hacı Bektaş Veli : 74 - 75 - 76 - 86 - 87 - 89 - 100 - 102 - 106 - 107 -
108 - 239 - 240 - 243 - 244
Hacı Yöyük Köyü : 141
Haçlı Seferleri : 82 - 103
Hadikan Oymağı : 217 - 231
Hafik : 225
Hakkâri : 7 - 10 - 13 - 14 - 15 - 37 - 50 - 94 - 96 - 129 - 147 -
177 - 182 - 185 - 202
Hakkâri Beyleri : 98
Hakkı kutlu : 206
Halafan Köyü : 136
Haldi : 2 - 27 - 28 - 39
Halepçe : 9 - 14 - 155 - 15 - 159 - 160 - 161 - 164 - 203
Halep : 17 - 72 - 113 - 114 - 203
Halil Çavuş Bucacı : 152
Halilrahman : 7
Halveti Tahrifatı : 141
Halil Karkın Dede : 244
Halit Bin Velid : 53 - 96 - 180 - 181
Hamoçık Aşireti : 134
Hamdiki : 206
Hamidiye Alayları : 8 - 48 - 146 - 153 - 232
Hamusname : 87
Hamurpet Gölü : 38
Hamit Yugi Halkı :
141
Hamitler Aşireti : 215
Hamza : 126
Hanefi : 99
Harmen : 170
Harun Reşit : 73 - 239 - 240
Hariciler : 61
Harput : 7 - 24 - 69 - 243
Harizmşah : 72 - 73 - 227
Hasanan Aşireti : 152 - 155 - 157 - 183 - 184 - 185 - 205
Hasaneki Aşireti : 214
Hasan Baba : 55 - 103
Hasankeyf : 99
Hasan Dede : 109
Hasan Paşa : 130
Hasankale : 7 - 38 - 157
Hasan Fehmi Bey : 159

Hassasiyum	: 41 - 42
Hasan Sabah	: 72
Hate Aşireti	: 214
Havza	: 141 - 144
Haydar	: 121
Haydaran Aşireti	: 156 - 183 - 184 - 20 - 217 - 232
Haydariler	: 87 - 88
Hayri Palaoğlu	: 211
Hazerler	: 35 - 195
Hazar	: 186 - 188 - 189 - 192
Hazar Denizi	: 19 - 47 - 66 - 174 - 179 - 216 - 231
Heftalit	: 226 - 227 - 228
Hexamensi (Hehamensi):	32
Helenizm	: 37 - 38 - 45 - 55 - 228
Hemedan	: 177 - 178
Heredot	: 24 - 32 - 33 - 34 - 36 - 37 - 38 - 169
Hertoşi Aşireti	: 209
Hewrani	: 194
Himalaya	: 27 - 187
Hindistan	: 20 - 27 - 38 - 46 - 47 - 50 - 187 - 226
Hindular	: 227
Hint	: 27 - 35 - 39 - 226
Hint-Avrupa Dili:	169 - 170 - 171 - 172 - 187
Hint Hanedanlığı:	111- 112
Hint-Arupa Kavmi	: 189
Hititler	: 10 - 17 - 19 - 22 - 19 - 187 - 195 - 196
Hizan Meliki Emir Davut:	133
Hıdıkan	: 231
Hıdıkanlı Kabilesi:	136
Hınıs	: 136 - 151 - 152 - 155 - 162 - 164 - 186 - 193 - 205 - 213 - 214 - 216 - 217 - 218 - 219 - 225 - 227 - 231 - 240
Hısnıkeyfi Emiri	: 133
Hıra Aşirdi	: 134
Hınzor	: 25
Hızır Günü	: 45
Hızırşah	: 140
Hormek Aşireti	: 69 - 136 - 152 - 161 - 164 - 203 - 217 - 231 - 232
Horasanlı Baba Kureys:	239 - 240
Hoca Ahmet Yesevi	: 101
Horasan	: 59 - 60 - 66 - 71 - 73 - 74 - 75 - 76 - 84 - 186 - 192 - 195 - 215 - 224 - 227 - 228 - 229 - 230 - 239 - 240 - 242
Horasanlı Baba İlyas:	87 - 88 - 94
Horasan Erenleri	: 55 - 84 - 102
Hormekli Selim Efendi:	161

Hormekân Küçük Mehmet Ağa	104
Homo Erektüs	: 13
Homosapiens	: 13
Horasmialılar	: 35
Hyrconialar	: 35
Horto	: 187
Hoşan	: 229 - 230
Hotan	: 229 - 230
Hunlar	: 50 - 227 - 228
Hun İmparatorluğu	: 189 - 235 - 236

Hurriler	: 17
Huxşter	: 31
Hulefai Raşidin	: 61 - 62
Hürmüz	: 40 - 41 - 42 - 45 - 48 - 191
Hulâgü Han	: 64 - 75
Hüseyin	: 63 - 64 - 113 - 114
Hüseyinabad	: 140
Hüseyinpaşa	: 156

- I -

Irak	: 9 - 61 - 66 - 67 - 70 - 189 - 202
Irak Kavmi	: 195
Irak'ın Kuzey Kesimi	: 189
Işık Tayfası	: 86 - 87

- İ -

İbni Bibi	: 87
İbrahim El mucap	: 74
İbrahim Mükerrrem	: 74
İbrahim Paşa	: 157
İbrahim Talu Bey	: 161
İbrahim Yınal	: 54 - 60 - 71
İbraniler	: 22
İbranice	: 24
İberya Teması	: 53
İç Anadolu	: 70
İdris-i Bitlisi	: 128 - 134 - 184 - 186 - 200
İhsan Nuri	: 19 - 20 - 28 - 29 - 31 - 44 - 189 - 191
İhtoviko	: 33
İksorlu Uşağı	: 216 - 219
İlhanlı Hanlıoğlu	: 93
İmam Cafer Sadık	: 75
İmam Muhammet Bakır	: 75
İmam Hüseyin	: 75
İmam Zeynel Abidin	: 75
İmam Güş	: 189

İmranlı	: 224 - 225
İnabazarı	: 144
İndus	: 47
İngiliz	: 25 - 39 - 189
İran Şahı	: 131
İran	: 20 - 24 - 25 - 27 - 28 - 29 - 33 - 37 - 38 - 40 - 41 - 42 - 43 - 45 - 47 - 48 - 50 - 58 - 60 - 62 - 64 - 66 - 73 - 77 - 130 - 131 - 132 - 146 - 187
İranlı	: 189 - 202
İranlı Kavimler	: 195 - 196
İsfahan	: 111 - 112 - 121
İshakpaşa Kalesi	: 7
İskilip	: 144
İskender	: 37 - 38 - 45 - 13 - 181
İskit	: 26 - 28 - 29 - 35 - 39 - 174 - 195
İsmet İnönü	: 231
İsmaili Mezhebi	: 41 - 42 - 64
İsmail Beşikçi	: 128 - 154
İslâmi	: 127
İslâmiyet	: 41 - 42 - 61 - 62 - 125 - 126
İslâmlaştırmak	: 77
İsrailoğulları	: 19
İspian	: 25
İspueni	: 25 - 26
İrec	: 29
İonya	: 7 - 34 - 37
İstanbul	: 113 - 123 - 130 - 152 - 159 - 202
İtobialılar	: 35
İyaz Bin Ganem	: 53
İşyumuğu	: 31
İzol Aşireti	: 134 - 212
İznik	: 82
İzollu Oymağı	: 217 - 233
İzmir	: 244
İzlu	: 82 - 143

- J -

Jozef Won Hammer:	107 - 108 - 109 - 114 - 123 - 129 - 169
Jön Türkler	: 153 - 154
Jurnalcilik	: 153 - 163
Justa	: 195

- K -

Kabataş	: 157
Kacar Kabilesi	: 136 - 184
Kadı Burhanettin:	109

Kağızman	: 13
Kahraman Maraş	: 9 - 212 - 243
Kâhta	: 83
Kalecik	: 136
Kalaçaklı	: 143
Kalçık Köyü	: 227
Kalan	: 169 - 170 - 223
Kaldeliler	: 169 - 170
Kalender	: 139
Kali	: 234 - 235 - 236
Kambiz	: 31 - 33
Kandış	: 19
Kangal	: 225
Kanuni Süleyman	: 134 - 136 - 137
Kapadokya	: 67 - 68
Kapdekanlı	: 185
Kara Yusuf	: 112
Karaballı Uşağı	: 216 - 219
Karaağaç	: 203
Karadeniz	: 29 - 47 - 176
Karacaahmed	: 55 - 103
Karaçinoğlu	: 124
Karadavut Kabilesi	: 137
Karda	: 187
Kardu	: 27 - 28 - 39 - 43 - 168 - 169 - 170 - 171 - 172 - 186 - 191
Karduş	: 27 - 28 - 39 - 187
Kardunyaş	: 19
Kargapazar	: 136
Karahan	: 91
Karahanlılar	: 59
Karahıtaylar	: 72
Karahisar	: 144
Karkarut	: 203
Karaköse	: 38 - 76 - 157
Karkın Dedeler	: 9 - 243 - 244
Karakoyunlar	: 106 - 111
Karakeçili Aşireti	: 54 - 155 - 205
Karaman	: 205
Karamanoğulları	: 206 - 207
Maramanoğlu Alaaddin	: 109
Karamanoğlu Mehmet Bey	: 101 - 102
Karmatiler	: 41 - 42
Kârer	: 164 - 165
Karikali Uşağı	: 216 - 219
Karlıova	: 136 - 155 - 162 - 203 - 217 - 232 - 239 - 240
Kaim Bi Emrullah	: 67 - 71

Kars	: 7 - 13 - 14 - 50 - 7 - 9 - 94 - 181
Karsak	: 233
Karsanlı Oymağı	: 217 - 221 - 233
Karasaz	: 143
Karayazı	: 155 - 205
Karayazıcı	: 147
Karataş Köyü	: 225
Kartaveli	: 168 - 169
Kasım Kabilesi	: 136
Kasitler	: 19 - 20 - 189
Kastamonu	: 141 - 208
Kasrışirin Antlaşması	: 146
Kayseri	: 54 - 55 - 67 - 83 - 84 - 85 - 90 - 94 - 95 - 130 - 203
Kayabükten	: 140
Kayılar	: 85
Kawe Ahınkar	: 44
Kazaklar	: 156 - 157
Kazakistan	: 227
Kebanlı Oymağı	: 217 - 218 - 233
Keşan Köyü	: 136
Keçananlı	: 184
Keçeli Uşağı	: 217 - 221
Keçilan	: 185
Kefersud	: 84 - 85
Khalid	: 169 - 170 - 171 - 172
Khalidiler	: 17 - 24
Kalbiler	: 42 - 43
Khalde Teması	: 51
Kharsinan Teması	: 51
Klikya	: 66 - 68
Klikya Beyliği	: 69
Keldaniler	: 43
Kelhur	: 179 - 182 - 183 - 193
Kleopatra	: 181
Kelkit	: 123
Kemah	: 114 - 225 - 241 - 242 - 243 - 245
Kemal Badılı	: 194
Kemal Burkay	: 223
Kenaniler	: 39
Kerbelâ	: 60 - 61
Kerkük	: 19 - 20
Kermail	: 174
Kermensah	: 177 - 178 - 179
Kermeşliler Uşağı	: 216 - 221
Kentrites İrmağı	: (Murat) 43
Kerim Paşa	: 157
Kespin	: 188

Keserkes	: 34
Kestemart Köyü	: 136
Keyaksar	: 28 - 29 - 31 - 32 - 33 - 34
Kıbyrreteen Teması	: 51
Kiği	: 51 - 134 - 11 - 162 - 23 - 234 - 238 - 239 - 240
Kilis Beyleri	: 99
Kilis	: 203
Kimmerler	: 31 - 39 - 170 - 195
Kimsoran Aşireti	: 131
Kirfard	: 84
Kirman	: 85
Kirman Selçukluları	: 72
Kiranlık Köyü	: 136
Kismikör	: 241
Kirvan	: 121
Ksenophon	: 42 - 43 - 44 - 168
Kıbrıs Teması	: 51
Kırcakaya Köyü	: 141
Kırım	: 83
Kırım Hanlığı	: 123
Kırdım Deresi	: 136
Kılıç Arslan	: 82 - 103
Kıpçak	: 68
Kırıkkale	: 109 - 244
Kırşehir	: 7 - 86 - 87 - 88 - 89 - 100 - 128 - 245
Kırıktaş Köyü	: 136
Kırvar Aşireti	: 212
Kızılbaş	: 126 - 129 - 140 - 141 - 142 - 143 - 144 - 162
Kızılbaş Kadir Bey	: 128
Kızılçavıran Köyü	: 141
Kızılırmak	: 31
Kızıl Sultan	: 153 - 159 - 162 - 164
Kızıltepe	: 214
Kobanlı Oymağı	: 217
Kocaeli	: 51
Koç Uşağı	: 217 - 221
Koçkiri Aşireti	: 134 - 224 - 225 - 226
Konya	: 82 - 85 - 8 - 87 - 88 - 100 - 102 - 130 - 203 - 210
Koron	: 121
Korkut	: 123 - 124
Kort Mıntıkası	: 136
Kotanlı	: 184
Koyulhisar	: 141
Kömürlü	: 143
Kösedağı	: 90 - 93
Kubad	: 41
Kubad Abad	: 85

Kulan Arslan	: 82
Kulp	: 19- 206 - 208
Kumral Abdal	: 108
Kurbanaga Mağarası:	13 - 14
Kuran Aşireti	: 213
Kurçik	: 191
Kurd	: 186
Kurus	: 31 - 32 - 33 34 - 35 - 195
Kusiler	: 17 - 19 - 20 - 27 - 28 - 39 - 44 - 186 - 189
Kusi	: 187 - 188 - 189- 190
Kureys Baba	: 95
Kureysanlılar	: 9 - 217 - 238
Kusan Risi Asam:	20
Kurtalan	: 215
Kuteybe	: 59
Kutalmuş	: 54 - 67 - 71 - 82
Kuti Deresi	: 20
Kuti	: 187
Kurti	: 187
Kuruçay	: 136
Kurmanç	: 171 - 172 - 182 - 193 - 194
Kuzey Irak	: 9 - 84 - 168
Kuzey Kürtleri	: 176 - 177
Kuzey Mezopotamya:	15 - 16 - 182
Küçük Asya	: 169 - 170
Kürtçe	: 9 - 19 - 40 - 170 - 17 - 180 - 186 - 187 - 190 - 220 - 235 - 236
Kürdistan	: 177 - 178 - 178- 179 - 182 - 184 - 185 - 186
Kürt Elhan	: 231
Kürt Kimliği	: 9 - 11
Kürt Aşireti	: 128 - 153 - 154 - 162 - 212 - 193
Kürtler	: 7 - 8 - 17 - 22 - 24 - 26 - 27 - 28 - 37 - 38 - 39 - 40 - 41 - 42 - 43 - 44 - 70 - 73 - 75 - 76 - 77 - 84 - 95 - 129 - 133 - 150 - 155 - 165 - 170 - 171 - 172 - 174 - 176 - 177 - 178 - 180 - 181 - 183 - 189 - 190 - 202
Kürt Dini	: 29 - 30
Kürt Ulusu	: 39
Kürt Edebiyatı Tarihi:	187 - 195
Kürdiki	: 209
Kürt Beyleri	: 128 - 129 - 134 - 157 - 181
Kürtümoğulları	: 209
Küzük Köyü	: 130

- L -

Laçın Uşağı	: 216 - 218 - 221
Laçıklı	: 206
Ladik	: 141

Laogunani	: 150
Leakey	: 14
Leylek Köyü	: 203
Libyalılar	: 36
Lice	: 179 - 193
Lidya	: 19 - 28 - 31 - 34 - 36
Likandos Teması	: 51
Lohorto	: 53
Lolobiler	: 186 - 187 - 188 - 189
Lolan Prenslığı	: 189
Lolan	: 69 - 95 - 136 - 152 - 161 - 164 - 185 - 203 - 217 - 218 - 229 - 230 - 232 - 234 - 235 - 236
Lolanlı Mehmet Ağa	: 161
Lolanlı Selim Efendi	: 161
Lolanlı Hasan Efendi	: 161
Lolo	: 27 - 28 - 187 - 189 - 190
Lorlar	: 182
Luran	: 186
Lur	: 39 - 182 - 183 - 186
Luristan	: 19 - 30
Lutipni	: 26
Lübnan	: 17

- M -

Ma	: 194
Macaristan	: 109
Mad	: 31 - 32
Maden	: 53 - 193
Madistan	: 27 - 31
II. Mahmut	: 109
Mahkent Kürtleri	: 172
Mahmut Ağa	: 225
Mahimoran	: 206
Mahperi Hatun	: 82 - 83 - 84
Makedonya	: 38 - 67 - 68
Maksut Uşağı	: 217 - 221
Malabavo Uşağı	: 212
Malatya	: 22 - 24 - 25 - 67 - 68 - 69 - 76 - 83 - 91 - 93 - 94 - 128 - 129 - 142 - 143 - 186 - 201 - 239 - 242 - 243 - 244
Malazgirt	: 25 - 68 - 73 - 91 - 95 - 151 - 152 - 155 - 20 - 213 - 214 - 218
Malazgirt Zaferi	: 54 - 70 - 82
Malya Ovası	: 86 - 87 - 88 - 89
Mami	: 28 - 39 - 187
Mamakan Aşireti	: 184
Mameki	: 223

Mana	: 24
Mandakis	: 32
Mani Dini	: 48 - 58 - 100
Manlar	: 195
Manisa	: 51
Manrud	: 186
Mansur	: 128
Mansur Halife	: 143
Maniçezm	: 48
Maraş	: 88 - 95 - 201 - 239 - 240
Maraş Beyliği	: 69
Marc Sykes	: 176
Mardin	: 9 - 12 - 22 - 51 - 93 - 129 - 185 - 20 - 213 - 214
Mardlar	: 43
Maj	: 40
Marko Polo	: 169
Mard Kuwart	: 29
Marmara	: 82
Maveraünnehir	: 59
Mazdeizm	: 41 - 42 - 43 - 47 - 58 - 188 - 229 - 230
Mazdeist Edebiyatı	: 187
Mazdeki	: 129
Mazgirt	: 238 - 240 - 241 - 242 - 243
Mecitözü	: 144
Mecusilik	: 40 - 44 - 45 - 191
Med	: 40 - 43 - 44 - 45 - 169 - 170
Medler	: 10 - 16 - 25 - 26 - 27 - 28 - 29 - 31 - 32 - 33 - 34 - 35 - 39 - 40 - 42 - 44 - 171 - 187 - 190 - 194 - 195 - 96 - 202 - 215
Medya	: 28 - 44 - 168 - 174
Mehmediyân Aşireti	: 215
Mehmet Tapar	: 72
Mehmet Halit Fırat	: 233
Mehmet Nuri Dersimli	: 185
Mehmet Piran Aşireti	: 213
Mehmet Sıddık Bey	: 156 - 157
Mehmet Şerif Fırat	: 95 - 158 - 159 - 164 - 203 - 232 - 233
Mekke	: 74 - 61
Meliki	: 24
Melikşah	: 69 - 70 - 71 - 77 - 78 - 82
Melkiş	: 70
Memluklar	: 94
Memun	: 63
Mengel Köyü	: 161
Mengüçük	: 67 - 68
Mengüçük Oğulları	: 69 - 82
Menteşe	: 112

Menua	: 26
Menuş	: 191
Mersin	: 67 - 69 - 76
Merv	: 90
Mervaniler	: 70 - 181
Merzifon	: 140
Merzikan Aşireti	: 213
Mesudiye Dergâhı	: 84 - 243
Meşrutiyet Dönemi	: 162 - 163 - 164 - 165
Matihan Aşireti	: 214
Mevali	: 60 - 73
Mevlâna	: 75 - 100
Mevlevilik	: 58
Mevlevi Dergâhı	: 141
Meydan Köyü	: 136 - 231
Mezdeki	: 41 - 42
Mezopotamya	: 7 - 12 - 15 - 16 - 17 - 25 - 34 - 39 - 47 - 50 - 67 - 19 - 177 - 180 - 187
Mezopotamya Teması	: 51
Mısıkânî	: 209
Mısır	: 12 - 19 - 20 - 22 - 85 - 114
Mısırlılar	: 113
Midyat	: 206
Mihriman	: 143
Mikâil	: 71
Milan Aşireti	: 155 - 202 - 205
Miller	: 182 - 183 - 184
Mil Partisi	: 155 - 156
Milli Kürtleri	: 77 - 176 - 202
Milîiş	: 24
Milliyet Gazetesi	: 9
Minorsky	: 170 - 171 - 172 - 179 - 193 - 215
Mir Behram	: 180
Mir Seyfettin	: 180
Mir Zeynettin	: 180
Mirgezer Köyü	: 136
Mirseyit Köyü	: 136
Mirza Ali	: 233 - 234 - 235 - 236
Mirza Sultan Ali	: 132
Mithat Paşa	: 153 - 163
Mitanniler	: 8 - 16 - 17 - 19 - 20 - 22 - 24 - 45
Modon	: 121
Moğol	: 55 - 72 - 73 - 83 - 84 - 90 - 91 - 93 - 95 - 196 - 227
Moğollar	: 10 - 76 - 177
Moğolistan	: 110 - 182

Mohaç	: 109
Moholli Aşireti	: 210
Molla Sait	: 181
Mollazadeler	: 179
Morier	: 44
Mosklar	: 174
Moskialılar	: 36
Motki Aşireti	: 210
M. Hartman	: 168
Muammer ağaç Köyü:	141
Muaviye	: 53 - 61 - 114
Mugan	: 91
Muğ	: 40
Muhammed	: 62 - 75
Muharrem	: 63
Muineddin Pervane:	91
Munzur	: 223
Muizzud Devle	: 63
Mukuri Takuri	: 157
Murdem	: 194
Murat	: 153 - 179
Muradiye	: 156 - 205 - 208
III. Murat	: 142 - 173 - 144
IV. Murat	: 137 - 143 - 153 - 179
Murat Sertoğlu	: 75
Musa	: 63 - 71
Musa El Eş'ari	: 61
Musa-i Kazım	: 239 - 240
Musul Atabeyleri:	95
Musul Ovası	: 74 - 172 - 179 - 205
Muskan Aşireti	: 210
Musirid Devle	: 19
Mustafa Kemal	: 165
Mustafa Reşit Paşa	: 151
Muş	: 19 - 22 - 37 - 38 - 50 - 55 - 70 - 76 - 93 - 94 - 94 - 95 - 9 - 97 - 111 - 161 - 177 209 - 223
Muşkiler	: 17 - 19 - 20 - 26 - 189
Mutaharten	: 94
Mutasım	: 59 - 64
Müftü Hamza	: 127
Müküsan Aşireti	: 213
Müslüman	: 8 - 9 - 10
Müslümanlar	: 126 - 127
Müslümanlık	: 50 - 54 - 59 - 60
Müşir Zeki Paşa	: 156 - 157 - 158 - 159
Mütevekkil	: 63

- N -

Narlıdere	: 76 - 244
Nayriler	: 17 - 24 - 26 - 189
Nayri Şahları	: 24
Nazmiye	: 229 - 230 - 231 - 232 - 239 - 240 - 241 - 242 - 243
Nazım Hikmet	: 65
Nehutmes	: 20
Nemrud	: 7 - 12 - 174
Nesa	: 90
Nesimi	: 101
Nesturiler	: 172 - 183
Nevruz	: 43 - 44 - 45
Nevruzname	: 44
Niksar	: 139 - 141
Ninova	: 31 - 32 - 33
Nişabur	: 74 - 90 - 239 - 240
Nizam-ül Mülk	: 71
N. J. Mar	: 168 - 169 - 170 - 193
Nuh	: 63
Nuhari	: 22
Nur Ali	: 139
Nuşirevane Adil	: 41 - 42 - 129

- O -

Oğuz	: 59 - 87 - 88 - 103 - 104
Ojen Pitart	: 187
Opsikyon Teması	: 51
Orhan Bey	: 76 - 107
Orhun Anıtları	: 229
Orta Anadolu	: 31 - 71 - 73 - 129 - 130
Orta Asya	: 47 - 48 - 50 - 68 - 111 - 195 - 196 - 227
Ortaçağ Avrupası	: 198
Orta Mezopotamya	: 39
Ortapare Kadısı	: 142
Orta Kürdistan	: 181
Orartu	: 53
Oton Lugal	: 186
Osman	: 61 - 144
Osmanlılar	: 8 - 9 - 37 - 48 - 71 - 96 - 99 - 100 - 104 - 105 - 109 - 112 - 114 - 115 - 116 - 121 - 130 - 131 - 132 - 133 - 137 - 138 - 139 - 146 - 147 - 149 - 150 - 151 - 182 - 184 - 203 - 241 - 242
Osman Bey	: 76
Osmanlı Beyliği	: 76 - 125 - 184
Osmanlı-Rus Savaşı	: 153
Osmanlı Döneminde Rafizilik	: 139 - 140
Osman Turan	: 100

Otlukbeli : 116 - 118 - 119
Ovacık : 225 - 244

- Ö -

Öksenos : 37 - 38
Ömer : 53 - 59 - 126 - 144
Ömer Hayyam : 44
Ömeraka Aşireti : 214
Ömeryan Aşireti : 214
Ön Asya : 34 - 36 - 45 - 171 - 172 - 176

- P -

Paflagonialılar : 36
Paflagonia teması : 51
Pakistan : 27
Paktialılar : 35
Paktuk : 37 - 169
Palanlı Köyü : 12
Palandöken : 153
Palo : 24 - 53 - 76 - 129 - 134 - 211 - 216 - 238
Partlılar : 35 - 38 - 39 - 45 - 46 - 47 - 50 - 58 - 129
Pasinler : 151 - 161
Pasin Ovası : 91
Patnos : 208
Pazarcık : 212 - 243
Peçenekler : 50 - 54 - 67 - 68
Pennsylvania Üniversitesi : 169
Persler : 8 - 16 - 25 - 27 - 33 - 34 - 35 - 37 - 38 - 40 - 41 - 42 -
43 - 44 - 45 - 48 - 129 - 19 - 170 - 171 - 174 - 177
Pers Savaşları : 34 - 43 - 44
Pers Kirallığı : 16 - 17 - 25 - 30 - 34 - 35 - 48 - 49 - 50
Persepolis : 47
Persis : 168
Pilvenkli Oymağı : 217 - 237
Piran : 179 - 193
Pircan Kabilesi : 136
Pir Sultan : 87 - 139 - 149
Pirsultanlar : 9 - 241 - 242
Pülümür : 69 - 73 - 84 - 134 - 136 - 224 - 225 - 226 - 230 - 231
- 232 - 233 - 234 - 241 - 242 - 244

- R -

Rafizi : 141 - 142 - 143 - 144
Rakka : 203
Rakasan Köyü : 136
Ravlinson : 179
Refahiye : 136 - 224 - 225

Resul Halife	: 144
Reşik Uşağı	: 217 - 221
Rey	: 90
Ridikli	: 209
Rişvan	: 143
Rize	: 169
Rıza	: 63
Roja Ziyar	: 45
Romalılar	: 10 - 37 - 45 - 4 - 47 - 50 - 91 - 181 - 196
Romanus Diogenes	: 54 - 67 - 68
Randot	: 182 - 183 - 184
Roosevelt	: 145
Rum	: 67 - 83 - 91 - 93
Rum Abdalları	: 87 - 88
Rum Askerleri	: 43 - 67
Rumeli	: 77 - 130 - 226 - 227 - 242
Rus	: 68 - 146 - 151 - 152 - 156 - 187 - 189 - 195
Russa	: 25 - 26
Rusya	: 202 - 227
Rus-Kazak Teşkilatı	: 157
Rutanlı Oymağı	: 217 - 237

- S -

Safevi	: 8
Safevi Devleti	: 119
Safiyeddin Ebu İshak	: 121
Sağanlı	: 184
S. Barteleme Katliamı	: 129
Sakalar	: 28 - 31 - 35 - 39
Salih Han	: 155
III. Salmasar	: 186
Saltuk	: 67 - 82
Saltukoğulları	: 218
Saltukoğulları Beyliği	: 69 - 73
Sami Irkı	: 16 - 25 - 39 - 40
Sami Teması	: 51
Samsat Kalesi	: 84
Samsun	: 94
Sarangialılar	: 35
Sarısaltuklar	: 242
Sargon	: 19 - 25 - 186
Sardur	: 26
Sarınc Köyü	: 136
Sasaniler	: 39 - 41 - 42 - 45 - 47 - 48 - 50 - 58 - 59 - 66 - 181 - 183 - 227
Sason	: 209
Savur	: 206

Sav Tekin	: 68
Satuk Buğra Han	: 59
Sebast Teması	: 51
Sebzevar	: 90
Schiller	: 197
Segir Köyü	: 136
Sekrat Köyü	: 231
Slav	: 68
Selm	: 29
Selçuk Bey	: 71
Selçuklu	: 14 - 37 - 54 - 60 - 65 - 7 - 71 - 85
Selçuklular	: 90 - 93 - 100 - 101 - 102 - 104 - 106 - 125 - 126 - 137 - 138 - 139 - 181 - 186 - 217 - 224 - 225 - 229 - 230
Selevkiler	: 47
Selekyia Teması	: 51
I. Selim	: 121 - 123 - 124 - 125 - 126 - 127 - 128 - 129 - 130 - 131 - 132 - 134 - 138
II. Selim	: 140 - 141 - 142
Selimiye	: 202
Semah	: 58 - 75 - 76
Semer kant	: 90 - 112
Sencer	: 72 - 73 - 177
Serçuk Köyü	: 136
Serhas	: 34
Sarikan	: 211
Sermet Kavmi	: 29
Seyakzar	: 32 - 33
Seyman Aşireti	: 212
Seyit Kemal Uşağı	: 216 - 221
Seyit Rıza	: 218
Seyitsabunlar	: 9 - 243
Sevidi	: 209
Sezar	: 47
Silanlı Oymağı	: 217 - 237
Silif Partisi	: 156 - 183 - 205 - 206 - 209
Silivanlılar	: 183
Simsad	: 85
Simavna Kadısı	: 139
Sinemilliler	: 9 - 243
Sinop	: 93
Siirt	: 9 - 25 - 70 - 93 - 129 - 182 - 185 - 214
Sisan Kabilesi	: 136
Sisanlı Oymağı	: 217 - 237
Sivas	: 31 - 51 - 67 - 68 - 69 - 83 - 84 - 85 - 87 - 88 - 89 - 91 - 93 - 100 - 106 - 113 - 116 - 128 - 129 - 134 - 147 - 201 - 203

Siverek	: 179 - 193 - 212 - 238
Siyrim	: 29
Siffin Savaşı	: 53 - 61 - 62
Sıpkan Aşireti	: 209
Sırbistan	: 107
Soane	: 185
Solaklı	: 143
Soranlı	: 184 - 215
Soydanlı	: 143
Subariler	: 17 - 19 - 20 - 24 - 26 - 189
Sağdular	: 35
Sulucakarahöyük	: 106
Sultan Baba	: 55
Sultan Mecit	: 242
Suran	: 182 - 183
Suruç	: 155 - 205
Suriye	: 17 - 19 - 35 - 61 - 64 - 70 - 168 - 180 - 189 - 203
Suriye Selçukluları	: 72
Suriye Teması	: 53
Suriye Türkmenleri	: 85
Susarmes	: 32
Suşehri	: 225
Sümer	: 186 - 187
Sümerler	: 15
Süleyman Demirel	: 9
Süleyman Peygamber	: 174
Süleyman Şah	: 82
Süleyman Uşağı	: 217
Süleymaniye Kürtçesi	: 205 - 206
Sülökan Aşireti	: 215
Sünni	: 60 - 61 - 63 - 64
Sünnilik	: 8 - 83 - 84 - 125 - 142 - 149 - 201
Sünni Aşiretler	: 153 - 154 - 161
Sünni Müslümanlar	: 144 - 154 - 161
Süphan Bey	: 128
Sütlüpınar	: 13

- S -

Şadili Oymağı	: 233
Şafii Kürtler	: 76 - 77 - 129 - 134 - 185 - 186 - 213
Şafii Mezhebi	: 205 - 206 - 209 - 212 - 216 - 225 - 233 - 237 - 238
Şafii Zazalar	: 193 - 194
Şah Cüca	: 111
Şah Alioğlu Maksut	: 143
Şahdeli Aşireti	: 134
Şah Hatayi	: 131

Şah İsmail	: 64 - 116 - 119 - 123 - 124 - 125 - 126 - 130 - 131 - 132 - 133 - 142 - 143
Şahkulu	: 139
Şahveliyan Aşireti	: 134
Şam	: 61 - 64 - 114
Şaman	: 58
Şamanizm	: 42 - 58 - 59 - 75 - 76 - 77 - 100 - 191
Şam Uşağı	: 217 - 221
Şanlıurfa	: 9 - 212
Şavalan Oymağı	: 217 - 237
Şebinkarahisar	: 119
Seddadiler	: 180 - 181
Şego Aşireti	: 209
Şehname	: 177 - 178 - 210
Şehname	: 28 - 29 - 44 - 179 - 189
Şehpir Köyü	: 136
Şehsuvar	: 203
Şeman Köyü	: 221
Şemdinan Kürtleri	: 176 - 177 - 179 - 180
Şerafettin Dağları	: 153 - 203 - 210
Şerefhan	: 76 - 96 - 97 - 213
Şerefhan Aşireti	: 209
Şerefname	: 76 - 128 - 169 - 172 - 182 - 208
Şerif Hasan Han	: 121
Şeyh Ali	: 205
Şeyh Ahmetler	: 9
Şeyhahmet Dedeler	: 243
Şeyh Bedrettin	: 139
Şeyh Hasanlar	: 205 - 216 - 218 - 219 - 220 - 221
Şeyh Hüseyin	: 143
Şeyh Şamil	: 156
Şeyh Ubeydullah	: 180
Şeytan Casad	: 174
Şevket Süreyya Aydemir	: 165
Şiilik	: 8 - 41 - 42 - 60 - 63 - 64 - 71 - 73 - 74 - 75 - 77 - 79 - 83 - 100 - 125 - 129 - 139
Şii Türkmenler	: 94
Şikak Aşireti	: 208
Şilepur	: 136
Şirvan	: 121 - 179
Şirvan Hâkimi	: 121
Şılıkan	: 136
Şıpkan Aşireti	: 156 - 184
Şuppululima	: 17

- T -

Tacikistan	: 226
------------	-------

Th. Nöldeke	: 168
Tahtacı	: 59
Taherkân	: 112
Kaifei Peşmirli Aşireti	: 180
Talha	: 61
Talas	: 227
Taptuk	: 103
Tanzimat	: 151 - 152
Tarang	: 68
Tarsus	: 69 - 76
Taşköprü	: 141
Tat Aşireti	: 214
Tatan Köyü	: 136
Tatarlar	: 91
Tataristan	: 111
Tatvan	: 100
Tebriz	: 133
Teodüsus	: 50 181
Teke Kasım	: 124
Tekman	: 155 - 205
Tercan	: 118 - 134 - 136 - 227 - 243
Termopil	: 34
Terendaz	: 45
Tevrat	: 22
Tıġlatpılasar	: 24
Tıġlat Eymur	: 187
Tırabzon	: 54 - 67 - 68 - 91 - 121 - 223
Tırakezyan Teması	: 51
Transkafkasya	: 181
Trakyalılar	: 36
Trikan	: 487
Tırkanlar Aşireti	: 212
Tiflis	: 53
Timur	: 106 - 110 - 111 - 112 - 113 - 114 - 116 - 182
Titrek	: 78 - 94 - 119
Tokat	: 69 - 84 - 85 - 86 - 89 - 143 - 144
Tokariyan Aşireti	: 156 - 208
Toprakkale	: 7 - 25
Topal Osman Çetesi	: 225
Toros Daġları	: 22 - 71
Topuz Uşağı	: 217
Tufan Yüce	: 116
Tuġrul Bey	: 71
Tujik Baba	: 224
Tulu Han	: 50
Tunceli	: 20 - 37 - 69 - 73 - 83 - 84 - 93 - 116 - 128 - 129 - 134

- 193 - 217 - 218 - 219 - 220 - 221 - 223 - 225 - 229 -
230 - 231 - 232 - 233 - 235 - 236 - 242 - 243 - 244

- Tur : 29
T. Yılmaz Öztuna : 227 - 228 - 235
Turani : 26 - 29 - 39 - 41 - 42
Turhal : 144
Türk : 59 - 60 - 73 - 75 - 76 - 116 - 159 - 189 - 195 - 205 -
226 - 227 - 228
Türkçe : 72 - 100 - 101 - 102 - 157
Türkler : 8 - 9 - 29 - 31 - 39 - 40 - 41 - 45 - 50 - 54 - 58 - 59 -
60 - 65 - 68 - 70 - 150
Türkistan : 110 - 111 - 187 - 189 - 239 - 240 - 50 - 60 - 61 - 73 -
75
Türkmenler : 59 - 67 - 68 - 69 - 70 - 72 - 73 - 82 - 83 - 84 - 85 - 86 -
87 - 88 - 89 - 91 - 93 - 176 - 177 - 178 - 195 - 212 -
218 - 227 - 239 - 240 - 243
Türkmen Arapşah : 129
Türkleştirmek : 77
Türk Halk Edebiyatı : 85 - 139
Türkiye : 9 - 20 - 194 - 196 - 202
Türkiye Kürdistanı : 177 - 178

- U -

- Umay (Tanrı) : 229 - 230
Urfa : 7 - 14 - 16 - 17 - 20 - 22 - 70 - 76 - 93 - 129 - 155 -
169 - 193 - 202 - 203 - 205 - 210 - 211
Ural Gölü : 29
Urmiye Gölü : 171 - 172 - 182
Urartu : 7 - 8 - 16 - 19 - 20 - 22 - 24 - 25 - 28 - 39
Usayir : 24
Ustacioğlu : 132 - 133
Uygurlar : 101
Uz : 67 - 68
Uzak Asya : 65
Uzun Hasan : 106 - 115 - 116 - 118 - 121 - 182

- Ü -

- Ümmül Fazl : 63 - 64
Ümmü Gülsüm : 62
Ürgenç : 90
Üstükran Bucağı : 137
Üryan Hızirlar : 242 - 243

- V -

- Vanger : 193
Vahap Dede : 140

Van	: 7 - 9 - 14 - 22 - 28 - 38 - 67 - 70 - 73 - 94 - 100 - 111 - 116 - 131 - 156 - 161 - 162 - 177 - 181 - 193 - 203 - 206 - 208 - 213
Van Gölü	: 24 - 25 - 37 - 178
Van Tarihi	: 209
Varto	: 7 - 12 - 25 - 38 - 104 - 136 - 152 - 155 - 161 - 164 - 191 - 193 - 203 - 210 - 216 - 217 - 225 - 229 - 230 - 233 - 234 - 235 - 236 - 239
Vaspurgan Teması:	53
Venedik Elçisi Foskolo:	123
Weisbach	: 168
Viktor Hügo	: 115
Viranşehir	: 15 - 203 - 205 - 212
Von Luschan	: 174 - 176

- Y -

Yabgular	: 82
Yahudiler	: 22 - 34 - 123
Yahya Bermeki	: 73
Yar Ali	: 121
Yazılıkaya Mağarası:	14
Yazırlar	: 82
Yedisalkım Köyü	: 14
Yemxeşit (Heşit):	20
Yeniçeri	: 71 - 80 - 106 - 107 - 108 - 109 - 123 - 131 147 - 242
Yenişehir Ovası	: 130
Yeşilpınar	: 25
Yezdegard	: 50 - 59
Yezidiler	: 45
Yezidi Kürtleri	: 191
Yezit	: 62 - 114 - 144 - 181
Yıldırım Beyazıt	: 105 - 109 - 112 - 114
Yıldız Sarayı	: 158
Yılmaz Öztuna	: 70
Yitilmiş Abdal	: 142
Yolkulu	: 140
Yorgi	: 54
Yozgat	: 76 - 84 - 128
Yörük	: 59 - 71 - 73 - 103
Yukarı Dicle	: 185
Yukarı Fırat	: 43 - 192 - 202
Yukarı Mezopotamya:	39 - 168 - 190 - 192
Yukarı Zap	: 183
Yunanlılar	: 34 - 43 - 45
Yunan Kolonileri:	34
Yunan Uygarlığı	: 15

Yunus Emre	: 71 - 101
Yurttutan	: 35
Yusuf Harezmi	: 70
Yusufan Oymağı	: 217 - 237
Yüce İlyas Dergâhı	: 141

- Z -

Zagros	: 27 - 44 - 169 - 177 - 182 - 187
Zap	: 37 - 172
Zara	: 134 - 225
Zazaca	: 182 - 202 - 209 - 212 - 221 - 223 - 226 - 227 - 228 - 229 - 230 - 231 - 232 - 233
Zazalar	: 45 - 179 - 185 - 189 - 193 - 194 - 195 - 215 - 227
Zeki Veli Togan	: 227
Zend Dili	: 169
Zend Avesta	: 27 - 40 - 187 - 191
Zerdüş	: 27 - 40 - 41 - 42 - 45 - 50 - 187 - 188 - 189 - 190
Zertuşra	: 189
Zertuşta Spitme	: 40 - 41 - 42
Zerzan Aşireti	: 180
Zeynel Ağa	: 164
Zigurat	: 15
Zılan Aşireti	: 156 - 183 - 184 - 202 - 205 - 206 - 209
Zile Kadısı	: 143 - 144
Ziller	: 182 - 209
Zimtekli Cymağı	: 217 - 218
Zırkan Aşireti	: 152 - 155 - 184 - 205
Zorastrın	: 47
Zormemet Kabilesi	: 136
Zozan	: 187
Zobdatul Tevarih	: 186
Zübeyr	: 61
Zülkadiriye Beyi	: 142

ADİL ALİ ATALAY'IN
CAN YAYINLARI Okurlarına Sunmuş Olduğu Kitaplar

- **Ehl-i Beyt'in Mucizeleri**
(Geliştirilmiş 4. Baskı 320 s. 1996) (Adil Ali Atalay)
- **Seyyid Nizamoğlu Divanı** (3. Basım 302 s. 1990)
- **Kerbela ve Matem** (Yazı ve Şiir İlaveli 6. Basım 384 s. 1996) (Adil Ali Atalay)
- **Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi**
(İlaveli 8. Basım 192 s. 1996) (Adil Ali Atalay)
- **Gülzar-ı Hasaneyn / Fazlullah Rahimi** (4. Basım 464 s. 1996)
- **Gel Kendine Deli Gönül / A.A. Atalay** (5. Basım 240 s. 1996)
- **Kurtuluş Savaşında Alevi -Bektaşiler / Baki Öz**
(Geliştirilmiş 8. Basım 144 s. 1996)
- **Kur'anda Hikmet ve Tarihte Hakikat Kur'anda Hikmet**
İncil'de Hakikat Halil Oztoprak'ın Toplu Eserleri (192 s. 1990)
- **Şah İsmail Hatai / Nejat Birdoğan** (496 s. 1991)
- **Amasyalı Fedayı Baba Divanı / Abdullah Çelebi** (488 s. 1991)
- **Usul-u Kâfi / Tacettin Uluç** (272 s. 1994)
- **Faziletname / Yemini** (10. Basım 160 s. 1996)
- **Yanık Bir Türküdür Şevdam / Metin Şimşek** (144 s. 1992)
- **Bir Tohum / Muharrem Atalay / Şiir** 1992
- **Noksani Baba / (Adil Ali Atalay)** (4. Basım 144 s. 1996)
- **Kenzül - Mesaib KUMRU** (4. Basım 416 s. 1996)
- **Tam Hüsnîye / A. A. Atalay** (6. Basım 192 s. 1996)
- **Veli Baba Menakıbnâme-i / Bedri Noyan**
(3. Basım 304 s. 1996)
- **Gezdim / Erzurumlu Aşık Garip Bektaş** (144 s. 1993)
- **İnançta Devrim / Mehmet Dışkiran** (3. Basım 240 s. 1996)
- **Kerbela'nın İntikamı Müseyib Gazi** (3. Basım 224 s. 1996)
- **...Ve Hidayete Erdim / Dr. M. Et/Ticani** (4. Basım 208 s. 1996)
- **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu / A.A. Atalay** (6. Basım 288 s. 1996)
- **Hanedan-ı Ehlibeyt Neden Hor Görüldü?**
Ali Ağa Varlık (4. Basım 240 s. 1996)
- **Binboğalı Kökçüler / Batasica Hektor / Süleyman Çiltas**
(736 s. 19993)
- **Gölgesiz Işıklar I- Alevilik ve Öncesi /**
Mahmut Reyhani (2. Basım 176 s. 1995)
- **Ehl-i Beyt'ten Bir Deste Gül / Gürcü ve Erdal Doğan** (272 s. 1994)
- **Cabbar Kulu** (Adil Ali Atalay) (3. Basım 96 s. 1996)
- **Gönlün Dili Bahçenin Gülü/ Durmuş Günel** (160 s. 1995)
- **Gölgesiz Işıklar II - Tarihte Aleviler** (192 s. 1995)
- **Dede Korkut ve Ahmet Yesevi'den Günümüze Ünlü**
Alevi Ozanlar / Mehmet Şimşek (2. Basım 240 s. 1996)
- **Binbir Çiçek Mozaigi Alevilik / Lütfi Kaleli** (3. Basım 448 s. 1995)
- **Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü**
Baki Öz (3. Basım 176 s. 1996)
- **Bektaşilik Alevilik Nedir? / Doç. Dr. Bedri Noyan**

- (2. Basım 640 s. 1996)
- Alevilik ile İlgili Osmanlı Belgeleri / Baki Öz (2. Basım 304 s. 1996)
- Kul Himmet Üstadım / İbrahim Aslanoğlu (176 s. 1995)
- Allah Hedef Can Nokta / A. Ağa Varlık (2. Basım 160 s. 1996)
- Eba Müslüm'ün Tabutu / A. Mesruri Geda (2. Basım 184 s. 1996)
- Hz. Betül Fatıma Anamız / A. A. Atalay (3. Basım 272 s. 1996)
- Hacı Bektaş Veli FEVAİD (Yararlı Öğütler)
Baki Öz (2. Basım 96 s. 1996)
- Tanrı İnsan/ Lütfi Kaleli (240 s. 1996)
- Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu / Baki Öz (304 s. 1996)
- İslam Dünyası ve Kemalizm / Baki Öz (160 s. 1996)
- Lâ Feta illâ Ali Lâ Seyfe illâ Zülfikar /
Mehmet Diskıran (2. Basım 144 s. 1996)
- Atatürk'ün Düzeni / Baki Öz (320 s. 1996)
- Hülya ile Yedigöller - Sıla mı Gurbet, Gurbet mi Sıla
A. A. Atalay (2. Basım 128 s. 1996)
- Kur'andaki Sünnet Ehl-i Beyte Gönül Verenlerin
Yoludur / Dr. Muhammed Et-Tıycani Es-Semavi
(2. Basım 240 s. 1996)
- İlk Alevi Kimdir? - Nasreddin Eskiocak (2. Basım 64 s. 1996)
- Demir Baba Vîlâyetnamesi - Doç. Dr. Bedri Noyan (176 s. 1996)
- Veysel Karani - Mehmet Şimşek (216 s. 1996)
- Hacı Bektaş-ı Veli Manzum Vîlâyetnamesi
Doç. Dr. Bedri Noyan (2. Basım 448 s. 1997)
- Alevi-Bektaşî Tarihi - Burhan Kocadağ (2. Basım 272 s. 1997)
- Aleviliğe İftiralarla Cevaplar - Baki Öz (208 s. 1996)
- Gerçek Tarihiyle Kur'an'da 32 Peygamber ve İslam Dini
Emrullah Eraslan (480s. 1996))
- Aşık İbreti Yayına Hazırlayan A. Ali Atalay Vaktidolu
(208 s. 1996)
- Hasret Türküleri - Hacı Bektaş Şahin (80 s. 1996)
- Hacı Bektaş Veli (Piyes) (Sabahattin Ergin (144 s. 1996)
- Halkın Sevgilisi ve Yunus Emre (Piyes) Sabahattin Ergin
(144 s. 1996)
- Bıçağın Sırtında Siyaset / Baki Öz (256 s. 1996)
- Mitolojide İnanç ve Peygamberler / Lütfi Kaleli
(480 s. 1996)
- Kimliğini Haykıran Alevilik / Lütfi Kaleli (288 s. 1997)
- Mezhepte Aleviler / Mahmut Reyhani (320 s. 1997)
- Pir Sultan Abdallar / İbrahim Arslanoğlu (2. Basım 528 s. 1997)
- Alevilik Tarihinden İzler / Baki Öz (160 s. 1997)
- Tarikat-Ticaret Mafya-Siyaset / Lütfi Kaleli (1997)
- Güldürü Ustalarından Seçilmiş Fıkralar / M. Şimşek (352 s. 1997)
- Yahşis Yaşayan Dinler / Garip Salim Güner (256 s. 1997)
- Allah-u Ala Vâhid / Garip Salim Güner (600 s. 1997, 2. basım)
- Yaratıcının Azameti ve Doğadaki Kudreti /
Nasreddin Eskiocak (80 s. 1997)
- Alevi-Bektaşîliğin Dayanakları / Ali Ağa Varlık (176. 1997)
- Güçlük Haçça ile Vakarlı Mamo / Lütfi Kaleli (352 s. 1997)
- Doğudaki Aşiretler, Kürtler, Aleviler / Burhan Kocadağ
(272 s. 2. Basım 1997)
- Sayın Soyтары / Sabahattin Engin (96 s. 1997)

Kitabın yazarı Burhan Kocadağ, 1936 Varto doğumludur. İlk öğrenimini Varto'da orta öğrenimini Diyarbakır / Dicle Köy Enstitüsü'nde tamamladı.

Beş yıllık ilköğretim öğretmenliğinden sonra Ankara'daki "Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Grubu" bölümünü bitirip ortaöğretime geçti.

Hacıbektaş, Varto, Bulanık, Kırıkkale, Yalova ilçeleri ortaokul ve liselerinde "Sosyal Bilgiler" ve "Türkçe" öğretmenliği yaptı.

Öğretmenlik ve yöneticilik dönemlerinde "Kemalizm", "Su", "Yön" dergilerinde yazdı. "Ajans Türk" ve "Sosyal Şiirler Antolojisi"nde şiirleri yayınlandı.

"Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi", "Doğuda-Aşiretler Kültür-Aleviler", "Alevi-Bektaşî Tarihi", "Şahkulu Sultan Dergahı ve "İstanbul Bektaşî Tekkeleri" adlı kitapları yayımlandı. Alevi-Bektaşî Edebiyatı" ve "İstanbul Dergâhları" adlı

kitapları ile ilgili çalışmalar sürmektedir.

"Al", "Gül", "Ehlibeyt", "Gönüllerin Sesi", "Cem", "Nefes" dergi ve gazetelerinde yazmalarını sürdürdü.

ISBN 975-7812-70-6

9 789757 812708